

મહાનયંત્ર

અને

વેવળીલંબા.

ઉપાધી પ્રસિદ્ધ દરબાર,

ઉત્તરભારત મગનલાલ તંત્રી હર્ષદ તરંગ.

દિવસ ૧-૮-૦

શ્રી "અભિનવ" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
પીરમલા રોડે — જામનગર.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૦૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મદનચંદ્ર

વિષય દ-૩

મહાનયંત્ર અને નવનિતકળા.

લખનાર,

કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

કેશવલાલ મગનલાલ, તંત્રી હર્ષદ તરંગ.

અમદાવાદ.

ધી “ચીમનલાલ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં

જેતેનરભાઈ જોવિદરામે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૬૨

સને ૧૯૦૬

આવૃત્તિ પહેલી.

પ્રત. ૧૦૦૦

કિંમત દાઢ રૂપીયા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૦૪

૧૪૦૪

સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ મુજબ રજીસ્ટર કરાવી
છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનારે સર્વ હક સ્વાધિન રાખ્યા છે.

પ્રસ્તાવના

હાલ આનંદિ પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ નિતિનાં પુસ્તકોમાં વારતા રૂપ હકિકત વાંચવાની ઇચ્છાવાળા ઘણા જણાય છે; અને તેથી કરીને દિન પ્રતિદિન નવિન નવિન કલ્પિત ગોષ્ઠિયો લખાતી જાય છે. સંગાર અલંકાર ઉક્તિ ભેદ ઉપર મોહ રાખનારા તેવા જ વિષયો વાંચીને આનંદ મેળવે છે, પેટ પકડીને હસવાથી જ આનંદ મેળવનારાઓ દ્વારસ વાંચીને પ્રવૃક્ષ થાય છે; નેત્રમાંથી આશ્રુ કાઢીને શાન્ત થનારાઓ કંઠા રસને પસંદ કરે છે; પોતાના પરાક્રમ અને શાનિરિક બળનો અભિમાન ધરાવનારા શૂર મર્દ પુરૂષો વીર રસને ચ્હાય છે; બયાનક રસ કે અદભુત રસ જાણીને આશ્ચર્ય માનનારા રસલુપ્ધ જનો એમાં જ મગ્ન રહે છે; એવાં નવે રસથી વિરક્ત રહેનારા તત્ત્વચિંતક જ્ઞાની પુરૂષો નિર્વીકાર નિરાકાર અને એક રસ આત્મ વિદ્યા જોવાની જ જીજ્ઞાસા રાખે છે; એમ પ્રથક પ્રથક વિષય લુપ્ધ જનો પૃથક પૃથક વિષય ઉપર લક્ષ રાખીને તેનું અવલોકન કરવા ઇચ્છે છે.

આ વારતામાં ઉપર કહેલા તમામ રસ છે, તેથી વાચક વર્ગને આનંદ પ્રાપ્ત થશે; કેટલાક ઇતિહાસિક વારતા લખે છે તોપણ રસનું ઉદ્દિપન કરવાને માટે જાણમાં પાણીનું મિશ્રિત કરે છે; તો પછી કલ્પિત વાતમાં જ રસનું દર્શણ બતાવવું એ યથાયોગ્ય છે. વાત ગમે તે પ્રકારની કાંતો ઇતિહાસિક હો કે કલ્પિત હો પણ મુખ્ય રહસ્ય રસ ઉદ્દિપનનું જ તેમાં રહેલું છે;

આ વાતમાં નિર્મળ હૃદયનો પ્રેમ તથા તે નિઃસ્વાર્થી ગુણુ મદનચંદ્રે પરાપકાર માટે પોતાનું જીવન કેવી રીતે બારે જોખમમાં નાંખ્યું છે! તથા નવનિતે મદનચંદ્રના નિર્મળ પ્રેમને કેવી પ્રકારે આધિન થઈ છે! તેમજ નવનિત ઉપર અનેક સંકટો પડ્યાં છતાં શિયળ વૃત કેવી રીતે સાચવ્યું છે! તેણીનો પ્રેમ કેવો નિખાલસ હતો એ બાબત ધડો લેવાને આ પુસ્તક છે.

(૪)

તે સાથે મધ પિનાંગ દુરાચારીયોની કેવી વર્તણૂક થઈ જાય છે તથા અબાણુ માણસો ગદાનું શેવન કરનારાઓનું કેવું સાહસ હોય છે ! એ બાબતનું ચિત્ર છે;

નિર્મળ મનથી સત્ય વચન પાળનારે ગોતાનું કર્તવ્ય કેવું બ-
ળવ્યું છે એ હકીકતનું ચિત્ર આ ગ્રંથમાં વિનોદગાંધના કર્તવ્યથી
જણાશે;

વાગ માર્ગને માનનાગ વિઠાન લોકોનો હીલચાલ અને તેમનાં
શ્રુપાં કર્મ ક્રેવાં છે ! તેઓની ગુપ્ત જગ્યામાં નવનિત રાપડાછં હતા,
છતાં તેઓના દુરાચાર ધર્મને કપ્પુલ કર્યો નથી જોયો તે વામ મા-
ર્ગીય આચાર્યના હાથથી ભયંકર સ્થિતિમાં આવી પડી છે, એ વી-
ગરે હકીકત બાજુનાં માટે આ રમિક વારતા છે.

સજ્જન અને જ્ઞાની પુરૂષો આ વારતાનાં સાર જોશે, અને લે-
ખકના કર્તવ્યની કદર કરશે જ.

કવી. હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી.

થોડા દીવશમાં છપાશે !!

માટે તાકીદે નામ નોંધાવો !!!

ભયંકરભૂત.

પ્રિય મિત્રો ! આ ભયંકર ભૂત કોણ છે ! ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયો ! તે કોણ હતો ! તેણે શું પરાક્રમ કર્યું, તે ભૂત હતો કે કોણ ! તેને કોણે ઝાળખ્યો ? એ પ્રપંચી શી રીતે જણાવે ! તેણે શું પરાક્રમ કર્યું, તેના પરાક્રમથી ભય પામેલા કોણ હતા ! ક્યા શૂરવિર પુરૂષો તેને ઝાળખ્યો ! તેનો ઉડો બેઠ શો હતો ! એ વિષયમાં રાજપ્રપંચ, પ્રધાન મંડળ પ્રપંચ, પ્રજા પ્રેમ ભાવ, તથા દુરાજરણ નોકર વર્ગનો ચિતાર આખેકુખ બતાવવામાં આવશે !

અત્યાર સુધી મારા પરમ મિત્રોએ જે નોંઢેલ— વાર્તા ઇત્યાદિક વાંચી હશે, તે કરતાં આ રસમય ગ્રાન પ્રાપ્ત કરે તેવી તથા રાજ પ્રપંચની શિમા [મર્યાદા] બતાવે તેવી વારતા વાંચીને જરૂર સંતોષ પામ્યા શિવામ નહિજ રહે.

ઇંગ્લીશ નોંઢેલ લખનાર રેનર્ડ લોકપ્રિય થઇ પડ્યા છે, કાદંબરી લખનાર બાણભટ સારિત્યનું દર્શણ બતાવનાર થઇ પડ્યા છે. પંચકાવ્ય રચનાર કવિયો પોતાની વાણીવિલાસનું દર્શણ આપનાર થઇ પડ્યા છે, ભારતાદિક વિષય લખીને વેદવ્યાસજી રાજનિતિ અને રાજપ્રપંચાદિક રચનાનું દર્શન બતાવનારાં પ્રકાશને પામેલા છે !

આધુનિક વખતના લેખકો જુદી જુદી પ્રકૃતિના બંધનમાં ફસામલા પુરૂષો પ્રકૃતિનું—સ્વભાવનું તથા પોતાના સ્વરૂપનું ચિત્ર લેખ દ્વારાએ બતાવી શકે છે—

આ બચંકર ભૂતનો—છતિદાસ મનરંજન હૃદયમાં
મગટ કરનાર, હાસ્યને બતાવનાર, શૃંગાર રસમાં ઉતારનાર
વીર અને બચાનક રસને બતાવનાર છે;

લેખ લખનારાઓ લેખ લખીને લેખ વાંચનારાઓના
હૃદયમાં પોતાના વિચારનું ચિત્ર જુદી જુદી રીતનું બતા-
વે છે—મારે તો નવિન ચિત્ર બતાવવાનું છે કે, જે ચિત્ર
તમારા સ્વપ્નામાં પણ જોવામાં આવ્યું નહિ હોય—જે
ચિત્ર તમારા માત પિતાઓએ જોયું નહી હોય—જે
ચિત્ર જેયપુર નિવાસિ ચિત્રકારોએ ચિતર્યું નહિ હોય—તે
ચિત્ર વાર્તા દ્વારાએ ચિતરીને બતાવવાનું છે. તમારી ગ-
રજ હોય તો આહક થજો અમારે કાંઈ તમારી ગરજ
નથી. પરંતુ જેઓ રસને જાણનારા ભ્રમરાની માફક પ્રેમી
પુરુષો હશે, તેઓજ માત્ર અમારા આહક થશે તે પુસ્તક
સને ૧૯૦૬ ના સપ્ટેમ્બર આખરે બહાર પડશે; તે પુ-
સ્તકની કિંમત રૂ ૨) મુકવામાં આવી છે, તેનો લેખક
રાજકવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી છે. ટપાલ અર્થ
જુદું. વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે,”

નામ નોંધાવાનું ઠેકાણું.

કેશવલાલ મગનલાલ દુધવાલા,

૬૦ કાળુપુર બહેરીપોળ સામે—અમદાવાદ.

રાજ કવિ. હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનશી.

ખાડીઆમાં અજીનલાલની ખડકી. અમદાવાદ.

શ્રદ્ધા ! શું તમે સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીઓને પ-
વીત્ર ને પ્રેમી કરી ઘસસંસાર સુધારવા ચા-
હો છો તો હવે મંગાવો ને ખુશી આવો.

હર્ષદ તરંગ.

મા સી કંથો પા ની યું.

દોહરો

હર્ષદ તરંગ રાસક જન પેખહિ સતત સુરંગ
રસિકનકો હર્ષદ સદા; આહત પુર્ણ ઉમંગ

હર્ષદ [આનંદ આપનાર] તરંગ [લહેર]

આ નામનું માસીક ચોપાનીયું આખા હિંદુસ્તાન
ઉપરાંત આફ્રીકા વીજેરે દેશોમાં બોહોબોહાવો પા-
મેલું ગુજરાતી ભાશાનું ઉત્તમ માસીક. દર ઈંગરેજ
મહીનાની શરૂઆતમાં પ્રગટ થાય છે, જેમાં સૃષ્ટી-
સૌંદર્ય, પડવીકારોનું ચીત્ર, અલંકાર, ઉક્તીના બેદ
અતાપનાર સાહીત્ય પ્રકૃતી પ્રશંસા, આર્ય મહીલા-
ઓનો ધર્મ, આધુનીક ભગનીઓને બોધ, ખનીજ
પદાર્થ, જ્ઞાન, કાવ્ય, નીપય, રસીક ન્હાવેલ, ઈલા-
હીક અનેક પ્રકારના ધણા વીષયો અનુક્રમે આવે છે,
આ માસીકને માટે વાર્ષિક લવાજમ ટપાલ સહીત
રૂ. ૧૧ દોઢ રાખવામાં આવ્યો છે આફ્રીકાવાળા
પાસેથી તથા આના વધારે રાખવામાં આવ્યા છે.
વી. પી. સાથે ભેટનું પોસ્ટેજ વધારે, આ માસી-
કના ગ્રહાકોને સારૂ અને વાંચવા લાયક દળદાર
પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે. આમાં લેખક પ્ર-
ખ્યાત કવી હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનસી છે.

નામ નોંધાવાનું ઠેકાણું.

હર્ષદ તરંગ ઓફીસ મુ. અમદાવાદ.

અમુલ્ય તકમાં આનંદ આપનાર.

યાને

તમને પોતાને ઓળખાવનાર

સૂર્યકાન્ત.

જો વધારે લખાણ કરીએ તો તે પણ હીક નહીં, જો કહીએ નહિ તો કોઈ જાણી શકતું નથી, માટે આ ઉપરથી માહારા આર્ય મિત્રાને થોડુંક જણાવું છું કે આ સૂર્યકાન્ત પોતાની પાસેજ રાખવા લાયક છે, તેની ખાત્રી વાંચવાથીજ થશે કેમકે વંચાયા પહેલાં પ્રશંસા કંઈજ કામની નથી, આ પુસ્તકમાં મોહોટા બે તરંગ મુકવામાં આવ્યાછે, તેમાં પ્રથમ પરમાર્થ અને બીજો આત્માનંદ છે; પરમાર્થમાં પંદર લહરો છે જેમાં પ્રથમ તરંગના તમામ પેટા લહરોમાં રસિક દષ્ટાંતથી જ્ઞાનનું રહસ્ય દાખવ્યું છે; અને આત્માનંદમાં છવ પૃક્તિ, માયા બ્રહ્મ, અંતઃકરણ; સ્વપ્ન જાગ્રત સુષુપ્તિ રથુલ, યોગક્રિયા વિગેરેનું દર્શન આપતાં તત્ત્વભેદ દરસાવવામાં આવ્યો છે, તથા જલવિતંક વાદનું મંડન કર્યું છે, અને તેનું ખંડન કરવામાં આવ્યું છે.

જેઓ આ ગ્રંથના અધિદારી છે તેઓ તો નામ સાંભળીને તુરત વેલ્યુપેખલથી મંગાવે છે તોપણ જે પરીશ્રમ સ્નેહીયોની શેવા બજાવવાને મ્હેં કર્યો છે તેના માટે આ બે શબ્દ લખરા પડ્યા છે. તે પુસ્તક ૫૦ ફરમાનું ૪૦૦ પૃષ્ઠનું સુશોભીત પુઠાથી તયાર થયું છે, તેની કોમ્મત રૂ. ૨-૮-૦ મુકવામાં આવી છે. ટપાલ ખર્ચ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું.

રાજ કવિ. હર્ષદરાય મુંદરલાલ મુનશી,

૬૦ ખાડીયામાં અર્જુનલાલની ખડકી-અમદાવાદ.

શ્રી ગણેશાય નમઃ

મહનયંદ્ર અને નવનીતકળા

એક

(નવલ કથા.)

પ્રકરણ ૧ લું.

દરિયા કિનારા ઉપર બે રમ્ય હૃદયનો વાર્તા વિનોદ

રને

હી સમાગમ સમય સમીપ આવવાથી પ્રભાદ કરતો યદ્યપિ પોતાની મર્યાદામાંજ વિલાસ કરતો નદિ સરોવરના નિવાસ સ્થાન ઉપ અને વિહાનોના હૃદય રૂપ સાગર જ્યારે નિઃશંક વિચરતો ચંદ્રસ્પર્શની આશાથી વિહવળ થતો હતો અને સાગરથી સ્પર્શ થતો પવન પોતાના શીત હીરણ્યવડે ઢીનારે વિચરતાં ટેળવાંમલાં અને શુદ્ધ

જીવોના શરીર છીદ હાથ પ્રવેશી મન અને શરીરને શીત રસથી આનંદ વિતપન્ન કરી શ્રમ ઉતારતો હતો ત્યારે તેના ઉપકંઠ સમીપ મુગ્ધાવસ્થાની પુણ્યાદુતીમાં મંદ વિરસિત શુદ્ધ કુસુમ જોડી એક મંદાય પુર્ણ રમ્ય બાળા સાગરની ગતીને જોઈને તદ્રૂપ થઇ સાગરની પેડે ઝાલ પ્રીય જીવનના સમાગમની અભિલાષાએ પ્રીય માર્ગે પ્રતિક્ષા કરતી હતી, અને તેના શ્વેત કર્ણના નીલ કમળ રત્નને સાથેની સખિના શબ્દ સ્વર સ્પર્શ કરતાં હતાં, તેનું પશુ પુરે પુરે બાન રહ્યું નહતું; અગ ધારી પુરુષોના શાન્તવન અથે અથગિત તાપથી સુષીની શ્વાયે અને કમલીધીના રિપોગથી અધિક પ્રેમ દ્રહીપત અર્થે તેને પુનઃ

સમાગમરૂપી આશાસન આપી પાશરેલી સુત્રધૃતા સમેટતા સમેટતા દ્રવ્ય પદ્ધતિપતિ સૂર્ય ભગવાન બ્યારે અદૃષ્ય થયા અર્થાત સાંજપડી ત્યારે આ મુગ્ધ બાહ્યા પોતાના અદૃષ્ય ક્ષેત્ર સૂર્ય ભગવાનના દૃષ્ય પ્રકાશનો સંસપ સંનિપ આવતો જ્ઞેષ્ઠ સ્ખલિત ચિત્તે મનને પ્રિય પાસે મોકલી દ્રષ્ટીને માર્ગપર રાખી વાણીને પ્રિય સખી સાથે પ્રસ્નો સરમાં યોજી શરીરને નિરાધાર રાખી વૃત્તિને મન સાથે વિદાય કરી ધડીમાં ઉભી થતી હતી ધડીમાં સખીને આમળ પ્રસારતી હતી, ધડીકમાં હુંજ આમળ ગમત કડ એટલે પ્રિય દર્શન થશે એમ ધારીને તે કીનારા ઉપર આમ તેમ એ ડગલાં આમળ વધતી હતી;

આ સંક્રમણમાં પરિવર્તન કરતાં તેના હાથમાંથી 'માહા કાળતું' મત્સિક પત્ર સરી પડ્યું; પૃથ્વી ઉપરથી લેતાં પૃથ્વી વચ્ચે રામેલુ પત્ર સૂચન પણ કાંઈ સુચવવા નિમિત્તે તેના પાદાંગુષ્ઠપર અડ્યું, પડ્યું, તેની દ્રષ્ટી મોટા અક્ષરે નિયંત્રણ ચન્દ્ર લખેલ તેપર પડી, પડતાંજ મન, વૃત્તિ, વાણી, શરીર અને દ્રષ્ટી સર્વ એકત્ર થઇ ગયાં, નવનિત, આશુ! આશી પ્રબળ અનેઝળા આશા વૃત્તિનો વેગ; સખી; શું તું મને મનથી હસીતો નથી; અહા! ક્યાં અદૃષ્ય થયું મારૂં પરમાર્થ ક્ષીણ દેશ-ગૌરવ! માત્સિક સૌંદર્ય! તારૂં પ્રાબલ્ય અનિવાર્ય છે; યુવાવસ્થા! સૌંદર્ય! માત્રથી તું દ્રવે છે! આહા! શું નવનિત તારૂં મન અને શરીર શું સરસ્વતિતું મન અને શરીર ન રહ્યું! પ્રીય મદનચંદ્ર! તમે આ શું કયું તમને પ્રીય કહું કે અપ્રીય! તમારા જ્ઞાન વૈભવમાં આ શો મોહ! તમારી સરસ્વતિ વાગવારામાં આ શી અમૃતકૃતિ! મદનચંદ્ર! હશે મારા વિરાગી છતાં પરાપકારી વિચરનો વિહંગ દરે! મદનનો પરાબળતો જ્ઞાને અને વૈરાગથી થાય છે, અને એ આ નવનિતમાં પ્રબળપણે વસેછે; ત્યારે તું ક્યો મદન! શું સરસ્વતી કૃપાપાત્ર કાળીદાસ કે બાણુ? શું મને તું સ્વતંત્ર નહિ પિયારવા દે! શું તારી સંનિપ રહી મારાથી કાંઈ કર્તવ્ય કર્મ નહીં થાય! શું તારી મિત્રતા વિના નહિજ ચાલે! મદન! અરેઅર ત્યારા માં કોઈ દૈવિ વિભૂષિત છે.

પ્રિય મદનચંદ્ર! તમે મારો સ્વિકાર કરો એ પણ અયોગ્ય કહેવાય, કેમકે તમે વિવાહીત છો, સપત્ની છો પ્રુરૂષે એક સ્ત્રી સાથેજ લગ્ન કરવું એ સામ્બનો અને આપણો સિદ્ધાંત છે ત્યારે માહારી સાંધેની મૈત્રી અર્થે, અને જ્ઞાત વૈભવની પ્રદિ અર્થે અન્ય સખા સામ્બન નથી શું? શું આપની પાસે બન્યેને આનંદ આપવાનું

સામર્થ્ય સાધન છે કદાચ છે તોપણ જે રીતીનો આપણે ઉપયોગ કરવાનો છે તે રીતીને આપણે અનુસરીશું તો જગત આપણો દાખલો લેશે; તો તેમને આ રીતથી આપણે શી રીતે મુક્ત કરી શકીશું! પરંતુ જ્ઞાની જ્ઞાનીનો વેગ લાભ કરજી છે, સમ્યક જ્ઞાનતા અધિકારી વગેરે દૈવિક આકર્ષણ સામે યુદ્ધ કરવું એ પણ કેટલેક અંશે અદિત કર છે, જેવી રીતે પ્રાણનો આકર્ષિક એકી વખતે નિરોધ મુકવા નકારક છે; તેવી રીતે પ્રારબ્ધ વેગ (દૈવિક આકર્ષણ) નો આકર્ષિક નિરોધ પણ અદિત કર છે; ઇચ્છિત વૈરાગ્ય ગૃહણ કરી સ્વાત્મ શ્રેય સાધવા કરતાં પરમાર્થ રાગમાં વિરાગ ધારણ કરી સર્વાત્મ શ્રેય કરવું અતિ ઉત્તમ છે; પ્રારબ્ધ વેગને અનુકુળ થઈ જ્ઞાની જ્ઞાનીનો યોગ થવા દષ્ટ અને એ યોગ સત્તાવડે અનેક વિચાર પ્રક્રિયા અને દ્રષ્ટાંત થી જન સંમુહનું ક્યાં હિત થઈ શકતું નથી! અસ્તુ;

પ્રિય મદન! આ શો સન્નિપાત? વૈરાગ્ય જીવર મને સ્વાભાવિક પ્રેમ હતો શારીરીક લગ્ન સંબંધને હું પારતંત્ર્ય અને બંધી મહા સમજતી હતી; મન મૈત્રી વિનાના સંસારી પ્રાણીયોને હું તિમિર પાશમાં સપડાએલા સ્વાર્થી જતું સમજતી હતી, તેમાં આ આકર્ષિક ફેર ફાર શો! માતા પીતા દૈતેયિક મંડળની ઇચ્છાને મહે અભિનંદન કર્યું નહિ! કાંણુ જાણે શાથી મદન? તારું દર્શન અને જ્ઞાન સૌંદર્ય મને મહસ્થાત્રમ સ્વિકારવાને આકર્ષે છે; ત્હારા માનસિક રનેહ, સૌંદર્ય મને શરીર સૌંદર્ય પરત્વે પણ મોહ ઉત્પન્ન કર્યો; ઉપદેયક ઉપદેષ્ટ થઈ; ખરેખર મુલાવસ્થા જ્ઞાન વૈરાગ્ય આધિન ભાંજ સુધી રહે છે કે જ્યાં સુધી યોગ્ય યોગ્ય પાત્રનો સમાગમ થયો નથી; મારા પુર્વ વિચાર અને અવસ્થા બદલાયલાં અવલોકી પ્રિય વર્ગ મારા આટલું તર્ક બાંધશે! પ્રિય માહાકાલ! સમ્પ્રલોચક! તમ્હારી મૈત્રી પણ શું અપુર્ણ છે! વિદ્યા અને જ્ઞાન તમે પણ શું અપુર્ણ વસ્તુઓ છો કે? શું માનસિક સૌંદર્યમાંજ શારીરીક સૌંદર્યનું અજ્ઞાત શારીરીક દર્શનમાંજ માનસિક મૈત્રિનું પરિવેશન છે! ત્યારે શું આપણે પ્રાચિન મદ્યોમાં અવલોક્યું છે કે! પુર્વે માહારાજનઓની સહી, પતિવ્રતા રાણીઓ સુર્ય બગવાનનું મુખ પણ જોતી નહી તે શું આટલા આટલું! વાસનાઓ આપણામાં સર્વ પ્રકારની છે પરંતુ વિદ્યા અને જ્ઞાન જગતથી હજારેલી વાસનાઓ તેવી સ્વજાતીય વાસનાઓ સાથે મળતાં એક મેક થઈ જાય છે અને જીવન મુક્ત શરીર અને પ્રાણ સાચાતે એકત્ર કરે છે. વળી પ્રથક ૪૨ છે; છતાં હૃદય અને અમરજીવાન વાસના

તંતુઓથી સંધાયેલાં રહે છે : અહા ! મને ખબર નહોતી કે હું “ મહાકાલ ” પર પ્રતિ પશુ નિરપૂઠ થઈશ ! શું દેવની ઘટના ! નવ નિત ! તેને કદિ પશુ સ્વપ્ન હતુ કે તું આત્મ મૈત્રિમાંથી માનસિક અને માનસિક મૈત્રિમાંથી શારિરિક મૈત્રિમાં પરિણમિશ ;

કાંઈ ચિંતા નહીં મારી આત્મિક માનસિક અને શારિરિક મૈત્રિ સાધનાર અને સાધનાર વિદ્યા વિચાર મહત્ત્વ અને જ્ઞાન છે તેથી તેનું અનિષ્ટ ફળ હોયજ નહિ, અને દેવપશુ અનુકુળ છે, વળિ બ્રહ્મ શ્રમના પાલન સાથે બ્રહ્મ શ્રમમાં વિચરતાં, સંસારી જીવનના દુઃખની નિવૃત્તિનું જે જ્ઞાન થાય છે અને જે સાહિત્ય મળિ આવે છે તે જ્ઞાન અને તે સાહિત્ય ગૃહશ્રમ ત્યાં અને વૈરાગ્યમાં મળિ આવતાં નથી, સમ્યક જ્ઞાનને તો રાગના સ્વિકારમાંજ સ્વતંત્ર વિરાગ છે, રાગમાં જે પરિણાસી નથી અને વિરાગમાં પશુ જે પરિણાસી નથી તેવું ચિત પ્રિય મદન ચંદ્રનું પ્રતિત થાય છે ;

અહા ! મદનચંદ્ર ! પ્રિય મદનચંદ્ર ! તમારૂં આગમન આ પ્રદેશ તરફ થયું નહોતતો ખરેખર મારાથી નવિન જ્ઞાન, નવિન અનુભવ, અને રાગ વિરાગનું યથાર્થ સ્વરૂપ ન અવલોકાત ;

આ પ્રમાણે અનેક વિચાર તંત્રમાં રમણ કરતી હતી. અને કિંચિત દુનિથી ચમકી પ્રિય માર્ગ પ્રતિ દ્રષ્ટી નાખતી હતી, તેવામાં તેની પ્રિય સહચારિકા તેણીને કાંઈક કહેવા લાગી ;

સાગરીકા—(નવનિત પ્રત્યે) બગચું બેહેલ, તારો તે આવો શું સ્વભાવ હશે ; શુન શુન મુગાં બેશી રહેવું તે કહોને જમે ! આ પશુ તે એટલા બધા શું વિચાર કરવાના હતા ! વિચારતો વેપારીયો કે કારબારીયો કે દુખીયાણાં કરે પશુ સાચું, બજેલાંઓ સર્વ જ્યાં જોઈએ ત્યાં આવ્યાંજ દેસ હોય છે; એકલાં બેઠાં હોય તો બેઠાંજ સુતાં હોય તો સુતાંજ, પાસે હોવા છતાં જાણે પાસે તો કાંઈ નાંતું મોકુ છેજ નહીં, તેમ જ્યાં નજર માંડી ત્યાં માંડીજ માંડી, એમના તો જાણે પીયારે જુદી જાતના, વાતોએ જુદી જુદી જાતની; વખત પશુ નીચગિત ને તખિયત તખિયત ને તખિયત જ,

નવનિત—બેહેન ! તું કહે છે તે સત્ય છે, વિદાનો અને વિચારનો કાંઈ એવો પ્રભાવજ છે. કેટલાક અજ્ઞાનોએ અભિમાની એકજનુરતો આરોપ તેમના ઉપર મુકે છે, પરંતુ એ આરોપથી તેઓ મુક્ત છે;

સાગરીકા—તાર બેઠન ! શું તું સસ્ત્રવિતિ જેવી અવિવહિત રહીશ ! માતા પિતાને તું સંસારનો દહાવો નહિ લેવાદે ! શું આપણે ત્યાં આવે છે એ મદનચંદ્ર પણ તાહારે યોગ્ય નથી ! એ પણ વિદ્વાન છે, શું દર્સાવ્યા શિષ્ય તારા હૃદયનું રમ્ય રહસ્ય એ નહિ સમજી શકે ! એમની તો સર્વ કોઈ વિદ્વાનમાં ગણના કરે છે અને એમના સરળ સ્વભાવ અને અધિક રૂપ તથા વિદ્યાના સૌ કોઈ વખાણ કરે છે; પિતાશ્રી અને માતૃશ્રી બેઉતો બન્ને આંખે એમનેજ જુવે છે,

નવનિત—બેઠન ? ખરેખર તું કહે છે તેમ એ વિદ્વાન જ છે, એમનો નિવાસ આ પ્રદેશના જીવનને રમ્ય અને હિત કરે છે, મારા કઠિન સ્વભાવને પણ એમની મુગ્ધતા, સરળતા, વિદ્વતા, અને વાણી સરસતા આકૃષ્ટ કરે છે, મારા પૂર્વ વિચારોમાં વિકૃતિ કરે છે અને એમના શ્રવણ કરેલાં સાર્વજનિક શ્રેયકર વ્યાખ્યાનોની પ્રભા મારા મસ્તિષક અને હૃદય મંદિરમાં અપ્રતિમ અસર, નવિન વિચાર, નવિન જ્ઞાન. અને અનુભવ સત્તા પ્રદાન કરે છે અને લોકો જેને પ્રેમ કહે છે એ વિદ્યા બ્યાસનો આરંભ કરી મારા મનને દ્રવ્યનું કરી મુકે છે, બેઠન ? આ આકર્ષક હૃદય વિનિમય (દેરદાર) કોને દર્શાવું ! તારા સમિપ દર્શાવતાં પણ લગ્નઉછું, તો અન્ય આગળ શી રીતે દર્શાવાય ! એમણે સર્વનું હિત કર્યું હશે. પણ મારું તો અહિત કર્યું છે બેઠન ? દુર હોવા છતાં મનથી વાણીથી એ મારી સાથે રસ ભરી નવનવી વાતો કરે છે; વિશ્વાસ, સ્નેહ આપે છે. અને લે છે, અને તેથીજ બેઠન ! તારી સાથે વાર્તા લાપમાં હું બરાબર ભાગ લઈ શકતી નથી,

સાગરીકા—ત્યારે બેઠન ? માતૃશ્રીને આ બાબત કાંઈ દર્શાવુંતો કાંઈ હરકત ! અહા ? લે લે જો જો બેઠની ? તારા મદન ચંદ્રનો તારા ? હૃદયનું સંકેત જણી લઈ તારી ધન્યાનું સાર આ તાહારી સમિપ ત્વરાથી આવ્યા;

નવનિત—હા, બેઠન ! ખરેખર એજ આવે છે,

મદનચંદ્ર—નવનિત ! આપના આવાગમને આ પ્રદેશને કેટલા

સમયથી સમશ્ચિય બનાવ્યો છે; હાં હ્યો! બેહેન સાગરીકા પણ અનજ પ્રકાશિત છે વિલંબ માટે બેઠું બિહુમિયોનો હું અપરજીવિયું;

સાગરીકા—હ્યો હ્યો હવે મદનચંદ્ર? બહુ થયું આ અમે આવ્યા અને થોડી વાર પછી તરતજ તમે આવ્યા છો તેનાંય વગિ અપરાધી? હા, પણ મારી આ નવનીત તો તમારા શિશાય બનજો શું મુન બનિ ગઈ હતી એનેતો એટલો સમય પણ બુગ જેવો ગયો પણ અહા? મદનચંદ્ર? તમ દર્શનથી મારી બેહેની તો સૌમ્ય મુખકલા ખરેખર વિદ્યસિત થઈ હોય એમ જણાય છે અને વિંમલનો આદર અનાદરના કામ શિવાય નિઃશંક કપોલ અને ઓપ્ટ પર વિદાર કરવા લાગ્યું છે માટે આપની આ કૃપાથી તો મારી સખી આપનીજ અનુગ્રહિત છે પણ મદનજીવિ આજે પિતાજી અત્રે ફરવા આવ્યા નથી એમ કેમ?;

મદનચંદ્ર—સાગરીકા? પિતાશ્રી તો આજ શેઠ રતનચંદને ત્યાં કાંઈ કામ સર ગયા છે;

નવનિત—સાગરીકા? તારી પાસે તો બેહેન ઉપહાસનીજ વાતો, અને સરને ઉપહાસનાંજ અનુમાન ફરવા? ખરે કે?

પ્રિય મદનચંદ્ર? આજ કયા ઉદ્દેશની ઉન્નતિના વ્યાપારે આપનો વિશેષ સમય રોક્યો હતો? હવે આ પ્રદેશના ગ્રામીણોને આપના જ્ઞાન સમૃદ્ધિ વિસિટ વાક સુધા વૃદ્ધિથી પ્રક્ષાલિત કરી ધન્ય ધન્ય કરવાને કયા દિવસ નિયત કર્યો છે?

મદનચંદ્ર—અભ્યર્થ સેવન, વિશે એક લેખ મુદ્રિત થવા શ્રી ચંદ્ર મુદ્રણકલા મંદિરમાં આજ મહારે મોકલવાનો હતો તેથી આજ જરા વિલંબ થયો આ વખતે રવિવારનો દિવસ વ્યાખ્યાનનો રાખ્યો છે અને તે દિવસે વ્યાખ્યાન પણ અભ્યર્થ વિષય પર આપવાનું છે;

નવનિત—અહા? જનમંડળના ઉદયનું અભ્યર્થ સેવન અને તેમાં સંચિત થતિ વિદ્યા એ શું? પ્રધાન કારણ નથી? ત્યારે શું જન સુધારક મંડળ છે તે પ્રતી નિઃલક્ષ રહી

અથવાતો તેના મહાત્મ્યથી અજ્ઞાન રહી, ખરેખર શું અદ્ વીક્ષામાં ઘોરેજ છે? શું તેમને જ્ઞાન નથી કે તનની પુષ્ટતા મનની પુષ્ટતા અને એકબીજાંજ દેશની ઉન્નતી અવનતિ છે, અને એ સર્વ બ્રહ્મચર્ય સેવન અને તેમાં પ્રાપ્ત થતી વીઘાથી સંપ્રાપ્ત થાય છે,

મહાનયંદ્ર—ખરેખર આપનું કહેવું સ્તુતી જન્ય છે આયુષ્યજને સંવર્ધન કરનાર બ્રહ્મચર્ય છે તન અને મનની પુષ્ટીથી શારીરિક અને હૃદ્દિ બળ વધે છે. અને તેના સંવર્ધનથી. ઇચ્છીત સ્થાને મનુષ્યથી પોહોચાય છે અને તન મન નીર્બળ અને ક્ષીણ હોવાથી (કાષ્ટ સદ્ગુણોના સંસ્કારે) સદ વિચાર ઉદીત થતાં તે અલ્પકાળ રહી પુનઃ તે જ્યાંનો-ત્યાં શમી જાય છે; બ્રહ્મચર્ય સેવન માં વીંદન કરનારા કારણોમાં મુખ્ય કારણ બાળ લગ્ન છે અને બંણુ સ્ત્રી સીક્ષણમાં તમને ન અપાતી બાળ સંસ્કાર સીક્ષા અને પૃથ્વી ઔપધી જ્ઞાન સંતતનના પ્રથમ શરીર જાગ્યનો ઉદય તો કેટલેક અંશે તેના માતા પીતાના શરીરની સ્વસ્થતા પર છે. અને જન્મ થયા પછી થોડાં ઉમરે પોહોચતા લગી તેમની માનસીક અને શારીરિક કેળવણીના સમર્થ અનુસાર છે પરંતુ દેવઅંશી જીવનો તો જન્મ પછી થોડાંજ સમયમાં થોડાંજ સીક્ષણથી પરાધીનતા અને અજ્ઞાનથી નીવૃત્ત થઈ સ્વતંત્ર બને છે; પણ આહવાં જીવનો ક્યાંઈકજ હોય છે; અને જ્યાં હોય છે ત્યાં અદ્રશ્ય રહીને પણ પ્રકાશ આપે છે; વસ્તુ માત્રનો સંવર્ધન ક્ષય અને પત્તન છે, અને એ સર્વનો અધાર જૂત પ્રારબ્ધ કર્મ છે પુર્વ પુરુષાર્થ પ્રારબ્ધ કહેવાય છે અને વર્તમાન પુરુષાર્થ કર્મ કહેવાય છે; માટેજ વર્તમાન શ્રેષ્ઠ પુરુષાર્થથી આપણા અને અન્યના પ્રારબ્ધ બંધારણ ઉચ્ચ પ્રતીના રચવાં

નવનિત—આપનું કહેવું યથાર્થ છે પરંતુ આજકાલ સર્વ વિદ્યા કલા વ્યાપાર અને નોકરીની પ્રાપ્તી માત્ર પોતાના ઉદર નિમિત્તે માની બેઠા છે. ત્યાં દેશોન્નતીની આશા ક્યાં બાંધવી ! ઉદર અને લક્ષ્મી પાશમાં સપડાયલા જંતુઓ આવા પરોપકાર વિદ્વન્વિતને અભિનંદન કરવું તો ક્યાંથી પરંતુ પાછળથી તેમની નિંદા કરે છે અને

કેટલાક સુખે શિરોમણીનો ખસી મચેલા મગજનાની સંતા આપતાં પણ પાછી પાની કરતા નથી ત્યાં હવે દેશ સુધારણા માટે શાની તુલ્યતા રહી ?

પ્રિય મદનચંદ્ર ? આજકાલ આપની પાની ચંદ્રસેખાના શા વર્તમાન છે ! શું હજી પણ તેમને વિદ્યા સંસ્કાર કરાવ્યા હોય તો તેમનું મન અને વિચાર ઉચ્ચ શ્રેણીના ન થાય ! હજી એમની તો કિશોરાવસ્થા છે આપ સંતુ હિત કરોછો, ઉત્તમ શોધ આપોછો, કળાનો શોધ દર્શાવોછો વાણીનો વિલાસ વર્ણવોછો, છતાં તેમના પ્રત્યે તો તદ્દન લક્ષણ આપતા નથી ને શું તે આપની સુખ દુઃખ ભાગિની વિલાસ જીમિ નથી ! કે કાંઈ આપની અપરાધિની છે ! કે મંદ બુદ્ધિને લીધે આપના પ્રભાવથી અજ છે ! કે આપજ એમના પ્રત્યે વિના કારણે નિષ્ઠુર થયા છો પરંતુ એ કલ્પનાનો તો ઉદય થતાંજ આપનો સહવાસ ઉચ્છેદ કરે છે

મદનચંદ્ર--નવનિત ! એ પુર્ય કમ કરીનેજ અધમતાને પામી છે; અથવાતો વર્તમાન બાલ્યાવસ્થા સંસ્કાર નિઃકૃષ્ટ છે વિદ્યાહીન અને દુર્વોનિત સ્ત્રીઓના સમુદયમાં તેની બાલ્યાવસ્થા વ્યતિત થઈ છે; તેમજ તેના માતૃપિતાએ વિદ્યાશાળામાં તેનો પ્રવેશ કરાવ્યો નથી તેથી બાલ્યાવસ્થાના અવિદ્યા સંસ્કારથી એ આવૃત છે, ઉપદેશની અસર હાલ તેને થાય તેમ નથી, તેમ વિદ્યા પ્રત્યે પણ તેનું લક્ષ્ય નથી,

સાગરીકા--એહેન ! બણાવ્યા અને બણાવતા હશે તોય કોને ખબર; એતો બણેલા સર્વે મોઢે ન જણાવે બાકી મનમાં તો બધુએ ખરૂં ઉપરથી કઠિનતા અને અંતરમાંતો મુગ્ધતા, બણેલાઓ એવા કાંઈ કાચા ન હોય કે પોતાના અર્થનું સ્થાન નિરસ રહેવાદે માટે એમના બહારના દેખાવનો કાંઈ પારન લઈ શકે તો અંદર તો કોણ બણે શુધે ભર્યું હોય ! તેની તો ખબરજ ક્યાંથી પડવા દે !

નવનિત--ભા ભા એહેન ? એમતે હોય ; વિદ્યનયિત સમ્યક્તા, લજ્યા, વિનય એ દૈવી અંશથી આવૃત હોઈને દૃષ્ટવ્યજ તેઓ દર્શિત કરે છે ; તેથી પ્રાકૃતજનને તેઓ વિચિત્ર પ્રતિત થાય છે અંતઃકરણ તેમના મુગ્ધ કરણ અને

વિમળ હોય છે અને બાહ્ય દેખાવ તેમનો શાન્ત અને એક રસ હોય છે;

સાગરીકા—એહેન ? દેશોન્નતિ માટે આપ કંઈકંઈ વાતો કરી ગયાં પણ કપાળે કપાળે ન્યારી મતિ એ જન કહેણી અનુસાર જન્મોના તિમિર પ્રદરમાં ઉપદેશ પ્રભાકીરણ શી રીતે પ્રસ્તાવ કરી શકે ? માટે ઉપાધિ રહિત રહેવુંજ ઉચિત છે

એહેન તું કહે છે તેવીજ મારા મનની સ્થિતિ હતી. પરંતુ મદન ચંદ્રના આ પ્રદેશમાં નિવાસ અને તેમાં વિશેષ કરી મારી સાથેના તેમના પ્રસાદ પરિચયે મારા પૂર્વ વિચારમાં મહાન ફેર ફાર કરી નાંખ્યો છે, પ્રથમ મને લક્ષ્ય (જીવ) પરદેશ અને અલક્ષ્ય (બ્રહ્મ) પર રાગ હતો હવે હું લક્ષ્ય સાથે અલક્ષ્ય બનું છું; ઉત્તમ અને નિકૃષ્ટ પુરુષાર્થનું ફળ ઉત્તમ અને નિકૃષ્ટ મળે છે; માટે કાળ ક્રમે પુરુષાર્થ રૂપ ઉપદેશ પુષ્ટ થતાં ઉપદેષ્ટા ઉતરે સુધરે છેજ

સાગરીકા—એહેન ? જોને આ સામે ગાડી કોહોની આવે છે ;

નવનિત—કોણ જાણે હશે કોઈની

આ પ્રમાણે વારતા માત્રે છે એવામાં ગાડી ચોભી અને ગાડીવાન નીચે ઉતરી નવનિત અને મદનચંદ્રને સલામ કરી બોલ્યો ;

ગાડીવાન—બાસાહેબ ? આપનું નામ નવનિત બાને ? આપના પિતાજી રતનચંદ શેઠને ત્યાં છે અને ત્યાં આપને જલ્દીથી બોલાવે છે હું ગાડી લઈ આપને તેડવા આવ્યો છું ; આજે રતનચંદના પુત્રનો જન્મ મહોત્સવનો દિવસ છે માટે આપ જલ્દીથી પધારો,

મદનચંદ્ર—પિતાજીએ અમારા ગાડીવાનને તેડવા કેમ મોકલ્યો નહીં ?

ગાડીવાન—હું રતનચંદ શેઠનો ગાડીવાન છું કદાપી નવનિતના પિતાજીનો ગાડીવાન કોઈ બીજા કામે રોકાયો હશે, તેથી મને હુકમ થવાથી હુંજ આવ્યો છું ;

નવનિત—હું અહિયાં છું એવી તને ક્યાંથી ખબર પડી ;

ગાડીવાન—મહે મારા શેઠને પુછ્યું એટલામાં તો આપના પિતાજી બોલ્યા કે હજુ તો એ કુસુમ બાગમાંજ હશે માટે ત્યાંજ જાય તો મળશે ;

મહેન—ખરેજ ત્યારે તો શેઠજી આજ ત્યાંજ ગયા હશે નવનિત ?
ત્યારે તમે ત્યાંજ જાઓ હું તમારી સાથે ત્યાં આવત
પણ મારે આજે મિટિંગમાં જવાનું છે કદી મને શેઠજી
યાદ કરે તો તેમને લેવુંજ કહેજો;

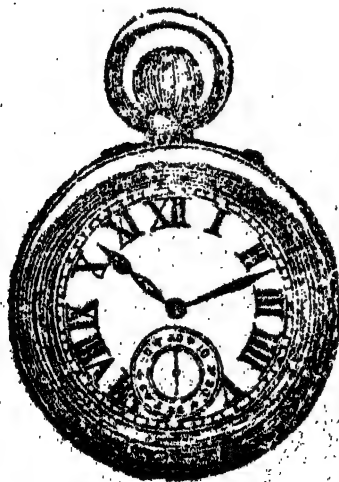
સાગરીકા—એહેન નવનિત ? મારાથી પણ આજે તારી સાથે નહિ
અવાય કારણ કે મારા પિતાશ્રીની તબિયત આજ બે
ત્રણ દીવશથી નરમ રહે છે ; તે લેને ક્યાં ખબર નથી ?
વળી તમે જ્યાં જાઓછો ત્યાં તમને વાર પણ થવાની
માટે હું ઘેર જાકિયું તું પીતાજી પાસે જા,

મહનચંદ્ર—નવનિત હવે આપ ત્યાંજ જાઓ, કેમકે આપના
પીતાજીએજ આપને ત્યાં બોલાવ્યાં છે ; હું જાકિયું
કાલે પ્રાંતઃકાળે તમારે ત્યાં હું આવીશ

નવનિત—લાચાર થઈ પીતાજીની આજ્ઞા થવાથી ત્યાંજ જાકિયું
પણ મહનચંદ્ર તમે જરૂર પ્રાંત કાળે દર્શાવું તો લાભ
આપજો.

આ પ્રમાણે વાત ચિત થઈ રહ્યા બાદ મહનચંદ્ર અને સાગરીકા
પોત પોતાના મુકામે જાય છે અને નવનિત તો પ્રારબ્ધની ગાડીમાં
બેસીને વાર્તા લાપ વિસ્મૃત કરી ચાલવા લાગી;

આ પ્રમાણે ત્રણે જુદે જુદે માર્ગે ચાલ્યાં નવનીત જેવી ગાડીમાં
બેઠી તેવીજ ગાડીવાને ગાડી અને તેમ જલદીથી ચલાવી, અદૃશ્ય
થયો;

પ્રકરણ ૨ નું.

ઉન્મત.

દોહરો.

કુસંગ કેરા રંગમાં, રંગાયો તજ સાન,
ઉન્મત તું ઉન્મત થયો, પામ્યો અતિ અપમાન

શી અને ઉત્તમ કામ કરનારાઓના કાર્યની સિદ્ધિ જ્યાં
ત્યાં જોવામાં આવતી હતી, ઉદ્યોગોના ઉદ્યોગોના ચળ
કાટ તેમની ચંચળતાથી જણાતો હતો, વિદ્યાર્થીઓનો
ધોશ મંત્ર ઉચ્ચારથી આલ્મજોના નીચા ધરમાં થતો હતો,
શીયાનો ખડખડાટ શ્રીમંત વ્યાપારીઓની દુકાનોમાં

થયાં કરતો હતો, સેંકડો મજૂર લોકો પ્રાતઃકાળમાં નગર બાહર
મોટી મોટી મીલોમાં કામ કરવા સાડ ચંચળ વૃત્તિથી જતા હતા,
પરગામથી કૃષિકારો પોતાનાં ગાડાં હોકાક દાંણાથી ભરીને નગરમાં
પ્રવેશ કરતા હતા, નગરનું રક્ષણ કરનાર રક્ષકાર સિપાઇઓ હાથમાં
કાળા ડંડ પકડીને પોતાની હથેલી કરતા હતા, કેટલીક સ્ત્રીઓ દેવ
મંદિરમાં લાલજી માહારાજનાં દરશન કરવાને માટે દોડા દોડમ કરી
રહી હતી, કેટલીક ગાલી અને ચારક તથા સધરામ પોષશ પોષશ
કરતાં ત્વરાથી દોડાવીને લોકોને ખસેડતા હતા, કેટલાક ખીસ્સા કા-
તરનાર હા લોકો પોતાની દ્રષ્ટી બાજની માફક ફેરવતા હતા, કેટલાક
ભીખારીઓ મેહલ્લે મેહલ્લે ખુમો પાડી રહ્યા હતા; કોઈકો જગોએ
સભાઓ થતી હતી, કેટલાક બેરીસ્ટરો સ્વદેશના રહેવાશી હતાં સ્વદેશાભી
માનનો ત્યાગ કરી બુટ પાટલુન અને માથે યુરોપીયન ટોપી પહેરીને ગંભીર
મુદ્રા કરી પોતાના વિચારમાં લીન થએલા રોડથી ચાલતા હતા, કેટલાક
દેશોત્પત્તિનો માત્ર ફાંકો બતાવનાર સભા કરીને જેમ વર્ષાઋતુનાં દેડકાં સોર
બકોર કરે તેવી રીતે મેજ ઉપર હાથ પછાડી ને વક્તવ્યતાનું
શીર્ષ બતાવતા હતા, કેટલાક નેત્ર ઉપર ચશ્માં પહેરીને લાયબ્રેરીમાં
ન્યુસ વાંચતા હતા, મોટા મોટા વ્યાપારીઓનો ઉદ્યોગ તરફ માર
ચાલતો હતો, એવું એક નવલ્લનગર નામનું સુશોભિત શહેર હતું
તેમાં સદ્ગુણીય નામનો નામોંકિત ધનાઢ્ય વેપારી હતો; તેના

નામ પ્રમાણે તેને ત્યાં લક્ષ્મીને નિવાસ સંપૂર્ણ હતો. દેશ પ્રદેસ
 તેના ધણી પેદીયા હતી પોતાના નગરમાં તેણે ઘણાં બધાં
 હતા. તે શેઠના બપોદાણની વખતથી બોહોળા વ્યાપાર માટે
 અઠવાડિયન સંપત્તિ ધરાવતો આવેતો હતો જેમાં તેની દેખરેખમાં
 નગર બહેરના બે મોટા બગ હતો તે બાગમાં તેણે શુ શેષિત
 બગલા બાગ્યા હતા, તે શિવાય જીન જાગીર ધણી સંપાદન
 કરેલી હતી, તે નગરમાં લક્ષ્મીવંદ શેઠનો ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા હતી,
 તે સ્વભાવે બોબો અને ધર્મ સુસ્ત હતો. તેનો વિચાર કેવળ જુના
 હતા તેની રૂઢીતી પદ્ધતી પણ એક જુનો હતી, તે વગર વિચારે
 અર્થ કરતો નહોતો. તે એક ઉદાર નહોતો તેમ કંજુસ પણ નહોતો.
 વિદ્યાદાન માટે કે દેશ કલ્યાણ માટે જોકે તે મોટી મોટી રકમો
 સુકવા ધારે તો તે સમર્થ હતો પણ તે તેવા કામમાં પોતાનો દ્રવ્ય
 ઉપયોગ કરતો નહોતો તેથી એક રસ્તે તે કૃપણ પણ હતો. તેને
 અત્યંત રૂપ ગુણુ શિળ સુશિલા નામની સ્ત્રી હતી તે સ્વભાવે ધણી
 નમ્ર અને મિલનસાર હતી. તેણીના નેત્રમાં કેવળ કૃપાનું દર્શણ હતું
 તેણીની પુન્યદાન ઉપર ધણી શ્રદ્ધા હતી, શેઠ શેઠાણીનો પરસ્પર
 અવશ્યનીય પ્યાર હતો, એક બીજાથી જુદાં થતાંજ એક બીજાને
 અણગમો થયા વિના રહેતોજ નહીં, શેઠને જોકે દુકાનેથી ઘેર આ-
 વતાં કાંઈ વિલંબ થઈ ગયો હોય તો સુશિલા આકુળ વ્યાકુળ થઈ
 જતી હતી; તે સાથે અધીરી થઈ ગયેલી પોતાના નોકરને શેઠ પાસે
 મોકલતી હતી; બન્યોની ઉંમર ત્રીસ ત્રીસ વરસની થઈ ગઈ હતી
 તેથી પુત્રની આશામાંને આશામાં કેટલા દીવસ વ્યતિત થઈ ગયા
 હતા, ભવિષ્ય સુચક જોશીયોને આવકાર આપીને વારંવાર સંતતીના
 સુખને માટેજ પ્રશ્નો થયાં કરતા હતાં. જોશીબાઈરવિ અને મંગળનો
 દોશ બતાવીને શેઠ પાસેથી જોઈએ તેટલા રૂપીયા જપ કરવામાં
 કઠાવ્યાં કરતો હતો. ઠેર ઠેર રૂઢી અને જપ વિગેરેનો ઘોંઘાટ દેવાલ
 યોમાં થઈ રહ્યો હતો. એમ કરતાં પાંત્રિસ વરસનો સુમાર થયો
 ત્યારે શેઠજીની આસ્થા જોશી વીગેરે જે જે ભવિષ્ય વાદીઓ મળેલા
 તેઓ ઉપરથી ઉઠી ગઈ; શેઠને ઘેર લક્ષ્મીએ નિવાસ કર્યો હતો
 એટલે કંઈ બાબતના સુખની ખામી હોય. માત્ર ખામી એટલીજ
 હતી; આટલા બધા વૈભવનો ભોગદારી ધન્યર બક્ષે તો સાફ એવી
 ધન્યવાદમાં બન્યો. એજ બાબતની આશાના તરંગમાં એકાં મારતાં
 હતાં પણ ધન્યની કૃપાથી તેને પુત્ર સ્તન પ્રાપ્ત થયું. આ ખુશાલી
 ની વાત સી કહેવી. શેઠની આશા રૂપિયુધ થઈ. શેઠ અને શેઠાણી

હવે ઘેલાં બની અમાં હતાં; મુત્ર પ્રાપ્તિના આનંદમાં તેણે મહામોજ-
નમાં, મદિરમાં, મંથાદમાં, વિદ્યાદાનમાં, હુલાં લાગ્યાં લોકોની મર્જ
ચાળામાં, અનાથિતોમાં, કેટલુંક નાણું મુઝ્યુ.—કેટલાક દિવસ સુધી
એજ આનંદમાં જલસો થવા લાગ્યો; તે પુત્રની સંભાળને માટે
ઉત્તમ પ્રકારનો ચિકિત્સક વૈદ્ય રાખ્યો; કેટલીક દાઢ્યો રાખી; આ-
ળકની માહાવજત કરવામાં આ મહા ધનાઢય;ને ત્યાં શાની ખામી
હોય ! નજ હોય; દીનપરદીન તે છોકરો મોટો થવા લાગ્યો, એકનો
એક પુત્ર લાડકવાયો હતો. તે આંધળાને નેત્ર જેવો હતો. એટલે
એને કોઈ પ્રકારે તનને કે મનને હરકત પડે નહી તેવી જોડવણી
યોજવામાં આવી હતી, તે બાત્યાવસ્થામાં અતિ ચપલ તોફાની-
હડીલો અને સ્વતંત્ર મગજનો જણાવવા લાગ્યો, માતપિતાના અ-
ધિક વહાલ અને લાલન પાલનથી, તે આળકના સ્વતંત્રપણામાં
દિનપરદિન વૃદ્ધિ થવા લાગી; ઘરમાં કે બહાર ગમે તેમ ફરે તો-
પણ બાઈને કોઈથી કહેવાય નહીં; માત્ર તેના શરીરની રક્ષા અર્થે
પાછળ પાછળ ફરનાર એક બે નોકરો ફર્યા કરતા હતા; કાચની
કેટલીક કિમ્મતી વસ્તુઓ તે બાઈના બેવામાં આવે કે તડાક દૈને
લાગી નાંખે. શેવકોને લાકડી ચોહોડી દે, તોપણ કોઈ બોલી શકતા
નહોતા, તેની દસ વરસની ઉંમર થઈ એટલે તેને શીખવવાને માટે
શિક્ષક રાખવામાં આવ્યો હતો. તે શિક્ષક પ્રાતઃકાળમાં આવેલો
દસ વાગ્યા સુધી બણાવવાને માટે બેસતો હતો, પણ આ બાઈ
ઘણા રમતિયાળ અને સ્વતંત્ર વૃત્તિવાળા હોવાથી માસ્તરના આ-
વતા પહેલાં ક્યાંનો ક્યાં ગચ્છાંતી કરી જતો હતો. તેને બખાતકારે
મુક્તિથી શોધી કાઢીને શિક્ષક પાસે બેસારતા હતા, માતપિતાના
લાકડથી આ છોકરો ઉપર તેમનો બીલકુલ દાબ નહોતો પણ શિક્ષકે
તેના ઉપર દાબ રાખ્યો હતો; વળી શિક્ષકનાજ અપૂર્વ ખંત અને
પરિશ્રમથી અને શેઠના અપૂર્વ ભાવ અને દ્રવ્યદાનથી બાઈ ગુજ-
રાતી વાંચતાં લખતાં તો શીખ્યા; પરંતુ તેટલી મુદતમાં તો શિક્ષ-
કથી શિષ્ય કંટાળ્યા અને શિષ્યને શિક્ષક પગે લાગ્યા;

વાચક ! આજ કાલના જુની પદ્ધતીના વ્યાપારીયો પોતાના
એકના એક લાડકવાયા પુત્રને અતિ લાલન પાલનથી તેનો આખો
બવ સુધારવાને બદલે બગાડે છે; વાત્સલ્ય આવને બદલે શત્રુભાવ પ્રગટ કરે
છે; માતાપિતાના લાલનથી નિમંત્રણ સમયે તેઓ સ્વચ્છંદ વિચરે

છે; વિદ્યાભ્યાસ સમયે સંસારમાં પડી વિષયી નિર્માત્ર્ય અભ્યાસપિ થાય છે; કૃતિમ સાંજની મોજશોખમાં લપટાય છે; કુર્સમતિમાં ફસાય છે; અન્યને ફસાવે છે; સંસારને નિરર્થક બારૂપ થાય છે; વળી લક્ષ્મીવાનના સંતાન હોવાથી, કમાવાની તો જાણે એદરકારી હોય છે; તેથી લક્ષ્મીનો મનમાનતો જગજાહેર ઉપયોગ કરે છે; અને સર્વ પ્રકારની અનીતિના શિક્ષણમાં દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરે છે. આહા ! શું શ્રીમંતના બાળક !

શ્રીમંતના બાળ બાળિકાઓને તેમના બ્રહ્મચર્ય સેવનરૂપ બાલ્યકાલમાં વિદ્વજન પાસે ઉચ્ચપરિશીલન અપાવ્યું હોય તો ઉચિત બાલ્યકાળમાં તેમનો સદૈવ્યનો પરિચય અને નિવાસ પણ શુદ્ધપાત્ર વચ્ચે હોય તો ઉચિત અને રક્ષક તેમનો મહા સમર્થ અને સુદમ ભુદ્ધિનો અને જેને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિનું પુણ્યજ્ઞાન હોતું હોય; પુર્વ સંસ્કારાનુસાર બાલબાલિકાઓમાં સત્વ રજ અને તપના જ અંશ તેમનામાં સ્ફુરિત થતા દ્રષ્ટીગોચર થાય તેમના રજ તપ અંશનો ઉક્તરક્ષક શને શને દમન કરે અને સત્વ અંશને સાહિત્ય દર્શનથી પુષ્ટ અને ઉત્તેજિત કરે;

આ પ્રમાણે જ્યારે શ્રીમંતોનું પોતાના બાળકો ઉપર લક્ષ અપાય છે ત્યારે તેમનું યૌવનકાળ રમણિય પરમાર્થશીળ, ધર્મશીળ, અને દેશકિન્નતિકર બને છે, અને તેથી લક્ષ્મીનો યથેચ્છ તેમનાથી થાય છે.

શ્રીમંતના બાળકને અનિતિમાં પ્રવૃત્ત કરનાર, માતપીતાનું લાલન અને તેમની પ્રત્યે નિઃસહ્યપણું તે બાળકને ન અપાવી તેમને વિદ્યા કેળવણી જે છે તે નીચ અને વિષયી સેવક ગુમાસ્તા, મિત્રની મંગળી અને લક્ષ્મીની સહાય, ઇત્યાદિક કારણથી શ્રીમંતમાં બાળક બગડે છે.

દેશ ઉન્નતી સાધનમાં, વિદ્યાકળા, બ્રહ્મચર્ય સેવન, વિદ્યાકલા, ઐક્ય, સૌર્યબળ, બાહુબલ, અને અનેક દેશપ્રદેશ પર્યટનની આવશ્યકતા છે; તેમાં એ સર્વની સપ્રાપ્તિમાં દ્રવ્યની જરૂર છે; જુદાંત પુરૂષ તેમ કરવાને શક્તીવાન છે મારે જ શ્રીમંતના બાળકને ઉચ્ચ પરિશિલન અપાવ્યું હોય તો તેઓ દેશહિતેયિયોને દ્રવ્યબળ અને વિચારબળ આપી જીવનને સફળ અને ફૂલ ફૂલ કરે છે.

લક્ષ્મીનો મહા એવો દારૂ છે ઉત્તમ પાત્ર કૃતિમ વિષય પ્રતિ

અમી જઈ બ્રહ્મ કરે છે, તેમાં બ્યારે યૌવન અને લક્ષ્મી વિષય વિ-
ષયી એકત્ર થાય છે, ત્યારે દિવ્ય દૃષ્ટિ પર પણ તિથિરાવરણ થાય
છે; તો પછી સ્થુલ દૃષ્ટિની તો વાતજ યાં રહી ! વિદ્યાબળ, શુદ્ધિ-
બળ, મનોબળ, સર્વ વૃત્તિ અનુકૂળ થઈ જાય છે; માટે લક્ષ્મી અને
યૌવનરાજમાં પરાયણ થતાં ચિતને બહુ સાવધાન રહેવાનું છે;
તેમજ તેમના સહવાસમાં સદૈવ સહપાત્ર અને સ્મરણ સરસ્વતિકું
અવિચ્છિન્ન રહેવું અત્યુપયોગી છે; લક્ષ્મીવાનની સંગતી કરવા સર્વ
કોઈ ઇચ્છા કરે છે. તદપિ આત્મ સંતુષ્ટ ચિત કરતાં પ્રાકૃત, ક્ષુદ્ર,
ઉદરનિરવાહી, ખુસામત પારતંત્ર્યમાં વિચારનારા જીવનતેમની કૃપાસં-
પાદન કરવાની ઇચ્છાથી તેમના, સહવાસમાં અધિક આવે છે; માટે
જ શ્રીમંત બાળને વિદ્યા અને કળાના પૂર્ણ સંસ્કારી કરવા જોઈએ
નહિ તો કોઈ પણ પ્રાકૃત ચિતના છાંટા તેમને અડકેજ; લક્ષ્મીમદ
એવા છે કે, કોઈ ધીર વીર વેદવિત્ શાન્ત શીળ ચિતજ તેમાંથી
નિસ્કલંક સાંગોપાંગ બહાર નીકળી શકે છે; માટે સાવધાનપણે ન
રહેવાય તો આજન્મમાં તો નષ્ટ બ્રહ્મ થવાય એટલુંજ નહિ પરંતુ તેનું
પ્રારબ્ધ અનેક જન્માંતર સુધી તે પુરૂષને ભોગવવું પડે, પણ આજ
વિચાર કલ્પનાને એટલી લાંબી મજલ કાણુ કરાવે છે ! આજકાલ
તો સર્વ વિષયી ચિત્તમુખમાંથીજ એજ ઉચારણુ થાય છે કે, જે
માજ મારીએ એ આપણા આપની, કાલ કાળે ભાળી છે ! પરંતુ
આહ્વાનું વદનારાની પાસુ થોડા કાળ પછી કેવી દુર્દશા થાય છે તે
જોજો એવાં પાત્રને અવલોક્યાં છે તેને કે સ્વઅનુભવવાર્થને માલુમ
હોય છે; યૌવનકાળના એ ચાર દિવસ વિષયાનંદમાં વિષય સન્મુ-
ખથી દ્રવિન અને વિષય ઉન્મુખથી પીડીત, લિસન વ્યતિત થાય
છે; અને તતક્ષણુ યૌવનાવસ્થામાંજ તેમની વૃદ્ધાવસ્થાથી પણ નિકટ
થાય છે, અને અસહ્ય કષ્ટાનુજનક કષ્ટ ભોગવે છે; માટે લક્ષ્મીવાન
શ્રીમંત વર્ગે પોતાના બાળકની બાલ્યાવસ્થા પર વિશેષ લક્ષ આપતાં
તેમને વિદ્વાનગુરુ, પ્રકૃતિમુ રક્ષક, અને વિમલ પાત્ર વચ્ચે ઉછેર-
વા અવશ્યક છે; અસ્તુ, વાચક ! આશો હવે આલતા વિષયને અનુ-
સરીયે;—

શિક્ષકે ઉન્મતબાળને ભણાવવાની તેના માતપીતાને ના મ-
રણ બતાવવાથી તેની જગોએ કોઈ બીજા શિક્ષકને નીમવા શૈ-
જીએ વિચારે કયો પરંતુ પ્રકૃત સુધારાની મુદ્રા કાંઈકે શૈજી ઉપર

પડવાથી તેમણે ઉન્નત ભાષને મુજસતી સાબામાં મોકલ્યો, તો તે-
મની પરીક્ષા સેવાઈ અને પાંચમી યોગડીમાં શામલ કર્યા; પછી
ખાનગી રીતે ભણાવવાને માટે મેટ્રીકમાં પાસ થયેલો એક શિક્ષક
રાખ્યો; આ શિક્ષક સર્વે ઉપમા જોગ હતો, ઇંગ્લેન્ડ સુધારો ડ્રીફ્ટ
ગમાંજ સમજતો હતો, આપણા ઉન્નતભાઈ પણ જુવાનીના
મજસકામાં આવ્યા, તેમાં ભાવતું હતું તે વેઢે કર્યું, જેવા શિક્ષક
મોજલા અને સ્વતંત્ર મજનના મળ્યા તેવા ઉન્નતભાઈની પણ
ચીંતગી જેવામાં આવતી હતી, સોખત તેવી અસર થાય તેમાં શું
આશ્ચર્ય ! ઉન્નત તો મુજથીજ સ્વતંત્ર હતો, તે મુજથીજ આમ-
તેમ કરવા કરવાનો અભિલાષી હતો, વિદ્યાભ્યાસ કરવાને માટે તેને
કંટાળો લાગતો હતો, ભુમિતિ અને વ્યાકરણ તથા હીસાબની
પદ્ધતી તો તેને આવળના કાંટા જેવી લાગતી હતી, અરૂચતા પદાર્થ
ઉપર વૃત્તિ કંટાળી જાય છે; સ્મરણ શક્તીને વધારે પરિશ્રમ આપ-
વાને ઉન્નત કંટાળ્યો હતો; તેમાં વળી તેને મોજલા રંગીલા અને
મનભાવે તેવા શિક્ષક મળ્યા તો પછી શું ! તેમને તો પરસ્પર
જેવો જોઈએ તેવો રંગ જમી ગયો. શેઠજી તો એમજ જાણે છે કે
ભાઈ તો બહુજ છે; અને શેઠણી તો લાડ કરવામાં, અને ઉમર
લાયક થયા માટે મોટે ઘેર પરણાવવો, એ અભિમાનમાંજ રહ્યાં;
ઉન્નતભાઈને જે ત્રણ યોગડી જેટલું ઇંગ્લેન્ડ જ્ઞાન આપ્યું તેમાં
ખાફી તો અવિધાના બોધ પાઠનું શિક્ષણ શિખ્યને સંપૂર્ણ આપ્યું;
અને શિષ્યે પણ તે બોધપાઠ ઉમંગથી પોતાના મજનમાં હસારી દીધા.

ભાઈ હવે ઉમર લાયક થયા, તેથી તેમના માતા પિતા તેમ-
ના લગ્ન સમારંભની તઈવારીયા કરવા માંડી, એજ નગરના એક
બનાઢય વેપારીની બાલા માથે ભાઈનું લગ્ન થયું, આ વિવાહિતા બા-
ળાનું નામ સરસ્વતિ હતું; તેમનાં માતા પિતા વિદ્યા સંસ્કારી અને
ગુણસિંહ હતાં, તેથી પુત્રીને પણ વિદ્યા અને ગુણથી અલંકૃત કરી
હતી, સ્વરસ્વતિના પિતાએ નિતિ બોધ સ્ત્રી શિક્ષણ આદિના સારા
બોધદાયક ગ્રંથો સરસ્વતિને લઈ આપ્યા હતા, તેના અભ્યાસથી સર-
સ્વતિનું વિદ્યાબળ નિતિબળ, અધિક વૃદ્ધિને પામ્યું હતું, દિલગીર !
કે સરસ્વતિના માતા પિતાએ સરસ્વતિને સરસ્વતિ કરીને તેનું હિત
કર્યું હતું; શ્રીમંત વ્યાપારીનું ઘર જોયું, આખરદારનું ઘર જોયું
કુળ સાર જોયું પરંતુ, વિવાહિત પોતાના જમાઈના આંતઃ સ્વરૂપનું

અવશોકત કયું નહીં; તેથી સરસ્વતિના સર્વોત્તર મુખ ઉપર પ્રતિરૂપ પ્રધાન દુઃખથી સર્વે પર પાણી ફરી વળ્યું અને પુત્રીનું સધળું જીવન તર નિરર્થક થયું.

આપણા ઉન્મતલાલે પાંચમા ધોરણ સુધી ગુજરાતી અભ્યાસ કરી પોતાના શિક્ષકની અને પોતાની ઈચ્છા એક થવાથી “ ઓય-સ ” અને “ નોટ એટ ઓલ ” નો અભ્યાસ આરંભ્યો, પોતાની સહી કરવા જેટલી શક્તી આવી કે ભાઈ તો કંટાળ્યા, પોતાને કહ્યું કે મારે મગજ બહુ વિક પડી ગયું છે તેથી હવે મને વધારે અભ્યાસ કરવાથી નુકશાન છે, દુકાને હું વખતો વખત જતો રહીશ, અને વ્યાપાર કલામાં માહીતી મેળવીશ, આ પ્રમાણે સાંભળીને ભોળા અને જુની પદ્ધતિના શેઠજી એ કહ્યું કે બહુ સારું ભાઈ; ઉન્મતલાલ શાળામાં ગોધાઈ રહેવાથી બચ્યા; શિક્ષક અને બીજા એ ચાર એમના ડીયર ઈન્ટીમેટ ફ્રેન્ડ થઈ પડ્યા, ઉન્મતલાલ પોતાના ખાનગી ખર્ચમાંથી તેમજ ઠાંઈ બદાનું બતાવી પોતાજ પાસેથી મધુર મધુર બોલીને માતા પાસેથી, આહુ અવળું સમજાવી દુકાનેથી, દ્રવ્ય લઈ મિત્ર મંડળમાં ઉડાવવા માંડ્યું; દુકાને એકાદ ચક્કર લગાવી આવી સાંજ એક સ્થળે પાર્ટી ઝામે, નવનવા નાયરંગ, મુજરા, અને બાટલીના ખુચોને રહે ફેરવાય—એક દિવસ દરીયા કિનારા તરફ તેમની સ્વારી ઉપડી, અને કોઈ એક ફાંકડી અને લટકાળી ખુબસુરત યુવતી તેમની નજરે પડી કે તરત સર્વની વાગવારા એકી વખતે ડુવારાની પેઠે છુટી—યાર ! જોની ! આ તો મોહના ખુબસુરત છે અરે ! પણ એની ચાલ કેવી છટાદાર છે ! અરે મિસ્તર ! આ તો કોઈ નવિન આજ જોવામાં આવ્યું; હા યાર ! સાચું કહો છો સાચું; ઉન્મતલાલભાઈ આપ સર્વે ભુલ કેમ કરો છો ! જુવો તો ખરા; આ તો શેઠ રતનચંદની પુત્રી નવનીત છે, આજનો ફાંક એનો સ્વાંગ અને દેખાવ વિચિત્ર અને નનરંજન છે; ખરું માય ડીયર; એ તો કોઈ સાચે વસ્તાનું જ કયુલ કરતી નથી; યુનીવર્સિટીમાંથી ફાંઈ વાખ્યાન બાખ્યાન સાંભળીને અહીંયાં ફરવા આવી હશે; બસ આ નવલપુરીમાં આ એક જ છે; આપણે કંઈક માલ ઉડાવ્યા પણ આના આગળ બધાએ રદ છે. માર ! એના બાપની સત્તા જોરાવર છે, વળી એ પણ વિદ્યાસ્થી આં હાથ ધોય એમ છે ! તેમ જ ક્યાં તે નવરી પડે છે !

ઉન્મત—એક વખત તો તેની મુલાખાત લઈ વાતચિત કરી એ
તો ઠીક, પણ બને તે ખરૂં, કેમ ખરૂં કે ?

૧ મિત્ર—ગોટ ધડ ઘેટાં એમાં તે શું બનવાનું હતું.

૨ મિત્ર—છીટ છીટ શું એના બાપને જોયો છે. આજે સત્તા
કોહોની ચાલે છે ! તે ખબર છે કે ! રજવાડી નહીં હો.
પણ ઇંગ્લેન્ડ,

૨ મિત્ર—અરે બાઈ તું બુલ કરે છે; ઇંગ્લેન્ડ સત્તા તો બિચારી
સારી પણ રજવાડી સત્તા મદા ભુંડી—પકડાયા તો
હાડકાં તો જાણે કામ ચાલતા અગાઉ જ ખોખરાં થઈ
જવાનાં અને મારા જેવા ટકા પિના ન બેસી શકનારા તો
સત્તર વડીલોને મળવા સ્વર્ગનો મારગ પકડવાને ઉપડી
પડે; અને ઇંગ્લેન્ડ સત્તા તો સારી કે કામ ચાલતા સુધી
તો આરામમાં રહ્યો, વળિ દ્રવ્યનું બાજુ પુરે પુરું હોય તો મો જ
મારી આપણા આપણા બાપની, ને વળિ છુટી જઈએ, અરે બાઈ!
વખતે પકડાનાં જ આપણા જેવો પોલીસ અને અમલદાર
નીતિવાન હોય તો હાથ દબાવ્યો કે જાણે છુટા જઈએ;

૨ મિત્ર—હવે આ પંચાયત જવા થો, પણ મિસ્તર ઉન્મત ! હવે
તો તમે એક જુદો મકાન આપણા ગમ્મત માટે રાખ્યા
તો ઠીક કેમકે સેઠજી બેઠા હોય તે વખતે તમારી પાસે
આવવાને અમને મોટી અડચણ પડે છે; માટે કોઈ સારા
બંગલાની જરૂર છે;

ઉન્મત—પણ પિતાજી એ વાત શી રીતે માન્ય કરશે !

૧ મિત્ર—અરે ! એમાં શું મુશ્કેલ છે ! ગમે તે યુક્તીથી સેઠજીને
સમજાવો;

ઉન્મત—શી યુક્તી કાઢવી !

૧ મિત્ર—જેના હોઠ સાળા ! તેને ઉત્તર ઝાઝા, એ કહેવત પ્રમાણે
આપણી પાસે યુક્તીયોની ક્યાં ખોટ છે, તમારા પિતાજીના
વિચારના બોજા છે. તેમણે તમને નવા વિચારમાં અને કેળવણી
પ્રાપ્તવાને ઉત્તેજન આપે છે માટે કેળવણી બાબતમાં સેઠજી કેવળ
અજાણ્યા છે તેથી સેઠજીને તેમે એમ કહ્યો કે મારી તમિ-
મત હમણાં ઠીક રહેતી નથી; માટે ખુલ્લી હવામાં રહે-
વાને મને પરવાનગી આપો, વળિ મુલાખ બાપ તમારું

કપળનો છે તેમાં જે ખંગલો છે તે કાઢને તમે બાટે આપ્યો નથી. બાગનો માળી જે છે તેને તમે મેળવી લેવો. એટલે એ ખંગલામાં તમે રહેશો એટલે આપણે જોઈએ તેવી મઝા આવશે, એકાંત અવાસની તો મઝા જુદી જ છે કેમકિત ।

ઉન્મત—બરાબર કહો છો, એ બનવા જેવું છે ખરું.

૧ મિત્ર—એજ બાગમાં તમે તમારી પત્નીની સાથેજ રહો જો. એટલે ભોજન માટે હરકત પડે નહીં, આપણે ગમે તે રંગ ઢંગ પ્રમાણે વર્તન કરીએ તેમાં તમારી પત્ની કંઈ પણ બોલે નહીં. તેમજ કાઢને વાત જણાવે નહીં, એવો બંદોબસ્ત કરજો. સ્ત્રી જાત ઉપર દાખ અને રોષ રાખવાથીજ વશ રહે છે; માટે તેમના ઉપર મન્યુત દાખ અને કરજ રાખવા. એમ કરશો એટલે તે તમારી પત્ની આપણી રીતભાવમાં આડી આવેજ નહીં; સ્ત્રી ઉપર પ્રથમ દાખ પડ્યો તે પડ્યો. જો કદી સ્ત્રીને મોઢે ચઢાવી કે સ્વતંત્રતા દીધી તો પાછળથી તમને ખીલકુલ ગાંઠશે નહીં.

ઉન્મત—યેક ક્યુ માય ફ્રેન્ડ, તમે સારી યુક્તી બતાવી, કાલેજ આપણા કાર્યની સિદ્ધિ થઈ એમ તું સમજજો, પછી રોજ ગુલહરા, પછી ત્યાં બંદાને કાણુ કહેનાર છે ! કે જોનાર છે ! કેમ ખરું કે !

ઉપર પ્રમાણે ઠરાવ થઈ અનિતિપ્રવર્તક સભા વિસર્જન થઈ ગુડ બાય કહી ઉન્મત પોતાની ગાડીમાં બેસી ત્વરાથી પોતાના ઘર તરફ આવ્યો.

ઉન્મત—(માતૃશ્રી પ્રત્યે) માતૃશ્રી ! આજ કેટલાક દિવસ થયાં માફ શરીર ઠીક રહેતું નથી; તેમ જમવાની રૂચી પણ થતી નથી, તેથી હું નહિ જમું; આજ સ્વચ્છ હવા લેવાને માટે હું શરવા નીકળી પડ્યો હતો, તેથીજ મને વાર લાગી છે;

માતૃશ્રી—બાપુ ! અરેરે ! તને શું થયું છે ! આપણા વૈદ્યની દવા કર, તને શી વસ્તુની ખામી છે ! તને જે દરદ થયું હોય તેનો ઉપાય કરવોજ જોઈએ, કાલે સહવારે આપણા વૈદ્ય-રાજને બોલાવીને ઉપાય કરવો જોઈએ,—બાપુ થોડું પણ ખાય તો સાફ, હું તારી રાહ જોઈને બુખી બેસી રહી હતી.

ઉન્મત—માતૃશ્રી ! તમે જમી લ્યો, હું અરૂચી ઉપર નહીં જઈ.

એમ કરવાથી વધારે તબિયતને તુકસાન થાય છે; હે માણ ! મારે સ્વચ્છ કપડાની ખાસ જરૂર છે, મને મોટા ડાક્ટરને સ્વચ્છ કપડા લેવાનોજ અભિપ્રાય આપ્યો છે મારે મારે તો આપણા વૈદ્યરાની કપડા લેવીજ નહીં. અંગ્રેજ ડાક્ટરનો અભિપ્રાય મોટા વિદ્વાન લોકો પણ કબુલ કરે છે, મારે થોડા સમય સુધી હું ગુલાલ ખાગના ખંડામાં રહું તો શી હરકત છે !

માતૃશ્રી—બાપ ! પ્રાતઃકાળમાં તારા પીતાજીને કહીશ, હવે રાત્રી વીતી છે મારે તું સુઈ જા.

બહુ સારૂ માતૃશ્રી એમ કહીને ઉન્મતલાલ પોતાના શયન રૂમમાં આવ્યા, સરસ્વતિ બિચારી દુઃખી ચિત્તે અનેક તર્ક વિતર્ક કરતી તકીયાને અફીંગી અર્ધ નિંદ્રાવશ થઈ હતી; ઉન્મત અંદર પ્રવેશ કરી પોતાની પત્ની સરસ્વતિને સુતેલી જોઈ—વેલ ઢેમ અખીસે કેસે સો મઈ હય, હમારે આયે પેસ્તર સો જાતી હું—એમ કહીને બુટથી ઠોકર લગાવી,

સરસ્વતિ—(જાગત થઈને—પોતાના પતિને જોતાંજ) કોણે સ્વામીનાથ !

ઉન્મત—ના, ત્યારે કોઈ બીજું કે ! અત્યારમાં શાનું ઘોરણ આવેછે !

સરસ્વતિ—શું સ્વામીનાથ ! હજી અત્યાર છે કે ! ખાર વાગ્યા તેણે પણ,

ઉન્મત—ખાર ક્યા લેકીન દો બજે તોભી ક્યા હું, હમેરી તબિયત ચ્હાય જીસ બખત આવે; (કોધથી) શું તું મને દબાવે છે કે શું ! હું સ્ત્રી વશ થાઉં એમ નહી હો !

સરસ્વતિ—આપને હું શું દબાવું ! આપ તો મારા પ્રાણનાથ છો;

ઉન્મત—મને તેટલાં મધુર વચન બોલે તોપણ બંધ તો સ્ત્રીચરિ-નથી બોબાઈ જાય એવા નથી;

સરસ્વતિ—પ્રાણનાથ ! આપ સારા કુળના છો, સમજી છો, તેથી હું આપને કહેવા યોગ્ય નથી, પરંતુ આપ નીચ સંગતીનો ભાગ કરો તો બહુ સારૂ, કારણ કે મારાં સાસુ સસરાનો મથ સર્વત્ર જગોએ વિસ્તૃત છે. અને જ્યારે આપનું અધમ નીચ સંગે પરી દુરાચરણ અન્યને અવલોકવામાં આવે ત્યારે ત્યાંથી આપતા માતૃપીતાના બહુવામાં આવે

તો તેમને કેટલો બધો ખેદ થાય ! આખરુને પણ પાછ-
ળથી પચાતાપ થાય, માટે આ દાંથી તેઓનો સંગ ત્યાગ
કરવા આપની પ્રાર્થના કરે છે; પછી તો આપ સ્વતંત્ર
છો, હું અસહ્ય થાય છે ત્યારેજ આટલું કહેવાઈ જાયછે;

ઉન્મત—અહા, વાહરે સમજણનું ધર તો જણે તું કે ! શું
માહારી સ્ત્રી થઈને મને ઉપદેશ આપે છે ! આઈ ડોન્ટ
વોન્ટ થોર એડવાઇસ ગો આવે, !

સરસ્વતિ—હું દાંથી આપને શું ઉપદેશ દઉં ! પરંતુ આ દાંથીનું
હિત પણ આપના હાથમાં જ છે. હે પતિ ! મારાથી સ-
હન ન થવાથી બોલી જવાય છે.

ઉન્મત—ડોન્ટ સ્પીક યુ ડુલ, પ્રીમ માય ચિફ્ટ બોક્સ,

સરસ્વતિ—ઢાવું હું સ્વામીનાથ ! (એમ કહી લાવી હાથમાં આપી,

ઉન્મત—હવે તારે વધારે ઓછું ન બોલવું હાં કે !

સરસ્વતિ—સાર પ્રાણનાથ,

એ પ્રમાણે વાતચિત કરતાં કરતાં પ્રાણનાથ તો ઈઝીચેર ઉપર જ
ચીફ્ટના ધુમાડોનો ગોટ કાઢતા કાઢતા તેના કિદમાં જ હજુરમાં
હાજર ઉભેલી દેવીને (પોતાની પત્નીને) વશ તો ન થયા પણ નિદ્રા
દેવીના સપાટામાં તો આવી ગયા, સરસ્વતિ પોતાના પતિ વિશેની
ચિતવનમાં ગાદીપર નિદ્રાવશ થઈ,

વાચક ! આપણે શ્રીમંતના સંતાનના દિવસ લાલન પાલનથી
વિદાહત અનીતીરત અને નિશામત રહીને નિર્ગમન થતા હતા,
માતા ગુમાસ્તા, અને ઉન્મતભાઈ પણ બીજો દીવસ મુજે મોઢે શે-
ઠછને સમજાવવા લાગ્યા અને આખરે શેઠછને ગળે કાંઈ વાત ઉત-
રવાથી તે બોલ્યો,—ત્યારે બહુ સાર જો કે ઉન્મતની તળીયત સુધ-
રતી હાય તો તે સુધરતા સુધી ભલે એ ગુલામ બાગવાળા બંગ-
લામાં જ રહે; અને આપણા ડાકટરને કહેવું કે બન્ને વખત ત્યાં
જઈ તેમની તમિયત સંભાળતા રહે, તેમ જ વહુને પણ તે બા-
ગમાં તેની સાથે મોકલવી, કે તેના શરીરની માવજત સારી રહી
શકે, તેને પ્રસંદ પડે તેટલાં જરૂર પુરતાં માણસો રાખે; એમ
કહીને શેઠછએ ઉન્મતને કહ્યું, કે ઉન્મત ! આજ કાલ હુકાને આ-
વતો જણુતો નથી, માટે સધળો સમય તું શાંમાં ગુજારે છે !

ઉન્મત—ડાકટર સાહેબના અભિપ્રાયથી હું સવાર સાંજ રરવા જાઉં છું;

વળી તેમના કહેવાથી, હાલ કંઈ વાંચતો પણ નથી; કા-
રણકે મારું એઈન વીક થઈ ગયું છે; એમ તે ડકટર
જણાવે છે;

શેઠજી—હીક, હીક, બહુ સાર, તો પછી જેમ તારી તબિયત હીક
રહે તેમ કર—તારા માટે એજ આગમાં ગોઠવણ કરવામાં
આવી છે;

ઉન્મતભાઈના મંત્રતંત્રની સિદ્ધિ થઈ તેમના કામનો ખેડા
માર થયો, આજથીજ તેઓએ મનોહર ગુલાબ ખાગના એક અતિ
વિશાળ સુશોભિત બંગલામાં નિવાસ કર્યો,—હાજી કહેનાર ખુશા-
મતખોર માણસો પાસે રાખવામાં આવ્યા, હવે ઉન્મતભાઈને ચક-
વર્તી રાજ્ય મળ્યું—સ્વતંત્રાની કંઈ કસર રહી નહીં, મનોત્રિનો આ-
ડતર કંઈ રહ્યું નહીં.

ઉન્મત—વેલ, બોય, બોય, બોય,

બોય—જી સાહેબ,

ઉન્મત—કોચ મેનકો બોલો કે હમારે ફ્રેન્ડ પ્રમાદજીવનકો ગુલાબ
ઝૈર ચહ સખ ફ્રેન્ડકો લેકે ઇહાંપર જલદી એ આવે,
ગો આન, લુક શાપ;

બોય—(કોચનક્રમે) કોચમેન ! કોચમેન ! શેઠજીએ હુકમ કર્યો છે
કે, તુમ ગાદી લેકર જલદીસે શેઠજીકા બાઈબંધ પ્રમાદ
જીવન ઝૈર ઇનકે દુસરે મિત્રમંડલકા સત્વર ગુલાઓ;

કોચમેન—ખુબ અચ્છા;

સર્વમિત્ર—ગુડ મોર્નિંગ માય ડીયર, ગુડ મોર્નિંગ માય ડીયર; એમ
કહીને સરવં એ ઉન્મત સાથે હાથ મેળવ્યો અને પછી પોતા
પોતાની જગા ઉપર બેઠા; ટબલ ઉપર રક્યુ અને ખાટલીયા
તથા તે સાથે સાધનિક ચીન્હ ગોઠવી દીધી, આવતાં વાંત-
જ એકાદ એ જણાએ ધુમાડથી પેટ ભરવાં સર કર્યો એ
પ્રમાણે રંગ બરોબર ઝામ્બો એટલે તો નિશાની મુનમાં
અનિતિ પ્રવર્તક સખામાંથી એક સલાસદે મંગળાચરણ
શર કર્યું;

૧ મિત્ર—ઉન્મતભાઈ ! ચાર જો હિમત હોય તો આજે તો આ-
પણું કાર્ન સિદ્ધ થાય તેમ છે.

૨ મિત્ર—હાં,

૧ મિત્ર—કેમ શું! આજે આપણે અહિં આવતાં, કુચુમ ખાગમાં એ છબીલી નવનીતને જોઈને આવ્યા તે સ્ત્રી પાસે આવે એક ખીજ સ્ત્રી છે સીરાય મળ્યું નથી,

ઉન્મત—અરે ચાર પણુ એમ કેવી રીતે તેને અહિંયાં લવાય ! એ-મના પિતાની સત્તા અહિં બહુ જ ચાલે છે. વળી તેમજ મારા પિતાજીને અને એના પિતાજીને ધણાધણી છે.

૧ મિત્ર—ઉન્મતભાઈ! આપ તો સમજતા નથી, આપણે જગત-સ્ત્રીથી ક્યાં લાવવી છે! કોઈ તતપીર રચીને લાવીએ.

ઉન્મત—શી તતપર

૧ મિત્ર—જાણે આજે પુનમચંદ શેઠને ત્યાં તેમના પુત્રનો જન્મ મહોસિવ છે તેથી આજે સર્વ મોટા મોટા શેઠીઆઓ ત્યાં એકત્ર થવાના. જેમાં તેઓ મોટા મુધી શેઠાવાના છે. તેમાં નવનિતના પિતા પણુ અભારે ત્યાં ગએલા છે. અને નવનિત સમુદ્ર કીનારા નજીક કુચુમ ખાગમાં છે; મારે તેને એવું સમજાવીને અત્રે લાવિએ કે તારા પિતાજી તમને સત્વર બોલાવે છે, એટલે તે નવનિત પોતાના પિતાજીએ બોલાવવા મોકલેલ છે એમ ધારીને અત્રે આવશે; પછી અહીં આવ્યા બાદતો આપણે ધણીએ તતપિરે લડાવીશું.

ઉન્મત—પરંતુ એ તો નિતિવાન ગુણિયલ અને વિદ્વાન છે; છતાં તે આપણી બ્રહ્મ વૃત્તિને કેમ માન્ય કરશે !

૨, મિત્ર—અરે એ તો વખત આવે એટલે વિદ્વાનને બિદ્વાન બ-ધાયને જોઈ લીધા છે; ચાર આંખ ભેગી થઈ કે વિદ્યા અને નિતિનાં થોથાં બાળુ ઉપર હવા ખાવામાં આથડ્યાં કરે છે; એકાંત મહા ખુરી છે, એકાંત મળી કે બધુએ ઘોષ પીવાનું સમજવાનું; હે મિત્ર ! તમે શું જાણો ! આ નગરમાં ઘણા માણસોના હું ભેદ જાણું છું. ઉપરથી ઈશ્વરજી જેવા દીમાખ ધરાવનારા અને અંદર તો કડવું ઝેર સમજવું; જુઓ આપણા નગરમાં પરમાત્મ મોટા મોટા શેઠીયો છે તેને ત્યાં લાંબા લાંબાં દીલાં ખેંચીને એક પુરાંણી ખાવા શ્રીમદ્ ભગવત ગીતાની કથા કહે છે. તે બધાને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ખોધ કરે છે પણ પોતે તો એંડીનો પુચ્ચ ખુસ્કો કરીને ગ્લાસ ભરીને મદ કરી જાય છે; જુઓ

પેલો જુગલસહસ્ર સુખીયાળ આળખ્યો કે ! મંદીરમાં કાકિ-
રજનાં પાટણાં ઝુલાવે છે ! પેતે માથાનો અંબોડો વાંચ
સ્વામ રમનો બોલે છે; દેખાવમાં છેલછબિલા દેખાય છે
પણ જમારે લાગ આવે છે સારે મદમત હડેલી સ્ત્રીઓ
જે કે દરમન કરવા આવે છે તેનાથી એજ કરે છે આ
વાત હું સારી પેઠે જાણું છું. દરશન કરનારા કેટલાક ભક્તી
ભાવવાળા બ્રહ્મવાળા દેવને પ્રેમ પૂર્વક નમે છે, અને સુ-
ખીયાળને પવિત્ર માનીને તેમનું ચરણામૃત લે છે, પણ
તે છેલછબિલાનાં મુખ્ય છુપાં આચરણ કેવાં છે તે તો
જે કાઈ ખટપટીયો હોય તે જાણે; પેલો મકંટાનંદ સર-
સ્વતિને જાણ્યો કે ! બચુવાં વસ્ત્ર પેહેરીને તથા આખડી-
માં ઉપર પગ દબને મોટા મોટા શ્રીમંતોને સાં જાણ વિ-
ધાનો બોધ કરે છે, તમામ બોધા મનના લોકો તેના પગ
ધોઈને પિયે છે, ઉપરા ઉપરી દરજેજ પૌણીક બોજન
શિષ્ય વર્ગ તરફથી મળે છે, પણ અંદરખાંને તપાસ કરો
પેલી વીનોદ ગવરી જે કે વિધવા મસ્ત છે તેને સાં જાય
છે. તે વિનોદ ગવરી એ મકંટાનંદની શિષ્ય થઈ છે,
વિચારસાગર શીખે છે પણ અંદરખાંને એવી ઉંધાઈ છે કે
કહેવાની વાત નથી માટે એ તમામ વિદ્વતા બતાવવાની
છે. પણ જ્યાં એકાંત મળે તે વખતે કાર્ય સાધકો પોતાનું
કાર્ય સાધી લે છે- એવા બગભગત સેંકડો નામાંકિત પુ-
રો છે અને સેંકડો સ્ત્રીઓ તેનું નકામું વર્ણન કરવાની
જરૂર નથી,—સ્ત્રી માત્ર પોતાનું ચાતુર્ય બતાવે. પણ તે
અંદરખાંનેથી રસીલાને પસંદ કર્યા વિના રહેજ નહીં, તમે
સ્ત્રિ ચરીત્રના અજ્ઞાણ છો એવી તેની માહિતી મ્હે
ધણી રીતથીમેળવી છે; માટે ગમે તેવી તે નવનિત વિ-
દ્વાન હોય પણ તેને અહિયાં બાળ્યા પછી જેમ્મ લ્યો ખુખી.

ઉત્તર—હા ચાર ! સારે તો બંદા જેવો આ દુનિયામાં કોણ બા-
ગ્યશાળી ! (નિશાની પુનઃ) આમસુ પુ આર ક્યાઈટ;
ખિસ્તર સારે તો કાચમેનને બરોબર સમજાવી સત્ત્વ મો-
કલો. નહિ તો લેટલામાં કંઈક એવી એ થર તરફ રવા-
ને થઈ જશે; આહાતો અમુલ્ય તક વારે ધડીએ મળવો
વળે મુશ્કેલ હોય છે.

ઉન્મત્તના મિત્રે કોચમેનને બરોબર સમજાવી, સારું ઇનામ આપવાની લાલચ આપી, નવનીત તરફ મોકલ્યો; વાચક ! આપને માદ હશે જ કે નવનીતને ખોટું સમજાવીને લઈ જનાર આજ માડીવાન (કોચમેન) હતો, ચાલો હવે તે નવનિતનું ઘેર અને તે વિષે જે કંઈ થયું તેનું વર્ણન કરીએ;

થોડી વખતમાં કોચમેન નવનિત સહિત પોતાના બંગલાના ઝાંપા આગળ આવી પોહોંચ્યો.

નવનિત—(ગાડીવાન પ્રત્યે) શું મહોત્સવ આ ગુલાબ ખાગમાં અને આહવા ઐકાંત વાસમાં છે !

માડીવાન—જી હા,

નવનિત બંગલાની અંદર પ્રવેશ કરીને જુવે છે તો છાકટા ટાળા બેઠેલી છે. તે સર્વના વચમાં આરામ ખુરશી ઉપર ઉન્મત્તને પડેલો દીઠો,—અરે ! આ તો કાંઈ દગોળ; છકેલ ઉન્મત્તે અને તેના દુષ્ટ સોબતિઓએ મને ફસાવવાને માટે આ જાળ પાથરી છે; પણ માહારી સદ્બુદ્ધિ છે અને તેથી ઈશ્વર કૃપાળુ થશે તો તેઓ લુચ્ચાઓથી શું થવાનું છે, મારા પિતાને ત્યાં કોઈ કોઈ વાર આવતો હતો ત્યારથીજ હું એને લુચ્ચો છે એમ જાણતી હતી. એમ વિચાર કરતી જરાક ચાર સ્તબ્ધ થઈને ઉભિ રહી; ઉન્મત્તે નવનિતને દીઠી, આ વખતે ઉન્મત્ત આરામચેરમાં લાંબો થઈને નીચાની બુધમાં આડો થયો હતો તે જલદીથી બેઠો થયો, પછી લાલ અને ઘેહરાં નેત્રથી મોહજનિત દ્રષ્ટી કરીને નવનિત પ્રત્યે બોલવા લાગ્યો કે—આવો, આવો, પધારો—આ માહારા આરામચેર પાસે જ બેસારવા તમને બોલાવ્યાં છે; ધણા દીવસથી આ નેત્ર તમને માત્ર જોવાને વિકળ થઈ રહ્યાં હતાં, તમે ચતુર છો, વિદ્વાન છો. માટે તમારી મુલાખાત લેવી એમાંજ હું આનંદ માનું છું.—કેમ નીચું જોઈ રહ્યાં છો, ! શું વિચાર કરો છો ! આ મકાન કાંઈપણ વિચાર કરવાનો નથી. તમને લોક લગ્ન્યાનો પણ અહિંયાં જાય નથી, તો પછી તમને શાની અડચણ છે ! માટે મનના સમજા તર્કવિતર્કનો ત્યાગ કરીને મારા પ્રત્યે પ્રેમાળ હૃદય કરો, હું તમારી ખુશામત કરવાને હાજર થઈ ગયો છું. હવે આ ચકોર પ્રત્યે બેઠ શો રાખવો !

નવનિત—(ઉન્મત પ્રત્યે) પ્રિય ભાઈ ઉન્મત ! હું ઉન્મત ! તમે
આ શું બોલો છો; તમારે મારી સાથે આહાવું વર્તન ચ-
લાવવું યોગ્ય છે કે ! તમારા પીતાજી અને મારા
પીતાજીને કેવો નિકટ સંબંધ છે ! તેમ જ પર-
સ્પર કેવો સ્નેહ છે ! તેનો ઉપયોગ શું તમે આ-
હાવો કરો છો કે ! પિતાજીના સંબંધે કરી તમે તો મા-
રી સાથે ભગની પ્રેમ ભાવ રાખવો જોઈએ. અને કોઈ
દુરાચારીના હાથથી મારું રક્ષણ કરવું જોઈએ. તેને બદલે
તમે જાતેજ મારા પ્રત્યે અધમ વર્તન ચલાવો છો તે શું
યોગ્ય છે ! તમારી પત્ની સરસ્વતિ જે કે વિદ્યા અને
ઉત્તમ ગુણથી શોભા પામેલી પતિવ્રતા સરસ્વતિ કેવળ
સરસ્વતિ જેવી છે તેના પ્રત્યેના પ્યારમાં વિષ નાખીને
તથા તે વિવેકશિખ બાઈનું અંતઃકરણ બાળીને તમે આ-
હાવાં અધમ કામ કરો છો એથી પરીણામે કેવું વિપરિત
થશે એ વીચારવાનું છે; અરેરે મને આશ્ચર્ય થાય છે કે
જેને પેટ જન્મ લેશે એવા સદ્ગુણી તમારાં માતાપિતા
છે તેમનામાં જે ગુણ રહ્યા છે તે ગુણનો અંશ તમારામાં
કેમ નથી,—ભાઈ ઉન્મત ! હું તમને ખરેખર કહું છું કે;
આવા દુરાચારથી તમે તનનું અને મનનું સુખ ગુમાવશો;
તમારા પીતાએ જે દ્રવ્ય સંચિત કર્યું છે તે થોડા વખ-
તમાં ઉડાવી દેશો; કેવળ અપયશ ભેગો કરશો. થોડા કા-
ળમાં તમારું શરીર અનેક પ્રકારના રોગથી અશક્ત થશે,
મન ક્ષીણ થઈ જશે, યુવાવસ્થા છે તે વૃદ્ધાવસ્થા જેવી
થઈ જશે. પેટ તો પશુપણુ ભરે છે, વ્યભિચાર તો શ્વા-
વને પણુ આવડે છે; વિષયથી પતંગીમાં પણુ ફના થઈ
બળ છે; પરંતુ ઉન્મત ! જરા વિચાર કરો કે, તમારું
કુળ કયું, તમારા માત પિતા કોણ ? તેમણે તેમને સ્વ-
તંત્રતા આપી તો પછી તેનો સારો ઉપયોગ કરવો જોઈએ;
મનુષ્ય દેહ તમને દુર્લભ મળ્યો છે છતાં પશુની સંગ્રામાં
રહેવું એ તમને ઉચિત નથી; આ મોજશોખ ક્ષણિક છે;
લક્ષ્મીનો વ્યય આત્મ ઉત્તતી અને દેશ ઉભતીને મારે
કરો તો કેટલો બધો પરમાર્થ સિદ્ધ થાય ! અને તેથી

તમે કૃત્ય કૃત્ય શાઓ, તમારી પતિકૃતા પતિ સરસ્વતિ પ્રત્યે માહારો નિર્મલ પ્રેમ છે; તેણીમાં સદ્ગુણ અને વિદ્યાનો નિવાસ છે; તેણીના માતૃપિતા કુલીન અને કીર્તિવાન છે; તેણીને ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ મળ્યું છે; તેનું મન દુભાવીને તમે ખોટી વર્તણૂકેએ ચાલો છો એ કેટલું બધું પાપ છે ! તે તમારા આધીનમાં છે. તે તમને પ્રેમ ભાવથી ચ્હાય છે, તે તમારી શેવા ઉત્તમ પ્રકારની બળ વે છે; છતાં તેના પ્રેમની કદર તમે બિલકુલ કરી શકતા નથી, એ કેટલો બધો અવિવેક ! તમારી આહાવી રીત-ભાત જોઈને તેણીનું અંતઃકરણ કેવું બળીને ખાખ થઈ જતું હશે, તેણીના નેત્રમાંથી રાત્ર દિવસ અશ્રુ વેહતાંજ હશે, તેણીનું ખિન્ન થએલું હૃદય કાણુ જોઈ શકે તેમ છે ! આ પ્રમાણે બોલતી બોલતી નવનીત જરા બંધ ચાપ છે એટલામાં બંગલાના મેડા ઉપરથી સરસ્વતી જલદીથી ઉતરીને જ્યાં નવનીત ઉભી છે ત્યાં આવે છે તેને જોતાંજ પ્રેમભાવથી ભેટે છે, અને તેણીનો હાથ પકડીને બંગલાના મેડા ઉપર લઈ જાય છે; નવનીત ઉન્મતની સ્ત્રી સાથે મેડી ઉપર ગઈ ત્યાર પછી અનાચાર પ્રવર્તક સભામાં બીરાજેલા અધ્યક્ષ મિસ્તર ઉન્મતના અંતઃકરણમાં જે દુષ્ટ વિચારનું આવર્ણ થયું હતું તે કાંઈક ખસી ગયું, તે પોતાના મનમાં ક્ષોભ પામ્યો, જાંબો પડી ગયો, મુખમુદ્રા મ્હાન થઈ ગઈ, નેત્રની દ્રષ્ટિ જમીન ઉપરજ ફરવા લાગી, શ્વાસ મુકતો લાંબો થઈને પડ્યો છાતી ઉપર હાથ મુકીને પોતાના મિત્રો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે, આ કામ મોટું જોખમ ભરેલું અને અનિતિનું કાર્ય છે. જુવો તે નવનિત કેવી હુશિયાર, વિદ્વાન અને ચાલાક છે કે તેણીએ આપણને ઉલટી શીખામણુ દઈને તિસ્કારની નજરે જોવા લાગી ! અરે એ તો શું ! પણ મારા પીતાની સાથે એ નવનિતના પિતાને ગાદી મિત્રતા છે છતાં જો કે તેને અને મારા પીતાના બાણુવામાં આ વાત આવશે તો કેટલી રજેતી !

૧ મિત્ર—વાહ વાહ ઉન્મત ભાઈ ! તમે પણ વેદીમા દોરમાં ભળ્યા, એ તો મોઢેથી બધી સ્ત્રીઓ ગાહી ગાહી વાતો કરે, સતી-યો થવા જાય, પણ ભીતરડી તો રામ જાણે, પેલી નવનીતે તમને જશક સમઝાવ્યું એટલે તો ભોળવાઈ ગયા, જે એમ ભોળા થશો તો મનનું ધાર્યું કામ થાય નહી, હજી પણ તે તમારા સપાટામાં જ છે, તમારી સ્ત્રી તેને મેડી ઉપર લઈ ગઈ છે હવે તે એકલી ક્યાં જવાની છે ! જે તમારામાં યુક્તીની આવડ હોય તો તમે તમારી સ્ત્રીની માર્શતે નવનીતનું ચિત તમારા તરફ વળે એવી તતખીર કરો, તે નવનીત તમારી સ્ત્રીની બેહેનપણી છે, આ ઉત્તમ પ્રકારની અનુકૂળતા મળી ચુકી છે; ચાલાકીથી જ સ્ત્રી વશ થાય છે; જેવો વખત હોય તે પ્રમાણે ચાલવાથી જ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, કેટલીક સોખીન સ્ત્રીઓ મરદની સાથે બેશીને શરાબ પીયે છે, જ્યાં શરાબ પેટમાં ગયો કે તે સ્ત્રી જેમ મદારીની સામે મર્કટ નાચે તેમ આધીનમાં રહે છે. પોતાનો પ્યાર અને શરીર બંધે છે; પ્રિય મિત્ર ! એવા અનુભવ મહેં બહુ કર્યા છે, અનુભવિ હોય તે જ સ્ત્રીઓને વશ કરી શકે છે; જુવો પેલા દીપચંદ શેઠની દીકરી ચંપક ઝોળખી કે ! લોકો તો એમ જાણે છે કે એના જેવી ભક્તી ઉપર શ્રદ્ધા રાખનારી બીજી કોઈ નથી. બહાણું બહાય કે, ગદાધરલાલ, શંખધરલાલજી અને શામ-લાલજીના મંદીરમાં દર્શન કરવા જાય છે. બધાંએ તેને જુવે છે કે દરસન કરવા આવે છે પણ એક કલાકનો એવો વખત મેળવે છે કે યુક્તીથી ચોથા નંબરના માળા-માં ચઢી જાય છે ત્યાં મારો મીત્ર મદન રસીક છે તેની પાસે જઈને હિચામાં હિચો વાદનનો ગ્લાસ ગટ કરી જાય છે. બે ઘડી વાત ચીતનો આનંદ મેળવીને ચાલી આવે છે, જ્યાં જય જય જય એવો શબ્દ થયો કે પછી મંદિરમાં દરસન કરવા સારૂ પેશી જાય છે—પ્રિય મિત્ર ! ચોર હોય તે જ ચોરને ઝોળખે છે; લોખંડ જ લોખંડ ને કાપે છે; બ્યભિચારી પુરૂષ હોય તેને જ બ્યભિચારી-

શીયો મળે છે; જે બિચારો સાત્ત્વિક સંભાવનો, સૌમ્ય આકૃતિનો, સંન્યતાનો ફાંકો બતાવનાર સાદો અને શીળો હોય તેવાને તો તે નવરંગી સ્ત્રીયો બિલકુલ જોતી જ નથી; માટે તમે તો શંકડા અને રસીબા છો. તેમાં વળિ યુક્તી-થી નવનીતને અહીયાં લાવીને ફસાવી છે, જોઈએ તેવો તક છે પછી વિચાર શો કરવો !

ઉન્મત—માહારી સ્ત્રીની માર્ફતે એવું કામ બનવું ઘણું જ અશક્ય છે; તે આવી બાબતને બહુ જ ધિક્કારે છે; આપણે ગોઠવણ જે કરી હતી તે ગોઠવણ સ્ત્રીના જાણવામાં આવે નહીં તેવી હતી. પણ નવનીતે ઉંચા સ્વરથી બાપણ કયું. અને તે બાપણ મારી સ્ત્રીએ સાંભળ્યું અને તે આવી પોહોંચી જેથી આપણા કામમાં વિક્ષેપ પડ્યો;

૨ જો. મીત્ર—અરે મેહરબાન ! મીઠી મીઠી વાતો કરવાથી જ સ્ત્રી વશ થાય છે, ગરજ પડે ત્યારે વખતે ગધેડાને કાકો કહેવો પડે છે; તમે પુરે પુરો પ્રેમ બતાવશો એટલે પ્રેમને આધીન કાણુ ન થાય, પ્રેમની બલિહારી ચૌર છે;

૧ લો. મિત્ર—પ્યારા ઉન્મત ! ખસ એમ જ કરો. હવે રાત્રી પડી છે માટે અમે તમામ અમારે ઘેર ચાલ્યા જઈએ છીએ, સભા વિસર્જન થઈ ઉન્મત એકલો વિચાર અને નિશાના ઘેનમાં હતો તે ત્યાંનો ત્યાં જ ઘેર નીદ્રામાં પડ્યો; ખંગલાના મેડા ઉપર સરસ્વતિએ નવનિતને મળી પણ તે સરસ્વતિ કેવળ બાહાવરી થઈ ગએલી જણાઈ; તે જોઈને નવનીતે પ્રશ્ન કર્યો કે બેહેન ! તું છેક બાહાવરી કેમ બની ગઈ છું !

સરસ્વતિ—બેહેન ! તને જોતાં જ, મારૂ હૃદય ઉછળ્યું રહે છે. મારા શરીરનું રક્ત ઉછળ્યું થઈ ગયું છે, અને ધશ્વર પાસે એ જ માગુ છું કે આ દેહમાંથી મારો પ્રાણ ક્યારે મુક્ત થાય ! (એમ કહેતી કહેતી રોષ પડી)

નવનિત—(સરસ્વતિનાં નેત્રનાં આંસુ પોતાના કપડાથી સાફ કરતી કરતી) બેહેન ! હોય, દસા વિસી ચાલ્યાં કરે છે, સાહસ કરવાથી શું થાય;

સરસ્વતિ—આ દુષ્ટ માણસોની સોબતનો જ પરીણામ છે, મને તો

ખીલકુલ ખબર જ નથી, હું આ મેકી ઉપર વીહરનીતી વાંચતી હતી; વળી તે વીષય પડતો મુઠીને હરીશ્વરનું આ-ખ્યાન હું વાંચતી હતી; જ્યારે મહે સખ્ત સાંભળ્યો. કે જેમાં કોઈ નિતિનો બોધ કરતું હોય તેવું મહે જાણ્યું; મને પણ દીક લાગ્યું કે આ પ્રમાણે કોણ બોલનાર છે તે હું જોઈ લેઉં. એટલામાં તો બેઠેન ! મેં તને દીઠી, અરેરે ! તે દુષ્ટ લોકોએ તને અહિયાં શી રીતે આણી ! આટલા દીવસથી હું બંગલામાં રહુ છું તેમાં મારો પતિ પોતાના મુખે સોખતિયો સાથે બેસીને નીશો કરે છે એટલું જ હું જાણતી હતી પણ બેઠેન ! આ તેઓનું અધમ કૃત્ય તો આજ જ જોયું, તેમાં તને અહીયાં આણી—અરે રે. હાય હાય. એટલા જ માટે મારે હૃદય કિછળ્યાં કરે છે;

નવનિત—બેઠેન હું જાગ્યશાળી છું કે તું અહીયાં હતી. તારાથી જ મારા શીયળનો બચાવ થયો છે. હું તારો મોટો કિપકાર માનું છું; મને હજી કરીને તમારો ગાડીવાન લઈ ગયો છે, તે ગાડીવાન તમારા સ્વામીનો નોકર હોવાથી તેણે તે શેવા બજાવી તેમાં તેનો દોશ શો ! હું બાગમાં બેઠી હતી મારી જોડે મારી બેઠેનપણી સાગરીકા હતી, ઉત્તમ નિતિય અને વિવેકી મદન ચંદ્ર પણ ત્યાં બેઠા હતા, સાયંકાળ થયો હતો, એટલામાં ગાડીને વેગથી ચલાવતો ત્યાં આવી પોહોચ્યો. તેણે એવી ખબર આપી કે તમારા પિતાજી રતનચંદ શેઠને ત્યાં બેઠા છે, તે શેઠની સ્ત્રીને પુત્ર રત્ન સાંપડ્યો છે તેની ખુશાલીના મહોત્સવ માટે સારા સારા શેઠ શાહુકાર વિગેરે ત્યાં આવ્યા છે માટે ત્યાં તમને તમારા પિતાજી બોલાવે છે. આ પ્રમાણે સાંભળી મને પણ તે વાત યોગ્ય લાગવાથી ગાડીમાં બેઠી. અને આખરે પરીણામ આ પ્રમાણે થયો;

સરસ્વતી—મઘ પિ થું ન કરે ! મઘથી પ્રમત્ત થએલાઓએ અનિતિ કરવામાં કંઈ પણ કસર રાખી છે ! ન જીવે આ-પતવર્ગ કે સગાંસહોદર, અરેરે આ ટેવ કમારે જશે (એમ કહીને નેત્રમાં આંસુ બરે છે.

નવનિત—એહેન આસોસ થતી નહીં; જે થયું તે થયું. જેનો હાથ પકડ્યો તે પકડ્યો. હવે કંઈ મિથ્યા ચત્તાર નથી, પ્રથિર કૃપાથી સર્વે સારાં વાનાં થશે.

સરસ્વતિ—એહેન તું હમણું નિંદ્રા લે. હું પ્રાતઃકાળ પેહેલાં આર વાગે ઉઠીને એજ ગાડીવાનને લાલચ આપીને તને ગાડીમાં બેસારીને ઘેર પોહોચાડી દઈશ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને બન્ને જણીઓ બંગલાના અંદરના ભાગનાં કમાડ બંધ કરીને સુઈ ગયાં. પણ ચિંતાને લીધે નિંદ્રા આવતી નહોતી; સરસ્વતિ પ્રાતઃકાળ પેહેલાં પચારીમાંથી ઉઠી ઉભી થઈ; ગાડીવાનને બોલાવીને ખાનગી સુચના આપી, મનમાનતું દ્રવ્ય આપીને નવનીતને તેના પિતાને ત્યાં પોહોચાડવાને કહ્યું, ગાડીવાને કહ્યું કે બાઈ સાહેબ ! શેઠજી ગુસ્સે તો નહિ થાય !

સરસ્વતી—તેનો તાહારે રજ પણ શોચ ન કરવો, તને પુછે તો માફ નામ આપવું.

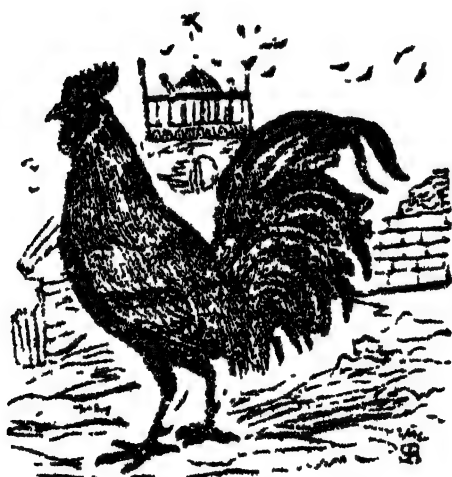
એટલું કહીને નવનીતને ગાડીવાન સાથે ગાડીમાં જવા કહ્યું જતી વખતે નવનીતે કહ્યું કે સરસ્વતિ ! તારો આ ઉપકાર હું જન્મ સુધી છુલુ તેમ નથી; પરંતુ એહેન ! તું મારા લીધે પતીના કોપનું સ્થાન થઈ પડીશ, સરસ્વતી બોલી—એહેન ! તેની કંઈજ હરકત નથી; તારા માટે હું સર્વે સહન કરીશ, તારા શીયળ વૃતનું રક્ષણ કરવું એ મારો ધર્મ છે; આહવાં કાર્ય કરવામાં માહારો પ્રાણ વખતે જોખમમાં આવે તે પણ કંઈ વિશેષ નથી; હવે આ ખરાબ સંગતીથી અટકાવવા મારા સાસુ સસરાને સર્વ વાત વિદિત કરવી પડશે; તે શિવાય, માફ અને તેમનું હિત જાળવવાનો એક પણ રસ્તો નથી; કારણ આ અધમ સંગતીમાં વિશેષ સમય વ્યતિત થવાથી એમના જીવને પણ કોઈ દિવસ નુકશાન જોવુંછે;

નવનિત—એહેન ! તારે હું રજ લઉં છું. અને અવકાશ મળે ઉપકૃત એહેનને દર્શન આપી કૃતાર્થ કરીશ;

સરસ્વતિ—સાફ એહેન.

નવનીત—અહિંથી છુટી પણ ઘેર પ્રારબ્ધ રૂપ વનમાં ચાલી,—જેવા ભાઈ તેવાજ તેમને ગાડીવાન પણ સર્વે ઉપમા જોગ મળવા હતા, આ ગાડીવાન વ્યસની, લંપટ, ચોર, અને લોભી

હતો; કીંમતી જવાહીરથી અલંકૃત થએલી સૌંદર્ય વૈભવથી પૂર્ણ
 જોઈને રાત્રીના અધિક નિશાની લહેરમાં ગાડીવાનનું મન ચળચું;
 અટલું જવાહીર આપણે હાથ આવ્યું કે પછી નોકરીની પરવા
 તો આપણને રહેજ નહી, હજી અંધાર છે, શી શીકર છે ! હવે
 અંદાના હાથમાંજ ખાજી છે, આ ગાડીને બળદ આપણાજ સમ-
 જવાના, દુર નીકળી જઈશું તો પછી ભય શાનો; જંગલમાં કોણ
 પુછનાર છે, આવી અપ્સરા જેવી ખાયડી જેનાં પુરાં ભાગ્ય હોય
 એનેજ મળે, અહાહા, હું કેવો નસિબદાર, વિધાત્રાએ હાથે જાલીને
 આહાવી મને ખાયડી આપી તો પછી હું મોદું ધોવા જાઉં એ
 કેમ બને ! ચાલ જીવ હવે એમજ કરવું, એવો વીચાર કરતો ગા-
 ડીવાન નવનિતના ધરનો રસ્તો છોડી પોતાની અભિલાશ પ્રમાણે
 અનેક અનેક સંકલ્પ વિકલ્પના વેગમાં ગાડીને વેગમાં ચલાવતો
 નિર્જન પ્રદેશ તરફ ચાલવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી.

મિય વાચકો ! આ વારતામાં આવેલી નવનિતને ઓળખવાની હવે જરૂર છે, એજ નવલપુરમાં રતનચંદ નામનો ધનાઢય શેડીયો રહેતો હતો તેને પાર્વતી નામની સ્ત્રી હતી. આ બન્ને પરસ્પર પ્રેમથી આનંદમાં રહેતાં હતાં. એક બીજાનો પ્યાર નિર્મળ હતો. તે બન્નેની નિતિ અને ધર્મ ઉપર દૃઢ મમતા હતી, રતનચંદે અનેક વિષયોનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં.—તેથી તે બહુ શ્રુત હતો. તેના વિચાર દેશઉન્નતીને માટે ઉત્તમ હતા. જ્યાં લાં સભા કરીને લોકોના મનમાં ઉત્તમ કાર્ય કરવાની લાગણી થાય તેવાં બાધણુ કરતો હતો. તે વિદ્વાન પુરૂષને ઘણોજ ચ્હાતો હતો. જો કે તે પોતાના કર્તવ્ય કર્મમાં, વ્યાપાર રોજગારમાં સંપૂર્ણ લક્ષ આપીને વખત વ્યતિત કરતો હતો તોપણ તેમાંથી નિવૃત્ત થઈને પુસ્તકશાળામાં જેશીને પુસ્તકો, વર્તમાન વિગેરે વાંચવામાં વખત ભેતો હતો, આ રતનચંદ ધનાઢય હતો છતાં તેના અંતઃકરણમાં બીલકુલ ગર્વ નહોતો; તે સર્વેની સાથે સમાન દૃષ્ટીથી ચાલતો હતો, સઘળા માણસોનો તે રતનચંદ ઉપર પ્યાર હતો, નવલપુરના રાજની સાથે મિત્રતાનો હક ધરાવતો હતો, તેમજ નવલપુરના રાજનો રતનચંદ પ્રત્યે અપૂર્વ પ્યાર હતો. રતનચંદના સત્વ ગુણુ સ્વભાવથી સઘળુ નગર ધન્યવાદ આપતું હતું; આ રતનચંદે સંસ્કૃત, ઉર્દુ અને અંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો હતો, તેથી તે સઘળા રહસ્યને જાણતો હતો; ઉદ્યોગખજ અને ઐક્યતાનો વધારો થવાને માટે પૂર્ણ અભિમાની હતો; નિરૂદ્યોગીના અંતઃકરણની પીડા જાણવાની જાણ હતો, ખજ પુરૂષોના અંતઃકરણુ ચિત્ર જોઈ તેનો ચિતાર કરવાને ઉત્તમ ચિતારો હતો; નિર્મળ વૃત્તિ વાળા સાત્વિક ભાવમાં શૌભા પામેલા રામદેશ રહિત સુર પુરૂષ, સાધુનો તે દાસ હતો, અને તેઓના વચન ઉપર વીશ્વાસ રાખનાર તે પ્રમાણીક હતા; નવલપુર રાજના અંતઃકરણમાં નિવાસ કરનાર

હતો, અને રાજ કાર્ય માટે સલાહકાર હતો; સમગ્ર પ્રજા વચ્ચે તે શેઠના ઉત્તમ વિચાર અવલોકન કરવાને આશાતુર હતો, આ પ્રમાણે રતનચંદ કીર્તિ પામેલો હતો; તે જ પ્રમાણે રતનચંદની સ્ત્રી પાર્વતી પણ બહેલી હતી, તે પોતાના પતિ ઉપર સંપૂર્ણ પ્રેમ રાખનારી પતિવ્રત અને આનંદી હતી, સેંકડો સ્ત્રી સમુદાયમાં તે શુકના તારાની માફક રૂપે અને ગુણે કરીને શામે તેવી હતી, તેણીના ઉમદા જાતિના વિચાર જીવર્ગને બ્રૂણરૂપ થઈ પડ્યા હતા, શેઠ અને શેઠાણીની ઉમર પાંચીસ વરસની હતી, તે વખતમાં પાર્વતી બાંધને પેટ પુત્રી રત્ન પ્રાપ્ત થઈ હતી. તેનું નામ નવનીત કળા પાડ્યામાં આવ્યું હતું; પોતાની સંતતીને શી રીતે કેળવણી આપવી જોઈએ. એ વિષયમાં પાર્વતી તથા રતનચંદ એ બન્ને સંપૂર્ણ માહિત ગાર હતાં નવનિતકળાની સોળ વરસની ઉમર થઈ ત્યાં સુધીમાં તેને સંસ્કૃત ભાષાનો અને ઈંગ્લીશ ભાષાનો સારો અભ્યાસ કરાવવામાં આવ્યો હતો; તેણીએ અનેક પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં; તેના માટે રતનચંદે ધણી પુસ્તકોનો સંગ્રહ કર્યો હતો; તેને ખેસવાને માટે પોતાના વિસ્તીર્ણ મહેલમાં પુસ્તકાલયનો જુદો જ ભાગ આપ્યો હતો. નવનિતકળાની વિદ્વતા તથા તેનું ઉત્તમ ડાહ્યાપણ અવલોકીને રતનચંદ અને પાર્વતી એ બન્ને ધણાં જ સંતોષ પામતાં હતાં; રતનચંદ જ્યારે કોઈ સભામાં કોઈ પણ વિષયનું ભાષણ કરવાને માટે જાય ત્યારે નવનીતકળાને પણ પોતાની સાથે લઈ જતો હતો. સભામાં આવેલા વિદ્વાન સદસ્યહરોએ નવનિતકળાની વિદ્વતા અને તેની લાવણ્યતા જોઈને વિસ્મય પામતા હતા; એ સભામાં નવલપુર નગરનો રાજ્ય પુત્ર ધર્મ સિંહ પણ ભાગ લેતો હતો; નવનીત કળા સોળ વરસની ઉમર વાળી થઈ છે છતાં હજી સુધી તેનું લગ્ન કેમ કરવામાં આવ્યું નહિ હોય ! એવા તર્કવિતર્ક ધણી લોકો કરતા હતા, પરંતુ તે વિષે ભેદ લેવાને માટે રતનચંદને પ્રત્ન કરવાની કોઈની હિમ્મત ચાલતી ન હોતી, નવનિત કળાનું યોગ્ય પૂર્ણ રીતે ખીલ્યું હતું. તેને જોઈને કેટલાક મોહપાશમાં પડીને જામિત થઈ જતા હતા, કેટલાક ધનાઢ્ય યુવકો તેને પ્રેમ કરવાની આશાના તરંગમાં સંકલ્પ વિકલ્પના મોજાથી અથડાતા હતા, કેટલાક કુલિન સભ્ય ગ્રહસ્થો રતનચંદ ઉપર ચીઠી લખીને માગણી કરતા હતા, કેટલાક દુરાચારી પુરુષો તેને યુક્તીથી સપડા-

વવાને પ્રયત્ન કરતા હતા; પણ રાજભક્ત અને રાજ્યમિત્ર લક્ષ્મી-ચંદના પ્રતાપનો ભય સધળા રાખતા હતા, તેથી કંઈ તેમનું વ-ખતું નહોતું.

પાર્વતી પોતાના પતિ રતનચંદને વારંવાર કહ્યાં કરતી હતી કે નવનિતના રૂપચુષ્ટને લાયક વર જોવો જોઈએ; તેમજ તે પાર્વતી-ના આગ્રહ ઉપર ધ્યાન આપીને રતનચંદ એ જ કાળજીમાં રહેતો હતો; પણ તે કાળજી તમામ લુપ્તી હતી; કેમકે નવનિતની એહેન-પણી સાગરીકાથી નવનિતનો વિચાર રતનચંદને જણાઈ આવ્યો હતો; નવનિત પોતાના માતૃપિતાની મર્યાદા હદથી બદલે રાખતી હતી; તેથી નવનિતના અંતઃકરણના ઉંડા વિચાર પાર્વતી જાણી શકી નહોતી તેમ રતનચંદ જાણી શક્યો નહોતો, રતનચંદ ઘણો વિવેકી અને શાણો હતો તેથી નવનિતનો જ્યાં સુધી લગ્ન કરવાનો વિચાર થયો નથી ત્યાં સુધી રતનચંદ ધ્યાન આપતો નહોતો; રતનચંદની ધારણા વાસ્તવિક રીતે જુદી પ્રકારની હતી, જે કે નવનિતે હજુ સુધી પોતાને માટે લગ્ન નિશ્ચયનો નિષેધ કે સફળતાનો ધરાદો જણાવ્યો નથી તો પણ તેણીની મરજી નહીં હોવાથી જુદી પ્રકારની બંધાઈ હતી,

રખેને કદી વિદાકળા અને કાર્ય કુશળ વરને માટે તે નવનિત તક જોતી હોય, એવા વિચારનો તેને દૃઢ નિશ્ચય થયો હતો. તોપણ નવનિતની એહેનપણી સાગરિકાને બોલાવીને નવનિતના અંતઃકરણના વિચાર લગ્ન માટે કેવા છે તે જાણવાને ઇન્ટેન્જરી બતાવી. તે ઉપરથી સાગરિકા સખી નવનિત પાસે સત્વરથી ગઈ.

સાગરીકા—એહેન નવનિત ! શું કરો છો !

નવનિત—આવ્ય એહેન ! હું વાંચું છું;

સાગરીકા—વાંચી વાંચીને આંખોનું તેજ પણ ઓછું કરી નાંખ-શે, આ તે શું ! વાંચ વાંચ,—શું વાંચો છો !

નવનિત—એહેન ! હું તો આ નવઆખ્યાન વાંચું છું; જેમાં દમ-યંત્રીને બયાનક વતમાં મુકીને તથા તેનું અર્ધ વચ્ચ કા-પીને, તે અર્ધ વચ્ચ પોતે પેહેરીને થોડેક દુર જઈને સં-કલ્પ વિકલ્પ ચાલવા માંડે છે, આ તરફ નિર્દોશ, પતિ-વ્રત, મહા સતી દમયંત્રી પોતાના પતિના દુઃખમાં ભાગ

લેનારી નળની સાથે આવી છે, છતાં તેની કદરનો સ્વાગ કરી, પ્રેમમાર્ગનું દાર બંધ કરી, નિર્દયતા અંતઃકરણમાં આદરીને નળ ચાલવા માંડે છે, એક તરફ તે નળને સતિ પ્રત્યેનો પ્યાર નિંદ્રાવશ થએલી દમયંતી તરફ ખેંચે છે, અને એક તરફ કળીનો પ્રવેશ નિર્દય મન કરીને અરણ્ય તરફ નળને ખેંચે છે. અહાહા, આ વિષય વાંચતાં વાંચતાં મારા નેત્રમાંથી અશ્રુનાં બિંદુ ટપકતાં હતાં. માફ થિત આ હકીકત વાંચવામાંજ લીન થઈ ગયું હતું. તેમાં તું આવી પહોંચી. ઠીક થયું તારા આવવાથી પણ ગમત થશે;

સાગરીકા—હ્યો હ્યો, હવે તો તમે એવાં એવાં પુસ્તકો વાંચીને માંડાં થઈ જશો; કહો જોઈએ વળી આ ટેબલ ઉપર સોનેરી અક્ષરથી પુઠા ઉપર લખેલું જ્ઞાનું પુસ્તક છે !

નવનિત—(સ્મિત હાસથી) પ્યારી સખી ! એતો વેદાંતનું પુસ્તક કે જેનું નામ વિચાર સાગર છે, આ ગ્રંથ નિશ્ચલદાસજીએ રચેલો છે. એ નિશ્ચલદાસ મહાત્માએ કેટલાંક ગ્રંથોનું દોહન કરીને વૃત્તિ પ્રભાકર રચ્યો છે તે ગ્રંથ ઘણો કઠિણ છે તેમજ આ વિચાર સાગર પણ તેવોજ છે.

સાગરીકા—એ વિચાર સાગર તો વૃદ્ધાવસ્થામાં વાંચવા યોગ્ય છે અત્યારે તો સંસાર સુખ વિચાર સાગર વાંચો; જવા ઘો એવી વેદાંતની કથની, કોણ જાણે તમને કંટાળો કેમ નથી આવતો વાર !

નવનિત—ખેહેન ! અશીષનું સેવન કરનારને સાકરથી સુખ થતું નથી, તેજ પ્રમાણે જેને જેમાં સમજ પડતી નથી તેને આ વિષયો રસ વગરનાં ખાવળના કાંટા જેવા લાગે છે પણ જેને આનંદ મળે છે તે તો એમાંજ મસ્ત રહે છે;

સાગરીકા—મોટા મોટા પંદર પંદર શેર વજનનાં પોથાં વાંચવાથી આનંદ મળતો હોય તો પછી અન્ય પણ ખાવાની મરજી નહીં થતી હોય, સુખ પણ નહીં લાગતી હોય ખરું કે ?

નવનિત—જા, જા, તને તો હસ્વખતે ટીપ્પણ કરવાની ટેવજ છે;

હવે એ વાત જવા દે; બેહેન ! કહે જોઈએ ! કંઈ નવા-
જુની સમાચાર !

સાગરીકા—નવનિર્મા તમારા સમાચાર,

નવનિર્મા—એમ કેમ બોલે છે ! મારા સમાચાર શા છે !

સાગરીકા—તમે યૌવન અવસ્થાએ પોહ્યાં છો, યૌગ્ય લાયક
અને તમારા કરતાં પણ વધારે વિદ્વાન, ડાહ્યા તથા કુલિ-
નને જોવાને તમારા પીતાજી ઇચ્છા રાખે છે;—કેમ બેહેન
તારી ઇચ્છા શી છે !

નવનિર્મા—હાલ મારી ઇચ્છા નથી,—મારી મરજી ઉપરાંત મારા
પિતાજી મારે માટે યૌગ્ય વર જોવાને પોતેજ પ્રત્ન કરતા
હશે તો હું તેમ કરવા તેમને રોકજે;

સાગરીકા—બેહેન ! તું શામાટે માતૃપિતાને નારાજ કરે છે ! તારૂં
લગ્ન કરીને તેમને મોટો લ્હાવો લેવાનો છે; તું આટલી
કમરે પોહ્યાંએલી છતાં જ્યારે પરણે નહીં ત્યારે લોક તર-
ફથી વ્યવહારિક અપવાદ તારા માતૃપિતાને પણ લાગે,
લોકો હાંસી કરે, કહો જોઈએ એમ થવાથી કેવું દેખાય !

નવનિર્મા—બેહેન ! હાલતી રૂઢીમાં ફસાયલા લોકો પોતાની સંત-
તીના સુખના સાધનો ઉપર ચિલકુલ લક્ષ આપતા નથી,
જેજે અનીતીનો સડો પડેલો છે તે સડામાં દુઃખ પામીને
આનંદ માનનારી સ્ત્રીઓની આજ્ઞાને આધીન રહેલા પુરૂષ
વર્ગ રૂઢી દેવીની જળમાં રહીને બાળાના જન્મનું સાર્થક
કરતા નથી, એ વિશે તને હું શું વિશેષ કહું ! મારા પિતા-
જી વિવેક નિપુણ છે, મારી માતૃશ્રી સંતાનને શિક્ષણ આ-
પવામાં અને સુવિચારમાં કુશળ છે તેથી મને સંપૂર્ણ
આશા છે કે માદારા વીચારની બાહેર કદી પણ પગલું
મુકશેજ નહીં;

સાગરીકા—મને ખાસ રીતે તારો વિચાર જાણવાને માટેજ તારી
તરફ તારા માતૃ પિતાએ મને મોકલી છે;

નવનિર્મા—હાલ મારો વિચાર નથી, પછીથી અનુકુળ આવે હું
તેમ કરવાને માતૃ પિતાના વિચારને આધીન થઈશ;

સાગરીકા—હજી પણ હાથ ખસેડતી જાય છે, તું ક્યાં સુધી
આવીને આવી સરસ્વતીની માથે પડેલા વિનાશી રહીશ;

નવનિત—એજ, મેં તને ઉદ્દેશ હાલને માટે જણાવ્યો છે
તે તું માતા પીતાજીને કહી દેજે,

સાગરીકા—વાર બેહેન;

થોડીકવાર સાગરીકા નવનિત પાસે બેસીને ત્યાંથી રત્નચંદ્ર
અને પાર્વતી પાસે જઈ પોહોચી. સાગરીકાએ નવનીતના અંતઃ-
કરણનો વિચાર દર્શાવી દીધો. રત્નચંદ્ર શેઠજીએ એ વાત માન્ય
કરી, ત્યાર પછી એક પટાવાળો પત્ર આપી ગયો તે વાંચવામાં
શેઠજીએ લક્ષ આપ્યું એટલામાં નવનિત પોતાના પિતા પાસે આવી
પોહોચી, નવનીતે પીતા પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે પિતાજી ! શું વાંચોછો ?

રત્નચંદ્ર—નવનિત ! તું પુછતી હતી કે શિવપુરના પ્રધાન પુત્ર મદન-
ચંદ્ર ખુબુ વિદ્વાન છે, ગ્રેજ્યુએટ છે, દેશ ઉન્નતી, ધર્મ
ઉન્નતી આત્મ ઉન્નતીનાં વ્યાખ્યાન આપે છે. એવું સાં-
ભળવામાં છે તે સત્ય છે; એજ મદનચંદ્ર કાલે આપણે
ત્યાં આવનાર છે, બીજા પણ કેટલાક ગ્રહસ્થો વ્યાપારી-
યો, સત્તાધિકારીયો, આપણા પાર્કના ખંગલામાં એકઠા
થશે, કાલે છ થી તે આઠ સુધી પર્યટન વિષય ઉપર
એમનું વ્યાખ્યાન છે; મહે એમની પ્રશંષા ખુબુ સાંભળી
છે; માટે તું અને તારી માતૃશ્રી તથા સાગરીકા વિગરે
સૌ ત્યાં આવજો. તમારી બેઠક ઈલાહીદાશ્વમાં ગોઠવીશું;

બીજે દિવસે નિયમસર અગાઉ એક કલાક મદનચંદ્ર, રત્નચંદ્ર-
ને ત્યાં આવ્યા, શેઠે તેમને આદર સત્કાર સારો આપ્યો, મદનચંદ્રે
નવનિતની તુરફ દ્રષ્ટી કરી હતી, તેણે પણ નવનીતના ઉત્તમ ગુણ
અને વિદ્યાની પ્રશંષા સાંભળી હતી તેથી તેના મનમાં નવનીતને
જોવાની જીજ્ઞાસા સ્ફુરતી હતી, તે જ પ્રમાણે નવનીતે પણ મદન
ચંદ્રનો તુરતને માટે ઉતારો નવનિતને ત્યાં હતો, તેથી નવનિત
પ્રત્યે મદનચંદ્રની અને મદનચંદ્રની નવનિત પ્રત્યે પરસ્પર નેત્ર ઇ-
ન્દ્રીયદ્વારા નિર્મળ દ્રષ્ટીનું આકર્ષણ સંસ્કારીક પ્રેમ ભાવનું તે જ
વખતે થઈ ગયું હતું; એટલામાં રત્નચંદ્ર શેઠજી એ જ મદનચંદ્રને
કહ્યું કે—મદનચંદ્રજી ! આ માહારી જમણી બાળુએ બેઠી છે તે
નવનીત નામની માહારી પુત્રી છે, અને આ બીજી છે તે મારા
બાઈની પુત્રી છે;

મદન—(નવનિત તરફ દ્રષ્ટી કરીને) શેડજી ! મેં સાંભળ્યું હતું તેવુંજ હું આજ માત્ર નવનિતના સભ્ય મુખ્ય દર્શનથીજ અનુભવું છું. એમનું દર્શનજ વિદ્યા અને જ્ઞાનથી વિશિષ્ટ હોય એમ સુચવે છે; અને એમનો જન્મ પણ આર્થાવર્તની ઉત્પત્તિ કરે છે, નહિ તો આ અવસ્થાએ આટલો વિદ્યા અને જ્ઞાન વૈભવ ક્યાંથી હોય ! (આ પ્રમાણે વચન કહીને નવનિત તરફ દ્રષ્ટી કરીને નવનિત પ્રત્યે મદન ચંદ્રે પ્રશ્ન કર્યો કે) નવનિત ! તમે ઇચ્છેજ અભ્યાસ ક્યાં સુધી કર્યો છે !

નવનિત—સેજ સાજ લખવા વાંચવા જેટલો;

મદન—ઠીક ઠીક આપના યોગવાથીજ જણાઈ આવે છે કે તેનું ભાષાનું સાર જ્ઞાન મેળવેલુંજ હોવું જોઈએ;

નવનિત—આપનો તર્ક યોગ્યજ હોય;

આ પ્રમાણે વાર્તા વિનોદ થઈ રહ્યા પછી સર્વે પાર્કમાં એકદા થયા, અને મદનચંદ્ર મધ્યસ્થ ટેબલ પાસે ઉભા રહી પર્યટન વિષય ઉપર ભાષણ આપવું શરૂ કર્યું—

આર્ય બંધુઓ !

જગતકર્તા ઇશ્વર જગતનું કલ્યાણ કરે, જગત નિયંત્રા ઇશ્વરનું વંદન કરીને કહું છું કે, આજનું વિવેચન પર્યટન વિષયપર છે; અર્થાત મનુષ્યે ઘરનાં એશી રહેવાથી અને દેશ વિદેશ ન ફરવાથી શા શા જેર લાભ છે અને દેશ વિદેશ ફરવાથી શા લાભ થાય છે; તે વિષય માટે હું ટુંકમાં કહેવા ધારું છું—

જ્યાં સુધી મનુષ્યે અન્ય મનુષ્યનાં મન અને તન મહત્વ કે લાભવ્ય અવલોક્યું નથી ત્યાં સુધી તેને પોતાના મન અને તનના સ્વરૂપ સામર્થ્યનું યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી; જ્યાં સુધી મનુષ્ય સ્વદેશ છોડી વિદેશ વિચરતો નથી, ત્યાં સુધી તે પોતાના દેશની પણ તુલ્યના કે ઉત્પત્તિ કરી શકતો નથી; અન્યને અવલોકવાથીજ પોતાને અવલોકવાનું સામર્થ્ય આવે છે; અને જન્મથીજ આત્મદર્શન જેને થયું છે, એવાં ચિત્તો વિરલાંજ છે; દેશ વિદેશ વિચરવાથી મનમાં સૌર્ય ધૈર્ય અને પરાક્રમની વૃદ્ધિ થાય છે, ચિત્ત પ્રકૃત્સ્થિત રહે છે; અને શરીર મજબુત તથા પુષ્ટ થાય છે; ખુદ્ધિ સુદૃઢ થાય છે; અને જ્ઞાનમાં ભિન્ન ભિન્ન અનુભવ સ્વરૂપનો ઉમેરો થાય છે;

સ્મરણ સંકલ્પી તેજ થાય છે; દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે; મનનવિ વિદ્યા દેખાતું પરિણામ થાય છે, ઇશ્વરની સ્મરનાતું દર્શન થાય છે; નવ મયાં પિત્ર અવલોકવાથી આત્મ પરિક્ષાનું જ્ઞાન થાય છે; સુખ દુઃખના હૃદ અવલોકાય છે; ભિન્ન ભિન્ન વાયુ જળ અન્ન ઔષધિ સત્યજ્ઞાનએ હિતકર થાય છે; મમત્વ અને દુરાચર છુટી જાય છે; ચિત્ત આખરે ઉપસય દશાને પામે છે; પર્યટન શિવાય કોઈની ઉન્નત દશા જોવામાં આવી નથી; ધરમાં ભરાઈ રહીને કોઈ વિદ્વાન, કળાવાન, બુદ્ધિવાન કે અનુભવી થયો નથી; જે જે કોઈએ જે જે પ્રકારની ઉન્નતી કરી છે તે સૌ પર્યટનના પ્રતાપે કરીનેજ; ધરમાં ભરાઈ ખેતી રહેનાર અન્નવાસીને કંઈ નિમિત્તસર વિદેશ જવાની જરૂર પડતાં. સ્ત્રીની પેઠે, સ્ત્રી, માતા પિતા ધરને જોઈને આંસુ પાડે છે; તેનાથી કોઈ પણ પ્રકારનું સાર્થક શું થાય ! આહવા જીવન આર્યાવર્તમાં ઘણા છે. અસ્તુ !

આજકાલ અંગ્રેજો સર્વ કરતાં અધિક ઉન્નતિપર છે તેનું કારણ માત્ર પર્યટન અને પુરુષાર્થ છે; તેઓ પણ ભીરૂની પેઠે ધરની કોડીમાં ભરાઈ ખેતી રહ્યા હોત તો તેઓના હસ્તકમાં આ આર્યાવર્ત સુવર્ણ ભૂમિ ક્યાંથીજ આવત ! અને આજકાલ રિદ્ધસિદ્ધ, બળ, કળા, વિદ્યાથી પરીપૂર્ણ, પ્રકાશી રહ્યા છે તે ક્યાંથી પ્રકાશ ! પરંતુ તેઓ તો ધરની કોડીમાં ભરાઈ ન રહ્યા, પરંતુ ખાલી કોડીયો વિદેશમાં લાવી, તે દ્રવ્યથી પૂર્ણ ભરી સ્વદેશ મોકલવા લાગ્યા, તેથી આખા યુરોપની દ્રષ્ટીએ હિંદુસ્થાન ચઢ્યું. પરંતુ હિંદુસ્થાનનાં પ્રતાપે હુંક સમયમાં દ્રવ્યના સાહીત્યથી લેક્ષ્મીવાન, કળાવાન, વિદ્યાવાન, શૌર્યવાન, અને બુદ્ધિવાન થએલ ઇંગ્લાંડ સામે કોઈથી જોવાઈ શકાયું નથી; મિત્ર, થઈને, ગુરુ થઈને, રાજ થઈને, શુદ્ર થઈને, હિત બતાવીને પણ કંઈક અહિત કરીને વૈશ્ય થઈને, કારીગર થઈને, ક્ષત્રીય થઈને, રાજ કરીને પણ થોડુંક રોવરાવીને, પરમાર્થ બતાવીને પણ સ્વાર્થ સાધીને, બિશ્વકથી તે શ્રીમંત સુધી ભરવાના ભંડાર ખાલી કર્યા એટલું જ નહીં પણ સર્વને પોતાને વશ કરી લીધા, બિશ્વક સ્થિતિ હોય તો પણ વિદેશની બનાવટની દિવાલળી વિના ચાલે નહીં, સારો અવસર આને ત્યારે પરદેશનો કપડમાળ કરજ કરીને પણ જ્યારે ત્યારે શ્રીમંતોની તો વાતજ શી કરવી ! પ્રીય બાધયો ! આ સહુ પ્રતાપ પર્યટનનાજ, ! કળાકોશલ્યનાજ, પુરુષાર્થ-

તેમ, ત્યાં સુધી સ્વદેશ બાધે, ઘરમાં પેસી રહો, વિદેશ વિચરી બિન્ન બિન્ન પ્રકારની વિદ્યા કળાની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવી તેમની રાજ્ય વિદ્યા બ્રહ્મવિદ્યા ક્ષાત્રવિદ્યાનું યથાર્થ પરિચીલન તેમની બરોબર અથવા તો તેમનાથી અધિક વિજ્ઞાની નહિ નીવડે ત્યાં સુધી અહીં બેઠે સર્વ વિચાર કલામાં કિલ્લા બાંધવા સમાન છે; હાલ સર્વ પ્રકાર ઉપયોગમાં લેવાતી વપરાતી, ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓ માટે જ્યારે જોડેર લખતા બાંધ થશે અને સ્વદેશિય વસ્તુ સામે પદ્ધતિની વસ્તુ આવતાં જ્યારે હૃદયમાંથી છીટ શબ્દનું ઉચ્ચારણ થશે ત્યારે જ લક્ષ્મીની આર્યાવર્તપર કૃપા થશે; અને લક્ષ્મીની કૃપા થએ જ બ્રહ્મવિદ્યા ક્ષાત્રવિદ્યા, વૈશ્યવિદ્યા, શુદ્રવિદ્યા, શિલ્પવિદ્યા, રાજ્યવિદ્યા, પ્રજ્ઞવિદ્યાનું સ્વદેશિય વિદેશિય જ્ઞાન થઇને સ્વતંત્ર થવાશે; વિજ્ઞાન મેળવાશે, જે જે દેશ ઉત્તતી દશા પર આવેલા છે તે તે અન્વદેશની સર્વ પ્રકારની કલા અને વિદ્યાના અધ્યયન કરીને છે;

વીશ્વાયતમાં જઈ ડીનર આપીને ઝખો પેહેરી આવ્યા તેથી શું રંધાણું ! વિદેશ વિચારવાનો ઉદ્દેશ તો કાંઈ ઓર જ છે;

આર્યવર્તના કારીગરે વિશ્વાયત પોતાની બનાવટી વસ્તુ મોકલીને આધક પ્રશંષા મેળવી છે કે ! અથવા ત્યાં જઈ તેમની વિદ્યા કળા શીખી તેમનાથી અધીકતા શું મેળવી ! કે કોઈ ક્ષાત્ર વિદ્યા સંગ્રામ વિદ્યામાં નિપુણ નિવડીને તેમનામાં અધ્યક્ષપણું મેળવ્યું ! દિલ્લીગીર કે જે પોતાના ઘર બાહાર પગ મુકતાં જ આંસુ ઢાળે છે અને જનાનામાં રહી સ્ત્રીના મુખ સામું જોઈ રહી સમય ગુળરે છે તેનાથી શું સાર્યક થવાનું !

પર્યટન અને પુરુષાર્થ સિવાય વિદ્યા કળા અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ નથી, વિદ્યાકળાની પ્રાપ્તિ સિવાય દ્રવ્ય મળતું નથી, અને વિદ્યાકળા જ્ઞાન અને દ્રવ્યના યોગથી દેશની ઉત્તતી થાય છે;

સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ સમાજથી જ છે. અને સમાજના મુળને પ્રયત્નથી આગ્રહાદન કરીને અનેક સદ્પુરુષોનો સમુહ કરવો એ સત્યષક્તિ વિવેકી અને બુદ્ધિવાન પુરુષોનું કામ છે; માટે હે આર્ય બાધ્યો ! પર્યટન અને પુરુષાર્થથી જ દેશની ઉન્નતી કરો, તથાસ્તુ, (ધન્યવાદની તાળીયો પડી અને સભા વિસર્જન થયું)

નવલપુરીમાં મદનચંદ્રની પ્રતિષ્ઠા વધી; સર્વેએની વિક્રતા અને જ્ઞાનનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં, તેની સ્વદેશ શેવાથી સર્વ કોઈનાં મન તેનાથી આકર્ષાયાં, અને નગર શેઠ રતનચંદ્રનું તેના પ્રત્યે અધિક મમત્વ બંધાયું; તેમાં વિશેષ કરી મદનચંદ્રનો શુદ્ધ હૃદય—સત્કાર નવનીતે કર્યો અને નવનીતના હૃદયનો વિલાસ મદનચંદ્ર થઈ પડ્યો હતો. મદનચંદ્ર પણ નગરશેઠની પુત્રી નવનીતકળાના વિમળ હૃદય લાવણ્યથી આકર્ષાવા લાગ્યો; સ્વભાવે બન્નેની ઉન્નતેચ્છાનું ઐક્ય હોવાથી પરિચય દિનપ્રતિ દિન વધતો ગયો. તે એટલે દરજ્જે કે એક બીજાને મળ્યા શિવાય ચાલે જ નહીં; હૃદયના શુદ્ધ લાવણ્ય—સત્ત્વનું અન્યો અન્ય પરિશીળન થતાં ગાઢી મૈત્રી થઈ, મૈત્રી થતાં યુવાવસ્થાએ વિજયિતા દ્વાર ઉઠાડી સુદમ વાયુરૂપે બન્નેના શુદ્ધ હૃદયમાં પ્રવેશ કરી આર્દ્ર કરી નાંખ્યાં, અને દેશ શેવાના પ્રેરણના ઉદય સાથે પ્રેમ પ્રેરણ પણ સ્નિગ્ધ રસ ભરી હૃદય ભુમિમાંથી ઉદ્દિપન થવા લાગ્યાં સમુદ્ર તટ પર બાગમાં શેઠ તથા નવનીત સાગરીકા અને મદનચંદ્ર સ્વચ્છ હવાના વ્યાપાર અર્થે જતા ત્યાં પણ બિન્ન બિન્ન વિષયો ચર્ચાતા, કોઈ વાર વાગ વિલાસમાં નવનીત વિજય મેળવતી હતી, અને કોઈ વાર મદનચંદ્ર વિજય મેળવતો હતો; મદનચંદ્રના ઉત્તમ ગુણ અને પ્રમાણીક પણા ઉપર રતનચંદ્ર પુર્ણ સંતોષ પામ્યો હતો. તે સાથે રતનચંદ્ર સેઠના મનમાં નવનિતને માટે મદનચંદ્ર લાયક વર છે એમ નિશ્ચય કરી મુકયું હતું; એટલા જ માટે મદનચંદ્રને પોતાને ત્યાં જ ઉતારો આપ્યો હતો, મદનચંદ્રે શેઠની પાસેથી આજ્ઞા માગી હતી, વીદેશ વિચરવાને પોતાની જાણ-સા જણાવી હતી. પણ તે ઉપર રતનચંદ્રે લક્ષ ન આપતાં ઘણા આગ્રહથી એક વરસ માટે પોતાની જ પાસે રહેવાને રોક્યો હતો. મદનચંદ્રના સહવાસથી રતનચંદ્રને ઘણો જ આનંદ વધતો હતો એકજ ઘરમાં એક બિજાની સાથે વાગ વિનોદનું સંઘટન હોવાથી નવનિતનો નિર્મળ નિખાલસ પ્રેમ મદનચંદ્ર પ્રત્યે અનહદ થયો, નવનિત કેવળ સુમતિ કુશળ હતી, તેણીના હૃદયમાં મદનચંદ્ર પ્રત્યેનો નિર્વિકાર પ્રેમ હતો તે પ્રેમ એવો હતો કે મદનચંદ્રને લાજ માત્ર જોવામાં જો ન આવે તો તે નવનિત બે ચેન રહેતી હતી, તે જ પ્રમાણે મદનચંદ્રનું પ્રેમાળ હૃદય નવનિત પ્રેમે નિર્મળ હતું;

નવનિત અને મદનચંદ્રનો પરસ્પર નિર્વિકાર અને વિમળ પ્રેમ જો-
ધને રતનચંદ શેઠને આનંદનો પાર રહેતો નહોતો; રતનચંદ કેવા
પરિક્ષક અને નિદાન કરનારો હતો; તેની દિધિ દ્રષ્ટી હતી, તેના
વિચાર કેવળ તૈલ પ્રસાક ચપળ હતા; માણસ માત્રના શરીરમાં
પૃથ્વી સ્વભાવનું કેવું હલન ચલન છે તે વિશેનું ચિત્ર જોવામાં
રતનચંદ્રની વિલક્ષણ બુદ્ધિ હતી;

એક વખતે શેઠાણી પોતાની બેઠેનને ત્યાં ગયાં હતાં. અને
શેઠ લાયબ્રેરીમાં ન્યુઝ વાંચવા સારૂ નર્મરમાં રોકાયા હતા, જેથી
તે શેઠના મોટા અવાસમાં નોકર ચાકરો પોતપોતાનાં કામમાં જ
ગુંથાયા હતા, તે મહેલના ત્રીસરા મળલામાં નવનિત પોતાના પુસ્ત-
કાલયમાં મદનચંદ્રની જોડે બેઠી હતી, જે કે ઘરમાં શેઠ કે શેઠાં-
ણી પૈકી કોઈ હતું નહીં છતાં એકાન્ત હતી તો પણ નિર્મળ પ્રે-
મની પરિક્ષા નિર્મળ મનવાળા જ કરી શકે છે; મદનચંદ્ર અને
નવનિતના વચ્ચે એક વિષયની વાત શરૂ થતી હતી, એટલામાં
રતનચંદ શેઠ ઘરમાં આવી પોહોચ્યા, તે બોલ્યા આલ્યા વિના તે
પુસ્તકાલયની જોડે બીજા ભાગમાં ગુપ્ત સુપ્ત થઈને એક આરામ
ચેર ઉપર પડે પડે હાથમાં એક પુસ્તક લઈને વાંચતા હતા. શેઠ
ના બાણુવામાં હતું જ કે ઘરમાં શેઠાણી નથી, માત્ર નવનિત અને
મદનચંદ્ર એ બન્ને વાત કરે છે, તે શા વિષય ઉપર વાર્તા ચર-
ચાવે છે! તે સાંભળવાને માટે શેઠ શાન્ત વૃત્તિથી કાંન ધરીને
બેઠો હતો.

હવે આ બાબતુએ પરસ્પર વાત થાય છે તે સાંભળો;
નવનિત—પ્રિય મદનચંદ્ર! પ્રેમ એ શી વસ્તુ હશે!

મદન—એક બિજાની શુદ્ધ વૃત્તિનું આકર્ષણ એજ પ્રેમ છે, પણ
તે પ્રેમ બે પ્રકારના છે. એક નિર્મળ પ્રેમ અને બીજો સ્વા-
ર્થ પ્રેમ છે; સમાન સ્વભાવ, અને સમાન વિચાર હોય
છે ત્યારે પ્રેમનો ઉદય થાય છે, સાત્વિક સ્વભાવ
વાળાને સાત્વિક સ્વભાવવાળા સાથે શુદ્ધ પ્રેમ રહે છે; તે
પ્રેમ અખંડ અને ધન્યવાદને પાત્ર ગણાય છે;—સ્વાર્થ
પ્રેમ ઘણી વખત સુધી નભતો નથી, વિકારી પુરુષોનો
સ્વાર્થ પ્રેમ હોય છે, તે પ્રેમમાં પ્રથમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે,

અને પછીથી કલહ પ્રગટ કરાવે છે; લોભી પુરુષો દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાને માટે ધનાઢ્ય પુરુષોની સાથે પ્રેમ બાંધીને તેની ખુશામત કરીને આધીન રહે છે; વ્યભિચારી પુરુષોના પ્રેમ સ્વપ્રવૃત્ત જેવો કેવળ દુઃખદાયક છતાં તેઓ તેમાંજ સુખ માંનીને મસ્ત રહે છે. તેઓનો પરસ્પર પ્રેમ કેવળ એક બીજાના નાશકારક યૌવનના દેખાવ ઉપર મોહલુબ્ધ માર્ગનોજ છે; જ્યારે તેઓનું અંગશિષ્ટિજ થાય છે, જ્યારે શક્તી હીન થાય છે, જ્યારે વ્યાધીસ્થ થાય છે ત્યારે તેઓનો પરસ્પરનો પ્રેમ આકાશના વાદળોની પેઠે વિખેરાઈ જાય છે; અર્થાત્ સ્વાર્થ પ્રેમને ધિક્કારવામાં આવે છે;

નવનિત—બ્રહ્મ સત્ય એને જગત મિથ્યા—એવો વેદાન્તીયોનો મત છે, જ્યારે તે મતનો અંગીકાર કરીએ તો આ શરીર અને જગત્ તમામ જુદું છે, પ્રના થઈ જાય છે; તોપણ પ્રેમ ક્યાં રહ્યો ! પાંચે તત્વ પાંચ તત્વમાં મળી જાય છે; ઇશ્વર તો અકીય અને નિરાકાર છે; અર્થાત્ તેને બ્રહ્મ (ઇશ્વર) અને જીવ તથા પ્રકૃતિ એમ ત્રણે આનંદી માની છે, કેટલાક કલ્પના કરનાર શીલસોપરો (તત્વવેત્તાઓ) શરિરીક રચનાને માટે અને તેના કર્તાને માટે વિલક્ષણ પ્રકારના તર્ક બાંધે છે, તે સમગ્ર તર્કમાં વેદાન્ત વિષયના તર્ક ઉપર ધ્યાનક વિદેશીયો અને આર્યવાશીયો વધારે દૃઢ વિશ્વાસ રાખે છે, તે અધારે જોતાં તે ત્રણે જુદા એટલે બ્રહ્મ—જીવ અને માયા કહેવાય છે, બ્રહ્મની સત્તામાં જીવ અને માયા છે, જીવ કર્મ કરનારો ગણાયો છે, બ્રહ્મ અકર્મ છે અને જગતનું ઉપાદાન કારણ માયાને ગણી છે. આમ ત્રણે ભાગ નિર નિરાળાં કલ્પ્યાં છે, છતાં આ સ્થુળ દેહમાં જ્યાં સુધી જીવ છે ત્યાં સુધી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રીય આદિથી દ્રષ્ટા થઈને કર્મ કરે છે જીવ દ્રષ્ટારૂપે રહેલો છતાં કર્મને જીવે છે જો કે પોતે કંઈ કરતો નથી, પણ અહં ભેદથી હું કહું એમ જ્યારે માને છે ત્યારે અહંભેદ વૃત્તિને અજ્ઞાનમાં ગણે છે; આ પ્રમાણે હું મતલબ જોતાં પ્રેમ ભાવને માનનાર કાંણુ છે !

મહન—હે નવનિત । આજનો તમારો વિષય મને પણ જ આનંદ
 આપનારો થઈ પડ્યો છે,—પ્રેમ ઉર્મિએ ચિત, બુદ્ધિ, મન
 આદી શુદ્ધ હૃદયસ્થાનમાંથી શુદ્ધ નિર્વિકાર વૃત્તિદ્વારાજે
 જ સ્ફુરે છે. અને તેને પ્રગટ કરનાર જ્ઞાન છે; જેટલા
 દરજ્જે અનુભવ જ્ઞાનની શક્તિ હોય છે તેટલા દરજ્જે
 પ્રેમની પ્રબળતા રહેલી છે જુવો કે ગાય, પશુ છતાં તુરત
 જન્મેલા વાછળને સંભાળે છે, તેને મુકીને કાણુ માત્ર
 ખસતી નથી; તે વાછરડા ઉપર વિપત્તિ આવી હોય તો
 પોતાનો પ્રાણ અર્પવા તૈયાર થઈ જાય છે; અહા ! તે
 પશુ છે તો પણ કુદરતે માયા (પ્રેમ) કવી રીતે બની
 જાય છે ! પણ ફેર એટલો છે કે જ્યારે તે વાછરડું મો-
 હોડુ થાય છે ત્યારે તે ગાય તમામ પ્રેમ ભૂલી જાય છે;
 જે પ્રેમનું આવર્ણુ તે ગાયમાં હતું તે આવર્ણુ ખસી જાય
 છે; એમ થવાનું કારણ એટલું જ છે કે તે પશુમાં પ્રેમ
 માયા અનુભવનું તેટલું જ પુરતું થોડું કાળને માટે જ
 જ્ઞાનનું આરોપણ રહેલું હતું; પ્રિય નવનિત । તમારાસ્થુ-
 ળમાં જે તત્વ છે તે તત્વનું પ્રથ્થકરણ કરવાને વા તેને
 સમજી શકવાને અને તે સમજાયા પછીથી સ્પષ્ટીકરણ
 સાથે વિવેચન કરવાને શક્તીવાન તમારામાં કોણુ છે ! એ
 જ્યારે જોશો ત્યારે તે જોવાને કોણુ શક્તીવાન છે ! એજ
 પેહેલું વિચારવાનું છે; તે વિચાર કરીને અવલોકન કરશો
 ત્યારે ખાત્રી થશે જ કે અનુભવ જ્ઞાન છે; એ જ્ઞાન, પં-
 ચેન્દ્રીય મન, બુદ્ધિ, ચિત અને કર્મેન્દ્રીય સાથે સંબંધ રાખ-
 નાર છે; કાનથી શબ્દાદીકનું નેત્રથી જોવામાં આવે છે
 તેટલા પદાર્થનું શરીરથી ઉષ્ણ શીતાદીકનું જીભથી સ્વા-
 દનું નાસિકાથી સુગંધી આદીક વસ્તુનું અને કર્મેન્દ્રીયથી
 પાંચે વસ્તુથી થતી ક્રીયાનું અનુભવ જ્ઞાન થાય છે, તે
 અનુભવ ક્ષેત્રમાં પણ અગત્ય વસ્તુને માટે તર્ક અને ન્યાય
 દ્વારાજે સપ્રમાણુ અનુભવાદીક માર્ગે જ્ઞાન પોહોચાડવામાં
 આવે છે ત્યારે તે માર્ગે જે અવલોકન થાય છે તેનું નિ-
 ર્ણય કરનાર પણ જ્ઞાન છે. તે સમયમાં પ્રધાન્ય વૃત્તિ છે.

અને જુદા દારાએ પ્રેમનું આરોપણ થાય છે; અને એ જ પ્રેમ ભાવને માનનાર છે; જ્યારે પરસ્પર સ્વભાવ મળતો હોય છે ત્યારે પરસ્પર અંતઃકરણ ઐવ્યતાને પામે છે; એક બીજાને હર વખતે મળવાની જાણ રાખે છે જ્યારે મળે છે ત્યારે જ પરસ્પર આનંદ માને છે એ જ પ્રેમની બલિહારી છે;

નવનિત—ધન્ય છે, ધન્ય છે. મદનચંદ્ર ! જેઓ પ્રેમના રહસ્યને જાણે છે, તથા જેઓ પ્રેમનાજ આધિનમાં છે તેજ પુરુષ કે સ્ત્રી આ સંસારમાં સુખને અનુભવે છે; જંગલમાં પહાડી પ્રદેશમાં રહેનારા જંગલી બીણ સોદો પુરુષ સ્ત્રીની જોડ પ્રેમયુક્ત રહે છે; તેઓનો પ્રેમ અને જ્ઞાની પુરુષો પરસ્પર મળીને જે પ્રેમનો રંગદંગ જાણી આનંદ રહે છે તેઓના પ્રેમમાં કંઈજ ફેરફાર નથી. કેમકે પ્રેમ હામતો એકજ રંગની છે; તથાપી વિદ્વાન વિવેકી પુરુષો વિવેક દારાએ પ્રેમાધીન થાય છે તે આધીનતાનું સુખ અને રંગ વિદ્વાનજ જાણે છે;

મદન—મહે પ્રથમથી કહ્યું છે કે વિવેક દારાએ વિદ્વાનોનો પ્રેમ નિર્મળ હોય છે, નિર્મળ પ્રેમની જુદીજ બલિહારી છે; નજરાજ રાજનો ત્યાગ કરીને વનવાસ નિકળ્યો હતો, નિર્મળ પ્રેમવાળી દમયંતીએ પતિ સેવા માટે નજ સાથે વિકટ અરણ્યમાં પ્રવાસ કર્યો હતો; કળીના પ્રભાવથી જો કે નજની બુદ્ધિ ફરી હતી, નજમાં કોઈ સમાવેશ કર્યો હતો તેથી કરીને નિર્દયતાએ નિવાસ કર્યો હતો, નજ રાજની આટલી બધી દુષ્ટિ થઈ હતી તોપણ નિર્મળ પ્રેમની પ્રેમવાળી પ્રેમાજ દમયંતીએ પતિના અવગુણ ઉપર બિલકુલ ધ્યાન આપ્યું નહતું. દમયંતીને નિદ્રાવશ સ્થિતિમાં અરણ્યમાં એકલી સુકીને તથા તેના અંગનું અર્ધ વસ્ત્ર કાપીને નજરાજ તે પવિત્ર સતિનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો હતો; આહા ! તે નજના અંતઃકરણમાં કેવી નિર્દયતા વ્યાપી હતી ! છેવટે વિચાર કર્યો વિના ચાલ્યો ગયો તોપણ અખંડ અને નિર્મળ પ્રેમવતી દમયંતીએ નજ, નજ

એવો ઉચ્ચાર કરતી કરતી ભટકતી ભટકતી, અનેક દુઃખ સહન કરતી પરતાવ્રતા ભોગવતી મિથ્યારોપતું દુઃખ સહન કરતી. પતિનું નામ રટતી રટતી, અનાયાસે પોતાના પીતાને ત્યાં કાળે કરીને પોહોતી. યદ્યાપિ નળનું ચિત્ર તેણીના અંતઃકરણમાંથી ખસ્યું નહતું; અહાહા ! તે કેવો પ્રેમ ! હે નવનિત ! વિમળ પ્રેમ તો તેનેજ કહે છે; એવો પ્રેમ રાખનાર મિત્ર હોય તો આ જીવન કેટલું ધન્ય પામે !

નવનિત—પ્રિય મદનચંદ્ર ! તમારું કહેવું સત્ય છે; તેવો પ્રેમ નિર્મળ અંતઃકરણમાંજ રહે છે, જેઓનું અંતઃકરણ નિર્મળ છે તેના ચિત્તમાં તેવો પ્રેમ શા માટે ન રહે ! હે મદનચંદ્ર ! મને ખાતરી છે કે તમારા અંતઃકરણમાં તેવોજ પ્રેમ વસવો જોઈએ; અને તમારી સાથે વાત કરનારી નવનિત તેવાજ પ્રેમને સ્વીકારે છે.

મદન—હું તમારો મોટો ઉપકાર માનુ છું, એજ પ્રેમ સુક્ષ્મ દેહમાં રમશે. એજ પ્રેમ કારણ દેહના કેંદ્રમાં ધ્રુમશે. અને એજ પ્રેમ પ્રકૃતિ મહામાયાના સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ અંશ છે તેમાં નિવાસ કરશે, અને એને લીધે એજ પ્રેમ મોટા વિસ્તારને પામશે. અસ્તુ એમજ થાઓ;

મદનચંદ્રનું વચન સાંભળી નવનિતે નીચું જોયું; 'કેટલીકવાર શાંત થઈ ગઈ; તો પણ તેણીના અંતઃકરણમાં જાણે મદનચંદ્ર ચીતરાઈ ગયો હોય તેવુંજ દેખવા લાગી; પુસ્તકાલયમાં આ પ્રમાણે બાપણ શાંત થયું એટલામાં તો રત્નચંદ્રે ત્યાંજ પ્રવેશ કર્યો. શેઠને આવેલા જોઈને મદનચંદ્ર અને નવનીતકલા બંન્ને સખ્ય મુદ્રાએ એક બાજુએ ઉભા રહ્યા, રત્નચંદ્ર એક ખુરશી ઉપર બેસી ગયો, પછી નવનીતને અને મદનચંદ્રને બેસવાનું કહ્યું તેથી તેઓ ખુરશી ઉપર બેસી ગયા; રત્નચંદ્ર બંન્ને તરફ દ્રષ્ટી કરીને બોલ્યો કે સાબાશ, સાબાશ, આજનું તમારૂં પરસ્પર બાપણ મને સાંભળ્યું તેથી મને અત્યંત આનંદ થયો છે, તમારી પરસ્પર નિખાલસ વૃત્તિ એજ પરસ્પર ઉત્તમ વિવાદ કરાવ્યો છે, તે વિવાદ હું મારા ખાનગી ઓરડામાં ન્યુઝ વાંચતો હતો તે વખતે સાંભળતો હતો, જો કે હું અહિંયાં આવ્યો છું તે વાત તમે બિલકુલ જાણતા નહો-

તા, તો પછી તે વિવાહ સાંભળવાને મને ઈચ્છા થવાથી હું સાંત્વ
થઈને બેસી રહ્યો હતો, જેમાં છેવટે આનંદના આવેશમાં હું આવેશો
તમને ધન્ય આપવા આવ્યો છું.

મદનચંદ્ર—શેઠજી ! તમે વિદ્વાન છો, સારા સાર વિચારને જાણવા
વાળા છો, દેશ કલ્યાણ થવાને માટે આમ તેમ પરીશ્રમ
કરો છો, ઉન્નતીનું સ્વરૂપ ધડવાને માટે તમે જીજ્ઞાસુ
થયા છો અને વિદ્વાન પુરૂષોની શેવા બળવો છો, અનહદ
ખ્યાર બતાવો છો, તેઓ પ્રત્યે વિચાર લાવો છો; તો પછી
આ વિષય માટે આપને આનંદ કેમ ન થાય ! તમારી
મારા પ્રત્યે જે મમતા છે તે આ નવલપુરના સર્વે ધનાઢ્ય
પુરૂષો જાણે છે; તમારો મારા પ્રત્યે કેટલો આગ્રહ છે તે
કોઈનો અજાણ્યો નથી. તમારા મે પ્રેમને અહીંયાં બાંધ્યો
છે; અને તે જ બંધનમાં તમે ઉદારનું આનંદ જનક
મુખ નિરંતર જોઉં છું. મારો સઘળો દીવસ આ ગુણુ
નવનિતના સહવાસથી જ આનંદમાં વ્યતિત થાય છે,
મદનચંદ્રનું ભાશણ સાંભળી રત્નચંદને સંતોષ થયો
થોડીક વાર થઈ એટલે ભોજન શાળામાં જમવા સાડ સ-
ધળા ઉઠ્યા.

પ્રિય વાચક વંદ ! આપને સ્મરું તો હશે જ કે આ નવલ
કથાના આરંભમાં સમુદ્ર કિનારે કુસુમ બાગ સમિપ બે જણાં મ-
નહર વાત વિનોદ કરી રહ્યાં હતાં તે આજ મદન અને નવનીત
હતાં, તેમાં દૈવ્ય ઈચ્છાથી ખજ પુરૂષોએ કપટ જાળ પાથરી ગા-
ડીવાન માર્ફતે તેનું હરણ કરાવી તેમાં તેને રસાવી હતી, ત્યાંથી
ઉન્મતની પતિવ્રતા પત્ની સરસ્વતિની સહાયથી છુટી ગાડીવાનના
હસ્તકમાં આવી તે આપણે ગયા પ્રકરણમાં અવલોકી ગયા છીએ
એથી કરીને તે નવનિતની શી સ્થિતિ છે તે જાણવાને આતુર
છીએ, પરંતુ નગરશેઠ જેવાને ત્યાંથી છળ કપટ થાય તેની ખબર
તે શેઠને આખ્યાયિના વગરસાહિત્યે નવનિત પાછળ દોડીએ તેથી
શું રૂળ સિદ્ધિ !

પ્રકરણ ૪થું.

હાહરો.

પ્રભુ ઇચ્છા બળવાન છે, નથિ પુરૂષ બળવાન,
મનનું ધાર્યું ક્યાં રહે, થવા કાળ સિધ્ધર બાણ,

પુ

નમચંદ શેઠના પુત્ર મહોત્સવમાંથી નિવૃત્ત થઈ શેઠ
રતનચંદ રાત્રીના દસ વાગતાં પોતાને ઘેર આવ્યા,
આવતાં જ શેઠાણી પાર્વતીએ નવનિતને ન જોવાથી
નવનિત વિષે શેઠને સમાચાર પુછ્યા; શેઠે નવનિત
વિશે અગત્યનાં બતાવ્યું; શેઠાણીએ શોક અને

ગભરાટથી પુછ્યું. હેં ! આપ શું કહો છો ! સાગરીકા કહેતી હતી
કે શેઠે ગાડીવાનને મોટલી પોતાની પાસે તેડાવી હતી અને તમે
આ શું કહો છો ! કહોને સાચું ! માહારો તો એના વિના જીવ
ઉંચો થયો છે; આઠાવી બાબતમાં તમે શું હસતા હશો !

રતનચંદ—(શેઠાણી પ્રત્યે) નાના, ત્યારા સમજે હું હસતો હોઉં
તો ! આઠાવી બાબતમાં તે હસવું હોય કે ! હું સાચું
કહું છું;

પાર્વતી—હાય હાય, ત્યારે મારી નવનીત ક્યાં ગઈ ! મુવો ગાડી-
વાન એને ક્યાં લઈ ગયો હશે ! અરે ! રડ્યો ગાડીવાન
એ કોહોતો હશે ! અધ્યાએ એ રાંમલા ! ક્યાં મુવો; બેહે-
રો છે કે શું ! સાગરીકાને બોલાવ્ય;

રામલો—સાઈ માજી જલદીથી બોલાવી લાવું છું (એટલામાં મદ-
નચંદ આવે છે) તેમને જોઈને શેઠ રતનચંદે કહ્યું—

રતનચંદ—મદનચંદ્રજી ! તમે કુસુમ બાગમાં નવનિત જોડે ગયા
હતા કે ! હાલ તમે ક્યાંથી આવો છો !

મદનચંદ્ર—(વિચારમાં પડેલો) હું એક મિત્રને લાંબી આવું છું હું
કુસુમ બાગમાં નવનિત પાસે હતો. જુવો આ સાગરીકા
પણ આવે છે તે પણ લાંબું હતી, કેમ વાઈ ! શું થયું !

રતનચંદ—કોઈ ગાડીવાન, ગાડીમાં બેસારીને લઈ ગયો છે એ-

ની ખબર પ્રથમ આ સાગરીકા આપીને મઠ હતી પણ તે કોણ ગાડીવાન એ કંઈ સમજાયું નહીં;

મદનચંદ્ર—પુનમ ખાગમાં હું નવનિત. અને સાગરીકા એમ ત્રણે બેઠા હતા, સાયંકાળ વખતે એક ગાડીવાન ત્યાં આવ્યો તેણે એવી ખબર આપી કે પુનમચંદ્રને ત્યાં પુત્રોત્સવ માટે સારા સારા સદગ્રહસ્થો આવેલા છે તેમાં રતનચંદ્ર પણ આવ્યા છે તે શેઠજીએ આ ગાડી સાથે મને મોકલ્યો છે અને કહ્યું છે કે બેઠેન નવનિતને જલદીથી આ મહોત્સવમાં મારી પાસે લાવો, આ પ્રમાણે દાખલા દલિલ સાથે તે ગાડીવાન ગાડીમાં બેસારીને લઈ ગયો છે.

સાગરીકા—હા, માણ ! એમજ થયું છે, એ ગાડીવાન શેઠજી તરફથી આવ્યો છે એમ ખાસ જણાવ્યું હતું;

મદનચંદ્ર—(શેઠ પ્રત્યે) મહે તે ગાડીવાનને ઉલટ પાલટપ્રશ્ન કર્યા હતા તેમાં એમ પુછ્યું હતું કે રતનચંદ્ર શેઠનો ગાડીવાન અને તેમની ગાડી કેમ ન આવી ! તને મોકલવાનું શું કારણ ! તેના પ્રત્યુત્તરમાં તેણે એવો ઉત્તર આપ્યો કે રતનચંદ્ર શેઠની ગાડી કોઈ બીજા સદ ગ્રહસ્થને બોલાવવા મોકલી છે અને હું પુનમચંદ્ર શેઠનો ગાડીવાન છું, તેથી મનેજ મોકલ્યો છે, તેનો આ પ્રમાણે જવાબ મળવાથી અમારા મનમાં વહેમ રહ્યો નહોતો;

શેઠાણી—અરેરે મને નવનિત વિના કશું માત્ર જંપ નહી પડે, એા બેટા નવનિત ! તું કયાં અદ્યય થઈ ! અરેરે ભુચ્યા ભોકા દ્રવ્ય માટે એના જાનતું નુકસાન કરશે, અત્યારેને અત્યારે સર્વે જગોએ તપાસ કરાવો, મારે તો દ્રષ્ટી કરવા માત્ર એજ છે; (એમ કહીને નેત્રમાંથી આંસુ કાઢવા લાગી,)

શેઠ—(શેઠાણીપ્રત્યે) તું શા માટે ગભરાય છે ! હાલ તેનો તપાસ કરાવું છું;

મદનચંદ્ર—(શેઠજીપ્રત્યે) આપની આજ્ઞા હોય તો હું છાપખાનામાં તથા વર્તમાનમાં ખબર નોંધાવું તેમજ પોલીસ વીગરેને ખબર આપુ તેમાં તે જાખત ગ્રહસ્થમાં કઢાવું;

શેઠ—ભાઈ ! અત્યારે રાત્ર ગઈ છે, તમે વાણુ કરીને તે કામમાં
જાઓ;

મદન—મને નવનિત વિના અન્ન ખાવું રૂચતું નથી, મારા કંઠ-
માં એક ગ્રાસ પણ ઉતરશે નહી, (એમ કહીને મોટા
નિશ્વાસ મુક્યો તે જોઈને)

શેઠ—(શેઠાણી પ્રત્યે)જે, જે, આ મદનચંદ્રનો નવનિત ઉપર કે-
ટલો બધો પ્રેમ છે ! કેટલી બધી મમતા છે ! નવનીત
કાઢીને અળખામણી છે ! બોલ્ય જોઈએ !

(મદનચંદ્ર બોજન લીધા વિના એકદમ નવનીત માટે બા-
હેર નીચળી પડે છે-)

રાત્રચંદ્રે જમાદારને બોલાવીને કહ્યું કે તમે પુનઃમચંદ્ર શેઠને ત્યાં
જઈને તપાસ કરો અને પુછો કે નવનીત ત્યાં છે કે નહી ! તેમ-
જ એ ત્રણ બીજા માણસોને જ્યાં છાકટા ટોળીયોનો એકાંત
સંકેત સ્થાન હોય ત્યાં ત્યાં અત્યારે ને અત્યારે મોકલી તપાસ કરી
મને ખબર આપો, શેહેરની આસપાસ નજદીક તપાસ કરવા
બીજાઓને મોકલો આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી ઉદાસિન વૃત્તિએ શેઠ
આરામ ખુરશી ઉપર પડ્યા, એકાએક કેવળ સરસ્વતિ જેવી વિ-
ચિક્ષણ પુત્રિ ક્યાં ગઈ હશે, શું થયું હશે ! એ વિગરે વિચારના
ભ્રમચક્રમાં ચઢેલો, બહાવરો બની ગયોલો, ચિંતાની ચિતામાં બળતો,
અસહ્ય વેદનાથી ઘેરાઈ ગયેલો, ઉંડા વીચારમાં લીન થયો; કેવળ
દીન થઈ ગયો; હૃદય નરમ થઈ ગયું, તકિયા ઉપર માથું મુકી
નિઃશબ્દ અશ્રુ ધારા અશ્રુથી તકીયાને પલાળવા લાગ્યો; આ વખતે
કોઈ કોઈને ઘેરે આપવા રહ્યું નહી,

આહાનો સમૃદ્ધિવાન શેઠ ઉપર પણ દૈવે પોતાની સત્તા પાથ-
રી દીન કરી દીધી તો સાહીત્ય વીનાનો રંક માણસ સાહીસાગમાં !
શેઠાણીના કિંચિત પણ કોપનું નિમિત્તસ્થાન થનારનું જીવન નજી
જૂદ થાય પરંતુ જ્યાં દૈવ દૈવ્ય કોપિત થાય ત્યાં તેનો શું ઇલા-
જ ! પાર્વતીના એક એક અશ્રુબિંદુ માટે શું ન થાય ! પરંતુ તે
દૈવ્ય વશ; દૈવને શું કરી શકે !

મદનચંદ્ર વિદ્યા કળા અને જ્ઞાનથી પૂર્યું છતાં પણ દૈવે તેના
દિર્ઘદૃષ્ટીવાદા વિચારનો પરાબલ કર્યો; તેની જ્ઞાન પ્રભા પર દૈવ્ય

ભાષી બળ રૂપ અગામ તિમિર છવાઈ ગયું; અલ્પજ્ઞને છેવટે દેવે અલ્પજ્ઞ જ બનાવ્યો; વિદ્વાનને ક્ષણ માત્રમાં વિખેરી નાંખી, નહિ તો પ્રાણુ જતાં પણ મદનચંદ્ર વિપત્તિમાં ધસડાવવાને નવનિતને જવા દેત નહીં, પરંતુ પોતાનો પરાભવ પોતાથી થઈ શકતો નથી; અને થાય છે તો પછી કંઈ ઉપાધી રહેતી નથી; દૈવનાં સ્ફુર્ણ અ-સ્ફુર્ણનું યથાર્થ જ્ઞાન વિદ્વાન યોગી જનોને જ હોય છે; દૈવની જે સનાતન નિતિ તેનું ઉલ્લાંઘન કરવાને કોઈ સમર્થ નથી; પણ વિ-દ્વાન યોગી તેના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણે છે; મદનચંદ્રે સર્વને વિદ્યા જ્ઞાન કળાથી વશ કર્યા હતા પણ દૈવ આગળ તેનું કંઈ જ આ-લ્યું નહીં; સંસાર મંડળ આપણુ પ્રારબ્ધ કર્મથી પુરિત છે, તો ગ-રીબ મદનચંદ્ર બાહાર ક્યાંથી હોય ! દૈવ અને ઇશ્વર પ્રથક નથી તેમ જ કર્મથી જીવ પ્રથક નથી; ઇશ્વર દૈવ્ય વ્યવસ્થામાં સ્વતંત્ર છે; અને જીવ કર્મમાં જ સ્વતંત્ર છે; ઇશ્વર જીવ વ્યવસ્થાને યથાર્થ અવલોકવામાં જ પ્રાપ્તવ્ય જ્ઞાતવ્ય અને સંતોષ છે; એના અવલોક-નથી થતો સ્વપ્રકાશ અનિર્વચનિય છે;

નવનીતને વિપદ દ્વારા કસવાને, ઘડવાને ઇશ્વરે તેને દુઃસહ સાગરમાં નાંખી હશે ! કે દૈવેચ્છાનો સત્કાર કરવા જોઈએ, એ વિ-વેકથી સ્વેચ્છાએ દુઃખ સાગરમાં પ્રવર્ત થઈ હશે ! કે પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપનું જગતને સિદ્ધાંત આપવા આ વર્તન ચલાવ્યું હશે ! કે દૈવેચ્છા પ્રબળ છે, ક્ષણમાં તે શું કરશે તેનું પુર્વથી કોઈને જ્ઞાન સ્મરણ થતું નથી તેથી નવનિત પણ દૈવ જળમાં પ્રસારી હશે ! વિગરે કલ્પવૃ વાચક આધીન છે;

અપ્રાચિત પ્રારબ્ધ કર્મના પ્રવાહમાં વહે છે; અને આપણે તેમને સુખમાં, દુઃખમાં, રાગ દ્વેષમાં, ઉદયમાં, અસ્તમાં, પ્રકાશમાં, અંધકારમાં, પ્રવર્તાયલાં જોઈએ છીએ; પરંતુ વસ્તુતઃ તેમનું હાર્દ અંતઃ કંઈ અવલોકિયે તો જ્ઞાત અને વિચલિત હોય છે; એવા આપ્રચિત વંદનીય, પુજનીય છે;

પરંતુ સંસાર સાચાથી વિંટાયલા ક્ષુદ્ર માનવ ચિત આશા અને તૃષ્ણામાં ચઢતાં ચઢતાં શરીરે કષ્ટ સહી સહી જ્યાં છેક ઇચ્છીત સ્થાનની શિમા લગભગ આવી પોહાયે છે; તેટલામાં તો દૈવે તૃષ્ણામાં લિપ્ત થએલાને ત્યાંથી ઉપાડીને એક મોટી આબમા ફેંકી દે છે, કે

જ્યાંથી તરફડીયાં મારતાં પણ તેનાથી નીકળી શકાતું નથી; એવી દેવની વિચિત્ર ગતી છે;

રાત્રીના આર વાગ્યા પછી જમાદાર આવીને કાબર થયો તેણે શેઠને ઝાહેર કર્યું કે તમામ જગોએ તપાસ કર્યો. પણ નવનીતનો પતો લાગતો નથી; ધણી ખરા માણસોને શેઠેરની અંદર શોધ માટે દોડાવ્યા છે, જ્યાં જ્યાં ઢાકટા ટોળીયોના શુભ સંકેત હતા ત્યાં ત્યાં તપાસ સારી રીતે કરાવ્યો છે, પણ તે જગાએ કંઈજ પતો લાગ્યો નથી; જમાદારનું વચન સાંભળી શેઠ ધણોજ નિરાશ થયો; હૃદયમાં અજંપાએ પ્રવેશ કર્યો; છેક ઘેલો થઈ ગયો હતો, નવનિત જેવી સકોમળ તનયા જેકે ચક્ષુથી પણ દુર રહેતી નહોતી, તે એકાએક શુભ થઈ જવાથી તેના દુઃખ માટે થતી અસર કેવળ અસહ્ય વેદના થઈ પડી હતી; બીત ઉપર નીર્ભર ચિત્ર જેમ ચિતરેલું હોય છે તેજ પ્રમાણે ચિત્ર તુલ્ય થઈ ગયો હતો, હવે શું કરવું ! નવનીત ક્યાં હશે ! ક્યાં તપાસ કરવો ! એ વીગરે વિચારની સંકલનામાં તે શેઠને કંઈજ સુઝ પડી નહી,

થોડી વાર થઈ એટલે મદનચંદ્ર આવી પોહાવ્યો, તેણે પોલીસમાં ઝાહેરાત આપ્યાની વાત કરી; કેટલાક ન્યુઝમાં ખબર આપ્યાની હકીકત શેઠને જણાવી, યદ્યપિ મદનચંદ્ર ના હૃદયમાં નવનિતને માટે જે દુખની અસર થઈ હતી તે અસર અવર્ણનીય હતી; મદનચંદ્રની મુખમુદ્રા સદૈવ્ય મંદવિકસિત પ્રફુલ્લ અને તેજસ્વી રહેતી હતી તે આજ તદન સકોચાઈ ગઈ હતી; તેના બે કપોળ પ્રદેશ ગુલાબ પુષ્પ તુલ્ય સુરંગ હતા તે કેવળ બદરંગ થઈ ગએલો જણાયો; રિમત નિમિત્તથી જે કપોળ પ્રદેશ પરખાડા પડતા હતા તે ગાલ ઉપર આજ લાંબા શેરડા પડેલા જણાયા, જે લલાટ ખમરપર તંદુસ્તી સાથે વિશેષ વાંચન કરવાથી પરસ્વેદનાં બિંદુ મુકતાની માફક શોભતાં હતાં તે આ વખતે ચિંતા અને વ્યાકુળતાને લીધે ખાઝેલા પરસ્વેદ શરીરને કંપાવતા હતા; મોટી મોટી સભાઓમાં સિંહની માફક રસમય વાણીથી ગર્જના કરીને સભા ગભવતો હતાં તે આત્યારે દીન શુન્ય જેવો દેખાવા લાગ્યો; તે ઉપદેશક હતાં આજ ઉપદેશ જેવો દેખાવા લાગ્યો, સાને દેખવામાં આજ તે સિમ્હ તરેહનો દેખાવા લાગ્યો; મદનચંદ્ર શાન્ત જતિથી શેઠ પ્રત્યે

કહેવા લાગ્યો, મેહેરબાન ! શ્રેય સખો, આમ જોઈ હીમત હારીને
શુન્ય થતા નહીં; નવનિતને શોધ માટે જનતો ઉપચાર કરવામાં
આવ્યો છે; નવનિત શુદ્ધ અને પવિત્ર છે, તેની દયાપ્રીણ પરોપ-
કાર વૃત્તિના પ્રભાવે કરી તેણી પર વિપત્તી આવે તોપણ તેનો અ-
ચાવ સાક્ષાત્ ઇશ્વર કરશે જ; અને હું પણ આખી રાત્રી તેણીની
શોધ માટે અત્યારે બાહર નીકળી પડું છું. અને ખાત્રી છે કે ઇશ્વર
કૃપાથી પ્રાતઃકાળમાં હું ગમે તેવી પણ નવનીતની ખબર આપને કહીશ;

આ પ્રમાણે શેઠને અત્યાસન આપીને નવનિત નગરમાં નીક-
ળી પડ્યો; નગર રક્ષકોની ચારફતે છાકટા અને લુચ્યા માણસોના
સંકેતની ખાતથી મેળવતો મેળવતો મદનચંદ્રે આખી રાત્ર નગરમાં
જમણું કર્યું, પ્રાતઃકાળ થયો, આકાશમાં પૂર્વ દીશાની કક્ષાએ સફેત
રંગનું ફરીન કરચ્યું. ધીરે ધીરે લાલરંગનો પ્રકાશ થવા આવ્યો,
આ વખતે મદનચંદ્ર નિશ્વાસ છુકતો આમથી તેમ ફરતો, શોક સ-
મુદ્રમાં ડુબકાં મારતો આમ તેમ દ્રષ્ટી કરતો, અનેક વિચારના જા-
ળમાં ફરતો, ધીમે ધીમે પગ ભરતો ભરતો; ઉમંગ ભંગ થએલો
નગરના દરવાજાનો ત્યાગ કરીને નગરમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યો; આ
વખતે એક સ્ત્રી દરવાજામાં થઈને નગરમાં પ્રવેશ કરતી જોવામાં
આવી; મદનચંદ્રે વિચાર કર્યો કે હજી સુર્યનો પૂર્ણ પ્રકાશ થયેલ
નથી. છતાં આ બાઈ દરવાજા બાહરથી નગરમાં જાય છે તે કાણ
હોવી જોઈએ ! એવી શંકાથી તે બાઈની પાસે નજીક ગયો, તે જ
વખતે તે બાઈએ મદનચંદ્રે જોતાં જ એમ કહ્યું કે કોણ મદનચંદ્ર !
મદન—હા બેહેન, હું જ છું તમે કોણ છો ! દરવાજા બાહરથી
તમે એકલા છતાં આ વખતે નગરમાં કયાં જાઓ છો !

અમર તમે દરવાજા બાહર કયાંથી !

ઝીંચે જવાળ આવ્યો કે હું તમને ઓળખુ છું; જાણું છું, પણ
તમે અને ઓળખી શકો નહીં. એ વાસ્તવિક છે; હું અત્યારે
રત્નચંદ્ર શેઠને ત્યાં સમીપ જરૂરીયાત કામને માટે જાઉં છું;

મદન—મને તે જરૂરીયાત કામ હોય તે કદાપી તમે કહો કિંવા ન
કહો એ તમારી મરજી ઉપર છે. પણ રત્નચંદ્ર તો નવનિ-
ત જુમ થઈ જતાથી મોટી ચિંતામાં છે. અને નવનિતની
શોધ માટે આખી રાત્ર હું રવો કરું છું. તમે કોણ

તે હું આજુતો નથી મારે હાથ મળે હું પણ અમારે
તો શેઠ અશાપ્ય અક્ષીમાં રમાવા છે,

શ્રીએ મદનચંદ્રનું વચન સાંભળ્યું, તેણીએ સતીની વખતે
અનેસો હેવાળ મદનચંદ્રને કહ્યો, તે ઉપરથી મદનચંદ્ર અને તે સ્ત્રી જે
કે ઉન્મતની સ્ત્રી સરસ્વતિ હતી તે બન્ને જણાએ રત્નચંદ શેઠને
ત્યાં પ્રાતઃકાળમાં તેમના અવાસમાં પ્રવેશ કર્યો;

શેઠ અને શેઠાણી એ બન્ને, પરિતાપને લીધે આખી રાત
ઠંધાં નહોતાં. પ્રાતઃકાળમાં શેઠ પોતાના અવાસના ઝરાખામાં
આમ તેમ ફેરા મારતો હતો, કાંઈ પણ મને ખુશિની ખબર કેહેવા
આવશે એવી ઇચ્છા રાખતો હતો તેટલા માટે વારંવાર ચારે તરફ
દ્રષ્ટી કરતો હતો, પ્રાતઃકાળમાં અનેક આશાએ બરેસો રત્નચંદ ઝ-
રાખામાં હતો રહેલો તેણે મદનચંદ્રની સાથે શેઠ લક્ષ્મીચંદના પુત્ર
ઉન્મતની વહુ સરસ્વતિને આવતી દીડી, સરસ્વતિનું મુખ દીન થઈ
ગએલું શેઠ અસ્ત થએલું રત્નચંદે દુરથી જોયું. તે ઉપરથી તે શે-
ઠના હૃદયમાં નવનવીન વિચાર તુરત જ સ્ફુરવા લાગ્યા. એટલામાં
મદનચંદ્ર અને સરસ્વતી મેડી ઉપર શેઠ પાસે આવી પોહોઝ્યાં, સ-
રસ્વતિને જોતાં જ શેઠે પ્રશ્ન કર્યો કે સરસ્વતિ ! તું અભારમાં અહિ
ક્યાંથી ! નવનિતના કાંઈ સમાચાર તો લાવી નથી ને !

સરસ્વતિ—હામા કહે; મારાથી આપનો મોહોટો ગુન્હો થયો છે;
દુષ્ટ ચાલના મારા પતિયે છાકટા ભોકેની સોખતમાં બળી
તેજોની શીખવણીથી બેહેન નવનીતને છળ કરી ગાડીવાન
દારા ત્યાં બોલાવ્યાં; એમ કરવાથી જો કે તે પાછળથી
બહુ પસ્તાયા, તોપણ મને મંદમતિ દુર્ભાગી દુષ્ટને એ-
મના પર બરાબર વિશ્વાસ ન આવવાથી પ્રાતઃકાળમાં બહે-
લા ચાર વાગતાં ગાડીવાન દારા આપની તરફ રવાના કર્યો;
હે પિતાશ્રી ! ગાડીવાનને મહેં પ્રથમ આહાવો લુચ્ચો ચોર
જાણ્યો નહોતો નહિ તો મારા પ્રાણ તુલ્ય નવનિત બેહે-
નને હું તેની સાથે બગીમાં બેસારીને મોકલું ખરી કે !
તેમ જ મારા પતિથી પણ છળ કરી તેમના હપકાને
માત્ર ચાઈ કે ! પણ મનુષ્ય પોતાની સમજીત પ્રમાણે સ-
મજી કરવા જાય છે અને બાવી મોજે કરી અવળુ થાય

છે; બાડીવાળા પાછો આવ્યો નહી, તે ઉપરથી મને કાળ પડી, કે આ માટે તે આવ્યો નહી, પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યો તો પણ બાડી ખજા અને બાડીવાનનું હજી સુધી કેમ ઠેકાણું પડતું નથી ? આઠાવા વિચારમાં હું મભરાઈ ગઈ, બાડીવાને જરૂર છળ કંઈ હોવું જોઈએ, એમ ધારીને તુર્ત આપને ખબર કહેવા સાર આવતી હતી, દરવાજા બાહેર આ મદનચંદ્ર પણ નવનીતની ખબર માટે આખી રાત પરીશ્રમ કરતા હશે તે પણ મને રસ્તામાં મળ્યા. તેમણે મને પ્રશ્ન કર્યા. મહેં સમજાવી હકીકત કહી, —અને હું આપ પાસે આવી; તુરત આપને મહેં ખબર આપી. કારણ કે બખતે વિલંબ કરવાથી, અનિષ્ટ ફળ આવે; પીતાશ્રી આપ સત્વર તપાસ કરાવે, હજી પણ આઠલામાંજ શહેરની નજીકમાંજ હશે, દુર લઈ જઈને એ કેટલે દુર ગયો હશે ! દ્રવ્યથી એ મુવાનું મન ચળચું હશે; આપની સત્તા એવી છે કે શહેરમાં એનાથી રહિ શકાય તેમ નથી; —પાર્વતી બા ! આપ આમ શૂન્ય મુન્ય કેમ થઈ ગયાં છો ! શેઠની સત્તા એવી છે કે એહેન નવનિત એકલાં હશે તો પણ વાંકો વાળ કોઈ કરી શકે તેમ નથી, કદાચ દાગીના લેવા હશે તો તે લઈને ડરનો માર્ગો નાથી જશે, આપ રૂદ્ધ કરો નહિ; તપાસ માટે ચોગરદમ માણસો છુટયાં હશે;

એમ કહીને અને ક્ષમા માગીને સરસ્વતિ પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ;

સરસ્વતિનું શાણુ પણ અને તેણીએ જે ઉપકાર નવનિત ઉપર કરેલો હતો તે સમજાવી બિના સાંભળીને રતનચંદને ધણું સાં રૂ લાગ્યું; પણ તે વિકળ હૃદયમાં સાર લાગવા પણાનો વિવેક રહી શક્યો નહિ, માત્ર નવનિત ક્યાં હશે ! શું કરતિ હશે ! તેની અત્યારે કેવી સ્થિતિ હશે ! તેને કાણુ હરી ગયું હશે ! એ વિગતે વિચાર જાળમાં રતનચંદ ફસાઈ ગયો હતો; પોતાથી બને તેટલો પ્રયત્ન ચોગરદમ માણસોને ઢોડાવીને કરી ચુક્યો હતો; પણ જ્યાં સુધી ફતેહચંદ કાર્યનો જવાબ મળી શક્યો નહોતો ત્યાં સુધી તે પોતે તથા પાર્વતી શોધણી એ બન્ને બિનબલ થઈ ગયાં હતાં;

શોક અને દ્રિકરના સમુદ્રમાં ડુબકાં ખાવા લાગ્યાં હતાં, જળમાં ડુબી જવાની સંધી વખતે જેમ હૃદય અને આખું શરીર રૂધિરને વ્યથાને પ્રાપ્ત થાય છે તેવી રીતે તે બન્યોના હૃદયમાં ચિંતા રૂપી શળગતિ ચિંતાએ વ્યવસ્થા કરી હતી; જે કે તેઓનાં નેત્ર ખુલ્લાં હતાં પણ તે નેત્રમાં જગતના કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર દ્રષ્ટી કરતાં નહોતાં, પણ તે નેત્રમાં કેવળ નવનિતના સ્વરૂપનું તાદ્રશ્ય ચિત્ર વારંવાર દરસાઈ આવતું હતું.

ખીજી તરફ મદનચંદ્રની પણ એ જ સ્થિતિ થઈ હતી; એક તરફ પિતાનો પુત્રિ ઉપર વાતસલ્ય ભાવ દરસાતો હતો, આરે ખીજી તરફ મદનચંદ્રના અંતઃકરણમાં શુદ્ધ સાત્ત્વિક પ્રેમ ભાવ દરસાતો હતો, એક તરફ નવનિતના માતા પિતાના નેત્રમાંથી નવનિતના વિયોગ વિરહ વેદનાનાં અશ્રુનિકળતાં હતાં તો ખીજી તરફ મદનચંદ્રના હૃદયને નવનિતના ઉત્તમ ગુણોનું આચ્છાદન પદ વિખેરાઈ ગ-એલું મર્મભેદક વાણીવિલાસ અને તેણીની પ્રેમાળ મુર્તિ વિયોગ વિરહ ભેદન કરનાર નેત્રમાંથી અશ્રુ કઢાવતાં હતાં,

મદનચંદ્ર ધીરે રક્તિને ધૈર્ય આપતો રતનચંદ્ર પ્રત્યે બોલ્યો કે મેહેરખાન ! તને ગભરાશો નહીં; વિપત્તિ તો હરેક માણસો ઉપર આવે છે, પરંતુ તેમાં ધીરજ રાખવું એજ મુખ્ય કામ છે; થવાકાળ આગળ કોઈનું ચાલતું નથી; પુરે મોટા મોટા ભુમિપતિ રાજેન્દ્રને પણ દુઃખ વેઠવું પડ્યું છે; મને ખાત્રી છે કે નવનિત બહુજ શીલ સ્વભાવની અને સદાયરણુ વાળી છે તેથી અમે કદિ ભાવી બ-ળ યોગે દુઃખ પડે તોપણ તે પોતાનો કુળ ધર્મ ત્યાગ કરશેજ નહિ;—તે જ્યાં હશે ત્યાં પરિતાપ, ભય, કલેશ, દુઃખ વિપત્તિ ઇ-ત્યાદિકના સપાટામાં હશે તોપણ તે તમામનું સહન કરવાની તેનામાં શક્તિ છે; તેથી સમયને ઓળખીનેજ વર્તન કરશે એમ મને તેના સહવાસથી ખાત્રી થાય છે, તોપણ તેના શોધ માટે પુરૂષાર્થ કરવો અવશ્ય છે;—હું કેટલાક ખીજા કામ સાધ્ય કરવા સાફ બાહિર નીકળી પડ્યો છું હતાં તે તમામ કામ બાબતે મુઠ્ઠી ને તેના શોધ માટે નીકળી પડવા ધાઈ છું મને ખાત્રી થાય છે કે નવનિત આ નગરમાં છેજ નહિ; પણ હદ વટાવીને બાહિર જવા

પાત્રી છે; માટે હું પણ તમામ ખીજા કામ સુકીને જ્યાં મને આ સુકળ આવે ત્યાં નીકળી પડું છું; માટે આપ હૈયે રાખો.

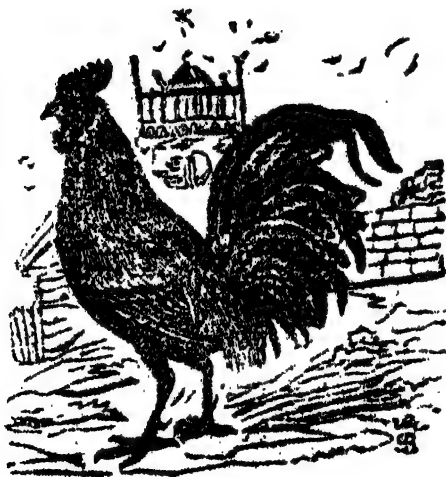
સ્તનચંદ્ર બોલ્યો કે-હે બાઈ ! તમારી મમતા નવનિત ઉપ બેહદ છે; નવનિતને તમારો સહવાસ આનંદપ્રદ થઈ રહ્યો હોય; જોડેલો પ્રેમ તમારા પ્રત્યે નવનિતનો હતો તેટલો મહે તેનો ખીજા પ્રત્યે લેશ પણ જોયો નથી. તમારો નિર્વિકાર પ્રેમ મહે જાણી લીધો છે. અને તે બાબતની લાગણી તમારા અંતઃકરણમાં જે થઈ છે તેનું દર્શણ અત્યારેજ તમારા હૃદયમાંજ થઈ શકે છે. તમે મહાં અંતઃકરણ છો મારા અંતઃકરણમાં નવનિતના વીયોગનું જે દરદ છે તેજ દરદ તમારા અંતઃકરણમાં છે એમ મને પશ્ચિમ રીતે પ્રતિત થાય છે; તમે તેનો શોધ કરવા નીકળો છો તેથી મને ઠીક લાગે છે; ખરો બરોસો તમારોજ છે; નોકર ચાકર ઇત્યાદિક તો પોતાના શામ ધર્મ પ્રમાણે નોકરી કરવાના ધોરણ ઉપર જશે પણ નિર્ભણ હૃદયમાં સમાન સખ્યતાનો જે ભાવ છે તે ભાવથી ઉત્તમ કાર્ય થઈ શકે છે એજ માયાનું આવર્ણ છે; અને તેના યોગેજ પુર્વના સંસ્કારો સ્ફુરે છે, સંસ્કારથીજ વસ્તુ મળી આવે છે, જડ વસ્તુ ચુંબક છતાં લોહને ખેંચી લે છે તે પણ એક પ્રકારનો ગુણ છે; તો સજીવન દેહમાં વિવેકદ્વારાએ વસેલો પ્રેમ ભાવ શું ન કરી શકે ! હે બાઈ ! આ નગરના રાજા આનંદપ્રભ મારી સાથે થયો સ્નેહ રાખે છે; તેમનો પુત્ર વિનોદચંદ્ર વીસ વરસની ઉંમરે પોહોચેલો વિવેકી અને ત્રિધા કલાનિપુણ છે તેણે નવનિતને બેહેન કહીને બોલાવી છે; તે વિનોદચંદ્ર દરવરશે બાઈ-પસલીમાં ઉમદા પોશાક આપે છે; જીવો આ વખતે તેનો પત્ર આવ્યો છે તેમાં વિનોદચંદ્ર લખે છે કે નવનિતના તપાસને માટે મહે મારા બરોસાના કેટલાક માસસોને ગામ પરગામ મોકલ્યા છે; હું થયો નારાજ થઈ ગયો છું મારી ગુણવતિ આનંદપ્રદ વિવેકી નવનિત બેહેનને હું ક્યારે જોઈશ; આ પ્રમાણે ચીઠી લખી છે; તપાસ કરવાને માટે માં કામ લુલુ નથી પણ બાર્વાળજ કેમ હશે તે બાબત કંઈ સમજાતું નથી.

મહનચંદ્રે કહ્યું કે એ ચીઠી મારી પાસે લાલ રહેવાયો કેમકે

સીમ કંઠલાક રાજ્ય છે તે તરફ વિનોદચંદ્રે પત્રો લખ્યા હશે તે-
નાં કું પશુ સૌધ માટે નીકળી પડુંકું-છતાં પ્રસંગે આ ચીડી મ-
ઉપયોગી થઈ પડશે-મદનચંદ્રનું વચન સાંભળીને રત્નચંદ્ર
ડી આપી.

મદનચંદ્ર ત્યાંથી ત્વરાથી ચાલી નીકળ્યો,

પ્રકરણ ૫ મું.

નવનિત અને ગાડીવાન.

પૌત્ર્ય થતાં થતાંમાં ગાડીવાન નવનિતને શેહેરથી દુર
 ૭ સાત માઈ લેઈ ગયો;—સુપૌત્ર્ય થયો—સુર્વ ર-
 મએ ગાડીવાનના હાથમાં પકડેલી રસ્મિને શિથિ
 લ કરવા માંડી; રાત્રિએ અધિક કરેલો ગાડીવાનનો નિસો
 સમય વ્યતિત થયે તદ્દન, ઉતરી ગયો; તેનું શરીર શિથિલ
 જેવું થયું મગજ દુખવા લાગ્યું, જીવ ડોળાવા જેવો
 થઈ વમન થવા જેવું થયું; હાથ કંપાવા લાગ્યા; રાત્રીના વિચાર
 અને નિર્ણય અસારે થતા વિચાર અને નિર્ણયથી તદ્દન પ્રતિકુલ
 લાગ્યા, અને મનમાં ગણગણવા લાગ્યો; ખરેખર, ઘણું અવિચારી
 અને સાહસિક કામ કર્યું નગરશેઠની પુત્રિનું હરણુ । અરેરે ।
 ગજબ કર્યો છે જેની સાથે સરકાર પણ મૈત્રી ભાવ રાખે છે; અ-
 ને સર્વ કાષ્ટ એમની સત્તાથી ડરીને એમને વંદે છે; તેની સામે મ્હે
 આ અવિચારી પગલું ભર્યું પૃથ્વીના પડમાંથી પણ મને શોધી
 કાઢવા એ સમર્થ છે અને મ્હેં મુરખે આ સાહસ શા માટે માયે
 વોહોરી લીધું અહાહા તેના માણસો પણ તપાસ માટે છુટયા હશે
 કદાપિ તેઓ આટલામાંજ હોય તો કાઢોને ખબર । હવે શું કરું
 કયાં જાઉં । કયો માર્ગ સોધું । દુષ્ટ દારૂ । ત્હે મારી બુદ્ધિ પર
 અધિકાર ફેરવી, વિચાર શુન્ય પગલું ભરાવી મારૂ મોહોત નજદીક
 આણ્યું; જેના કુમકમાં સરકાર પણ છે છતાં તે શી રીતે મને
 સુખી કે જીવતો જવા દેશે ।

આ ગાડીવાન પરગામનો હતો; તેનું નામ ધુર્તદાસ હતું,
 બાહ્યાવસ્થામાં તેના પિતાનું મર્ણુ થવાથી માતાના હાથમાં સ્વચ્છંદ
 પણે ઉછર્યો હતો. કાષ્ટ કહેનાર ન હોવાથી નીચ સોખતિયો દારૂ
 સર્વ દુષ્ટાચાર શિખ્યો હતો; આ સમયે તેનું વય ચાલીસ વર્ષનું
 હતું; કેટલાક દુષ્ટાચાર તો સમય બળે અને સંસ્કારે કરીને મંદ
 પડવા આગ્યા હતા પણ દારૂના વ્યસનથી નિશાના સમય સુધી

પ્રકાશ મય રહેતા, અને નિશાંશાંત થએ દુષ્ટાચાર પણ સમય સં-
સ્કાર અને વયના બળથી પરાભવ પારી શાંત થઈ જતા, સ્વભાવે
તે સમજી, ડરકણ, અને શાહુકાર વર્ગમાં રહેવાથી તેનો કાંઈ પટ
લાગ્યો હતો પરંતુ દારૂ અને ઉન્મતભાઈ જેવા શેઠની સંગતિ
એ બનેથી ઉધું વળાઈ જતું અને વળાઈ ગયું;

નિશાની ધુનમાં કરેલા કૃત્યથી તેને તિવ્ર પશ્ચાતાપ થતો હતો;
બ્યભિચાર કરવાના વિચાર તો ત્હેના હવાની પેઠે અદૃશ્ય થઈ ગયા,
તેના થએલા વિચાર સ્વપ્નવત્ ભાસવા લાગ્યા; દ્રવ્યપર તેનું મન
ચોટિયું હતું, પરંતુ તે હરી લેતાં આ ઘોર વનમાં પણ શેઠની
સત્તા અને નવનીતના દેવીઅંશ તેને અટકાવતા હતા;

વાચક ! દારૂ એ કેવું દુષ્ટ વ્યસન છે ! ગાડીવાન બિચારો
નિઃશંક ઉદર પુર્યા કરતો હતો ત્યાંથી તેને ઉપાડી કેવા મૃત્યુ પા-
શમાં પ્રસાળ્યો ! દુષ્ટ પૃકૃતિનો ગાડીવાન પણ દારૂને કેટલે અંશે વિઃ-
કારે છે ! ત્યારે દારૂની દુષ્ટતાની શી પરંપરા !

અહાહા ! આજ કાલ દારૂનું શું પ્રબલ વધ્યું છે ! આજ
કાલના કેટલાક તરણુ મિસ્તરો તો સ્પિરિટ વિના સ્પિરિટવાળા રહી
શકતા જ નથી; જરા શ્રમ પડ્યો કે પાધર જ ઉચ્ચારણ થયું. લેટ
અસ હેવ આ સ્મોલ ડોઝ જો બાટલીમાંથી નીકળે તો વાહ વાહ,
નહિ તો યુ બોય જો ઓન મેઇક હેઇટ ધ સેઇમ સોર્ટ યુ અંડરસ્ટેન્ડ !
એમ કહીને વિદાય કરે, કેટલાક ગરીબ તરણુ મિસ્તરો છપાતા
લપાતા, કેટલાક ડેન્ટ કેર કહેતા સ્પિરીટાલયમાં પ્રવેશી રાંડી રાંડકા
પુત શાહુજી જેવા બની હૃદયમાં મોટું ડુધુ અને મોંમાં નાનું
ડુધું ધાલી ધુમાડા કાઢતા, સર્પની આકૃતિ પાડતા બાહાર નીકળે,
શેખ શસ્ત્રીથી પણ અધિક મંત્ર તંત્ર રચે અને એક ભૃષ્ટાચાર-
માંથી નીકળી બીજા ભૃષ્ટા ચારમાં પ્રવેશ કરે;

આર્યો વર્તે ! તાહારી આ શી દુર્દશા ! તારો ગર્ભ આ વેપાર
શાથી ! છેક આમ કેમ થઈ ગયું આયુર્વેદીક વચનોના ઉદ્દેશનો શા
માટે લોપ થવા લાગ્યો ! શરિર સુધારાના લેખકોના લેખ ઉપર શા
માટે પાણી ફરવા માંડ્યું, દેશ સુધારકો શા માટે આંખો મીચીને
સુતા છે ! કે શું તેમના પ્રયત્ન નિષ્ફળ પામ્યા છે !

અરેરે ! જેનાથી હૃદય દગ્ધ થાય છે; મગજ દુખે છે, રાજસ
પૃકૃતિનો હૃદય થામ છે, તામસ બળને વધારે છે; શરીર નબળું પડી

જામ છે; આપુલ લણુ થામ છે. ચિત્ત જામ થાય છે; તેનો આદર કરી વ્યસન ધારી પોતાના મનુષ્ય છવનને નષ્ટ બદ કરે છે; વ્યસની દુષ્ટ લોકો ખોટી પ્રશંસા કરી શ્રીમંતના અને રાજાના ખાલકને તેનો છંદ લગાડી મનમાનતું દ્રવ્ય હરણુ કરે છે, અને તેમનો આખો બલ નિરર્થક કરે છે;

વાચક વર્ગને લેખકની બહુજ અનુનય પૂર્વક પ્રાર્થના છે કે આ દુષ્ટ વ્યસનમાં ન ફસાય તેટલા માટે પોતાના સંતાનપર પુરતી સંભાળ રાખજો. કારણ કે દારૂમાંથી બહુઆર શીખાય છે; અને દારૂ જ્યારે શરીરને ખોરાકરૂપ, વ્યસનરૂપ, થઇ જાય છે; ત્યારે શરીરનો બહુજ અદ્યકાળમાં નાશ થાય છે; અને દ્રઢ વ્યસન થયા પછી એકાએક તે છોડી પણ શકતો નથી; માટે સુધારક મંડળે પોતાના સંતાનની વ્યસન-કારાગારમાં અંધમાન થતાં પુરતી સંભાળ રાખવી, નહિ તો તેનો આખો બલ નિરર્થક જતાં તન અને મનનો સત્વર નાશ થશે,—

નવનીત નિઃશ્વાસ નાંખતી, દૈવચ્છાનુકુળ ચર્ધ ગાડીમાં વહેતી આલી; આગળ એક મોટી ઝાડી આવી, અને પાસે પાસે નાની મોટી હુંગરોની હાર આવી, એક બાજુ છેટેથી ધુમાડા જેવું જણાતું હતું; તે ઉપરથી ત્યાં કોઇ નાનું ગામ હશે એમ અનુમાન થતું હતું; તે દિશા તરફ ગાડીવાનને કોઇ ધોડાનો હથુહથાટ સંભળાયો. શું કરવું એ ગાડીવાનને કંઈ સુઝતું નહોતું; તેવામાં ધોડાનો હથુહથાટ સંભળતાંજ તેની મુઠવણનો અંત આવ્યો; એકદમ ગાડી ઉપરથી હલંગ મારી નીચે કુદી પડી હાથની મુઠીયો વાળી પોઆર ગણી ગયો અને પાસેની હુંગરીમાં ક્યાં અદ્ય થઇ ગયો એ દ્રષ્ટાને જણાયું નહીં;

નવનિત ધોરવનમાં એકલી પડી, ગાડી હાંકનાર એકદમ પોઆરા ગણી ગયો, એ જોઇને નવનિત મોટા વિચારમાં પડી, પણ નવનિતને ગાડી હાંકવાની ટેવ હતી તેથી તેણે બન્યો અહોડા; હાથમાં લઇ ગાડીને ખાડાખડવાવાળી જમીનમાંથી આગળ ચલાવવાને પ્રયત્ન કર્યો; એટલામાં તો ત્રણે ધોડેસ્વાર તેની સન્મુખ આવી ફા, જે સ્વાર સહુની આગળ હલો અને પોઆરના દેખાવ ઉપરથી અમલદાર જેનો ધામતો હતો તે બોલ્યો,

બાઈ! તુમ કોન જાત હો, । કહાંસે આતે હો । ઓર કહાં જાતે હો । તુમ એકાહે કહાંસે હો । યહાં તો બગી ચલનેકા રસ્તા નહિ હે, યહાં તુમકો કોઇ હુટ લેવેગા;

નવનિત બોલી—બાઈ! હું નવલપુરીના શેઠ રતનચંદની પુત્રી છું. મને દગો કરી ગાડીવાન અહિં લાવ્યો છે.—તમને આવતા જોઈને મને અહીં મુકી આ કુંગરીના ટેકરા તરફ નાશી ગયોછે;

અમલદાર બોલ્યો—ગાડીવાનનું અને તમારું કેવી રીતે મળવું થયું । ગાડીવાન કોણુ હતો ।

નવનિતે જે પ્રમાણે હકીકત બનેલી તે સર્વ તેને વિદિત કરી. તે સમ્રાજ્ય સાંભળીને આગેવાન અમલદારે કહ્યું કે બાઈ! એ ગાડીવાને જુલુમ કર્યો છે; સાફ થયું કે તમારા દાગીના વિગેરે લેવા પામ્યો નથી, ચાલો હીક થયું; તમારો બચાવ થયેલો જોઈ અમને પણ આનંદ થાય છે; તમે ઠેકાણું બતાવ્યું છે તે નવલપુર અહીંથી આઠ કોસ દુર થાય છે; અત્યારે સાંજ પડવા આવી છે. માટે તમને ત્યાં મોકલવાને બની શકે તેમ લાગતું નથી માટે તમને જાપતા સાથે કાલે સવારે બે માણસો તમારી સાથે મોકલીને તમારે ગામ પોહોચાડી દઈશું. માટે અત્યારે તો તમે અમારા હેડ ક્વાર્ટર બણી ચાલો, તમને ત્યાં કોઈ પ્રકારનો બચ નથી, તમારે માટે જુદો મકાન રહેવા આપીશું, તમારા રક્ષણ માટે અમારા બે ત્રણ શીપાઈયોને બાહરે સુવારીશું તમે આ બગીચાની અંદર બાજુ બેસી જાઓ અને હું બગીચાની માથે મારો ઘોડો મારી સાથેના માણસો દોરીને લાવે છે, હવે તમારે કાંઈ જ ચિંતા રાખવી નહીં;

આગેવાન અમલદારનાં વીવેક યુક્ત વચન સાંભળી નવનિતને આનંદ વ્યાપ્યો પોતે નિર્ભય થઈ પછી બોલી કે હે બાઈ! તમારો ઉપકાર માનું છું હું અજબાને માટે જે તમે પ્રયત્ન કર્યો છે તે કદી પણ વિસરનાર નથી, તમારા કહેવા પ્રમાણે હેડ ક્વાર્ટરમાં આવવાને ખુશી છું.

આગેવાન અમલદાર મનમાં મલકાતો તે બગીચાકવા બેસી ગયો. થોડીવારમાં હેડ ક્વાર્ટરમાં આવી પોહોચ્યા,

આવખતે સુર્ય અસ્ત થયો હતો, કૃષ્ણપક્ષની અતુર્કનો દિવસ હતો. આ હેડક્વાર્ટર ગામથી અર્ધકોસ દુર હતું. હેડક્વાર્ટરમાં

હર ને ગામ હતું તેમાં કોળી બીજા મેવાસી લોકો કે જંગલો હાટ શાટનો ધંધો કરનારા હતા તેઓનો જયો હતો. તેથી રક્ષણ માટે ત્યાં જંગલમાં હેડક્વાર્ટર બાંધવામાં આવ્યું હતું; એ હેડક્વાર્ટરમાં આઠ શિપાહીયોને રહેવાની આઠ ઓરડીયો હતી. અને તેથી જંગલ નજીક ત્રણ ઓરડા શુશોભિત બનાવેલા હતા તેમાં અમલદારને રહેવાની સગવડ હતી, મધ્ય ભાગમાં સ્વચ્છ ઓગાન હતું આજુબાજુ લીમડીયોનાં ઉત્તમ વૃક્ષ હતાં મધ્ય ભાગમાં ફુલ ખાગ કરેલા હતા, ચારે બાજુ ચાર શંનસોના થાંભલા હતા તેથી તેનો પ્રકાશ સઘળા જગોએ પડતો હતો;

આગેવાન અમલદારે પોતાના રહેવાના જોડે જોડે ત્રણ સુશોભિત ઓરડાના આગળની ઓસરીમાં સુદિર સેતરંજ બિછાવીને તે ઉપર નવનિતને બેસારી,

આ આગેવાન અમલદાર કોણ હતો તે હવે મારા પ્રિયવાચકને ઓળખાવું છું.

તે જાતે બ્રાહ્મણ હતો; બાહ્યા વસ્ત્રામાંજ તેના માત પિતા રામ શરણ પોચ્યા હતા તેથી તે સ્વેચ્છાચારી થયો; તેને કોઈ સંભાળનાર રહ્યું નહી તેથી સોખત તેવી અસરના રંગદંગમાં ચઢી ગયો, અનેક પ્રકારના વ્યસનના તોરમાં ચઢી ગયો, જોકે તે ઉત્તમ દેહ પામ્યા હતાં બ્રાહ્મણ જાતીમાં હતો પણ તે અર્ધ દુગ્ધ બળેલો હતો તેથી આપણો ધર્મ શો છે તેનું રહસ્ય તે સમજ્યો નહોતો; તે બાઇ કોઇ પાદરીનો બોધ પામ્યા એટલે ક્રિશ્ચિયન થયા; પછી ટાપી અને પાટલુન પેહેરવા લાગ્યા, તે તરફની લાગવજને લીધે તેને પોલીસ અમલદારની જગો મળી હતી; તે ક્રીશ્ચિયન થયો ત્યાર પછી તેને વાર્ણ વર્ણનો જાતી ભેદ રહ્યો નહોતો અભક્ષા બક્ષનો વિવેક રહ્યો નહોતો તેને લાયક સ્ત્રી મળી નહોતી, તેથી તેની વૃત્તિ જીવાનીના તોરમાં વ્યભિચારમાંજ રમણ થઇ રહેલી હતી; આજે રૂપ લાવણ્યવતિ નવલ વનિતા આવીને સપડાઈ છે એથી તેના અંતઃકરણમાં આનંદનો પાર રહ્યો નહોતો, સેકડો કુટિલ વનિતાઓથી તેણે મિથ્યા પ્યાર લાલચ બતાવીને વ્યભિચાર કર્યો હતો કે જેમાં તેને કંઈજ પ્રયત્ન કેસવો પડ્યો નહોતો તેથી આજે પણ તેણે પોતાના મનમાં જે મનોરથ ધક્ક્યો હતો તે પાર પાડવામાં કંઈજ હરકત નથી એમ ધારી લીધું હતું.

આ વખતે સારીના આઠ વાગ્યા હતા, આ વખતે નિહાળ નવનિત આગેવાન અમલદારના ત્રણ ઓરડાની બાહેરની ઓસરીમાં સેતરંજ ઉપર બીતને ઓઢીંગણુ દબને નિરાશ્રિત ગરીબ બનિ ગ-એલી બેસી રહી હતી, -અને બીજી તરફ આગેવાન અમલદાર પોતાના સુશોભિત ઓરડામાં પોશાક ઉતારી સ્વસ્થ થઇને ખુરશી ઉપર મોટા ગોળાર્ધ દેખળ આગળ બેઠો હતો;

પરંતુ પ્રિય વાંચનાર મિત્રો ! તે શીયળવૃત્તને સાચવનારી નવનિતને સારી પેઠે તમે ઝાળખો છો; કેમકે તે નવનિત પેલા પોલીસ અમલદારને હલકામાં હલકો કેવળ અણું તુલ્ય ગણતી હતી;

નવનિત ધણી બુદ્ધિશાળી હતી, તે પોલીસ અમલદારનાં વિકારી નેત્ર તથા તેની દરેક વખતે નિકળતી વાણી વિલાસને જાણી ગઈ હતી; જેવી રીતે દારૂ દુર્ગંધ આપીને પોતાનો સ્વભાવ જણાવી આપે છે; જેવી રીતે લસણુ છુપાવ્યું છુપ્યું રહેતું નથી. જેવી રીતે હીંગનો વધાર ઢાંકયો રહેતો નથી; જેવી રીતે ગર્ધવનો નાદ તુરતજ ઝાળખવામાં આવે છે તેવી રીતે તે પોલીસ અમલદારની બાહ્યકૃતિ તથા હીલચાલને નવનિત જાણી ગઈ હતી;

ઉંડા કપટી પુરૂષો ઉપરનો દેખાવ સમ્યક્તાનો બતાવે તોપણ કુદરતિ તેઓની જે હિલચાલ થાય છે તે ઉપરથી બુદ્ધિવાન પુરૂષો તુરતજ તુલ્યના કરી દે છે;

તે પ્રમાણે નવનિતે આ પોલીસ અમલદારને તેના વાણીવિલાસ ઉપરથીજ જાણી લીધો હતો તોપણ તેના તાબાના બીજા નોકર વર્ગ વિગરે છે એમ જાણીને તે નવનિતના હૃદયમાંથી ભય જતો રહ્યો હતો; તોપણ તે સંકલ્પ વિકલ્પના ભ્રમણ ચક્રમાં ચઢેલી નવનિત વારંવાર એમજ ધારતી હતી કે અહીયાં, પરમેશ્વર મારી રક્ષા કરે તો ધણું સાડ; એ પ્રમાણે વિચારમાં લીન થએલી નવનિત હેડ ક્વાર્ટરની ઓસરીમાં સ્તબ્ધ થઇ બેઠેલી છે.

આ તરફ પોતાની ખાંનગી ઓરડીમાં બેઠે બેઠે પોલીસ અમલદાર અન્ડીનું એક પેન્ટ બાલી કરીને તથા તે ઉપર બે ત્રણ ચિરૂટ કુકી-ને તૈયાર થએલો તથા મદમત્ત થએલો ઓસરીમાં જ્યાં નવનિત

બેઠી હતી ત્યાં આવ્યો, અને લેહેરમાં મસ્ત થએલો નવનિતને પુછવા લાગ્યો; કે તમારું નામ શું છે !

નવનીતે કહ્યું કે-મારું નામ નવનીત છે;

અમલદાર બોલ્યો,-વાહ વાહ ! મારા જાણવા પ્રમાણે નવનિત તે તો નવનિતજ (નવનિતને, માંખણ પણ કહે છે; માંખણ-માં જે ગુણ રહ્યા છે તે ગુણ તમારા ધર્મ શાસ્ત્રમાં ઇતિહાસ દારાએ શ્રીમદ્ ભગવત કહેવાય છે તેમાં નવનિતનું શેવન કરનાર શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનજ હતા, તે નવનિતના શેવનથી સોબહબાર સ્ત્રિ યોની સાથે સરખી રીતે પ્રેમ રાખનાર શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સામર્થ્ય થયા હતા;-હે નવનિત ! તો પછી તમારા પરિચયથી આ શેવક કઈ બાબતમાં સામર્થ્યતા પ્રાપ્ત ન કરી શકે ! વાહ વાહ. નવનીત તે તો નવનિતજ; તમારું નામ તો દીક છે; નામ પ્રમાણે ગુણ પણ તેવાજ જોઈએ-એ પ્રમાણે કહીને જરાકવાર થંબ્યો;

નવનિત બોલી-ભાઈ ! અહીયાંજ દીક છે; તમારા પેહેર-ગીર આ મેદાનમાં આંટા માર્યા કરે છે અને હું આખી રાત્ર જાગ્રત કરતી અહીયાંજ બેસી રહીશ;

તરણ અમલદાર દારના નિશાથી લાલ નેત્ર વાળો પ્રેમ અંકુર ખતાવતો વિનયથી બોલ્યો;-ના, ના, મારા સમ, અંદર આવો અહિયાં કંઈ ખુરશીની ખોટ નથી, અંદર આવવાથી તમને કોઈ પ્રકારનો ભય નથી; તમે લાયક છો માટેજ હું તમને આગ્રહ કરું છું તમે કોઈ પ્રકારની શંકા લાવશો નહીં;

તરણ અમલદારનો આગ્રહ તથા બાહર પેરેગીર લોકો ફરતા હતા તેથી નવનિત તે ખુલ્લા ઝોરડામાં એક ખુરશી ઉપર બેઠી. તે વખતે ટેબલ ઉપર સીસો અને ગ્લાસ જોઈને ભડકી, પછી વિચાર કરીને બોલી કે અરે ભાઈ ! આ શું છે !

તરણ આગેવાન જુવાન બોલ્યો-એ તો રીફ્રેશમેન્ટની ક્વા છે;

નવનિત-શું દાર છે કે !

હા, પણ બહુ જ ઉંચી જાતનો ઇંગ્રેજ દાર છે. એમ કહી સીસાનું બુચ ઉઘાડી એક ગ્લાસ મોઢો સુધી ભરીને નવનિતની સાંભામે ધર્યો, અને પોતે વદયા કે આ બહુ જ સુપરિયર પ્લેઝન્ટ

વાધન છે; આપને થએલો શ્રમ પળવારમાં ઉતરી જશે; અને ત-
બિયત બહાલ થશે;

ભાઈ ! તમે પણ શું આ કંદમાં ફસાયલા છો કે ! એના જેવી
દુરાચારમાં રસાવનારી બૃષ્ટ વસ્તુ એક પણ નથી, તમે શું ફાયદો
જોઈ એનો સ્વિકાર કર્યો છે ! ઘણા લોકો એમાં પાયમાલ થઈ ગયા
અને પાયમાલ થતા આપની દૃષ્ટિએ આપણે જોઈએ છીએ, મનુ-
ષ્યને દારૂ એ એક કદો શત્રુ છે; મોઢે મીઠું મીઠું ખોલી પાછળથી
જેમ શત્રુ સંહાર કરે છે તેવી રીતે દારૂ પણ પ્રથમ અલ્પકાળ
આનંદ આપી પાછળથી તેનો સંહાર કરે છે; માટે ભાઈ !
માહારી સલાહ તો તમારા પ્રત્યે એટલી જ છે કે તમારે તેનો
ત્યાગ કરવો જોઈએ,

જીવાન બોલ્યો;—હે નવનિત ! હું બીજાની માફક શુધ્ધ
ભૂલી જઈ એવો નથી. તેમજ તબિયતને નુકશાન કરે તેટલો હું
પીતો જ નથી,

ભાઈ ! ગમે તેટલું અને ગમે તેવું પણ વિષ તે વિષ જ;
વળી તમામ અનિતિ દુરાચારનું પ્રસુતિસ્થાન છે;

જીવાન અમલદાર બોલ્યો—મારા સમ, ત્યારે તમે લિટલ કવો-
ટિટિ (જરા) પણ નહિ લ્યો કે ! જીવો તો ખરાં ! એક વખત જરા
લેશો કે તબિયત દુરસ્ત થઈ જશે; એક વખત ટેઈશ કરો અને
પછી તે વિષય ઉપર જે ભાષણ કરવું હોય તે કરજો;

એ વિષય સંબંધી હવે શરીવાર વાત મારી સામે કરતા નહી.
હું એ વસ્તુને ધિક્કારું છું, તો પછી તેના ગ્રહણ કરનારને કેમ ન
ધિક્કારું ! એમ કહિને નવનિત બાહર ઓસરીમાં બેઠી;

પોલીસ અમલદારે બીજો બોટલ પણ ખાલી કર્યો, દારૂના
નિશામાં ચક્રચુર થએલો લથડીયાં ખાતો અને તુટક શબ્દે ભાષણ
કરવા લાગ્યો;

ન અ અ અ વ વ વ ની ત બા આ... યુ યુ માય ડીયર કમીંગ...

નવનિત ગુસ્સે થઈ—અરે દુષ્ટ તું આ શું બકે છે ! મારો
પ્રાણ જતાં પણ તું મારૂં તન બ્રષ્ટ કરવા શું તું સમર્થ છે કે !
દુષ્ટ લંપટ ! નીચ ! તું શું બકે છે ! એમ કહેતાંજ તે ઉભી થઈ
ગઈ; તેનાં નેત્ર લાલચોળ થઈ ગયાં, અને મોઢામાંથી અગ્નિ જવા-

બા નીકળતી હોય તેવાં દીસવા લાગ્યાં; શીકા પડેલા મુખપર રતાશ જણાઈ ચઢી ગએલાં ભ્રમર પોતાનું સ્થાન છોડી ધનુષ્યે ઉંચે ચઢી ગયાં, અંગ કંપવા લાગ્યું; અને મહાવિકાળ જેવી કલિકા હોય તેવી નવનિત દીસવા લાગી, તે ઝોસરીમાં બેઠી હતી. છતાં તુરતજ ઉભી થઈ. પોતાની પાસે છેક નજીક આવેલા તરણુ જીવાન અમલદારને જોરથી ધક્કો માર્યો કે જેથી તે અડખડિયું ખાંધને ઝોસરીના ધાંભલાને અથડાઈને ઝોટલા ઉપરથી ગડખડિ પડ્યો. આ વખતે રજપુત સિસોદીયા જાતના બે શીપાઈ પેહેરો ભરતા હતા. તે સીપાઈ પેલા ઉપરી તરણુ જીવાન અમલદારના દુરાચરણને લીધે કેવળ નારાજ હતા, અને તેમાં પણ અબળા ઉપર તેની કુદ્રષ્ટિ થએલી જોઈને છેક કંટાળી નારાજ થયા હતા નવનિતે પેલા અમલદારને ધક્કો માર્યો જેથી તે જમીન ઉપર ગડખડી પડ્યો. એટલે લાગ જોઈને ત્યાંથી નવનિત સરીયામ માર્ગ તરફ દોટ મુકીને સટકી ગઈ.

એટલામાં અંક ઉંટ ઉપર બે માણસો ધણા જોસબેર આવતા, આ તરણુ વનિતાને જોતાંજ તે ઉંટ ઉપરથી સત્વર એક પુરૂષ હેઠળ ઉતરી પડ્યો, ઉંટને ઝીકારીને હેઠળ બેસાડ્યું;

ધુંઝામાંથી મીણુ બત્તીનો કકડો કાઢીને દીવાસળીથી દીપકનો પ્રકાશ કર્યો, ભયથી વ્યાકુળ થએલી તરણુ વનિતાને જોતાં જ તેને અભય વચન કહેવા લાગ્યો કે બાઈ! બાઈ! તું ભય પામતી નહી; અમે તારા રક્ષણ માટે જ અહિયાં આવ્યા છીએ. તું આ ભયંકર જંગલમાં અંધારામાં ખાડા ટેકરામાં જતી નહી, તું છેક અધિરી થઈ ગઈ છે. જ્યારે માથા ઉપર આકૃત આવે છે ત્યારે જ તે દુઃખના અનુભવની વાત તે દુઃખ પામનાર જ જાણે છે.

નવનિતે ઉંટ ઉપરથી ઉતરેલા બે કદાવર માણસ પ્રત્યે બોલી કે બાઈ! તમે કોણ છો! હું તમને જાણખતી નથી;

જીવાન બોલ્યો, ઓ બાઈ! ઓ બાઈ! “તમે શકર ચંતા રાખો માં, નવલપુરનો રાજપુતર વનોદ ચંદર સે એણે તમોને બહોન કહીને બોલાવ્યાંસે એટલે એ તમારા ઉપર ઘણા પરમ ભાવ રાખેસે, વળી હું ઇમની પાહે ધણાદીથી ભરસાનો માણસ છું. તમે એકદમ જણાયાં નહી એથી કરીને તમારો બાપ રટણચંદ અને તમારી મા પરવતી બા શુન મુન થઈ જ્યાં છે; વળી હજી લગણુ

રોટકો કે દાગ પાણુ ખાતાં નથી, વળી તમેને યોગવાને હાર ચો-
ગરદમ ધણા માગુરો. મોઢ્યાંમે, અને વળી વીનોદચંદર કુવર-
જીએ તો માત્ર જેવા ધણામાણુક મોઢ્યાંમે. વળી હું વિનોદ
ચંદરની મુછનો વાળ છું.

એક દુઃખ અને ખીજું હસવું એ પ્રમાણે આ નવિન માણુ-
સની વાણી સાંભળીને નવનિતને હસવું શરૂ થયું અને બોલી કે
હે ભાઈ! વિનોદચંદ્ર જેવા વિદ્વાન કુમાર પાસે તમે આહવા ગો-
મડીયા જેવા અને વિચીત્ર ભાષણ કરનાર શી રીતે રહી શક્યા છો;
જુવાન બોલ્યો, અમારી પાસે એકફેલ ટેક બોલવાની વચ્ચા
નથી. અમારામાં તત્તવાર બાહાદુરીનો ગુણ જોઈને રાજકુવર ગુણી
થાય છે. વળી એ કુવર સુર માણુમને જ બહુ ચાહેસે.

આ પ્રમાણે તે નવિન આવેલા જુવાને દાખલા દલીલ સાથે
વાત કરી તેથી નવનિતને આનંદ થયો; તેના મનમાં જે ભયે પ્ર-
વેશ કર્યો હતો તે ભય વાદળોની મારક ખસવા લાગ્યો; તુરત જ
નિર્ભય થઈ;

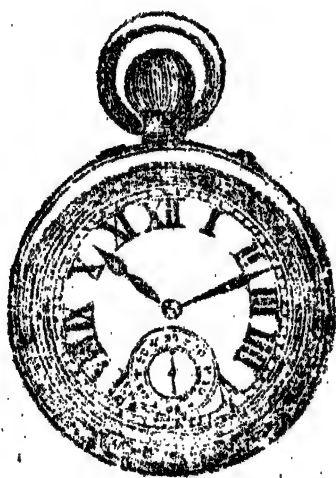
એટલામાં તો હાથમાં લાકડાનો કાળો ડંડો પકડીને પેસો
દારથી મદમત્ત થએલો જુવાન વિપયાશક્ત થએલો ત્યાં આવી
પોહોચ્યો; એટલે તેણે ઉઠતી પાસે હથિયાર બંધ કદાવર અને
બગવાન એ માણુમેને દીકા; જે કે તે એ માણુમે હતા તોપણ
પેસી નવનિતની પાસે કમો રહીને લથડતો લપડતો જ પોહોચ્યો અને
કહેવા લાગ્યો કે પ્યારી ! આ એવકદ માણુમેમારા હેડ ક્વોર્ટરમાં
આગ્યા છે તેઓને હમણાંજ હું કેદ કરું છું; હું અમલદાર છું;
રાત્રીની વખતે હથિયાર બંધ આવેલા માણુમેને રોકવાનો મારો
અધિકાર છે. તમે એકલા જંગલમાં જાઓ છો માટે તમને પણ
રોકવાનો મારો અધિકાર છે; એમ બોલતો બોલતો ઉઠ પાસે કમે-
લા બન્યો જુવાન પૈકી એક કદાવર જુવાનનું ઝડપથી કાંકુ પક-
ડીને હેડ ક્વોર્ટર તરફ ખેંચી જવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો;

આ વખતે પેસા નવિન આવેલા બાહાદુર જુવાને કમરમાંથી
કટાર કાઢીને પેસા અમલદારના પેટમાં બોણી દીધી તેથી તે ક્ષ-
ણ વારમાં આ માય ગોડ કહીને તરડીયાં મારતો જમીન ઉપર
પડીને રામ શરણ પોહોચ્યો; અને તુરત જ નવનિતને ઉઠ ઉપર

બેસારી દીધી અને તે શસ્ત્રધારી નવિન જુવાન ઉંટ હાંકવા સાથે
માગળ બેસી ગયો, તેની સાથે જ શ્રીજી જુવાન હતો તે નોકર
હતો. આ વખતે ઉંટની સાથે અતિ સત્કરથી રાત્રે ચાલવા લાગ્યો;

હું ક્વાર્ટરથી એક ખેતરવા છેટે આ બતાવ બન્યો હતો,
તેથી હું ક્વાર્ટરમાં બંધુક લઈને પેહેરા માટે પ્રનાર રજપુત સિ-
પાહિયોના જાણવામાં બિલકુલ આવ્યું નહિ કે આપણા અમલદાર
મરાયો છે. તેઓ તો એમ જ માત્ર જાણતા હતા કે દારૂના નિશામાં
મસ્ત થએલો પેલી બિચારી બાઈની પાછળ ગયો છે તે હમણાં જ
તેને પકડીને પાછો આવશે, તેમજ તેઓ આ અમલદારના અધમ
કાર્ય ઉપર નારાજ હતા તેથી તેની સાથે કાઈ ગયું નહોતું;

પણ જ્યારે સુર્ય ઉદય થયો ત્યારે તે અમલદારનું મડદુ જ-
ણાયું હતું સિપાહિયોએ યોગ્ય અમલદાર તરફ જાહેરાત આપી;
રાત્રીએ ઉંટ ઉપર બેસીને કાંણુ આવ્યું હતું । તથા નવનિતનું હરણ
કરી ક્યાં ગયા । એ બાબતનો તપાસ તેઓએ કરવો જારી રાખ્યો.

મકરણ દ હું.

તન્યંદ શેઠની સાથે લક્ષ્મીચંદ શેઠની ગાદી પ્રીતી હતી; છતાં સરસ્વતિ જે કે ઉન્મતની સ્ત્રી થાય, તેના કહેવાથી નવનીતની જે સ્થિતિ થઈ તે જાણીને રત્નચંદને પગથી તે મસ્તક સુધી કોધામી લાગ્યો હતો; તુરંતજ રત્નચંદે એક ચીઠી લખીને લક્ષ્મીચંદને પોતાના અવાસે બોલાવ્યો; સમગ્ર હકીકત ઉન્મતના દુરાચરણથી જે બનાવ બનેલાની કહી દીધી;

ઉન્મતની કુટિલતા માટે લક્ષ્મીચંદ બહુ ગભરાયો જમીન ઉપરનીચુ માથુ કરી જોવા લાગ્યો, હૃદય ગભરાવા લાગ્યું; અનિયમિત શ્વાસ ચાલવા લાગ્યો, શરીર ઉપર જાણે શ્રમ થયો હોય તેવી રીતે પરશ્વેદનાં ખિંદુ ટપકવા લાગ્યાં; નેત્રમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં; વારંવાર નિરાશાએ તેના શરીરના રંગને ઝાંખુ કરવા માંડ્યું,— નવનીતના વિયોગથી રત્નચંદની જે સ્થિતિ થઈ છે તેવીજ સ્થિતિ થઈ ગઈ; પોતાના કુટિલ પુત્ર ઉન્મતથીજ મારા મિત્રની પુત્રી ઉપર આશ્રત આવી પડી એવું સમજીને લક્ષ્મીચંદ ધણુંજ લેવાઈ ગયો; આ જીવન કરતાં મૃત્યુ સાઈ એમ મનમાં પસ્તાવા લાગ્યો. રત્નચંદે જે વચન કહ્યાં તે સાંભળીને ઘણી વાર સ્તબ્ધ બનિ ગયો પછી નીચુ મુખ કરીને બોલ્યો કે—પ્રિય ભાઈ! તે નકોર ઉન્મતને મહેં તેના બાળપણમાંથીજ સ્વતંત્રતા આપી એજ મહારી ભુલ થઈ છે; તેની દુઃખદાયક સંતતી કરતાં પરમેશ્વરે મને વાંઝીયો રાખ્યો હોત તો ઘણું જ સારું હતું; અત્યારે મારું હૃદય બહુજ ધડકે છે; તમારી પુત્રી એ તો મારીજ પુત્રિ છે, તમારા કરતાં અત્યારે આ વાત જાણીને ઘણોજ ખેદ થાય છે; જીવવા કરતાં મરણુ સાઈ એમ હું માની બેઠો છું; તે છોકરાનું મુખ પણ જોવું નહીં; અરે હાય! મારા પેટે આહાવો અધમ પુત્ર શા માટે પ્રગટ થયો! પ્રિય મિત્ર! આટલો દાવાનળ અગ્નિ સળગ્યામાં પાણીના છંટકાવરૂપ સુપાત્ર જળ તુલ્ય ઉન્મતની વહુ સરસ્વતિને ધન્યવાદ આપું છું; તેં જાણીએ નવનીતનો ઉત્તમ રીતે ધર્મ સાચવ્યો હતો. વળી તેને સહીસલામતથી ખોહોચાડવાને પ્રયત્ન કર્યો, ગાડીમાં બેસાડીને મોકલી.

એ અતિ ઉત્તમ કામ કર્યું પણ સોમત તેવી અસર, એમ કહેવત પ્રમાણે ઉન્મતનો ગાડીવાન લાલચુ અને લંપટ હોવાથી બીજે રસ્તે ચાલ્યો ગયો છે; શિવ શિવ શિવ શિવ, ભાવીબળ આગળ કોઈની તતબીર ચાલી શકતી નથી; જ્યારે વાંકી તડદીર હોય છે ત્યારે તતબીર પણ નહીં થાય છે; હે ભાઈ! હવે હું તે દુષ્ટ છોકરાંને બંધનમાં રાખવાનો છું. જેવી રીતે કેદીને રાખે છે. તેવી રીતે રાખીને પાંજરો લગાડી નાંખીશ, લાંબા કાળ સુધી કોઈનો પણ તેની સાથે સંસર્ગ થવા દેવાનો નથી પરમેશ્વર કરે અને નવનિતનો પત્તા લાગે તો ઘણું સારું.

આ પ્રમાણે વાત કરીને લક્ષ્મીચંદ શેઠ કોધાવેશમાં પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો;

રતનચંદ જેવા લાયક માણસની દીકરી નવનિતને ફરેબ દઈ લક્ષ્મીચંદના પુત્રે બોલાવી હતી અને તેનો બચાવ ઉન્મતની પવિત્ર વહુ સવસ્વતિયે કર્યો છતાં ઉન્મતનો ગાડીવાન તેને કંઈક લઈ ગયો છે તે હજી સુધી આવ્યો નથી એવી વાત નવલપુર નગરમાં ઘેર ઘેર અને ચૌટે ચકલે ચરચાવા લાગી; એમ કરતાં કરતાં મહિનો થયો બે મહિના થયા તોપણ નવનિતનો પત્તા લાગતો નથી એમ સિદ્ધ થઈ ગયું, દરબાર તરફથી તથા રતનચંદ તરફથી છુટેલા પ્પાટલ અને સ્વાર લોહા ઘણું દુર દુર દેશાવર જઈને પાછા આવ્યા. યદ્યપિ નવનિત કોઈજ પણ જગોએ દ્રષ્ટીએ પડી નહીં; જ્યારે આમ થયું ત્યારે રતનચંદ નવનિતની હયાતિ માટે આશા છોડી દીધી; પોલીસની તપાસમાં એટલું જ જણાઈ આવ્યું કે હેડ ક્વોર્ટરનો અમલદાર એક ઉંટવાળા જખ-રદસ્ત હથિયારબંધ માણસથી મરાયો હતો તેમજ જે બગીમાં નવનિત બેઠેલી હતી તે બગી ઉન્મતની હતી, તે બગી હાંકનાર ગાડીવાન નાશી ગએલો જણાયો; નવનિત નામની સ્ત્રી હેડક્વાર્ટરમાં આવી હતી. તેને બીજા દિવસે રાત્રી સમયે ઉંટવાળો લઈ ગયો હતો એજ ઉંટવાળાએ પોલીસ અમલદારનું ખુન કર્યું હતું;

એ ઉંટવાળો કોણ? ક્યાં ગયો? એ બાબતની તપાસમાં કંઈ જ જણાયું નહિ; તેમ છતાં એ હકીકત બની ગયે બે ત્રણ માસ પીતી જવા આવ્યા તોપણ કોઈ ખબર જણાઈ નહીં; તેથી નવનિ-

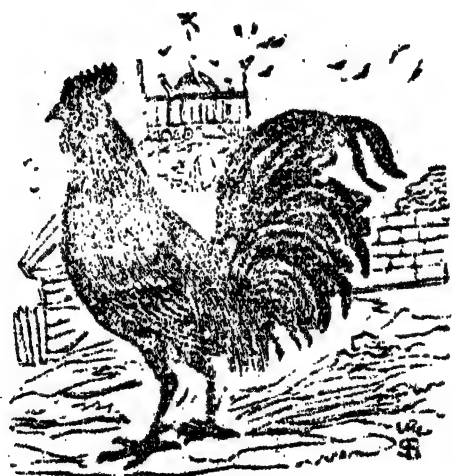
તની હયાતિ માટે રત્નચંદ્રે આશા મુકી દીધી હતી કેમકે નવનિત-
ના અંગ ઉપર કીમતી અઘાહીરના અલંકાર હતા; ઉંટવાળો કોષ
ધાડ પાડનારો કે ચોર હોવો જોઈએ, તેણે કીમતી દાગીના હાથ
કરવાની લાલચે નવનિતને ઠેર કરીને તથા તેની લાશ હાથમાં
આવે નહી એવી યુક્તિ રચિને નાશી જવો જોઈએ; આ પ્રમાણે
રત્નચંદ્રના મનમાં દ્રઢ વીચાર થયો હતો, નવલપુરમાં તમામ મા-
ણસોના હૃદયમાં પણ એ જ પ્રમાણે અનુમાન થતો હતો;

રત્નચંદ્ર કોટયાધિપતિ હતો, તેના ત્રીસ પાંત્રીસ અંગલા
ગગન ચુંબિત હતા તેમાં કેટલાક દેશાવરમાં રહેનારા વ્યાપાર અર્થે
આવેલા ભાડે રહેતા હતા, દેશ પરદેશમાં રત્નચંદ્રનો વ્યાપાર ચાલ-
તો હતો. સેંકડો ગુમાસ્તાઓ તાબામાં હતા. તેમાં મુખ્ય મુન્યમ
ધણો જ પ્રમાણીક અને વૃદ્ધ ઉદ્યમ્યંદ્ર કરીને હતો તેને સંધળા વ-
હિવટની કુંચી સોંપીને તથા તે ઉપર દેખરેખ રાખવા પોતાના
સાળાને રાખીને સૃષ્ટિ સૌદર્ય નિહાળવાને જવા માટે રત્નચંદ્રે નિ-
ર્ણય કર્યો,

પોતાની એકની એક પુત્રી ધુમ થઈ ગઈ તેથી રત્નચંદ્રને
અને પાર્વતીને એકાએક વિરાગ ઉત્પન્ન થયો હતો; જે દ્રવ્યનો સં-
ચય પોતે કર્યો હતો તે દ્રવ્યનો વિવેકદ્વારાએ માહારી નવનિત
ઉપયોગ કરશે તથા તેની સંતતી કેળવણીએ પામેલી છતાં દ્રવ્ય યોગે
ઉત્તમ કિર્તિ મેળવશે, માહાર નામ દુનિયામાં અમર રાખશે, મા-
હારા કર્તવ્ય કર્મના મુખને વારંવાર ઉત્તમ જળનું સિંચન કરશે,
આ પ્રમાણે જે તેના મનમાં આશા અંધાર હતી તે આશા પવન
વેગથી જેમ વાદળ વિખેરાય છે તેમ વિખેરાઈ ગઈ; તેથી નિરાશ
થએલો રત્નચંદ્ર બ્રહ્મસત્ય અને જગત્ મિથ્યા સમજીને તથા જે
વસ્તુ છે તે અનિત્ય છે એમ દ્રઢ કરીને સૃષ્ટિ સૌદર્ય જોવાને માટે
પોતાની પત્નીને લેઈને તથા સાથે ગાડી ઘોડા માણસો વીગેરે સા-
ધન લઈને અને નવલપુર નગરના રાજાને તથા રાજપુત્ર વિનોદચં-
દ્રની ભેટ લઈને એક વરસ પછી આવવાને વાયદે નિકળી ચુક્યો.

વિનોદપુરના રાજાએ રત્નચંદ્રને માટે દેશ દેશાંતરના દેશી
રાજાઓ ઉપર બલામણતા પત્ર લખી આપ્યા; રાજપુત્ર વિનોદચંદ્રે
રત્નચંદ્રને ધૈર્યતા આપી, અને જરૂર પડે હું પણ મળી શકીશ એમ

માર્મિક વચન બોલ્યો; વિનોદચંદ્ર ઘણો બુદ્ધિવાન અને દિર્ઘ વ્રણી કરનારો હતો, તેથી તેના મનમાં જે લાગણી નવનિતને માટે મન્તા લાગેલી તથા જાતબાવની નિખાલસ વૃત્તિએ કરીને હતી તે લાગણી પ્રમાણે પોતાની શરજ બજાવવાને અભિગ્રાશ પોતાની નહિ જણાવતાં થોડુક જ બોલીને ચુપ રહ્યો હતો, પણ પ્રપંચ જાળને જાણવાની તેનામાં અગાધ શક્તિ હતી, વિનોદચંદ્ર રાજપુત્રે રત્નચંદ્રને ધીરજ આપીને વીવેક કર્યો; પોતાના માણસો સાથે રત્નચંદ્ર પ્રદેશ જવાની નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

ત્રીજી દીપ્તિ.

નવનિત અને પ્રમતસીંહ.

પેલા ઉંટ ઉપર બેઠેલા જીવાને નવનિતને ઉંટ ઉપર બેસારીને રાત્રીના નવ વાગ્યાના સુમારે તગમાર કરતો રસ્તો કાપવા લાગ્યો; આ વખતે નવનિતને આનંદનો પાર રહ્યો નહોતો; હવે હું મારાં માત પિતાને પ્રાતઃકાળમાં જરૂર મળીશ, મારા વિના ટળવળતા માત પિતાને શાન્ત કરીશ, મારી બેહેનપણી સાગરીકા સાથે વિનોદયુક્ત વાત કરીશ; આ પ્રમાણે મનોર્થ ચક્ર ઉપર ચઢેલી નવનિત મોટી આશાના આંવેશમાં આનંદનો લાભ લઈ રહી હતી.

જેમ જેમ રસ્તો કપાતો હતો તેમ તેમ વિકટ જંગલ, ઝાડી ડુંગર ટેકરા વીગરેતો દેખાવ નજરે પડ્યો; પણ નવનિત રસ્તાની કેવળ અન્નભૂમિ હતી તેથી તેને કોઈ રીતની શંકા આવી નહીં. જેમ જેમ ઉંટ જલદી ચાલતું હતું તેમ તેમ ઉંટની સાથે ખીજે માણસ હતો તે પણ સત્વરથી રસ્તો કાપતો હતો. પ્રાતઃકાળ થતામાં તો આ માણસે ત્રીસ કોસ રસ્તો વટાવી નાંખ્યો. ભાતુ દેવે પૂર્વ દિશાના આકાશને પ્રકાશ આપવા માંડ્યો રસ્તામાં રાત્રીની વખતે જે વૃક્ષ ભયંકર દેખાતાં હતાં તે વૃક્ષ આ વખતે સુશોભિત અને સુંદિર દેખાવા લાગ્યાં, જે રમણીય અરણ્ય નવનિતના જોવામાં કદિ પણ આવ્યું નહતું તે અરણ્ય આ પ્રસંગે જોવામાં આવ્યું; વૃક્ષ ઉપર આખી રાત્ર બેસી રહેલાં પક્ષી પૂર્વ દિશા તરફના ઉજ્જવળ ભાસ તરફ જોર જોર ઉડવા લાગ્યાં; અનેક પ્રકારના પક્ષિઓનો કલ્લરવ થવા લાગ્યો, ધીરે ધીરે ભાતુ દેવે પ્રકાશ કર્યો, જાણે સુવર્ણનો મોટો થાળ હોય તે પ્રમાણે બાલ કીરણ સાથે રાતા રંગનો સૂર્ય પૂર્વ દિશાએ દેખાવા લાગ્યો; જ્યારે પ્રકાશ થયો, ત્યારે ઉંટ ઉપર બેઠેલા કદાવર યોદ્ધા ઉપર તેની પીઠ તરફ નવનિતની દ્રષ્ટી ગઈ; પછી નવનિતે પ્રુછ્યું કે હે ભાઈ! નવલપુર અભાર સુધી કેમ

આવતું નથી । તે સાંભળીને પેલા જુવાન યોદ્ધાએ કહ્યું કે, પરમેશ્વર કરશે તો હવે કાંઈ છેતું નથી, તમે પરમેશ્વરનું સમરણ કરો અટલે બસ;

થોડીક વાર થઈ એટલે દુરથી નાનાં નાનાં ઝુપડાં જણાયાં, મોટા મોટા ડાંડાં કોતર અને ઘણા ડાંચાડુગરની હાર માણુમ પડી. એક ઝુપડાથી બીજુ ઝુપડુ અંકેક ખેતરવા દુર હતું; તે દરેક ઝુપડાની પાછળ મકાઈ અને જવારનું વાવેતર કરવાનાં વાડોલીયાં હતાં. તે એક નાંહાનું સરખુ ગામ હતું તેમાં સુશોભિત એક મહેલ હતો. તે મહેલ નર્મદા નદીના કિનારા ઉપર છેક ડાંચા ટેકરી ઉપર શોભી રહેલો હતો આ સઘળો દેખાવ જોવામાં આવ્યો. ડાંટ બહુ જ જલદ ચાલનાર હતું તેથી પ્રાતઃકાળના નવ વાગ્યાના સુમારે તે ગામમાં પેલા ડાંટવાળાએ પ્રવેશ કર્યો અને જે મહેલ સુશોભિત માત્ર એક જ હતો તે મહેલના મોટા દરવાજામાં પેલો જુવાન ડાંટને હાકારીને ચાલ્યો ગયો, ડાંટને ઝીકારીને ખેસાડો પછી નવનિતને તે ઉપરથી ઉતરવાને કહ્યું, નવનિત તે ડાંટ ઉપરથી મોટા વિચાર અકમાં પડી ગયેલી ઉતરી પડી:

મેહેલના છુટા ભાગમાં ઠાકોર સાહેબ પધાર્યા છે એવું જાણીને તેના કોળી ભીંત નોકરો હાજર થઈ ગયાં, તેઓએ અદબ બખવીને રામ રામ રામ રામ એમ ઉચ્ચાર કરીને ઠાકોરને નમન કર્યું;

ઠાકોર સાહેબની જોડે કોઈ નવિન સ્વરૂપવાન સ્ત્રી આવી છે એમ જાણી જનાનખાનામાંથી કેટલીક દાશીયો આવી પોહોચી તે દાશીઓએ ઠાકોરનાં વારણાં લીધાં ઠાકોરે દાશીયોને કહ્યું કે આ નવનીત બાઈ આવ્યાં છે તેમને આપણા રંગમહોલમાં લેઈ જાઓ અને આ ડાંટ ઉપર ખેશીને થાકી ગયાંસે માટે સારી પેઠે ઉન્હું પાણી કરીને ધમને ચોળીને નવરાવો અને કોઈ ભરામણને બોલાવીને ખાવાનું કરાવો. પછે હું આવુહું.

નવનિત તરફ નજર કરીને તે જુવાન બોલ્યો કે નવનિત બાઈ ! આપણે આખી રાતર મુસાફરી કરીએ એથી કરીને થાકી ગયા છીએ અને આ ગામ વચમાં આવ્યું છે તેથી રાટલા બાઈને પછે નેકળવાને વચાર કરીશું માટે તમે આ બાઈયો જોઈ મહોલમાં હેડ્યાં જાઓ;

નવનિતે દાસીયોને જોઈ તેથી તેને વિશેષ શંકા આવી નહીં તેથી તે દરબાર મહેલમાં દાસી સાથે અંદર ચાલી ગઈ;

પ્રિય વાચકને આ જુવાન યોદ્ધા કોણ છે એ હવે ઓળખાણ આપવાનું ધારીએ છીએ, કેમકે આ વાતમાં હેડકવાર્ટર તરફ આ માણસ અનાયાસ શી રીતે આવી શક્યો! તે કોણ હોવો જોઈએ! તેમજ નવનીતને નવલપુરમાં નહિ પોહોચાડતાં પોતાને ઘેર શા માટે લઈ ગયો! નવનિત હેડકવાર્ટરમાં સપડાઈ છે એવી ખબર તે જુવાનને શી રીતે પડી! એ વિગરે શંકાઓ ઉત્પન્ન થતી હશે એટલા માટે હવે તે માણસને હું ઓળખાવું છું—

આ તરૂણ યોદ્ધાનું નામ પ્રમત્તસિંહ હતું તે નર્મદા નદીના મુખ-પ્રદેશમાં જ્યાં અત્યંત વિકટ ડુંગર અને ગહનવન ઉપવન છે ત્યાં રહેતો હતો તેના પિતાનું નામ જયમલ હતું—તે જાતે કોળી ઠાકર-ડો હતો; નવલપુરના રાજાના રાજની હદમાં આ એક ખંડણી ભરનારો હતો તેથી જે ત્રણ વરસમાં એક વાર જયમલસિંહ નવલપુરમાં આતંદ્રપ્રભ રાજાની સભામાં પ્રમત્તસિંહ પુત્રને લઈને જતો હતો; નવનિતનું હરણ થયું તે પહેલાં ત્રણ માસ અગાઉ આ જયમલ ઠાકોર નવલપુરના દરબાર ઘટમાં આવ્યો હતો, તે વખતે જયમલની સાથે તેનો પુત્ર પ્રમત્ત પણ આવ્યો હતો, તે સમયમાં રત્નચંદ શેઠ પોતાની પુત્રી નવનિતને લઈને દરબાર ઘટ સભામાં આવ્યો હતો આ વખતે નવનિતે સજ્જન પુરૂષના કર્તવ્ય બાબત અસરકારક ભાષણ કર્યું હતું, તે ભાષણ થઈ રહ્યા પછી રાજ ભક્ત પ્રજાના અંતઃકરણનો ચિતાર ભાષણ દ્વારા એ નવનિતે ઉત્તમ પ્રકારનો ચિતારો હતો નવનિતની બોલવાની છટા, તથા તેની લાવણ્યતા જોઈને પ્રમત્તસિંહ ઠાકોરનો પુત્ર હતો તે અભણ હતો તેથી કેવળ મોહલુબ્ધ થઈ ગયો હતો; તે પોતાના મનમાં એ વખતે વારંવાર વિચાર કરતો હતો કે “આ-હી અપહરણ જેવી બાયડી મને મળે તો હું એવો નસીબદાર કહેવાઉં; હે પરભુ! આ બાયડી મને ક્યારે મળે! એમ વારંવાર વિચાર કરી કરીને નિશ્વાસ નાંખતો હતો જો કે તે શરીરે કદાવર હતો તેનો બાંધો મજબુત અને રાક્ષસ જેવો દ્રઢ હતો તેની વિશાળ છાતી અને તેના પ્રચંડ ભુજાંડ જોવા લાયક હતાં, તેનામાં

બાહુબળ અતુલ હતું તેને જોઈને બીજા યોદ્ધાઓ સાબાશી આપતા હતા, તે મહા ધુર હતો પણ તેનામાં વિદ્યાકલા નહોતી તે કેવળ અભણ હતો પણ કાર્ય સાધક અને પ્રયત્ની હતો તેનામાં વિદ્યા થોડી હતી પણ ધાર્યું કામ પાર પાડવાને સાહસ કર્મ કરવામાં પાછી પાંદાંની કરે તેવો નહોતો એવો પ્રમત્તસિંહ તે સમયે નવનિતનું હરણ કરવાને ઇચ્છાવાળો થઈ રહ્યો હતો;

તે રાજસભામાં નવનીતને જોઈને જ્યારે પોતાને ગામ ચંદનપુર નગરમાં આવ્યો ત્યાર પછી તે રાત્ર દિવસ નવનિતની મુર્તિ અંતઃકરણમાં ધાર્યો કરતો હતો પ્રમત્તસિંહને જયમલ ઠાકોરે બચપણમાંથીજ સ્વતંત્રતા આપી હતી, કેમકે એકજ પુત્ર હતો તેને લાડથી ખુબ ચઢાવ્યો હતો તેની ત્રીસ વરસની અભારે ઉમ્મર થએલી હતી, છતાં જયમલે આજીવનના પોતાના બરોબરીયા ઠકરાંતમાંથી ત્રણ સ્ત્રીયો પરણાવી હતી, કોણી ઠાકરણ ઠાકોરની જેવી સ્થિતિ હતી તે સ્થિતિ અનુસાર જીવેને પણ કેળવણી હતી; અર્થાત સ્ત્રીયો અભણ હતી; તેમજ પ્રમત્તસિંહજ પણ અભણ હતા જેથી તેમની જોડમાં વિશેષ ખામી આવવા જેવું નહોતું તોપણ મનની ઇચ્છા જ્યારે પ્રબળ થાય છે ત્યારે જાણુના રંગને પણ માત પમાડનારા સિદ્ધી બચ્યા કોઈ બાદશાહની શાહબદી સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે પણ ઇચ્છા રેતમાં પાયો ચણવા જેવીજ હોય છે; સમાન બુદ્ધિ તથા સમાન વિચાર અને સમાન વર્તણૂક વિદ્યા વિના એક બીજા સાથે પ્રેમ જોડાતો નથી; દુધમાં ક્ષાર કે ખટાઈ નાંખવાથી દુધ બગડ્યા વિના રહેતું નથી; એજ પ્રમાણે ગામ ગરાસનો અધિકારી સત્તાને પ્રાપ્ત થએલો વિદ્યા વિહિન પ્રમત્ત સરસ્વતિ તુલ્ય વાગ્વિલાસ ધારા વહન કરનારી નવનિતને વરવાની ઇચ્છા રાખતો હતો અગર હરણ કરીને તો જરૂર લઈજ જવી એમ તેના મનમાં નિશ્ચય થયું હતું.

કાકતાળી ન્યાય પ્રમાણે આ વખતે યોગ અચાનક બનિ આવ્યો, પ્રમત્તસિંહે પોતાના પિતાને યાત્રા કરવા સાડ નિમિત્ત બતાવીને હાટ ઉપર બેસી એક માણસને લઈને બાહર નીકળી પડ્યો હતો; ચંદનપુર નગરથી નવલપુર પાંત્રીસ કોસ દુર હતું

યાત્રા તો બાંજુએ રહી પણ પ્રમત્તભાઈ તો નવલપુર નગર આ-
શપાશ અરણ્યમાં ટેકરા ટેકરીમાં અને ગાઢ જંગલમાં રહેવા લા-
ગ્યા; દિવસે શિકાર નિમિત્ત આમતેમ જંગલમાં ફરીને ગુપ્ત સંકેત
સ્થાનમાં રહેવા લાગ્યા વખતે બની આવે તો નવલપુરમાં પણ
સાધારણ દરેશ પેહેરીને આંટા મારી જતો હતો; નવલપુર
નગર બાહર કેટલાંક મંદિરમાં પણ જતો હતો એમ કરવાનો હેતુ
એ હતો કે નવનિત દર્શણ કરવા સાથે બાહર નીકળતી હોય તો
તે પણ જોવામાં આવે;

જે દિવસે ઉન્મતના ગાડીવાન સાથે સરસ્વતિએ પાછલી રા-
ત્રીએ પરાંદીએ કંઈક અંધારામાં નવનિતને ઘેર જપતાથી પોહો-
આડવાને બગી તૈયાર કરાવીને મોકલી તે વખતે ગાડીવાન દારૂના
નિશામાં નવનિત ઉપર લલચાઈને નગર બાહર અરણ્યના રસ્તે બ-
ગી હાડી આવ્યો હતો આખરે જ્યાં તે સ્થંભ્યો હતો તે સ્થળ-
થી નજીકજ પ્રમત્તસિહનું છુપુ રહેઠાણ હતું; તે વખતે સા-
ચંકાબની શરૂઆત હતી બગીમાં બેઠેલી નવનિતને છુપી રીતે પ્રમ-
ત્તે જોઈ હતી તેથી હવે આ બગી ક્યાં જાય છે, તથા આ ગા-
ડીવાન શું કરે છે ? એ વિગરે તમામ જોવાને અને પોતાનો
લાગ મેળવવાને પ્રમત્ત તયારીમાંજ હતો પણ અનાયાસ થાંજામાંથી
બે ત્રણ સ્વાર સાથે પેલો દારૂ પીનાર અમલદાર આવી પોહોચ્યો
એટલે પ્રમત્તસિહે એ વખતે ધીરજ રાખી હતી; હેડ ક્વાર્ટર એક
બીલાક વસ્તીવાળા ગામથી અર્ધ માઈલ દૂર હતું. તેથી તે હેડ ક્વાર્ટરમાં
દંગલ બચાવીને કાર્ય સાધી લેવાને પ્રમત્તને ધાવે તેવું હતું;—છેવ-
ટે નવનિત તે નિશાબાજ અમલદારથી કંટાળીને હેડક્વાર્ટરથી દૂર
ઉભી રહી તે વખતે પ્રમત્ત સઘળો તમાશો જોઈને હેડક્વાર્ટર નજી-
ક ઉંટ સાથે છુપી રહ્યો હતો; ખરેખરે લાગ આવ્યો ત્યારે પેલા
પોલીસ અમલદારને રામ શરણ પોહોચાડીને નવનિતને જુદું આ-
શ્રાસન આપીને પોતાને ગામ ચંદનપુરમાં લે આવ્યો;

પ્રમત્તસિહ આજે તો મોટા ઉમંગ વાળો થઈ ગયો હતો;
તે પોતાના મનોર્થ ચક્ર ઉપર વારંવાર ફેરા માર્યા કરતો હતો; આ-
ખી રાત્ર પરિશ્રમ પામેલો હતો તેથી ઉણ્ણાદકથી તૈલાભ્યગ કરીને
સ્નાન કર્યું, દકરાત રિવાજ પ્રમાણે તેણે ઉમદાં વસ્ત્ર પરિધાન કર્યાં.

ઉત્તમ પ્રકારના અંબ ઉપર અલંકાર ધારણ કર્યા; આજે તો મહારે નવનિત સાથે વાતો કરવી છે તથા માહારી ઠકરાતનો રોડ સ્વામ્ય ખતાવવો છે એમ વારંવાર વીચાર કરના લાગ્યો; નવનિતને હરિ લાગ્યો તેથી તેના હૃદયમાં ક્લેશ પણ ભય નહોતો કાળી ઠાકરણ આમાં પુરેથી એ રિવાજ ચાલતો આવેલો હતો, એ વાતમાં તેઓ મોટાઇ માનતા હતા, તેમાં વળિ શાહુદાર પુત્રિનું હરણ કર્યું હતું તેથી પ્રમત્તસિંહનો પિતા જયમલ વધારે આનંદ પામ્યો હતો; એટલે એવારીજથી પ્રમત્તસિંહ વધારે પ્રમત્ત થયો હતો; પ્રમત્તને ત્રણ ઠકરાણીયો હતી તે ઠકરાણીયો આ નવિન આવેલી નવનિત ને જોઇને ધર્ષા કરતી નહોતી પણ ઉલટી રીતે જનાનખાનામાં ગમ્મત થવાને માટે એક જીનો વધારો થયો એમ સમજીને આનંદ પામતી હતી;

બોળી નવનિત તો એમ સમજે છે કે પેલો ઉંટ ઉપરનો સ્વાન હજી સુધી કેમ આવ્યો નહીં ! બપોર તો વીતી ગયા, નવલપુર ક્યારે જવાશે ! તેણે અહિયાં વિશ્રામ લેવાનું કહ્યું હતું ! છતાં સાંજ પડવા આવી; શું તે અહિયાં રાત વાસો રહેવાનો હશે કે શું ! આ પ્રમાણે વિચારમાં ગભરાયલી બેસી હતી,—એટલામાં ચાંપા અને ગુલાબડી એમ બે દાશીયો તેની પાસે પાન સોપારીનું તબક્ક લઇને આવી પોહોચી તેને જોઇને નવનિતે કહ્યું કે બાઈયો હતો હવે બોજન કરીને તૈયાર થઈશું સાંજ પડવા પણ આવી છે માટે પેલા ઉંટવાળા માણસને ખબર આપ્ય કે નવલપુર જવાને તૈયારી કરે;

દાશી બોલી—ચીયો ઉંટવાળો !

નવનિત—જેની સાથે હું આવી છું તે,

દાશી—ઓય. ઓય, એતો અમારા કુવર સાહેબ સે; તે તમે નથી જાણતાં કે !

નવનિત—જે ઉંટ ઉપર હું બેસીને આવી હતી તે ઉંટને ઢાકનાર પ્રમત્તસિંહ હતા એમ તું કહે છે !

દાશી—હા એજ પરમતસંગજી આ આમના ઠાકોરના કુવર થાય સે;

નવનિત—તો પછિ અહિથી નવલપુર કેટલે દુર થાય છે !

દાશી—એ તો રાંમ જણે ચેટલે છેટે હશે;

નવનિત—હે બાઇ ! આ મામના ઠાકોરનું શું નામ છે અને
જાતે કેવા છે;

દાશી—ઠાકોરનું નામ તો જોમલજી છે અને વળી ઠાકરડા મકવા-
ણા કહેવાય છે;

નવનિત—કેટલા ગામનો ઠાકોર છે;

દાશી—સાત આઠ ગામનો ઠાકોર સે. અને પંદર વીહ હજારની
ઉપજ સંભળાય સે;

નવનિત—શિવ શિવ શિવ શિવ, હે પ્રભુ ! એક પીડામાંથી
બીજી પીડા ક્યાંથી આવી પડી એમ કહીને નિશ્વાસ મુ-
કે છે; તે જોઇને

દાશી—અમ બા સાહેબ ઇમિ કરોસો; તમેતો અમારા શંકડા રૂ-
પાળા કુવોર સાહેબનાં નવાં ઠકરાણી થયાંસો હવે તમને
શેનું દખ સે; તમને ખુશી કરવાને હાર તો અમારા કુ-
વોરજી સાહેબ આવ્યા છે તારના માથામાં સુગંધી અં-
તર ઘાલીને પટીયાં પાડ્યાં કરે સે. વળી મલમલનું અં-
ગરખુ જેવરદાર કાઢ્યું સે. વળી પોતાના સરખે સરખા
બાઇબદોમાં બેઠા સે. અને ગમ્મત કરે સે, જાણ્યું કે !
અને તમારે માટે બદામ, ચારોળી, અંજીર વગેરે થાળમાં
મંગાવી મુચ્ચું સે. તમે જ્યાં લગણુ ઇમિની સંગાથે હાથ
મેળવ્યો નથી ત્યાં લગણુ બાંમણુ પાહે રસોઈ કરાવશે.
અમારા કુવોર સાહેબ સભાવના ધણા સારા છે; અને
રાજા એંદર જેવા રૂપાળા રઢિયાળા દેખાય સે, તમારૂં
ધન ભાગ કે અમારા કુવોર સાહેબને પામ્યાં સો; બા
સાહેબ ! અમે દાશીયો ઉપર મેરખાની રાખજો કેમકે
તમે તો હવે માનીતાં થયાં સો;

દાશીનું વચન સાંભળીને નવનિત ગાભરી થઈ ગઈ. એકદમ
શરીરમાંથી પરસ્વેદના ખુંદ ટપકવા લાગ્યાં; મુખ ઉપર ટ્રિકાશ
થવા લાગી, શરીરના રોમ ખડાં થઈ ગયાં. અંગ ધ્રુજવા લાગ્યું;
તે સ્થળ કેવળ રમશાંન જેવું જણાવા લાગ્યું, પોતાના સમિપ બે-
ઠેલી દાશીયો રાક્ષસી જેવી દીસવા લાગી; હોઠ ઉપરની લાલાઈ બ-

દરંગ થઈ જીવહા ઉપરની અમી સુકાતા કંઈ ગળગળો થવા લાગ્યો; ઉઘટી ચારે બાજુ બંધનમાં રસાઈ ગઈ; અહિંથી મારો બચાવ શી રીતે થશે. અહિંયાં મારૂં રક્ષણ કોણ કરનાર છે. અરેરે ! અભણ અને મુખ દુરાચારીના સહવાસમાં હું રસાઈ ગઈ;

આ પ્રમાણે વિચારમાં ને વિચારમાં સમાધિ જેવી સ્થિતિ નવનિતની થઈ, રાક્ષસ જેવા અજ્ઞાન કોળીના પેદેરામાંથી સટકી જવાનો તેને એકે માર્ગ જડે તેવો નહોતો, તેમજ રાજધદી મહેલના છુપા રસ્તાને પણ બાણુતી નહોતી; તાજી આવેલી તુરતના સહવાસ વાળી કેવળ અજાણી નવનિત નવિન પોપટની મારક લોહ પાંજરા રૂપ રાજધદીમાં ઘણું ગભરાવા લાગી; પણ તે હૃદયમાં અસહ્ય ગભરાટ પેલી દાશીયો કળી શકે નહીં તેવી રીતે સ્મિતહાસ મુખ બતાવવું લાગી, અભણ પ્રમતસિંહને કેવી રીતે વશ કરવો જોઈએ ! શિયળ કેવી યુક્તીથી સાચવવું જોઈએ ! એ વિગેરેની ગોઠવણ કરવા લાગી, ધીરે રહિને દાશી પ્રત્યે નવનિતે કહ્યું કે બેહેન ગુલાબ ! તમારા કુવર સાહેબ અચારે તો પોતાના મિત્રો સાથે ગમ્મત રમ્મતમાં બેઠા હશે કેમ ખરૂં કે !

ગુલાબ બોલી—હા બાઈ સાહેબ; તમે એમના ભાઈબંધને બોલા સે કે !

નવનિત—ના, એમના ભાઈ બંધ પણ એમના જેવાજ ચતુર હશે, ગુલાબ—હા, તમે ખરી વાત કહો સો અહોહો હો તમે પણ વીધાતા જેવાં સો તમે એકદમ શી રીતે બણ્યું !

નવનિત—ચતુરની સાથે તો ચતુર પુરૂષો જ હોય.

ગુલાબ—વળી તમે બીજુ બણો સો કે !

નવનિત—શું !

ગુલાબ—એક ઉંઢાજી કરીને એમના ભાઈબંધ છે તે ભજન બહુ સારાં કહે છે. વળી એની જોડે મંજુરા વગાડનારો મુઢાજી કરીને છે તે હેલ બટાઉ જેવો દેખાયસે વળી એની લટક તમે જોશો એટલે કાંઈ ખાચી રહેવાની જ નથી. અમારાં દરવાણી સાહેબ તો બીજે તીજે દન એ લોકોને બોલાવીને ભજન કહેવરાવે છે, અને મોટી ધમચકડ થઈને રહે છે;

નવનિત—વાહ વાહ, વાહ વાહ, ત્યારે તો તમારા ઠાકોર પરમત શંગળ આજે ભજન કહેવરાવે તો કેવું સારું.

ગુલાબ—એ તો જ્યાં તમારો હકમ થયો કે ઝટ દધને ભજન રાતરે શરૂ થશે;

નવનિત—ભજનમાં પરસાદ વેહેંચવાનો ખરો કે !

ગુલાબ—હા, ટોપરાં અને ખારેકો. વળી દારૂના સીંદા સરવેની વચમાં મુચી દેશે. પછે બધા પીંછને, ભજન કરવા બેસશે.

નવનિત—વાહ વાહ, ત્યારે તો એ ભજનમાં બાકી શાંતી રહી; તો પછી બધી ઠકરાંણીયો પણ દારૂ પીયે છે કે !

ગુલાબ—હા, ઠકરાંણીની બેઠક આ નીચેની ઓસરીના મોટા ઓટલા ઉપર થાય છે. અને તેમાં પણ જેમની જેટલી મરજીમાં આવે એટલો દારૂ પીયે છે; પછે એ ઉપર વધારેલા ચણા ફાકે સે; ઓ બાઈ સાહેબ ! ભજનને દાદાહાડે તો ગોકળીયા જેવું થઈ રહે છે. આહાહાહાહાહા, કાંઈ કહેવાની વાત જ નહી. (એમ કહીને ગુલાબડી ખુશી થતી જાય છે.)

નવનિત—ત્યારે હવે એક પહોર દિવસ છે, માટે તું રાજકુંવરને ખબર આપ્ય નવનિત બાઈ સાહેબ આજે ભજન સાંભળવાની ઇચ્છા રાખે છે;

નવનિતનું વચન સાંભળીને ખુશી થતી ગુલાબડી પ્રમત્તસિંહ પાસે જઈ પોહોચી. આ વખતે પ્રમત્તસિંહ પોતાના ઠાકમાઠમાં હતો, સારા સારા અલંકાર અંગ ઉપર ધારણ કરતો હતો; અડદના રંગ જેવા ક્યામ મુખ ઉપર વારંવાર તેલ ચોપડીને તેજસ્વી કરતો હતો, ભમરાની પાંખ જેવો કાળા વાળને ઝાંસકીથી ચટિયાં પટ્ટીયાં પાડતો હતો વારંવાર ગુલાબી રંગનો ફેટો બાંધતો હતો અને તે બાંધણી દુરસ્ત નહિ લાગવાથી ફરીને ભાગી નાંખતો હતો, પોતાના મિત્રો સાથે મર્મનાં વાક્ય બોલતો હતો, પોતાની વિચિત્ર ખુશાલીના ઉદ્ગાર મિત્રોમાં કાઢતો હતો;

એટલામાં પ્રમત્તસિંહના પગ ઉપર થપક મારીને ઉઠાણ બોલ્યો, અહાહાહા. પેલી નવી બાયડી ઉપર આ ટોપડીપકે; પ્રમત્ત—મઢલાતો, મઢલાતો,—એસ એસ છાતુમાતુ,

ઉહાણ—એશીમે અમ, અમે તો ખર કહીએ—એવો સારો આજ
 ઇનામ ખર કે નહીં;

પ્રમત્ત—આપણે આજે મનમાં આવે એટલો દારૂ પીવો, પછે
 કાંઈ છે કે !

ઉહાણ—દારૂ તો નીત પીયે છીએ. પણ પાધડી, પાધડી,

મુહાણ—હા, મારે પણ નવું શાખીયું જોઈએ.

પખણ—તો પછે મને થેપાડુ લાલ કોરતું નહિ કે !

પ્રમત્ત—ઠીક ઠીક. ઇનામ આપીશું પછે કાંઈ છે કે !

આ પ્રમાણે પરસ્પર ટોંબ કરે છે એટલામાં ગલાબડી દાશી
 આવી પોહોંચી,—તેણે માથુ નમાવીને પ્રમત્તસિંહને કહ્યું કે,—ગરીબ
 પરવર ! પેલાં નવાં બાઈ સાહેબ આવ્યાં સે, ઇમિણે એમ કહ્યું
 છે કે; આજે ભજન કરાવો તો સારું.

દાશીને જોતાંજ અને વચન સાંભળતાંજ આનંદ આવેશ-
 માં પ્રમત્તસિંહ બોલ્યો કે અલ્યા ઉંહાણ ! અલ્યા મુહાણ ! આ-
 જે તંબુરો અને મંજીરા લઈને જનનાખાનાના મોટા ચોકમાં
 ભજન કહેવા આવજો; અને મનમાં આવે એટલો આજ દારૂ પી-
 વામાં બાકી રાખશો નહીં હો કે,

પ્રમત્તસિંહે પોતાના પાંચ સાત મિત્ર જે કે ઉંહાણ—મુહાણ
 પખણ—રખણ—ગમણ—ગુમાનણ—રામાણ—ભગલાણ વીગરેને
 ભજનમાં આવવાની પરવાનગી આપી; તેઓ પોતાનું કામ
 અટકીને દરબાર ઘઠમાં આવવાને મારે તંબુરો વીગરે લેવા
 પોતાને ઘેર ગયા;

રાત્ર પડી દિવાળત્તિનો વખત થયો, અંધારી રાત્ર અમોસની
 હતી તેથી અંધકારે ચારે તરફ પોતાનો અમલ ઝમાવિ દિધો હ-
 તો; રાજઘઢીના જનનાખાનાના મોટા ચોકમાં ચારે બાજુ દીપક-
 નો પ્રકાશ કર્યો હતો, વચ્ચે મોટી જનજમ પાથરવામાં આવી હ-
 તી, તે ઉપર એક બાજઠ ગોઠવ્યું હતું. તે બાજઠ ઉપર દસ બા-
 ર દારૂના સીસા અને ચાંદીની વાડકીયો ગોઠવી હતી; થોડીકવાર
 થઈ એટલે પ્રમત્તસિંહ પોતાના મિત્ર મંડળ સાથે ચોકમાં જનજમ
 ઉપર પ્રમત્તસિંહજીની જીવાન ત્રણ ઠકરાણીયો જનજમ ઉપર ભજ-
 ન સંભળવાને બેઠી હતી; એજ ઓસરીમાં બીજા બાજુએ જીવા

ઔરદાના ખારણા આગળ તબાખ પથરાવીને નવિન આવેલાં નવનિ-
ત બાઈ બેઠાં હતાં; જેની પાસે ગુલાબડી અને જીવલી એ નામની
બે દાશીયો બેઠી હતી; હવે બજનની શરૂવાત તથા તે પેહેલાં દાડ
પીધને મદમસ્ત થવાની સ્થિતિની શરૂવાત થવાની છે એટલામાં
પ્રમત્તસિંહ ઉભો થઈને જ્યાં નવનિત બન્યે દાશીયો પાસે બેઠી હતી
ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે—નવનીતજી ! હ-
વે તમે અમારાં દકરાંણી ધયાં હવે તમને કોઈ રીતેની ફીકર નથી;
અહીયાં રાજ એંદર પણ આવી છકે એમ નથી; મારા જેવો જ-
બરો તમને ધણી ક્યાંથી મલનારો હતો; પરમેસરે મારી અને ત-
મારી જોડ સરજી મુચી હશે ચાટે એ બનાવ બની ગયો છે—હવે
આજે તો સુખેથી બજન સાંભળો. બજન થઈ રહ્યા પછે હું તમ-
ને વાત કરવા આવીશ;

પ્રમત્તસિંહનું વચન નવનિતને બાંધુ જેવું લાગ્યું હતું, પણ
મદોન્મત મુર્ખને તિરસ્કાર આપવાથી પણ આપણું કાર્ય મરે તેમ
નથી, શરીરમાંથી પ્રાણ ત્યાગ કર્યા વિના આ દુષ્ટના પંજામાંથી
નીકળી શકાય એમ નથી એમ પાકી રીતે સમજીને સ્મિતહાસ
કરીને નવનિત તે પ્રમત્તસિંહ પ્રત્યે બોલી કે, મેહેરબાન ! તમારી
ચતુરાઈ જોવાને માટેજ આજ બજન સાંભળવાની ઇચ્છા થઈ છે

પ્રમત્તસિંહને આ પ્રમાણે વચન અબતાંજ અતિવચ આનંદ
વાધ્યો અને બોલ્યો કે આ દુનિયામાં તમારા જેવું ચતુર કુંજુશે !
ચતુર માંણુહ તો ચતુરનેજ જીવેસે અને જ્યારે તમે મારા બાઈ-
બંદોનું બજન સાંભળશો એટલે ચતુરાઈનો છેડો આવી રહેલો
જોઈ લેશો;

એમ કહીને મિત્ર મંડળીમાં પ્રમત્તસિંહ બેઠો; દરરોજના
નિયમ પ્રમાણે દાડના સીસા વાપરવા માંડ્યા, તેમાં આજે તો વિ-
શેષ ખુશાલીનો દિવસ હતો, તેથી દાડ પિવાનાં કાઢીએકસર રાખી
નહોતી, એટલુંજ નહિ પણ મિત્રમંડળે પ્રમત્તને હૃદયી બદે દા-
ડના નિશામાં ટેં કરી નાંખ્યો હતો;

ચોક્કીવાર થઈ એટલે ઉઠાજીએ હાથમાં તંબુરો પકડ્યો તે-
ની જોડે છેલ્લ બટાઉ બનેસો મુંઢાજી હાથમાં મંજીરા લેધને તાલ-

ની ઠણક દેવા લાગ્યો, આ તરફ ઉંઢાણએ આંગળી વતી તારા ઉપર રણક કરવા લાગ્યો;

શરવાતમાં જ ગાયન કરવા લાગ્યો—

એઈ.....સરસત સાંભીને વેંધવું, ને ગણપતનાં લાગેપાયજી
કાંન રૂઢાવતા મારા કાનજી આવે, પછે મનમાં કાંઈ કાંઈ થાયજી
જી-જી-જી-જી.

મંજીરા વગાડતો વાહ વાહ કહેતો હતો અને મસ્તક હલાવતો ધન્ય સે, ધન્ય સે એમ મુઢાજી કહેવા લાગ્યો;

એટલામાં ગમજી ઠાકરડો દારના નિશામાં લથડીયાં ખાતો ઉભો થઈને જણે સભામાં બાપણુ કરતો હોય તે પ્રમાણુ કહેવા લાગ્યો કે અધ્યા ઉઢાજી । પેલું રામચંદરજીનું ભજન બોલે તો એવી મજા આવે તને હમજણ પડી કે, એક વખત રામચંદ્રજી અને સીતા ફાઈ એથે જણાં મહુડાં વેણુવા નેકળી પડયાંતાં. પછે એક ગાંડ ઉપરચઢીને ગાતા હતાં અને કલોલ કરી રહ્યાં હતાં. વળી એ બે જણાંની વચમાં હડુમાનજી હડીયો કાઢતા હતા, વળિ મેઠાં ધરાખ જેવાં મહુડાં હડુમાનજી પણ ઉભા ઉભા ચાવતા હતા, તે વખતે એવી મજા આવતી હશે । મારે અધ્યા ઉંઢાજી । એ સમાનું ગીત બોલે તો આ વખતે બંધાયને ગમત ઠીક થાય.

પ્રમતસિંહજી માથુ હલાવતો બોલ્યો કે, મારો મીતર આ વખતે ઠીક જોંચયોસે વાહ વાહ એ ગીત મજાનું લાગે એવું સે.

બંધાયની જ્યારે એમજ મરજી થઈ એટલે ઉંઢાજીએ એ અને ઉં કહીને તંબુરાના તાર સાથે સુર મિલાવવા લાગ્યો; પછી ભજન કહેવાને શરવાત કરી—

ભજન.

એઈ આણી પાહની ડાળે ડાકા રામચંદરજી બેઠાને

આણી પાહની ડાળે ફઈ સીતા,

એઈ વચમાં હડુમાન હરિયું કાઢે;

પછે વાણિયાં વાંચે છે જીતા,

એ જીવડા હવે ગોઢુળિયામાં ચ્યમ જાયે;

આંછયો પરની માંછયો મારા રામજી ઉમડેને,

મોટી મોટી મુછયો ફરડાવે;

મકાઈનાં ઢેબરાં હડુમાન ધાવે પછે,
હાસમાં બહાસો શિરાવે;

એ જીવડા હવે જોડુળિયામાં ચ્યમ નૈયે;
રામજી કાકા એઠા બુગલ વગાડેને
હડુમાન દાંત કકડાવે,
સિતા ફાઇ કાદરા ને બાવટા બાજરીયાતું,
ગાંધુ બલિ પેરે ગાવે;

એ જીવડા હવે જોડુળિયામાં ચ્યમ નૈયે;

આનંદ આવેશમાં લાંબા હાથ કરતો પખજી અને રમજી
એ બન્યો જણ કિલકાર કરતા બોલિ ઉડ્યા કે વાહ વાહ, વાહ
વાહ, આ ઉહાજી અને મુહાજીની જોડ તો મારા કાળીયા અને
ધોળીયા બબદની જોડ જેવી શામે છે એવી આ વખતે ભલી પેરે
દેખાય સે, પરમેસર કરે ને એ જોડ કાયમ રાખે;

એક એક ભજન વિચિત્ર વાણી વિલાસનું જેમ જેમ ગવાતું
જાય તેમ તેમ વારંવાર દાડના સિસા ખાલી કરવા લાગ્યા, કેવળ
માંકડા જેવા બની ગયા, આજે અતિ આનંદનો દિવસ હતો તેથી
તેમના ચતુર મિત્રોએ પ્રમત્તસિંહને વારંવાર વધારે દાડ પાછ દીધો
હતો, તેથી અધિક નિશાને લીધે પ્રમત્તસિંહ ભજન મંડલમાં જ
શમવત્ લાંબો થઈને સુઈ રહ્યો, જ્યારે આમ થયું એટલે ભજનનું
કામ અટપી લેવામાં આવ્યું; ઉહાજી મુહાજી વિગરે પોતાને ઘેર
આહ્યા ગયા; પ્રમત્તના વિચાર મનમાં ને મનમાં જ રહિ ગયા. તે
તો આ વખતે શુશ્રુષિ અવસ્થામાં પડ્યો હતો, તેની ત્રણ ઠંકરાંણી-
યોએ સંપ કરીને પ્રમત્તને જ્યમ મડદુ ઉઠાવે તેમ ઉપાડીને પોતાના
સંગારેલા ઝોરડામાં લઈ જઈને પલંગમાં નાંખી દીધો.

આ વખતે નવનિતને અહુ જ નિરાંત થઈ ગઈ, એક હસતું
અને ખીજી હાંણુ એ કહેવત પ્રમાણે પેલા ઠંકરડાઓનાં ભજન સાં-
ભળીને નવનિત પેટ પકડી પકડીને હસ્યાં કરતી હતી. તેમાં પણ
કશું છે કે,—

સવૈયા.

ઉર જનકિ ખાત સિયાનિ ગહિ
 તમ ખેચ કપ્પાન રહો ભહ રે
 બપનિ અપને પિયુસે બિનવે
 પિયુ મહોત આઘ સુમિરો હરરે
 તતકાલકો કાલ જુજંગ કર્યો
 દ્રગ બાજકો જ્ઞાન લગ્યો સિરરે
 જિનકેરખવાર જોપાલ ધની
 તિનકો બલિ ભદ્ર કહાડર રે—

આ સવૈયામાં છેલ્લા ચરણનો અર્થ એ છે કે જેનું રક્ષણ
 કરનાર સાક્ષાત જોપાલ ધણી છે તેને પછી ઉર શાંતો હોય ! એ
 જ પ્રમાણે નવનિતનું શિયળનો ખચાવ અનાયાસ થયો; તે રાક્ષસનો
 ધરાદો નવનિતના ઉતારામાં પ્રવેશ કરવાનો હતો, તેટલા માટે તો
 તેણે ચટિયાં પટિયાં કરવા માંડ્યાં હતાં, તેટલા માટે તો તેણે
 અંગ ઉપર આલુપણ ધર્યો હતો. તેટલા માટે તો તેણે ભજન ક-
 હેરાવીને નવનિતને આનંદ આપવાનો ઉપચાર કર્યો હતો; પણ
 હોનહાર હિરદયસે ॥ જિસર જાય સખ બુધ ॥ આજે તો
 જે થવાનું હતું તે જ થયું છે. આજની કાળ રાત્રીમાં નવનિતને
 કાંઈક નિશ્ચિંતપણું હિરે અક્ષયું હતું. પણ તે તો અત્યારે વાચક
 વર્ગને જ માત્ર માની લેવાનું છે પણ નવનિત તો દુઃખી તે દુઃખી
 જ હતી. જે વખતે પેલી ત્રણ ઠકરાણીઓએ પ્રમત્તને ઉપાડીને પો-
 તાના અવાસમાં લીધો તે વખતે આ નવનિતને જે અવાસ જુદો
 આપ્યો હતો તે અવાસનું દાર બંધ કરીને નવનિત અંદર પેશી ગઈ.

ગલાબડી અને જીવલી દાશીયોને નવનિતે કહ્યું કે તમારૂં
 મારી પથારી પાસે કામ નથી. માટે હવે હું સાંકળ અડકાવીને
 એકલી મેડી ઉપર સુઈ રહીશ અને તમે આ ઓસરીમાં શયન
 કરો કેમકે રાત્રીના નવ વાગી ગયા છે; જ્યારે તમારૂં કામ પડશે
 ત્યારે હું તમને બોલાવીશ. દાશીઓએ નવનિતનો હુકમ માનીને ઓ-
 સરીમાં જ શયન કર્યું; નવનિત મેડી ઉપર જઈ પોહાચી, તે
 મેડી ઉપર રજવાડી દાઢ પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રકારની શોભા કરી હતી;

સ્વપ્ન કરવાનો પલ્લમ ઉત્તમ રીતે સુઝાવ્યો હતો; પ્રભતસિંહ આજે
 આ સ્થળે આવવાના છે એવા ચોકસ બરોસા ઉપર દાશિયોએ જ
 ત્યાં વિશેષ ગોઠવણ કરી હતી. તે ઠેકાણે ચારે બાજુ દીપકોનો
 પ્રકાશ પડતો હતો; તે મેડી ઉપર ખીજી બધી ઘણી વસ્તુઓ
 ગોઠવાને શાભા કરી હતી, પણ આ ઠેકાણે નવનિતને અત્યંત બય
 લાગ્યો હતો; નિરાધાર અબજા, જે કે કદી પણ બાહર નીકળેલી
 નહોતી તે આ સ્થળમાં ગભરાય એમાં શું કહેવું ! વિચિત્ર વિચાર
 રવાળા વિચિત્ર રૂઢીમાં રસાયણ વિચિત્ર કેળવણી પામેલા રાક્ષસ
 જેવાના અવાસમાં નવનિતને બિલકુલ જપ વળતો નહોતો; તેણીને
 પોતાના મમતાળુ માત પિતા યાદ આવવા લાગ્યાં, વારંવાર નિ-
 આસ નાંખતી નેત્રમાંથી આંસુ કાઢવા લાગી; તે કેવળ અજપના
 સપાટામાં ફસાઈ ગઈ; જે કે તે જનમત અવસ્થામાં હતી પણ બય
 અને ચિંતાની સમાધી લાગવાથી પોતાના દેહનું પણ બાન તેને
 રહ્યું નહોતું; જરાક બેઠી તો થોડીકવાર પછી ઉભિ થઈ જતી
 હતી. પણ તેને કોઈ પણ રસ્તો સુઝતો નહોતો, આમ તેમ આંટા
 માર્યો કરતી હતી, શું કરે ! ક્યાં જાઉં અહિંથી કેવા પ્રકારે હું
 છુટી શકું ! જરૂર હવે તો આ દેહનો અંત આણવો એ જ મારા
 માત પિતાના કુળનું હુપણુ છે, મારૂં પણ હુપણુ એ જ છે, એમ
 બોલતી બોલતી આમતેમ આંટા માર્યો જ કરતી હતી, વળિ
 થોડીક વાર થાય એટલે બહાવરી બનિ ગએલી ચમકીને બેઠી થઈ
 જતી, તેના મનના વિચાર મનમાં જ શું થાયાં કરતા હતા, પણ
 કંઈ રસ્તો જડતો નહોતો,—અરેરે રાત્રી તો વીતિ જશે, કોણ જાણે
 કદિ તે દુષ્ટને નિશા ઉતરી જાય અને કદિ પાછો અહિંયાં આવીને
 તોફાન કરશે તો પછી મારી શી દશા ! હેઠળનાં કમાડ તો રહે
 મારી પકકાઈથી જ વાસ્ત્યાં છે કદાપી તેમ કરે તો ઉપર આવવા
 પામે તેમ નથી, તોપણ તેથી શું થયું ! પ્રાતઃકાળે પણ કમાડ
 ઉઘાડ્યા વિના ક્યાં ચાલે તેમ છે ! ના ના, એમાં તો કાંઈ છુટકો
 નથી. ત્યારે હવે હું શું કરે ! અરે દૈવ્ય ! આ દેહ ત્હે શા માટે
 ધડ્યો ! શું આ પ્રમાણે દુઃખ ભોગવવાને કે ! એમબોલતી બેલી-
 તી ધણું રાઈ પડી, પણ આ ઠેકાણે નવનિતનાં અશ્રુ કોણ
 દહોનાર હતું !

તેની છાતી ધડકા લાગી, ચિંતા રૂપી અગ્ની અને તે યોગે

વૃત્તિ ભંગના કારણથી શરીરની સ્નાયુઓની ગતિ હળવી થવા લાગી,
 કંઈમાં ઉતરતો. જીવહાદારાએ અમી રસ જતો બંધ થયો, એકા એક
 જનજન ઉપર અચેત થઈને પડી. હરે હરે આ સ્થિતિને; પા-
 મેલી નવનિત ! હે નવનિત ! એમ કહીને તેને અભય કોણ કર-
 નાર હતું, એ તો સાક્ષાત ધધર શિવાય કોઈ જ નહોતું; સંસ્કાર
 પ્રેરણા સાથે બુદ્ધિનું જ કામ હતું; થોડીક વાર સુધી નવનિત એ
 જ સ્થિતિમાં રહી; પણ આખરે તેણે એ જ નિશ્ચય કર્યો કે શરી-
 રમાંથી પ્રાણ છુટો કર્યા શિવાય આ અભણ કુમારના પંડામાંથી
 બચાવ થાય તેવો નથી; આ પ્રમાણે અનેક વિચારના કંદમાં પ્રસા-
 ચલી નવનિત જમણ ચક્રના ચગડોળે ચઢી ગઈ. તેણીની પ્રતી પ-
 છીત તરફની ખારી ભણી ગઈ. તે ઉપરથી તે ખારી તરફ જઈ
 પોહોચી ખારીનાં કમાડ વાસ્યાં હતાં, માત્ર સાંકળ ચઢાવી હતી, તે
 સાંકળ ધીમે રહીને નવનિતે ઉઘાડી, જેમ ચોર ચોરી કરવાને માટે
 ભયગ્રસ્થ થએલો બુકિતથી કામ કરે છે તેમ તે ખારીનાં ખારણાંને
 નવનિતે ધીમે રહીને ખુલ્લાં કર્યા; એટલે તે ખારીને લાગતું છળ
 નજરે પડ્યું, છળમાં નવનિત ઉભી રહી, ચારે બાજુ નજર કરી
 ચારે તેને પુર્વ દિશાએથી વહન કરતી મોટી વિસ્તારવાળી નદી
 છેક નિચાણમાં નજરે પડી, તે નીચાણ એક હજાર ટુટનું સુમારે
 હશે તેવું જણાઈ આવ્યું.—તે નદીને લાગતા ઉચા ટેકરાનો ભાગ
 કેવળ પથ્થરનો જ હતો અને તે ઉંચા ટેકરા ઉપર આ રાજમહેલ
 બાંધ્યો હતો, તે એવી ખુબિયી મહેલ રચ્યો હતો કે તમામ પધી-
 તનો ભાગ તે વિસ્તાર વાળી નદીની હવા લેવાની અનુકુળતા વાળો
 થઈ પડે; તે પ્રહિત લાગતું છળ પોહોણ અને વિશાળ હતું તે
 છળમાંથી ઉભાં રહે રહે હજાર ટુટની દોરડીથી નદીના ધરામાંથી
 જળ લઈ શકાય તેવી સગવડ હતી. તેવા છળમાં અત્યારે
 નવનિત ઉભી રહેલી ચોગરદન નજર કરે છે આ મો-
 ઠા વિસ્તારવાળી નદી કેઈ હશે ! તે વિશે નવનિત નિશ્ચય
 કરી શકી નહી; તમામ જગોએ શાન્ત હતું, રાત્રીના પદ્મિએનો
 સોર બકોર હતો, ગંભીર નહિનું જળ ધણા વેગથી અસ્પષ્ટિત વે-
 હેતું હતું; અંધારી રાત્રીએ ચારે બાજુ અંધકાર છાંછ દીધો હતો.
 તે અંધકાર તરફ તથા ગંભીર નદિ પ્રદેશ તરફ અને આકાશમાં

અળકતાં નક્ષત્રો તરફ નવનિત નજર કરી રહી હતી; પરંતુ તેની નજર સ્થિ સૌદર્યના દેખાવ ઉપર નહોતી, તે કાંઈ રમણિય સ્થળને જોઈને વિચાર કરતી નહોતી, પણ આ વખતે તે બિચારી નિરાધાર નિરાશ્રિત થએલી હવે મારે માટે શું થશે ! એજ વિચાર કરતી હતી; આ શરીરમાંથી પ્રાણનો ત્યાગ બહાતકારથી કાંઈ થતો નથી પણ અહિંથી નેવ મિત્રીને એકદમ નદીમાં પડતું મુકવાથી આ શરીર અથગઈ કુટાઈને કે જળમાં પડીને નાશ પામશે. એવા વિચાર કરી રહી હતી; જ્યારે વિપત્તિ પડે છે ત્યારે એક વિચાર સ્થિર રહેતા નથી; ચતુર પુરૂષો પણ ચિત્રવત્ થઈ જાય છે; તો પછી આ બિચારી નવનિત કે જેણે સ્વપ્નમાં પણ દુઃખ જોયું નહોતું, જેણે કદી પણ આ પ્રમાણે જંગલી પ્રકૃતિના સપાટામાં બંધનપણું દીઠું નહોતું. તે જ્યારે જોવામાં આવ્યું તો પછી તેની હિમ્મત શી રીતે હાથ રહી શકે ! જ્યારે દુઃખ પડે છે ત્યારે જ બુદ્ધિ અનુસારે યુક્તિયો નજરે આવે છે; સાત્વિક સ્વભાવવાળાને જ્યારે ભારે વિપત્તિ અનાયાસ આવે છે ત્યારે તેના વિચાર સાત્વિક ગુણને અનુસરીનેજ પ્રગટ થાય છે; પણ તામસ અને રાજસ મિશ્ર સ્વભાવ ગુણવાળો વખતે સાહસ કૃત્ય કરે છે; તોપણ વિપત્તિ સમયે એક વિચાર સ્થિર રહેતા નથી; કેટલીકવાર નવનિતને ભાન આવ્યું. તેણીને એક વિદ્વાન માણસના લખેલા શબ્દો યાદ આવ્યા,—તે ઉપરથી અહાહા ! વિદ્વાન પુરૂષના શબ્દો અનુપુરૂષને કેટલો બધો બોધ આપે છે ! આ પ્રમાણે તે ધૈર્યતાથી બોલવા લાગી; અરે મહં ઉત્તમ ગ્રંથો વાંચ્યા છે. ધૈર્ય વિષે જે બોલ કહ્યા છે તે હું શા માટે ભુલી જઈ છું; જ્યારે વિપત્તિ આવે ત્યારે બુદ્ધિવાન માણસે અનુકુળ આવે તેવા ઉપાય બાંધી કાઢવા જોઈએ; જે માણસ મોહ પામેલો હોય તેને મિથ્યા મોહનું દર્શણ કરાવીને જ દીવાસો આપવો. જે માણસ દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવાને માટે લાલચ કે લોભી હોય તે માણસને દ્રવ્ય ખતાવીને જ આશ્વાસન કરવું જોઈએ; એ પ્રમાણે વિદ્વાન લેખકોએ લખ્યું છે; તો પછી હું શા માટે અત્યારે ભૂલ કરું છું ! પ્રાણ ત્યાગ કરવાને પ્રયત્ન કરવાથી ઉત્તમ પુરૂષાય કહેવાશે નહીં; પણ સાહસ કર્યું કહેવાશે; અભણ રાજકુમારને મોહ દર્પણ ખતાવવાને કૃત્રી જોગવી, જોઈએ; મોટા મોટા ચતુર વિદ્વાન પુરૂષો તથા રાજપ્રધાનમાં કેળવાયલા

દિવાન અને રાજ કામદારો તથા રાજ પુત્રો પણ સ્ત્રીઓની વાણી વિશ્વાસમાં જ પાવમાલ પામેલા છે; તથા તારે બહાર લડેલા થોડા-ઓ તે પણ સ્ત્રીના પ્રેમ પાશમાં ફસાઈને પકડાયેલા છે; તે પછી આ રાજકુમાર મારા પ્રત્યે મિથ્યા મોહ રાખનાર પતંગિયાને મોહ લુપ્ત કરવો એમાં કંઈ મુશ્કેલ નથી; કીક છે, આ મુગ્ધ બાળાને હું જગદિશ્વર ! તમે સહાય થજો, હું પ્રભુ ! તમે મને સુમતિ આપજો, આ પ્રમાણે ચિતવન કરતી કરતી છાત્રમાંને છાત્રમાં સમાધી થઈ હોય તેવી બની ગઈ; આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના વિચારમાં ગુચાયલી આમથી તેમ અને તેમથી આમ એમ મેડી ઉપર આંટા ભારતી નવનિતે પ્રાતઃકાળની લડવાતમાં કુકડાના શબ્દો સાંભળવા લાગી, તેથી તેણીને જાણ થઈ કે રાત્રી તો વિતી ગઈ, હવે બાનુદેવને પધારવાની થોડી જ વાર છે; એમ ધારીને નવનિત નિદ્રા લઈ શકી નહીં.

પ્રાતઃકાળ થયો દિવસે ગગન કરનારાં પક્ષીઓનો કલરવ થવા લાગ્યો, પૂર્વ દિશાએ દુષતા જેવો રંગ જણાવા લાગ્યો તે વખતે મનોર્થ દ્રષ્ટીભૂત થવાની ઇચ્છાવાળી નવનિત છાત્રમાં જઈને જોવા લાગી તો જણા નીચાંણમાં મોટા વિસ્તાર વાળી નદી વેહેતી દીડી; તે નદીના સાંહેબા તટ પર ગગન ચુંબત ડુંગરાઓની શાખાઓ બચંકર જોવામાં આવી, અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષ નજરે દીઠાં, જે કે કોઈ પ્રકારની અંતઃકરણમાં ચિંતા ન હોય તો આ પરમરમ્ય આનંદજન્યો જોઈનેજ ચિત સ્વસ્થ થયા સિવાય રહે નથી તેમ હતું. પણ નવનિત યાદનું તો, ચિંતા, અને બપો કરી હૃદય વ્યાકુળ હતું. તેથી એ સમજો દેખાવ કેવળ ભગ રૂપે જ ભાસવા લાગ્યો, એમ કરતાં કરતાં બાનુદેવે પોતાનું ગોળ સ્વરૂપ સર્વજ્ઞની થાળી જેવું ઉંચા શીખરોની ટોચ ઉપર બતાવવા માંડ્યું;

જે દાસીયો ઓસરીમાં શયન કરી રહી હતી તે દાસીયો એ સાંકળ ખખડાવી, ઓ બાપ સાહબ ! ઓ બાપ સાહબ ! ઉધાડાને ! અત્યાર લગી આટલી બધી હું એમ આવી શી !

દાસીયોનું વચન સાંભળી ત્વરથી સાંકળ ખુલ્લી કરીને દ્વાર ઉઘાડ્યા; દાસીયો અંદર દાખલ થઈ, થોડીક વાર થઈ એટલે ગામમાંથી બાહ્ય આગ્યો, તેણે રસોઈ કરવાની તૈયારી કરી,

દાશિયોએ ઉજ્જુ જળ ભરેલી ત્રાંખા કુડી નવનિતને સ્નાન કરવાને ભરીને સુધી; નવનિત શૌચ જઈ આવીને તથા દંતધાવન કરીને સ્નાન કરીને પરવારીને બેઠી; પોતાની જોડે એક બે ચોપડીયો રાખતી હતી, તેમાંથી યોગવાસિષ્ઠનું પુસ્તક વાંચવા લાગી;

જે મકાન નવનિતને રહેવાને માટે આપ્યો હતો તે મકાનથી એજ ઓળમાં ચોથો મકાન ત્રીજી નવિન ઠકરાંણીનો હતો, તેમાં પ્રમત્તસિંહે તો ઘેર નિંદ્રામાંજ રાત્ર ગાળી હતી; પ્રાતઃકાળમાં નિશા ઉતર્યા પ્રધી પ્રમત્તસિંહ બેઠો થયો; જેમ તેમ અટપી લઇને તે ચોરડામાંથી બાહર નિકળ્યો; નવનિત અત્યારે શું કરે છે તે જોવાને માટે પ્રમત્તસિંહ નવનિતના માળામાં જલદીથી જઈ પહોંચ્યો; સારે તો આ વખતે નવનિતને એક પુસ્તક વાંચવા બેઠેલી જોઈ; આ વખતે નવનિતે ભસ્મનું ત્રિપુંડ ભાલ પ્રદેશ ઉપર કયું હતું, બે બાજુએ ધીધના દીપક પ્રગટાવેલા હતા; ધુપદાનીમાં ધુપની શળીયો શુગંધીદાર બળ્યાં કરતી હતી;—તે સઘળું જોઈને પ્રમત્તસિંહ બાજુએ એક માદી ઉપર બેઠો;

ચોડી વાર થઈ એટલે પ્રમત્તસિંહ નવનિત પ્રત્યે બોલ્યો કે, અહાહાહા ! તમે તો ભારે પુજા કરો સો; અમારી ત્રણ ઠકરાંણીયો તો એમાંનું કાંઈયે જાણતી નથી; હવે મારો મનખો સુધરી ગયો; કહું સે કે સોખત એવી અસર, માટે મારો મનખો તમારી સોખતથી સુધરી જશે; મને મન માન્યું રતન મળ્યું તે હવે હું કાંઈ છોડવાનો કે ! કેમ નવનિત ! હું તમને ગમ્યો કે નહી; નાના મારા સમ. હું તો ખરેખર કહું છું. અમે તો આટલા દી લગી માધેવજીને પુજાએ સીએ, તેમાં વળી પુજા પાઠ તો મારો ભા પણ જાણતો નથી છતાં હવે મારા ઘરમાં પુજા પાઠ થાય એ પણ ધન ધન ભાયગ; કહો હવે આપણાં લગન ક્યારે કરવાનાં ! હવે તો વાર કરવીજ નહી; મારો ભા પણ ખુશી થઈ ગયા સે. વળી મારા જેવો તમને ઘણી વ્યાંથી મળવાનો હતો; તમે કદી પરણત તો કોઈ હોંગતોજ વાંછીયાને પરણત, પણ મારા જેવો સમશેર બહાદર ઠાકોર કાંઈ મળત કે ! હે નવનિત ! આ બધી પુજા કરો સો એનુજ રજા પરમેસરે તમને આપ્યું કે તમે વગર મેહેનતે આ મહોલમાં આવી પોહોંચ્યાં, અને મારી સંગાયે લગન પણ થશે;

નવનિત ! નવનિત ! મારા સોમન, કેમ માફ જોલવું કાંઈ જોડુસે કે !

નવનિત જોડી—માહાર મેહેરખાન ! આપ તો રાજ કુવર છો; વળી ચતુર છો, તેથી આપના જાણવામાં આવે એમાં શું આશ્ચર્ય; માફ ધન્ય ભાગ્ય કે હું અહિંયાં આવી પડી; જો આપ નમસ્કા હોત તો જરૂર મારા માતપિતા કોઈ ગરીબ વાંછીયાને પરણાવી દેત; વળી જેથી મારો ભવ બગડત;

નવનિતનું વચન સાંભળી અત્યંત ખુશી થતો પ્રમત્તસિંહ જોડુ—રંગસે, રંગસે, તમને ઘણા રંગસે, હું તો એમ જાણતો હતો કે તમારું મન દુખાયું હશે. કેમકે તમારા આગળ જુદું જોડીને અહીંયાં તમોને લાવ્યો સું;

નવનિત—ના, ના, એમ તો હોય નહીં, સ્ત્રીની જાત બહુ ચપલ હોય છે; તેમ મન પણ ચંચળ હોય છે; શરીરે મજબુત, દેખાવે રૂપાળો, અને લડાઈ કરવામાં ઘણો બહાદુર હોય એવા વીર પુરૂષનેજ ચતુર સ્ત્રી પસંદ કરે છે; જુવો તમારા શરીરનો રંગરૂપાળાં પાકાં જાણુ હોય તેવો છે; વળી મુખ ઉપરની કાળા રંગની ચાંમડી તેલથી ચોપડેલા અડદની માફક ચળકે છે; હું મેહેરખાન ! દારકામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું રૂપ તમારા જેવુંજ હતું. મહેં તો તમને ગઈ કાલ રાત્રીએ ભજનમાં જોયા ત્યારથી જ તમારા સુંદર સ્વરૂપ, અને રૂપાળા વસ્ત્રની શોભા ઉપર તમારા સમ, હું તો મોહ પામી ગઈ છું;

ગાદી ઉપરથી હર્ષયુક્ત એકદમ ઉછળતો એકો થઈને જોલવા લાગ્યો કે—પ્યારી ! માહારી વાહાલી ! તને મહેં પેહેલા નંબરની ઠકરાણી કરી સે, હાં કે ! અહાહા ! તારામાં પરીખ્યા કરવાની વઘા જખરી દેખાય સે, શ્રીકરશણ ભગવાંનના જેવું માફ રૂપ સે. એવું તો માફ એટલે કોઈએ મને કહ્યું નથી પણ તમે ઘણી પોથીયો વાંચી સે. એટલે તમને ઝડપ દઇને માલમ પડી ગયું;

મનમાં ઘણું ચીડાતી અને ક્રોધ આવેલો છતાં તે ક્રોધને યુક્તિથી દબાવીને નવનિત જોડી—મેહેરખાન ! જ્યાં સુધી તમારી સાથે માફ ભગન થયું નથી ત્યાં સુધી પ્યારી અને વહાલી એ પ્ર-

માણે મને કહેયું નહીં; એમ કહેવાથી સ્ત્રી હત્યા, ગૌ હત્યા અન્ય
પ્રજા હત્યાનું પાપ બેસે છે; વળી જન્મરાજના તાબામાં નરકમ-
પડવાનો વખત આવે છે; હું તો તમારા બધા મારે કહું છું,—
કેમકે તમારામાં ચતુરાઈ અને બુદ્ધિ બહુ છે; એ વીશે મને પુરે-
પુરી ખાત્રી થઈ ચુકી છે;

પ્રમત્ત બોલ્યો—હા મારે બેદુ, એ તો બુલથી કહેવાઈ ગયું. પણ
મારામાં બુદ્ધિ બહુસે એતો તમને સમજણ પડી એમાં તો
વાંધા નથી ને !

નવનિત—મારા મેહેરબાન ! તમે તો મોભાત્ર બુદ્ધિના સલક્ષણ છો;

પ્રમત્ત—‘ મોભાત્ર એટલે શું !

નવનિત—છાપરાનો મોભ જેવી રીતે જાડો છે તેવી રીતે તે
મોભના જેવી તમારી બુદ્ધિ જાડી અને મજબુત છે, જાડી
બુદ્ધિ એકદમ ભાગી કે દુટ્ટી જતી નથી; અને જેની જી-
ણી બુદ્ધિ હોય છે તે તો જલદીથી ભાગી જાય છે. એ
બુદ્ધિ બહુ દીવશ ટકી શકતી નથી;

પ્રમત્ત—એમ કે ! ત્યારે તો હું જેવો મજબુત છું એવી બુદ્ધિ
પણ મારા શરીરના જેવી જાડી અને મજબુત છે ખરી કે !

નવનિત—હાજી, આપના ગુણનો કાંઈ જ પાર નથી, જેટલું કહી-
એ તેટલું થોડું.

પ્રમત્ત—ના, ના, મારા સમ બીજા કેવી રીતે !

નવનિત—તમને મહિષના તિર્યક પ કહીએ તો પણ ચાલે,

પ્રમત્ત—મહિષીનો તિરથ રૂપ કેવો હશે !

નવનિત—અરેરે ! તમે એ પણ ન સમજ્યા કે !

પ્રમત્ત—ના, ના, તમારી શાસ્તરની વાંણી અમે શી રીતે જાણી-
એ ! અમારા ગામમાં ગીધા ગોળ હતા તે અંધુએ જાણતા
હતા, પણ એ તો રાંમ શરણ પોત્તી ગયા સારથી અ-
ધાઈ થઈ જયું છે;

નવનિત—જુવો ત્યારે તમને એની પણ સમજણ પાડું;—મહિષી
એટલે બેંશ (ડામ્બુ) અને તેનો તિર્યસ્તપ (સ્વામી-કેધણી)
પતિ એટલે પાડો, એવો અર્થ થાય છે;

પ્રમત—(મનમાં રીસ લાવીને) તો પછે હું પાડા જેવો કે !

નવનિત—અરે મેહેરખાન ! પાડાના પરાક્રમથી તો દેવસોડા બમ પામીને હુંગરામાં વસવા લાગ્યા, ઈંદ્ર રાજ્યએ ઈંદ્રાસન મુકીને હીમાલયની ગુફાઓમાં સંતાઈ જવા લાગ્યો, વાળી વિષ્ણુ અને બ્રહ્માએ તો પોતાનું સ્થાનક છોડીને એ વખતે ક્યાંએ જતા રહ્યા તેનો ફરીથી પત્તો જ લાગ્યો નહીં;

પ્રમત—એમ કે ! એ કિયો પાડો હતો !

નવનિત—પુરવે મહિશાસુર રાક્ષસ થઈ ગયો હતો તે; તમારા ગાંમના ગીધા ગોર પાસે એ કથા સાંભળી નહીં હોય,

પ્રમત—હા, હા, હવે મને સાંભરી આવ્યું; બધા લોકો નવરાત્રીમાં વલ્લભ ધોળા ભગતના ગરબા ગાય સે ઈમાં મહીખાસુરનું નામ આવે સે; એજ કે !

નવનિત—હા. એજ પાડો, એજ પાડાએ ગળ્ય કરી નાંખ્યો છે, એ મહિશાસુર કોઈથી મરે એવો નહોતો, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને દેવતાઓએ જ્યારે મહામાયા દેવીની સ્તુતિ કરી ત્યારે આઠ હાથવાળાં અગ્નિકા દેવી ઉત્પન્ન થયાં હતાં; ત્યાર પછી એ અગ્નિકાની સાથે ધણા વરસ સુધી મહિશુરે લગાઈ કરી છે; સમજ્યા કે,—એ પાડો બળવાન હતો કે જેણે ત્રણ દેવતાને વશ કર્યા હતા;

પ્રમત—વાત તો ખરી સે. મારા ગામમાં મારો બેટો એક પાડો આવ્યો હતો તે એવો જખરો હતો કે એણે ચાર પાંચ માણસોને કચર ધાંણ કરી નાંખ્યા;

નવનિત—કહો ત્યારે હું તમને મહિશીતના તિર્થરૂપ કહું છું તે શું કાંઈ ખોટું છે કે;

પ્રમત—ખરી વાત, ખરી વાત; હવે હીસાબ મળતો આવ્યો ;

નવનિત—મેહેરખાન સાહેબ ! મને આ મેડો બહુજ સારો લાગ્યો. કેમકે આ પછીત પાછળ જે છળુ છે તેમાં બેઠા હઈએ તો નદી અને હુંગરાઓ ધણા રૂપાળા દેખાય છે; પણ હું તમને પુછુ છું કે એ નદીનું નામ શું હશે !

પ્રમત—સાંભળો ! એ નદીનું નામ નરમદા છે; એ નરમદા સાતપુડા પર્વતમાંથી નેકળે છે, એજ સાતપુડા હુંગરમાં આપણે

રહીયે છે. હજી આગળ એ ડુંગરો ખડે માઉનો છે, આપણે નરમદાના મોઢા આગળ છીએ. અષ્ટાં વાઘ વરે છે, દીપડાં સીંહ બહુ રહે છે. ખરો મરદ હોય એ જ આ ડુંગરમાં થઈને હેંડયો જાય, નહિ તો વાઘ વરના પંડામાં આવ્યા વના રહે જ નહીં, આ મહોલ નરમદાના ઘોહ ઉપર ઉંચી ટેકરીએ ખાંધ્યોસે, એથી કરીને જ્યારે ચોમાહું આવેસે ત્યારે ખરેખરી મઝા જોવામાં આવેસે આઘ તો બારે માસ લીલા લહેરસે મહેં આ સાતપુડા પરવતમાંથી ભટકી ભટકીને અતાર લગી પુણોસો વાઘ માર્યાસે એ વાઘના ચાંમડાનો મહેં તંબુ બનાવ્યોસે મારા પગન. જોડા પણ વાઘના છે.

નવનિત—સાળાશ સૂરા કુમાર મરદનું તો એ જ લક્ષણ છે; તમારી સમશેર બહાદુરી જાણીને મને ઘણો આનંદ થાય છે. એ સાથે જો તમે ઉત્તમ વિદ્યા જાણી હોત તો કાંઈ જ બાકી નહોતી,

પ્રમત—હવે અમાને જાણીને શું કામ છે । બહુ ભણવાથી કેટલાક ગાંડા થઈ જાય છે. હું નેસાળમાં ભણાવા જતો હતો, તાર પછે બારે કુબારા જાણીને મુચી દીધું. એ કડાકુટ અમારે ન જોઈએ, અમારે ક્યાં ચોપડા લખવાસે, અમારે તો તલવાર ઢાલનું કામ, અને તમારા જેવી મરગના બચા જેવી બાયડીનું કામ, કેમ ખર કે નહી ।

નવનિત—(અરેરે । કાળા કામળા ઉપરથી કાળાશ જાય કે આ માણસને નિતિનું વાક્ય માન્ય થાય એમ મનમાં વીચાર લાવીને) તમારે જોલવું ખર છે. જેઓ ભણે છે તેઓ ભડકણુ ટદું થઈ જાય છે; વહેમી બની જાય છે; અને વળી અભિમાનમાંથી તો હાથે કાઢતા નથી; માટે ભણતર મણતર તો કેવળ માથાકુટ પંચકનું ભણતર છે; તમારે તો મસ્તાન રહેવું એ જ સાર છે;

પ્રમત આનંદ થતો બોલ્યો—અહાહા નવનિત । તું તો ખરેખરી ચતુર છે. મારા ઘરમાં ત્રણ દરવાજીયો છે એ તો ખરેખર મુરખ છે; તારા અંદર વદન ઉપર તો હું ખુશી ખુશી થઈ ગયો

હું. આ ઘડ ઉપરથી માયુ બલે હેડે પડ પ્રણ હવે તો હું તને છોડવાનો નથી; માટે કહુ છું કે કાલે સવારે ભરામણને બોલાવીને આપણું લગન કરી નાંખીયે તો ઠીક કેમ ખરને ।

ધીરજ રાખીને સુકિતથી નવનિત બોલી—મેહેરબાન સાહેબ ! હું પોતે જ તમારા ઉપર મોહ પામી છું તો તેમાં કાંઈ વધારે બોલવા જેવું નથી. પણ ધીરજનાં ફળ સારાં નીવડે છે; મારી માતુશ્રીએ મને સારો રૂપાળો વર તમારા જેવો મળવાને માટે અંખાછની બાધા માની છે તે બાધાનું કામ પુર થાય એટલે આપણું લગન અહિયાં કરી નાંખીયે—

પ્રમત બોલ્યો—એવી એવી બાધા સે !

નવનિત—ઝોગણુપચા માટીના ઘડા લેવા. તે ઘડામાંથી દરરોજ એક ઘડો લઈને, તે ઘડાનું પુજન કરવું પછી તેના ગળામાં પ્રુલનો હાર ધાલીને અને તે ઘડાના મોઢા ઉપર માટીનું કોડીયુ સુકી ધીનો દીવો કરીને નદીમાં વેહેતો સુકવો, એ કામ મારી હાથે જ કરવાનું છે. આ પ્રમાણે ઝોગણુ પચાસ ઘડા પુરા થાય એટલે પચાસમે દીવશે આપણું લગન કરવાં, ત્યાં સુધી હું આ મેડીમાં પુજન અરચન પરમેશ્વરનું એકાંતથી કરીશ; તમે આજે જેવી રીતે મારી પાસે બેસીને આનંદની વાતો કરો છો તેવી રીતે દરરોજ આખા દાહાગ્રામાં બપોરી વખતે આવીને વાતોના તડાકા મારી જવા; જેથી મને પણ ચેન પડે, તમારું મોહું જોયા વીના મને ચેન પડતું નથી. માટે દીવશમાં મને એક વાર દરસન આપવું; એટલી મારી માગણી છે;

પ્રમત—અધધધ, ઝોગણુપચા દીવશ તો બે મહીનામાં દહ દીવશ જોઈ ગણામ છે.

નવનિત—એ તો કાલે સવારે પુરા થઈ જશે. આપણી આટલા વરસની છાંદગી ચાલી ગઈ તો ઝોગણુપચાસ દીવશનો શો હિસાબ છે ! માતાજીનું કુકુ પડે તો આપણી જોડ બવોભવ સુધી દુઃખમાં જ રહે, કંડાએ વધે, રોગ વધે,

માથે આફત આવે; માટે અંબીકા માતાની જે બાધા માંની હોય તે તો કર્યા વીના ચાલે જ નહિ;

નવનિતની સાથે લગ્ન કરવાના મોહ જળમાં રસાયણ પ્રતિસિદ્ધિ નવનિતનું વચન માની લીધું; નવનિતનું વૃત્ત પુર થતા સુધી નવનિત પાસે પાક મહોબતથી વર્તવાને તેણે નિશ્ચય કર્યો; મારી રાજધાનીમાં હવે સપડાઈ છે તે ક્યાં જવાની છે! મારી ચોકી પહેરામાંથી તેને જવાનો ખાંજો કોઈ માર્ગ છે જ નહીં; તેમ જ ગલાબડી, અને જીવલી દાશીયો તેની પાસે જ છે; તેથી હવે કોઈ રીતની હરકત રહી નથી; એમ સમજીને પ્રતિસિદ્ધિ નવનિતનું વચન માન્ય કરીને કહ્યું, કે જ્યારે એમ છે તારે તમામ ધડા આજને આજ મંગાવી આપુ છું. વળી મારા બાગની ચાંપલી માલણુસે તે રોજ રોજ ફૂલનો હાર ગોટો આલી જસે માટે તમે બાધાનું કામ પુર કરી નાંખો; તમાર કહેવું ખરસે માતા અંબાજીનો કોપ થાય એમ કદી કરવું નહીં, પણ તમે કહોસો કે મારી જાતે મારા હાથે એ ધડાને નદીમાં મુકવો. એ ચેવી રીતે બનશે અહીંથી નદી પગ વાટે રાજધાનીમાંથી નીકળીને ચાર ખેતરવા નીચાણમાં ઉંડા કોતરમાં દાશીને લખતે મુકવા જાઓ તારે અને એવુંસે, અને તમે તો મારાં ઠંકરાણી કહેવાઓ તેથી હાજલ પડદામાંથી બાહર નેંકળાય નહીં, તો પછે ધડો મુકવાનું ચેવી રીતે કરશો. કદાપીને આ દાશી જીવલી ધડાને નદી મુકી આવે તો કાંઈ હરકત નથી,

નવનિત—મહારે આ રાજધાનીમાંથી બાહર નીકળવાનું શું કામ છે! હું તો હવે મર્ણુ થાય તો પણ કોઈને મારું મોહું બતાવનારી નથી તેમ બીજાનું મોહું મારે શા ઉપયોગમાં આવવાનું છે! હું તમારા મુખ ઉપર વારંવાર વારી જાઉં છું; તમારું જાણુડાના જેવા રંગનું મુખ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જેવું જોઈને જ મારું હૃદય વશ થઈ ગયું છે; મોટો ઈંદ્ર રાજ આવે તોપણ તેને ધુતકારીને કાઢી મુકું, તમે તો ખરેખર મારા મનમાં વશી ગયા છો, તમારા મુખમાંથી જે શબ્દો નીકળે છે એ શબ્દ તો મારા કાળજીમાં જિતરાઈ જાય છે; હું કુમાર ખરેખર કહું છું કે

મને હોજળ પડદા ધણીજ સારા લાગે છે, ફેટલીક સ્ત્રીયો હોજળ પડદાથી ગભરાય છે, પણ હું તો પડદામાંજ સુખ માનું છું; માટે એક ઉપાય બતાવું તે પ્રમાણે જુક્તી કરો તો આ મેડી ઉપર બેઠે બેઠે મારા હાથેથીજ ઘડો નદીમાં મુકી શકાય, અને અંબા માતા પણ મારા હાથનો ઘડો મુકાયો છે એમ માની લેશે;

નવનિતનું પ્રેમાળ વચન તથા દીલાસાવાળું વિશ્વાસ ભરેલું વચન સાંભળીને પ્રમત્તસિંહને સંતોષ થયો પછી ઉલટથી બોલ્યો કે; અહીંયાં રહે રહે જુગતી નીકળતી હોય તો એના જેવું બીજું ચીજું કહેવાય, ! ત્યારે એમ કરવું ।

નવનિત—આ મેડીની પછીત પાછળ જે મોટું છજી છે તે છજીને મનજીત લોખંડ જડાવીને ગડગડી જડી દેવી અને મનજીત સુતરનું અંગુઠા જેવું જડુ દોરડું નદીના પાણી સુધી પોચે તેટલું છજીમાં રાખી મુકવું. તે દોરડાને ઘડો બાંધીને હું નદીમાં મુકું એટલે તે ઘડાનો ગાળો આ જીવલી દાસી પાછળ જઈને સકેલી લેશે એટલે બસ છે; માથુ હલાવીને પ્રમત્ત બોલ્યો;—એ તો ખરૂં, પણ પાછળ તો એટલું બધું ઉંડુ પાણી છે કે હોડી વીના જઈ શકાય એમ નથી;

નવનિત—એક હોડી ત્યાં બાંધી રાખવી જોઈએ,—જ્યારે ઘડો હું ફાંસું તે વખતે એક દાસી તે હોડીમાં બેસીને ઘડાનો ગાળો છુટો કરીને આવે અને તે દોરડું હું પાછું ખેંચી લઈશ; આ પ્રમાણે કરવામાં આવે તો આ હોજળ પડદામાંથી મારે બાહર પગ મુકવાનો પ્રસંગ નહીં આવે;

પ્રમત્તસિંહે નવનિતની યુક્તી પસંદ કરી; આમ કરવાથી બીજી કોઈ હરકત થશે એમ તેના મનમાં વીચાર આવ્યો નહીં; તેમજ તેવો વિચાર આવવાનો સંભવ નહોતો, કેમકે રાજમદીની પાછળ નર્મદા નદિનું ઘણું ઉંડાણ હતું; ત્યાં કોઈનો પગરવટ નહોતો; તેમજ તે તરફની જગો ઘણી વિકટ અને હિંસક પ્રાણી અનાયાસ આવી સકે એવી ભયવાળી હતી; તેમજ આ વણિકની પુત્રિ નવ-

નિત એવી જગ્યામાં દોરડી પકડીને ઉતરી શકે તથા તેમ કરીને
પણ હોડીમાં બેસીને જઈ શકે તેવી હિન્મતવાળી છે એવી ખાત્રી
પ્રમત્તસિંહને થઈ નહોતી; કેમકે કાઠ વિચિત્ર તર્ક કે યુક્તિની
ચોજના ધડીને નવનિત સટકવા પામે એવી તે જગ્યા નહોતી એમ
પ્રમત્તસિંહે માની લીધું હતું. તેમજ તે સાથે નવનિતે ચોતાનું મન
પ્રેમાળું અને દિલાસાવાળું પ્રમત્તને બતાવ્યું હતું; તેથી પ્રમત્તને
જેમ લાવવાનો વિશેષ માર્ગ રહ્યો નહોતો.—તેથી તે યુક્તિ પ્રસંગ
કરીને પ્રમત્તસિંહે સઘળી ચોજના નવનિતને કરી આપી, દરરોજ
પુષ્પનો હાર ચાંપલી માલણ આપી જય તેવી ગોઠવણ કરી આપી
અને પાછળના મોઢોટા છળમાંથી દોરીમાં ઘડો બરાવીને નવનિત
તે નદીમાં ધડાને શંસતી હતી. અને તેની દાશી રાજબડીની પાછ-
ળ પગ રસ્તે થઈને હોડીમાં બેસીને ધડાનો ગાળો છુટા કરીને
હોડીને હંકારી છેકે પગદંડીયા તટ ઉપર લાવીને દોરડેથી બાંધીને
પાછી આવતી રહેતી હતી. આ પ્રમાણે ઓગણું પચાસ દિવસ
પુરા કરવાને માટે મોટી આશાવાળી નવનિતે ત્રાપ શરૂ કર્યું;

પ્રકરણ ૮ મું.

પવિત્ર અંતઃકરણનો એક મુસાફર.

અનાયાસ લાભ.

પુર્વ અને પશ્ચિમ દિશાથી વેગ કરતી વાદળીયો, એક બિજની સાથે સ્પર્શ કરતી આકાશમાં ગમન કરતી હતી; ભાંતુદેવ તે વાદળીયોના બુદ્ધિમાં છુપાઈ ગયેલો જ જણાતો હતો; કેટલીક વાદળીયો જળથી ભરેલી, અરણ્યને બહુ જ શોભા આપતી હતી; આસોપાલવના વૃક્ષ ઉપર બેઠેલાં મયુરવૃંદ દહંકાર કરી રહેલાં હતા; પશ્ચિમ અને પુર્વ તરફના સુગંધી વનસ્પતિ સાથે સ્પર્ધ થયેલા એક બિજની સાથે અથડાતા અંગને સ્પર્શાઈને આનંદ પ્રાપ્ત કરતા હતા; વટોળીયા વાયુથી ચારેબાજુની ધુળ ભરમડી ચકરડી કરતી છેક આકાશમાં ઉડીને રજનો સ્થંભ થયો હોય તેવું દેખાતું હતું; જળથી ભરાયેલી વાદળીયોનાં પશ્ચિમ દિશાએ મોટાં મોટાં શિખરો હિમાલય પર્વતના અત્યંત ઉંચા શૃંગ જેવાં જણાતાં હતાં. તે જળ પુરિત ધનધટામાં સર્પાકૃતિ કરતી વિજળી વારં-વાર ચમકારા મારતી હતી; આ વખતે મધ્યાહ્નનો સમય થયો હતો; સૂર્ય મસ્તક ઉપર આવેલો છતાં જોસ ભેર ચાલતાં વાદળમાં દંકાયેલો દુધ જેવા વર્ણનો પ્રકાશ આપતો હતો; આહાવા પ્રકાશમાં દુરથી દેખાવ આપતા સાતપૂડા પર્વતના શિખરો અત્યંત શોભી રહ્યાં હતાં; પવનના યોગે ગંભીર જળવાળી નર્મદામાં જ્યાં અત્યંત ઉર્ડાણુ ઉપર જળ સમુદાય છે તેમાં પવન સ્પર્શના તરંગો નાંહાના મોટા પસાર કરતા હતા; બમણાં અને સારસ પક્ષીની પંકિત આકાશમાં ગમન કરી રહી હતી; એ પંકિત ખ્યુતરના પાંખ જેવા વાયુદળમાં સફેત યુષ્મના હાર જેવી દેખાતી હતી; આ કુદરતિ દેખાવ કોહોને આનંદ ન આપે ! જેઓ સૃષ્ટાની અતકર્ચ રચનાને જોઈને આનંદ પામતા આશ્ચર્યમાં જ ગેબ થઈ જાય છે, તેઓ તો આહાવા રમણિય સ્થળમાં જ નિવાસ કરે છે; અગર તેઓ ઠામ ઠામ મનોહર રચના જેવાને યાત્રા કરે છે; એટલું જ

નહિ પણ પશુ પક્ષિ વર્ગના પ્રાણી તે વખતે આનંદથી નાચે છે; એ વખતે મોર કલા કરીને તૃપ્ત કરે છે; અને આકાશમાં ધન ધટા જોઈને આનંદનો ટિલુંકાર કરે છે; મૃગનાં ટાળાં છલંગ મારતાં મંદમદ સુંગંધી પદાર્થ સાથે સ્પર્શ વહન થતા પવનમાં આમ તેમ દોડાદોડ કરે છે; આહવા સમયમાં અને એવા રમણિય સ્થળમાં એક મુસાફર નર્મદા કિનારે સ્નાન કરતો હતો; એ મુસાફર તત્વચિંતક અને વેદ ધર્મના ખરા અર્થને માનનારો હતો, તે સ્વભાવે શાન્ત અને ગંભીર મુખમુદ્રાવાળો જણાતો હતો, તેનાં નેત્ર રહોટાં અને નિર્મળ હતાં; તેના શરીરનો બાંધો મજબુત અને માંસલ હતો; તેના શરીરનું ગૌરવર્ણ શોભા જણાવતું હતું. કસરત કરવાથી અંગની મજબુતી વિશેષ હતી; તે ચારે તરફ નજર કરીને આનંદ પામતો હતો; છતાં તે જાણે મોટી ચિંતામાં પડી ગ-એલો હોય તેવી તેની મુખમુદ્રા કહી આપતી હતી; તે જાણે ગામે ગામે ફરતો હોવાથી શ્રમ પામેલા શરીરવાળો જણાતો હતો; તેનું હૃદય પ્રેમાળ હતું એમ તેનાં નેત્ર કહી આપતાં હતાં; મોઢેથી તો નર્મદાટક બોલતો હતો પણ અંતઃકરણના કેંદ્રમાં પ્રેમની પરિશિમા પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ રૂપચિત્ર તાદૃશ ચિતરાયણું માલુમ પડતું હતું; તે ધણી ધીર હોવાથી તેના હૃદયના વિચાર કોઈ કળી શકતું નહોતું; એવો એક મુસાફર, નર્મદા નદીના મુખ પ્રદેશ તરફ ધણી દુર દેખાતા સાતપુડા પર્વતના દેખાવને જોઈ રહ્યો હતો, તેની સહજ દૃષ્ટી નદીના જળની શોભા ઉપર ગઈ; એટલે દુરથી એક ઘડો ત-ણાતો તણાતો આવતો નજરે પડ્યો, તે જોતાં જ તેના હૃદયમાં સ્વભાવિક વિચાર ઉત્પન્ન થયા, આ ઘડો ક્યાંથી આવતો હશે ! તેમાં શું હશે ! કાંણે મુક્યો હશે ! એ ઘડો આપણે લઈને જોવો જોઈએ;—એ વિચાર કરીને જળમાં જ ઉભો રહ્યો; વળી સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા લાગ્યો કે નદી માતાનું પુજન કરીને કોઈએ ઘડો મુક્યો હશે; એમાં શું જોવાનું હતું ! માટીના ઠાલી ધગમાં શું હોય ! આમ વિચાર ચક્રમાં ચઢેલો જળમાંથી બાહર નીકળવાનો વિચાર કરે છે એટલામાં તે ઘડો વેહેતા જળ સાથે તે મુસાફરથી પંદર કદમ દુર આવતો હતો; તે જોઈ હવે આટલા માટે સામાટે આજસ લાવવું જોઈએ ! શંકાનું સમાધાન પણ થશે. પ્રત્યક્ષ પ્રમા

જાનુભવ જેવો એકે અનુભવ નથી. એમ કહીને પાણીમાં તરતો તરતો જઈ પોહોચ્યો, તે ઘડાને ઝડપથી હાથમાં પકડી લીધો; પછી સાંધી સપાટા બંધ તરતો નદીના તટ આગળ ખડો થઈ ગયો; જ્યારે ઘડા ઉપર નજર કરી ત્યારે તે ઘડાનું મુખ લાખથી બંધ કરેલું જણાયું, તે બંધ કરેલા લાખ ઉપર એક મુદ્રા હતી. તે મુદ્રા તેણે જોઈ ત્યારે તો તેના મનમાં આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું; જેમ જેમ બને તેમ ઉતાવળથી તેણે મુકવેલું ધોતિયું પેહેરી લીધું જે ધોતિયું સ્નાન કરતી વખતે પલ્લવેલું હતું તે કછોટો વાળીને પથ્થર ઉપર સત્વરથી પટકાને સ્વચ્છ કર્યું; ઉપણો જલદીથી ઝોઢી લીધો, એમ કર્યો પછી ફરીથી તે ઘડો હાથમાં પકડીને જોયું, ઘડાના મુખ આગળ જે લાખથી બંધ કર્યો હતો તે લાખના બંધમાં ગોળ સીલ લગાવેલી હતી, તેમાં બાઈ નવનીતકળા, એટલા અક્ષરો સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવ્યા; તે જોતાંજ તેનું હૃદય પ્રવૃત્ત થયું; હવે અંદર શું છે ! શમાટે ઘડો જળમાં મુક્યો હશે ! લાખની શીલ કરવા પુરતો તેને ક્યાંથી તક મળ્યો હશે ! આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે નવનિત હયાત છે, પરંતુ પરાધીનમાં સપડાયલી હોવી જોઈએ, કદી એમ ન હોય તો તે મર્ણુ પામતા પેહેલાં આટલું કામ કરી લેવાને તક મેળવી શકી હશે;

ખેર એનું હવે સિદ્ધાંત થશે, એમ ધારીને તેણે તે ઘડાને સારી પેઠે હલાવ્યો, ત્યારે અંદર કંઈ ન હોય એમ લાગ્યું, પણ કંઈ હલકો પદાર્થ અથડાય છે એટલા પુરતું સમજવામાં આવ્યું; તેણે તે ઘડાને ફેડી નાંખ્યો. તે વખતે એક ચીઠી જોવામાં આવી, ઘણીજ આતુરતાની સાથે તે ચિઠિને તેણે હાથમાં લઈને વાંચી; તેમાં એ લખ્યું હતું કે “ચંદનપુરના રાજપુત પ્રમાદના મહેલમાં હું સપડાયલી નિરાશીત બાબાને કોઈ દયા આણીને મુક્ત કરાવો. આ ઘડો બેતાલીસમો છે. હવે આ પ્રમાણે વેહેતા મુકવાના છે, સાતમે દિવશે મારૂં મર્ણુ છે; મારા મર્ણુ દીવશ સુધી મારૂં બ્રહ્મચર્ય સચવાશે, તે શિયળવૃત્ત સાચવવાને તે દિવસ નિર્ણય કર્યો છે, કેમકે તે દિવશે પ્રમત્તસિંહ મારી સાથે લગ્ન કર્યા વિના રહેવાનો નથી, માહારા શુરવિર આર્ય ભુમિ રક્ષક બંન્ધુઓ આ ચીઠી વાંચીને મારૂં રક્ષણ કરો.” ચીઠી વાંચીને આ મુસાફરનું હૃદય ઉજળવા લાગ્યું,

નેત્રમાંથી અચ્ચુ ટપકવા લાગ્યાં; ધારેલી હકીકત તો હું મળી ચુ-
ક્યો પણ હવે તે કાર્ય સરળ કરવું એજ બાકી રહ્યું છે; ચીઠી
વાંચીને હૃદય સાથે તેણે ઘણાજ પ્રેમથી ઘણી જોમ બને તેમ
તાકિદથી નર્મદા નદિ ઉપર વશેલા એક નાંહાના ગામમાં જ્યાં મ-
કાન કર્યો હતો ત્યાં જઈ પોહોચ્યો;

તે મુસાફર આપ નેવેદી હતો તેણે આજ અતિ ઉલટથી ર-
સોઈ કરી લીધી; તેણે સત્રીની વખતે એ ગામની સત્ર પ્રજાને
નિતિધર્મનો બોધ આપ્યો હતો, તે ઉત્તમ બોધને વશ થએલા મુ-
ખી, મતાદાર, પટેલ લોકો આ મુસાફર પાસે આવીને બેઠેલા હતા,
એ વખતે મુસાફરે પ્રશ્ન કર્યો કે, દયાળવ્યંદ પટેલ ! અહિંથી ચંદ-
નપુર કેટલે દુર થાય છે !

દયાળવ્યંદ—હા, હા, પેલા પરમતશંગજીનું કે !

મુસાફર—પ્રમત્તસિંહનું કેમ કહો છો ! શું તે રાજગાદી ઉપર
બેઠેલો છે ! હાથર એજ છે કે !

દયાળવ્યંદ—ના, ના, એનો બાપ તો જીવે છે પણ પરમતશંગ
તલવારે બહાદર બહુ સે, વીજ ધણે આશરે સો વાઘ મા-
ર્યા હશે; માટે એનું નામ આગળ પડતું શૈ જ્યું સે;

મુસાફર—ઠીક ઠીક; તો પછી એ જ પ્રમત્તસિંહનું ચંદનપુર અ-
હિંથી કેટલે દુર થાય છે;

દયાળવ્યંદ—આશરે તરીહ ગાઉ ખર;

મુસાફર—શિવ, શિવ, શિવ, શિવ, ત્યાં ક્યારે પાહોચાય;

દયાળવ્યંદ—હેંડતા જાય તો બે દહાડાનો રસ્તો, પણ તમારા
જેવા કદી હેંડે તો ત્રણ દીનો રસ્તો ખરો, હાકે ! પણ
ભાઈ ! એ ગામમાં કાંઈ કામ સે કે !

મુસાફર—ના, કામ તો કાંઈ નથી, પણ જેવી રીતે અહિંયા આ-
વીને આનંદ કર્યો તેવો ત્યાં જઈને કરવો;

દયાળવ્યંદ—હે માહારાજ ! તમે તો મોટા માણુહ જણાઓ છો,
તમે આંઈ પંદરેક દહાડા રહો તો અમને એવો આનં-
દ થાય;

મુસાફર—મને ઘણી જરૂરું કામ છે, માટે જવું પડશે, કદી ત-
મારી મરજી હશે તો વળતી વખતે હું આ ગામે થઈને જઈશ;

દયાળચંદ—ત્યારે તો તમે એકલા જઈ શકો એવો પાંશરો રસ્તો
નથી. ત્યાં જતાં તો ડુંગરા ડુંગરી અને જળરી ઝાડી
આવે સે, રસ્તા પણ હળરો છે. તે કરતાં આ ગામનો
એક ચોકીયાટ આપુ એટલે તેની સાથે તમે હેંડયા નાઓ;

મુસાફરને આનંદ થયો; જોઈએ તેવું સાધન મુખી પટેલના
પ્રેમ ભજતા દ્વારે મળી આવ્યું; તેણે તો એ જ દિવસે કમ્બર ક-
સવા માંડી; હાથમાં લાકડી પકડીને તથા ચોકીયાટને લઈને પથે પડ્યો;
ચાર દિવસે સાયંકાળે ચંદનપુરમાં પ્રવેશ કર્યો;—આ ગામમાં તેણે
એક કુંભારને ત્યાં મુસાફર તરીકે ઉતારો કર્યો.

પુર્વે સેંકડો વરસથી જુનો રીવાજ એ હતો કે કોઈ પણ
મુસાફર હોય તેને કુંભાર લોકો પોતાની છુટી જગોમાં ઉતારે આ-
પતા હતા; કુંભાર લોકો ઘણા ખરા માર્ગી સાધુને માનનારા હતા,
તેથી તે ધર્મમાં પરોપકાર કરવાનું મુખ્ય રહસ્ય રહેલું છે, તેવા
ધર્મના અનુયાયી કુંભાર લોકો મુસાફરની મરજી ઉત્તમ રીતે ઉદા-
વતા હતા;

આજે આપણો નવિન મુસાફર કુંભારને ત્યાં જ ઉતર્યો હતો;
રાત્રી વખતે જે કંઈ ખોરાક લેવાનો હતો તે તેણે લઈ લીધો; પછી
નિવૃત્ત થઈને તે કુંભારની ઝોસરીમાં પથારી કરીને બેઠો; પછી તે
કુંભાર પ્રત્યે મુસાફર બોલ્યો કે, હું ભાઈ જાઓ મુસાફર લોકોની
પરોણાગત કરે છે તેઓને ધન્ય છે; તમારો સ્વભાવ ઘણો ઉદાર
અને માયાળુ જણાય છે; તમારી નમ્રતા જોતાં જ ગમે તેવા વજન
હૃદયના માણસને કૃપા ઉપજે એવી છે; વાહ, વાહ, આજે જાણેહું
મારા પોતાના ઘરમાં હોઉં એવી રીતે અહિયાં તમારા પ્રતાપે કરી-
ને મુખ પામ્યો છું;

કુંભાર બોલ્યો—હે ભાઈ ! તમે તો બહા માણસ દેખાઓ છો;
ચંદન તે ચંદન જ, અને આવજ તે આવજ, તે પ્રમાણે
અમે તો ગરીબ માણસ છીએ, જે જે સ્વભાવના માણ-
સો આવે છે, તેમની શરભરા અને તેવી કેરીયે છીએ.

તેમાં કાંઈ કોઈ આવે છે, કાંઈ સ્વાસ્થી, કાંઈ કપટી, કાંઈ કેવી રીતે કરનારા આવે છે. તેઓ પણ તેમના સ્વભાવથી જાણી આવે છે, પણ અમે તો પરમેશ્વરના નામ ઉપર પરોણાગત કરી હાથ જોડીને ઉભા રહીએ છીએ;

મુસાફર—વાહ, વાહ, તમારો સ્વભાવ સાધુ પુરૂષ જેવો છે; સંસારનો જોગ ત્યાગ કરવાથી કાંઈ ત્યાગી કહેવાતું નથી, પણ પોતાના શરીરમાં અને હૃદય દ્વારમાં મનના વિકારે કરીને તથા વિષયના જબવડે કરીને જે કાંઈ કાર્ય થાય છે તે દુઃખદાયક કાર્યના કરાવનારા વિષયને જેઓ વશ કરે છે, એજ ત્યાગી કહેવાય છે એજ ત્યાગી જગતને જીતે છે, જે જીતે તો હેતું ખડગથી કે બળથી કે લડાઈથી મેળવવામાં પ્રયત્ન રહ્યો છે છતાં યથાર્થ કહેવા તો નથી તે જીત ત્યાગી પુરૂષોનો યથાર્થ અને જગત જીત પુરૂષાર્થનો યોગ કહેવાય છે;

હે ભાઈ તમને ધન્ય છે; એમ કહીને તે મુસાફર પથારી ઉપર આડો થયો મુસાફર તરફથી ધન્યવાદ તથા ઉપકારનાં વચન સાંભળીને કુભાર અનહદ ખુશી થયો; કુભાર જાતે ગરીબ હતો; તેનો માત્ર રસોઈ કરવાને માટે તથા પાણી ભરવાને માટે માટીનાં વાસણ, ખરતલ તથા ઉતારો આપતો હતો, કદાપી બની શકે તો જોદડી અને ખાટલો આપી શકતો હતો; તે શિવાય ખાવાની વસ્તુ વીગરે ઉતરનાર મુસાફર મોઢીખાનેથી ઉપાડ કરીને લાવે એમ હતું; આ પ્રકારની શરભરા કરનારો કુભાર આ સાર્વિક વૃત્તિવાળા મુસાફરને જોઈને તથા તેના શબ્દો સાંભળીને ઘણો આનંદ પામ્યો હતો; તે કુભારની જોડે એક ચાંપલીમાત્રણનું ઘર હતું. તે માલણ એકાએક કુભારને ઘેર સહેજ આવીને ઉભી રહી,—માલણને જોઈનેજ પેલો કુભાર કહેવા લાગ્યો કે આજે તો અગિયારશ છે, માટે જે પ્રકારે પ્રભુનું નામ લેવાય તે પ્રકારે જાણ કરીને લેવું જોઈએ; આ અમારી ઝોસરીમાં બેઠેલ મુસાફર બહુ જ્ઞાની અને લાયક છે, તમે પણ બેસો;—કુભારનું વચન સાંભળીને સાઠ વરસની ઉંમર વાળી વૃદ્ધ ચાંપલી ડોસી હાથમાં માળા લઈને ત્યાંજ બેસી ગઈ;

કુભાર ગરીબ સ્થિતિનો હતો, તે સાથે માર્ગી સાધુના ઉપદેશથી લેવું હૃદય ભિન્ન ભાવ વિનાનું હતું; વળી સત્જનન અને સતસંગ

મેળવવાની ઇચ્છાવાળો હતો; અનેક પ્રકારની પાતો સાંભળવાને રશિયો હતો; કોઈ ભાગ્યશાળી અને પ્રમાણીક મુસાફર જોવામાં આવે તો તેની પાસે બેસીને આનંદ મેળવતો હતો, એવો એ કુભારે જ્યારે મુસાફર તરફથી પોતાના ગુણનાં વખાણુ સાંભળ્યાં ત્યારે તે બોળા મનના કુભારને એકાએક પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો; પથારી ઉપર સુઈ રહેલા મુસાફરના પગ આગળ જમીને પગ ચાંપી કરવા લાગ્યો; મુસાફરે પોતાનો પગ સંકોચાવીને કહ્યું કે હે ભાઈ ! તમે આમ કરતા નહી, હું કદીપણુ પગ ચંપાવતો નથી;

કુભારે કહ્યું, કે હે ભાઈ ! તમે દસ બાર ગાઉથી ચાલ્યા આવો છો, તેથી તમને થાક લાગ્યો હશે, તમારૂં શરીર જોતાં તમે કોઈ ભાગ્યશાળી જણાઓ છો, તમારૂં મોટું કપાળ જ કદી આપે છે; તમારી કાંતી કોઈ અમીર જેવી છે; છતાં તમે એકલા પગે ચાલીને મુસાફરી કરો છો; એ જોઈને મને આશ્ચર્ય લાગે છે, હું તો ગરીબ કુંભાર છું, આપ જેવા સજ્જન ગુણી માણસોની સેવા કરતો આવ્યો છું, અને કરૂં છું; માટે તમે મનમાં કોઈ શંકા લાવશો નહી;

પવિત્ર મનના કુભારનું વચન સાંભળીને મુસાફરને આનંદ થયો; પોતે ચાલવાનાં શ્રમથી થાકી ગયો હતો એ તો ખરૂં હતું. પગ દુખતા હતા; તેમાં આસ્તિક કુભારનો નિર્મળ પ્રેમ મુસાફરે જોઈ લીધો; તે ઉપરથી મુસાફરે કહ્યું કે ભાઈ ! તમે આજ મારા પગ ચાંપશો, પણ કાલે કોણુ ચાંપશે ! માટે એ ટેવ જ ખોટી; ઉણુ જળથી સ્નાન કર્યું છે તેથી મારો તમામ થાક ઉતરી ગયો છે, તમે મને ઉતારો આપ્યો, તથા રસોઈ કરવાને માટે વાસણુ અને લાકડાં આપ્યાં, તેમ જ શયન કરવાને માટે ગોદણં અને આ મકાન આપ્યો, એ કામ ઓછું કર્યું નથી, તમે ઉપકાર કરનારો છો, અને તે ઉત્તમ કામથી જ તમારૂં કલ્યાણુ થશે;

મુસાફરની વાંછી કુભારે સાંભળી, એટલે તો તે બોળો કુંભાર તુરત જ પગ ચાંપવા લાગ્યો; મુસાફરે ધણીએ આનાકાની કરવા માંડી પણ તે ઉપર કુભારે લક્ષ આપ્યું નહી;

એટલામાં ચાંપલી માલણુ બોલી ઉઠી કે ભાઈ ! તમે હવે અહીંથી આગળ ક્યાં જવા ધારો છો ! આગળ રસ્તો છે જ નહી;

ગામ પણ નથી; કેવળ ભયંકર ડુંગરાઓ છે. છેલ્લામાં છેલું આ ગામ છે. આ તો સાતપુડો પર્વત છે. જેમાંથી નર્મદા નદી નીકળ્યાં છે; નદીનું મુખ હજુ અદ્ધીથી પાંચ ગાઉ દુર છે. તે જોવા જવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો આગ્રતાં ઘણી મહેનત પડે તેમ છે; ત્યાં કોઈથી જઈ શકાતું નથી. હિમ્મતવાન અને બળકટ માણસ એ ટક્કામાં જ જઈને પાછા આવે છે, પછી સાંથી આગળ કેમ છે તે સમજાઈ આવતું નથી; નજર પોહાચે નહીં એવી ઉંડી અને મોટી ખીણ છે તેમાં આ નર્મદા વહે છે, જાડી તો એટલી બધી છે કે તેમાં સુર્યનો પ્રકાશ પણ પડી શકતો નથી, આ ગામ પણ તેવા જ ડુંગરામાં છેલ્લામાં છેલ્લું છે; તો તમે નર્મદા નદીની પ્રદક્ષણા કરવા સારૂ આવ્યા હશે કેમ ખરૂં કે !

મુસાફર—માણ ! તમે કહો છો એમ જ છે, આ સવળી શાલા જોઈને જ હું આનંદ પામ્યો છું, પરમેશ્વરની રચના તો જોવી જ જોઈએ, એ જ તેની કૃતિ આપણા હૃદયમાં જોવાથી જ વસે છે, આપણા શરીરમાં પણ ઇશ્વરનો વાસ છે તેવી રીતે તમામ જીવોમાં ઇશ્વર વસી રહેલો છે; પણ નેત્ર દ્વારાએ કર્તાની કૃતિ જોઈએ તો ઇશ્વરની રચના માટે ઉત્તમ પ્રકારનો યોગ્ય મળી શકે છે, કહું છું કે કપાળે કપાળે જુદા જુદા મત છે, તેથી દેશાર્ટણ કરવાથી સત્પુરૂષોના દર્શણનો પણ લાભ થાય છે; એમ કરવાથી અનેક માણસોનો સહવાસ થાય છે; હે માણ ! વિચાર કરો કે તમે ક્યાં અને હું ક્યાંનો છું. એમ મનમાં લાવીએ તો તે માત્ર કહેવા પુરતું છે; વસ્તુ તો એક છે; જીવ ન્યારા છે. પણ જુદા જુદા સ્થાનમાં પ્રગટ થએલા મનુષ્યો જુદા જુદા વ્યવહારમાં રહેલા જુદા જુદા ગુણે કરીને જોવામાં આવે છે; અનેક ચિત્ર વિચિત્ર રંગ ઘેરંગી આકૃતિ વાળાં પ્રાણી નજરે પડે છે, અનેક પ્રકારની રચના જણાઈ આવે છે; હે માણ ! તે તમામ નેત્ર ગુણનું સાધન છે; જો કે નેત્ર છે તો તેનો ઉપયોગ કરવો જ જોઈએ; નેત્રનો ઉપયોગ જ્ઞાની પુરૂષો વિવેક દ્વારાએ પ્રવાસ કરીને દેશના કલ્યાણ માટે સારો કરે છે; જેઓ જ્ઞાની પુરૂષ છે

તેઓ તો દેશાટલું કરીને સર્વ મનુષ્યોને મળીને તેમના હૃદયમાં નિવાસ કરે છે; હે ભાઈ ! હું તો માત્ર આ સઘળો દેખાવ જોવા સાફ આવ્યો છું, અને એને યાત્રા માનું છું;

ચાંપલી માલણ—વાહ, વાહ, ધન્ય છે, ધન્ય છે, હે ભાઈ અમારા ગામના ઠાકોર પાસે તમારા જેવા ગાની પુરૂષ હોય તો બાકી શી રહે !

મુસાફર—તો શું અહિંનો ઠાકોર અભણ છે ! કદી એમ હોય તો તેની પાસે કોઈ લાયક કારભારી નથી કે શું !

ચાંપલી માલણ—ભાઈ ! આખી વસ્તી અભણ છે; પણ તે તમામ વસ્તી તથાવારે બદાહુર અને શર છે; જેઓ મર્ણુનો તો ભમજ રાખતા નથી; સદ્ગજ તકરારમાં વિજળીની માફક તથાવાર મ્યાનમાંથી ખુલ્લી કરીને એક બીજાની ગર્દન ઉપર પ્રહારે છે; તેમાં તેઓ ક્ષણ માત્રમાં પ્રાણ ખુવે છે; તે તમામ અભણ પ્રજાના અંતઃકરણમાં ક્રોધ-રૂપી અગ્નીનું જ ચિત્ર છે; તે ક્રોધરૂપી અગ્નીના જ ચિત્રમાં સદ્બોધ અને સદ્વિદ્યાનો નિવાસ શી રીતે થાય ! તેમાં કાળા રંગની કામળની કળાશ સેંકડો મણુ સાપુથી જતી નથી; યુવાવસ્થાના સ્વામ વાળ જેવી રીતે વૃદ્ધાવસ્થામાં સંકેત થાય છે તે સંકેદ થવાપણાની કૃતિ માત્ર કુદરતિ છે તેજ પ્રમાણે તેઓની ઉત્પત્તિ પણ ક્રોધ વીર્યની જ છે; તેમાંથી સત્વ ગુણીની શી રીતે થાય ! તેઓ તે સત્વ ગુણીની સોખત ક્યાંથી મળે ! એવા અભણ અને સાહસ કૃત્ય કરનારાઓમાં સત્વગુણિ પાંડિત શી રીતે રહી શકે !

અત્યારે તો જયમલ નામનો ઠાકોર છે તે ઠાકોર વૃદ્ધ છે; છતાં વૃદ્ધ થએલા કુરસિંહ જેવો દેખાય છે. તેનાં નેત્ર વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે ઉંડાં ઉતરી ગયાં છે તોપણ તે નેત્રમાં લોહી જેવો રાતો વર્ણુ સાહસ કૃત્ય કરતો હોય તેવો જણાયે છે; તેના બન્યો હાથ ઉપરની ચાંમડી લટક્યાં કરે છે તોપણ તે હાથમાં ધનુષ પકડીને બાણ ભારવામાં તે સમર્થ છે, મોટા ડુંગરના શિખર ઉપર તેની યુવાવસ્થામાં ચઢી જવાની દૃઢ કસોટી છે તેથી અત્યારે પણ તે ડુંગરમાં ફરવાને કંટાળતો નથી. એવો જયમલ વૃદ્ધ સિંહ છે.

તેનો પુત્ર પ્રમત્તસિંહ ખરેખરો સિંહરૂપ છે; તેના શરીરનો બાંધો કુર રાક્ષસ જેવો છે. તેના ભુજદંડ લોખંડના સ્થંભ જેવા મજબુત છે; તે ભુજદંડ ઉપર તલવારનો પ્રહાર પણ પ્રવેશ કરી શકે નહીં તેવા મજબુત માંસના લોચાનો ભાગ છે, તેણે અત્યાર સુધીમાં એકસોને દસ વાઘ મારેલા છે; સિંહની સામે જઈને ટક્કર લે છે; તે કદી પણ છુપી રીતે ઉભો રહીને શિકાર કરતો નથી; તે પોતાના શરીર ઉપર લોખંડી કવચ પેહેરે છે, મસ્તક ઉપર લોખંડનો ટોપ ધાલી દે છે; કમરથી તે પગના ઢીંચણ સુધી લોખંડી રક્ષણ પેહેરે છે, છતાં મજબુત લોખંડની દાલ પીઠ સાથે લગાવે છે; તેના અંગ ઉપર ત્રણ મણ વજનનો લોખંડી પોશાક ચઢે છે, તે શિવાય તલવાર બાંધુક, જમૈયો, કટાર, ખરછી, બાલો વીગેરે જે હોય તે જુદુ ગણવાતું છે; આઢાવી પ્રકારનો જયમલ ઠાકોરનો કુમાર પ્રમત્તસિંહ છે, તેની ઉંમર અત્યારે પાંત્રીસ વરસની છે; લડાઈ કરવામાં મહા શુર છે; ભયંકર પ્રદેશમાં રાત્ર દિવસ ફરનાર છે, સિંહ જેવી રીતે નિર્ભય થઈને અરણ્યમાં ફરે છે તેવી રીતે આ પ્રમત્તસિંહ પણ અરણ્યમાં અને પ્રજા વર્ગમાં નિર્ભય ફરે છે; તે ઠાકોરની પ્રજા પણ તેવીજ છે; એક ધર આ ટેકરા ઉપર તો બીજું ધર બીજા ટેકરા ઉપર એમ દરેક ઝુંપડાં એક બીજાથી દુર દુર છે, અહિયાં કાંઈ હાટ ચૌઠાં કે મોડું બજાર નથી; જ્યારે ગામની રૈયતનો એક ઠેકાણે ઝમાવ કરવો હોય ત્યારે ઢાલ વગાડવામાં આવે છે; તે વખતે હજાર કામ મુવીને શસ્ત્ર અસ્ત્ર સજીને સંઘળા ઠાકરડાઓ થોડીકજ વારમાં દરબારઘટ આગળ ભેગા થઈ જાય છે; તે વખતે દસ બાર હજાર માણસોનો કાપલો દેખાવમાં કાજળના ડુંગરા જેવો તથા દુરથી દેખાતા શિવાલિક પહાડના રંગ જેવો જણાય છે; આ તરફનો પ્રદેશ કેવળ ડુંગરા ડુંગરીનો છે તેમાં કંઈક કંઈક જગોએ બન્યો ડુંગરાઓની મધ્યનો પ્રદેશ સપાટ છે, તેમાં બાજરી, મકાઈ, જવાર, મક, મગ, બાંટી, કોકરા, અને ઘડું પણ થાય છે; આ ઠાકોર નવલપુરના રાજાને ખંડણી ભરે છે; આ ગામનું નામ ચંદનપુર છે; આ ગામમાં તદ્દન કોળી, અને ઠાકરડા ભોકોજ રહેછે; અહિયાં વિદ્વાન બ્રાહ્મણ કે ધનાઢ્ય શાહુકાર વણિક રહી શકતા નથી;

કુમાર—શિવ, શિવ, શિવ, શિવ, હે માણ ! તમે આહાવા કુમારમાં શી રીતે રહી શકો છો ! તમારી વાંણી ઉપરથી તમે લાયક અને બહુ જ્ઞાત જાણાઓ છો, તો શું તમારો જન્મ અહિયાં થયો હતો કે આ ગામમાં તમે રહેવા આવ્યાં છો ! આ કુમાર પણ તમારી પેઠે નિર્મળ વાંણી બોલે છે; તમે આ નગરના ઠાકોર અને કુમારની વાત કહી તે ઉપરથી તો આહાવા અમલુ ગામમાં તમારો નિવાસ કેમ થયો ! અગર અહિયાં રહેવાનું તમારું મન કેમ માન્યું ! એજ મને શંકા થાય છે;

આંપલી માલણ—હે ભાઈ ! તમારી શંકા ખરી છે; મારો પિતા વિનોદ નગરમાં રહેતો હતો, તેમના ઉત્તમ શિક્ષણથી હું વાંચતાં વચતાં થોડુંક શીખી હતી. ત્યાર પછી વિનોદાનંદ સાધુથી કેટલાંક પુરાણ ઇતિહાસ દસ વરસ સુધી સાંભળ્યાં હતાં; મારો વિવાહ પણ એજ ગામમાં મારા પિતાએ યોગ્ય વર જોઈને કર્યો હતો, કેટલાક વરસ સુધી ગ્રહસ્થાશ્રમમાં હું રહી. પછી મારો સ્વામી મર્ણુ પામ્યો; ત્યાર પછી મારાં માતૃશ્રી અને મારા પિતા મર્ણુ પામ્યાં; મારા સ્વામીનો કેટલોક પૈસો તથા મારા માતૃ પિતાનો કેટલોક દ્રવ્ય મારે કબજે થયો. તેથી હું સ્વતંત્ર સ્થિતિમાં રહેલી હતી; એ દ્રવ્યથી કાશી પ્રયાગ, ગોકુળ મથુરા ઇત્યાદિકની યાત્રા કરી, દક્ષીણ તરફ છેક શ્વેતઅંબુ રામેશ્વર સુધી જઈ આવી, પછી નર્મદા નદીની પ્રદક્ષણા કરવી જોઈએ, એવો ચોક્કસ વિચાર થયો; તેથી એજ કાર્ય સાફ સારો સંગ્રાથ જોઈને હું નીકળી, ફરતાં ફરતાં આ નર્મદા નદિના મુળ આગળ સાતપુડા પર્વતની શાખા આગળ અહિયાં આવી પોહોચી; એ વખતે જયમલ ઠાકોર યુવાવમાં હતો. હું પણ યુવાવસ્થામાં રંગાયલી હતી; આ ગામની હવા, પર્વત, વૃક્ષ, વાયુ, અને અરણ્યનો દેખાવ ઇત્યાદીક આનંદ જનક લાગ્યું તે સાથે આ ગામમાં તમામ અમલુ માણસોને જોયા; તે સાથે તે લોકો માત્ર સત્ય વક્તા છે, તેઓનો ઉપકાર કર્યો હોય તો પોતાનો પ્રાણ

આપી દે તેવા છે; તેઓ કેટલાક ભાગે કેવળ ભોળા છે; આ સઘળો દેખાવ જોઈને મારા મનમાં એમ નિશ્ચય થયો કે અહિંયાં ઉપાધિ રહિત આનંદમાં રહી શકાશે; અહિંના ઠાકોરને મહેં પચાસ રૂપીયા નજરાણો કર્યો હતો તે ઉપરથી ઉદાર દિલના ઠાકોરે મને પોશ્તાક આપવા માંડ્યો. તે વખતે ઠાકોર સાહેબને મહેં એમ કહ્યું હતું કે ! માહારાજ ! મારી મરજી તમારા ગામમાં રહેવાની છે. હું જાતની માલજી છું, માટે મને કોઈ સારા ઘરનો આશ્રય આપો તેમાં હું રહું અને દેવીની ભક્તિ કરું—ઠાકોરે ખુશીથી મને મજબુત ઘર રહેવા આપ્યું, તે સાથે પોતાનો મોટો બાગ સંભાળવાને મને આપ્યો છે. તે બાગમાં પ્રાતઃકાળમાં દરરોજ હું જાઉં છું, તેમાંથી સારાં પુષ્પ વીણી લઈને દરબારમાં દેવીની પુજા માટે આપવા જાઉં છું—હાલ એક નગરથી ચોરી કરીને અત્યંત રૂપાળી સ્ત્રીને પ્રમત્તસિંહ લાવ્યો છે; તે બાઈ દરરોજ દેવીની પુજા કરે છે, તેથી તેમને માટે એક પુષ્પનો હાર અને ગોટા બનાવીને લઈ જવો પડે છે; એ બાઈ પાસે હું દરરોજ જાઉં છું; તેની કાન્તી કેવળ અપ્સરા જેવી છે, પણ તેનાં નેત્ર નિર્મળ અને ઉત્તમ વિચાર કરનારાં હોય તેવાં જણાય છે; એ બાઈ પલાંદીવાળીને એકાગ્ર વૃત્તિથી માળા ફેરવ્યાં કરે છે;—દીવશમાં એક વાર બપોરની વખતે પ્રમત્તસિંહ એ નવિન આવેલી બાઈ પાસે જાય છે; તે દુરથી બેસીને વાતોના ગપાટા સારીને પાછો આવે છે; અમારા સાંભળવામાં તો એમ આવ્યું છે કે નર્મદા નદિના પુજન માટે જે ઘડા મુકવાના છે તે ઘડા પુરા થાય એટલે બીજે દીવશે પ્રમત્તસિંહ તેની સાથે લમ કરશે; ધણું કરીને હવે ત્રણ ઘડા રજા છે; હે ભાઈ ! મહે મારી હકીકત આપને સંક્ષેપથી કહી દીધી છે, અત્રે હું આ સ્થિતીમાં છું મને અહિંયાં કોઈ પ્રકારની દુપાધી નથી, દરરોજ આનંદમાં જાય છે. તેમાં વળી આપ જેવા સ્થાનીનાં દર્શણ થયાં તો પછી આનંદમાં વધારો શા માટે ન થાય !

મુસાફર—માણ ! તમારી હકીકત સાંભળીને મને ઘણા આનંદ થાય છે; આ ભુમિ કેવળ પવિત્ર છે. એકાન્ત છે; રમણિય છે; વળી નર્મદાનું મુખ છે; કુદરતિ દેખાવ મનને અલ્હાદ આપે તેવો છે; છએ ઋતુમાં સુખદાયક છે; માણ ! તમે તો ઉત્તમ નિવાસ ખોળી કાઢ્યો છે; પૂર્વે એકાગ્ર વૃત્તિ-સાધનારા યોગી પુરૂષોએ આહાવા જ મકાન પસંદ કર્યો છે; ભલે ત્યાં હો કે ભલે ગ્રહસ્થાશ્રમમાં રહેલો કોઈ હો. પણ ખરૂં તત્વ માનનારા પુરૂષો તો તે બંને સ્થિતિવાળા આહાવા સ્થાનનેજ પસંદ કરે છે; દુધ પદાર્થ ત્યાંનીને અને સર્વને એક રીતે તુષ્ટિ કરે છે; હે માણ તમારી વાંણી આજે મારા શ્રમને પણ દુર કરે છે; હવે હું એટલું કહું છું કે અહિંના દાકોરનો બાગ મને ખતાવો તો મને આનંદ થાય;

માલણ—હે ભાઈ ! કાલે પ્રાતઃકાળમાં હું બહેલી ઉઠીને બાગમાં જવાની છું તે વખતે હું તમને લઈને જઈશ, વળી અત્યારથી હું આમંત્રણ દઉં છું કે આવતી કાલે મારે ત્યાં પધારો અને ત્યાંજ રસોઈ કરીને ભોજન કરો.

મુસાફરે તે માલણનું આમંત્રણ સ્વિકાર્યું, શ્રમને લીધે મુસાફરની આંખ નિંદ્રામાં ડેહેરાવા લાગી; એટલે બુદ્ધિવાન આંખલી માલણે કુંભારને ઇસારો કર્યો કે હવે તું પગથંપી કરતો બંધ થઈ જા, હવે તું પણ નિદ્રા લેઈ લે. કેમકે આ મુસાફર થાકેલો લીધે નિદ્રાવશ થશે, હું પણ જાઉં છું.—એમ કહીને માલણ પોતાના ઘરમાં ગઈ અને કુંભાર પણ નિદ્રાધિન થયો;

પ્રકરણ ૬ મું.

મુસાફરની યુક્તિ.

બી

જે દીવશે પ્રાતઃકાળે ભગુવાં વસ્ત્ર ધારણ કરનારો મુસાફર પેલી માલણુ જોડે દરબારી બાગમાં ગયો; બાગની શોભા જોઈને તેને ઘણોજ આનંદ થયો. આ બાગ એક કાસ સુધી પોહોળો અને લાંબો હતો, તેમાં વનસ્પતિયો હતી, અનેક પ્રકારના

વૃક્ષની ઝાળ બાગની ચારે બાજુની હદ ઉપર ઝાળખંધ હતી; વચલા બાગમાં ઠેર ઠેર બેઠકો હતી, અને ઠેર ઠેર નાંહાનાં અવાસ બાંધેલા હતા, બાગના મધ્ય કેંદ્રમાં નાંહાનું તખાવ હતું, જે જગોએ પુષ્પ હતાં તે જગો આ મુસાફર પેલી માલણુ સાથે જોવા ગયો; દરેક રચના જોઈને પેલો મુસાફર માલણુને પોતાનો આનંદ જણાવ્યાં કરતો હતો;

એક પથ્થરની બેઠક ઉપર બેસવાને માલણુ પેલા મુસાફરને ભલામણ કરી,—અને પોતે પુષ્પ વીણવા સાડ પુષ્પ બાગમાં જઈ પોહોંચી, થોડીવાર થઈ એટલે મોટી છાબમાં, ગુલાબ, ગુલદાઉદી, ચંપો, મોગરો ઇત્યાદિક પુષ્પ ભરીને પેલા પથ્થરની બેઠક આગળ આવી પહોંચી; પછી સુતરની દડી મેઠાં આગળ મુકીને હાર બનાવવા લાગી; આ વખતે માલણુ તે બાગમાં એ સ્થળે એકલી હતી, બાગના રક્ષકો બાગમાં ઘણે દુર દુર પોતપોતાના કામમાંજ લાગુ રહેલા હતા; તેથી એકાન્તનો તક જોઈને મુસાફરે પેલી માલણુ સાથે બોલવાની શરૂઆત કરી;

મુસાફર—હે માણ ! તમે જ્ઞાની છો, ન્યાય અને અન્યાયના રસ્તાને સારી જેઠે જાણી શકો તેવાં છો, આ અભણુ કુશ્રામમાં તમે રત્ન તુલ્ય છો, તમારા હૃદયમાં દયાનો વિશેષ ભાગ છે; તેથી અત્યારે જે મારા મનમાં વિચાર આવ્યો છે તે વિચાર તમારા પેટમાં સ્થિર રહી શકે તો હું તમને કહેવાને ધાર છું;

મુસાફરનું વચન સાંભળી માલણ મોટા વિચારમાં પડી, અને મોલી કે, બાપ ! તમે જે કંઈ કહેશો તે નિતિનુંજ વાક્ય કહી બતાવશો, તમારે કોઈ પ્રકારની કાળજી રાખવી નહી; જે કંઈ કહેવું હોય તે પુરેપુરા ખુલાસાથી કહિ દો. હું એવી અધમ નથી કે મારા પેટમાંથી વાત બીજે કંઈ નીકળી શકે !

મુસાફર—માણ ! મનુષ્યનો દેહ દુર્લભ છે; શરીર તો અહિયાંજ પડ્યું રહેવાનું છે, તે ખોળીયાનો ત્યાગ કરીને જીવ આ પોકળ આકાશમાંજ સમાસ કરનારો છે; એ બધું સારી પેઠે જાણવામાં છે; છતાં જેઓ નિય કર્મ કરે છે તેઓ નિય કર્મનું ફળ ફરીથી જન્મ પામીને ભોગવે છે, જેઓ ઉચ્ચ કર્મ કરે છે છે તેઓ સારાં ફળ પામે છે; હે માણ ! પરોપકાર એજ માણસનું ભુપણ છે; જ્યારે અંતઃકરણમાં દયા હોય છે ત્યારેજ પરોપકાર થઈ શકે છે; પણ નિર્દય પુરુષોથી તો સ્વપ્નમાં પણ પરોપકાર કરવાને પગમુકાતો નથી; માટે મારો આગ્રહ એજ છે કે અમુક્ય મનુષ્ય દેહે કરીને પરોપકાર કરવો જોઈએ; તમે રાજઘઢીમાં દર રોજ જાઓ છો; જે સ્ત્રીને પ્રમત્તસિંહ બળાત્કારથી પકડી લાવ્યો છે તે સ્ત્રીને યુક્તિથી છોડાવો તો એના જેવો પરોપકાર બીજે એકે નથી; જેવી રીતે નિરપરાધી બંધનમાં પડેલો દુઃખી થાય છે તેવી રીતે તે પવિત્ર સ્ત્રી રાત્ર દિવસ ધમિરનું ધ્યાન ધરનારી સ્ત્રી કટક્તી બધી પીડાતી હશે ! એ વિચાર તમારે કરવાનો છે;

માલણ—હા બાપ, એ વાત ખરી છે; તે બાઈના હૃદયમાં આનંદનું ચિન્હ તો જણાતુંજ નથી, પણ જાણે ફાંસીને લાકડે ચઢનાર ખુનિ માંણસ જિંતામાં પડીને પોતાના મૃત્યુના દિવસ જેમ ગણતો હોય તેવી રીતે એ બાઈ દિનપર-દિન કૃશ થતી ફિકરથી અને બયથી પીડા પામતી જણાય છે; તે જાત કાંણુ છે ! એમ મારા મનમાં વારંવાર કલ્પના આવ્યાં કરે છે પણ હું તે બાઈને પુછી શકી નથી, પરંતુ ઘણા ભાગે કોઈ દ્રવ્યવાન સેઠની પુત્રી

હોય એમ જણાય છે, તેની પાસે એક બે પુસ્તકો છે તે રાત્ર દિવસ વાંચ્યાં કરે છે; પણ તેનાં નેત્ર આંસુના પાં-
ણીથી બીનાંને બીનાંજ માલુમ પડે છે, પરંતુ તે ચતુર
એવી છે કે પોતાની અફસોસી બીજા કોઈને જણા-
વતી નથી; પણ ભાઈ ! એ બાઈ દુઃખી છે એમાં તો
કોઈ જ શક નથી; તેના દુઃખને બીજું કોણ કળી શકે
તેવું છે ! જો કે હું કળિ શકુ તેમ છું તો મારામાં તેનું
દુઃખ ખંડન કરવાની શક્તિ નથી; કેમકે પ્રમત્તસિંહ જેવા
રાક્ષસના કબજામાંથી બાહર કાઢવી એ નાંનીસુની
વાત નથી;

મુસાફર—તમે ખરું કહો છો, પણ તમારી કાંઈક છુપી રીતે મદદ
હોય તો જો કે હું તે બાઈને ઓળખતો નથી પણ મને
દયા આવવાથી, તેને સંકટમાંથી મુક્ત કરીશ; હું તો મુ-
સાફર છું, મારે કોઈ જંગળ કાંમતીજ નથી; હું તો
વિરક્ત સાધુ જેવો છું, મને દુનિયાના મુખનો મોહ મિ-
થ્યાજ ભાસે છે, પણ અન્યાય દ્વારાએ પીડા પામનાર
પ્રાણીને બંધનમાંથી મુક્ત કરવું એ સજ્જન પુરૂષનો પુ-
રુષાર્થ કહેવાય છે; હે માણ ! દેશનું કલ્યાણ કરવામાં કે
પરોપકાર કરવામાં કદી દેહનો નાશ થાય તો તે ઉપર
દરકાર રાખવો નહી; કેમકે કાળચક્રમાં જ્યારે ત્યારે પણ
આ દેહ અપવાનો છે જ.

માલજી—અહાહા, ભાઈ ! તમારો વિચાર ઘણોજ શ્રેષ્ઠ છે, અને
એવા પરોપકારમાં મારાથી બને તેટલી માહારા ઉપર કોઈ
પ્રકારનો અપવાદ આવે નહી તેવી રીતે હું દુર રહીને
મદદ આપીશ; માટે યુક્તિ શોધી કાઢવી એ તમારું કામ
છે; આ તરફની માહિતી મારા તરફથી મળી શકશે.

મુસાફર—નર્મદામાં ઘડો મુકવાને જાતે જાય છે કે દાક્ષી !

માલજી—હાં, હાં, એ વાત તો કહેવી બુલી ગઈ,—રાજધાનીની
પછીતે જ નર્મદા વહે છે. પણ તે ઘણો કઠણ રસ્તો છે,
જતાં તે રાજધાનીની પછીતે મોટો ઝડપો છે, તે ઝડપાને
લગતી ખારીવાળા મેડાના ભાગમાં તે બાઈ રહે છે,—એ

ઝરખાને દોરકું બાંધી મુક્યું છે તે દોરડે ધડો બાંધીને નદીમાં મુકે છે, પછી તે તરફ પાછળના ભાગમાં એક દાશી આવીને દોરડાનો બંધ ધડથી મુક્ત કરે છે, એટલે તે ધડો વેહેતા પાણીમાં ચાલ્યો જાય છે, ધડથી દોરડાનો બંધ મુક્ત કરવાને એક દાશી નાના સરખા હોડકામાં બેસીને જાય છે, કેમકે ઝરખાના નીચે નર્મદાનું ધણું ઉંડું પાણી છે તે પાણીની સપાટીથી કોણુ જાણે પાંચસે ગજ ઉંચાઈમાં રાજગઢીનો ઝરખો છે, કારણ કે નર્મદાના વહેતા જળ સાથે કાળા પથ્થરનો અતિ ઉંચો એક મજબુત ટેકરો છે તે ઉપર રાજગઢી બાંધેલી છે અને તે ઝરખો નર્મદાના અથાગ જાપ ઉપર આવી જાય છે.

મુસાફર—હાં, હાં, હવે હું સમજ્યો; ત્યારે તો રાજગઢીની પાછળનો ભાગ કેવળ બચાવ કર એને એકાન્તનોજ હોવો જોઈએ; વળી તે ઝરખાની નીચેના ભાગમાં તથા તે મોટા અવાસના પછિતના થડમાં ઉભા રહેવાનો માર્ગ નથી એ તો તમારા કહેવાથી હું સમજ્યો, જે કે પગ મુકવા જેવી સગવડ હોત તો ત્યાંથી બીજા આરા આગળ નાવડું રાખી મુકવાની જરૂર પડત નહીં; પણ હજી ત્યાં નાવડું રાખી મુક્યું છે એટલે કોઈકે કાર્ય સફળ થવાની આશા બંધાય છે; એ નાવડા મારગેજ કામ થાય એમ છે, કેમ માણ ! તમારી સલાહ કેવી છે !

જે તે બાઈ હિમ્મતવાળી હોય તો ધડો શંસવાના દોરડાના આધારે નર્મદા નદીમાં ફરાવેલા ઝરખા નીચેના નાવડામાંજ ઉતરી પડે,—એ રચના ચણીજ ઉતમ છે; આ પ્રમાણે આંપલી માલણ બોલી;

પણ આયુક્તિ તેને કોણુ બતાવે; કોણુ કહે ! એ પ્રમાણે મુસાફરે કહ્યું—

ડાશી—પુણનો હાર અને ગુલાબછડીનો ગોટો ફરશેજ હું આપવા જાઉં છું તે વખતે કોઈ પણ હોતું નથી; પણ વાત કરવામાં કોઈ જાણી જાય તો મને દેહાંત શિક્ષા કરવાને પણ તેઓ મુકે તેમ નથી,

મુસાફર—ના ના, એમ કરશો નહીં; તમે એક શબ્દ પણ બોલશો નહીં; એ બાબત એક યુક્તિ મહે જુદી શોધી કાઢી છે;

માલણ—એવી કઈ યુક્તિ છે !

મુસાફર—તમે પુષ્પને ગોટા બનાવો છો; તે ગોટાના મધ્ય ભાગમાં આ ચીઠી આપું છું તે અંદર ગોઠવીશો;—જ્યારે તમે તે સઘળું આપો ત્યારે તેના કાનમાં એટલુંજ કહેવું કે આ ગોટાને ઉકેલીને અંદરથી ચીઠી વાંચજો.

માલણ—એટલું કહેવાને કાંઈજ વિલંબ નહિ થાય;

માલણે એ કામ કરવાને નિખાલસ અંતઃકરણથી જાણાસા બતાવી, એટલે નિશંક થઈને મુસાફરે એક ચીઠી લખીને માલણને આપી. માલણે તે ચિહ્નને યુક્તિથી વાળીને સુશોભિત ગોટા બનાવ્યો, પછી તે બાગમાંથી માલણ અંતે મુસાફર એ બન્યો ઘર બહારી વળ્યા,

આજે તો ચાંપલી માલણે આ મુસાફરને આમંત્રણ કયું હતું—તેથી રસોઇ કરવાને માટે જોઈતાં સાધનો ભેગાં કરી આપ્યાં મુસાફર રસોઇ કરવાના કામમાં ગુથાયો, અને માલણ દરબાર ગઢમાં નિત્ય નિયમ પ્રમાણે વખત સાધીને છાબમાં પુષ્પ દાર વીગેરે ગોઠવીને તે બાઇ તરફ રવાને થઇ,

દરબાર ઘટમાં માલણ જઈ પોહોચી. છેક મેડી ઉપર જ્યાં પેલી નવનિત બેઠી છે ત્યાં આવીને ઉભી રહી, આ વખતે નવનિત એકલી હતી, હેઠળના ભાગમાં બે દાશિયો આશરીમાં બેઠી હતી, કારણ કે જે વખતે નવનિત પુન કરવા સાડે એકાગ્ર વૃત્તિ કરીને બેસતી હતી તે વખતે દાશીયોને આજ્ઞા કરતી હતી કે તમારે મારી પાસે બેસવું નહીં, તેથી તે પ્રસંગે દાશીયો નીચેજ બેસી રહેતી હતી, આ વખતે માલણે નવનિત બાઈ આગળ છાબ મુકી, અને ધીરે રહીને તે માલણ બોલી કે બાઇ સાહેબ ! આ પુષ્પના ગોટાને ઉકેલીને અંદરથી ચીઠી વાંચી જોજો;

માલણનું વચન સાંભળીને તુરતજ તે ગોટા તપાસ્યો; તેમાંથી નીકળેલી ચીઠી લઈ લીધી; તેના ત્રેવડા ચોવડા વળને પાંચરા કરીને વાંચવા લાગી—વાંચવાની શરૂવાતમાંજ આ કોહોના અક્ષર

૭ ! તે તો તાંતજ ઝાળખી ગઈ; તેણીનો ઉમંગ અધિરતાવાળો થઈ ગયો, તેણીએ લક્ષ રાખીને પત્ર વાંચ્યો, પત્રમાં શું લખ્યું હતું ! તે મ્હારા વાચક મિત્રોને જણાવું છું.

પ્રિય નવનિત—લખીતંગ મદનચંદ્ર—તમારા ઉત્તમ ગુણનો આહક, અને તમારા નિર્મળ પ્રેમને જાણનાર ચક્રોર મદનચંદ્ર આવી પોહોચ્યો છે; તમારી નર્મદા માતાએ મને મૃતિકાનો ઘડો બક્ષિસ કર્યો છે એજ ઘડએ આ સ્થાન ખતાવ્યું છે, હું તમારી શોધ માટેજ નિકળી પડ્યો છું, હું સાધુ વેશધારી એકલો જ છું, આ ગહવન વન અને હુંગરોમાં ચાલતો ચાલતો મુસાફરી કરતો આવ્યો છું, પુષ્પ લાવનાર માલણ બહુ ગુણી અને પરોપકારી તથા વિશ્વાસ રાખવા લાયક છે; તેણે ઘણીખરી માહિતી મને આપી છે તમે ગભરાશો નહી, તમારા મહેલની પાછલ ઝરોખાના રસ્તે તમારો છુટકો છે રાત્રીએ નાવમાં બેસીને નીકળી જવું એજ નિશ્ચય છે સાહસ કરવાનું નથી, ઈશ્વર સાનકુળ થશે, પણ તેમ કરવામાં માત્ર નદિમાં પ્રવાસ તરીકે હું અને તમે સિવાય બીજા કોઈ નથી એટલુંજ સમજવાનું છે.—

તમારે બહુ ઇચ્છનાર.
મદનચંદ્ર.

નવનિતે આ પ્રમાણે ચિઠ્ઠી વાંચી તુરતજ છાતીસરસો ચાંપ્યો, એજ વખતે તેના નેત્રમાંથી પ્રેમનાં આંસુ નીકળી પડ્યાં, તેજ વખતે ચાલાકીથી માલણ સામે જોઈને કહ્યું કે—માણ ! તમે વૃદ્ધ છો; તમારો મોટો ઉપકાર માનું છું, હું તમને વધારે શું કહું! પણ જ્યારે મારો સમય આવશે ત્યારે આ હું ઉપકાર કદી પણ બુદ્ધી જવાની નથી; હમણાં જરાક સ્થંભો હું એક કાગળ લખું તે તમે લ્યો, અને જે મુસાફર સાધુ છે તેને આપજો—એમ કહીને પત્ર લખ્યો અને માલણને આપ્યો;

માલણ—આઈ સાહેબ ! આ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મમાં બન તેટલું સુકૃત કરવુંજ જોઈએ; હું મારું યોગ્ય કાર્ય કરું છું; હવે હું જાઉં છું અને પુષ્પ ગુચ્છ માર્ગે ખખરપત્ર લેતી આવીશ, કાળજી રાખશો નહિ; એમ કહીને માલણ પોતાને ઘેર આવી પોહોંચી;

માલણુના આવતા પહેલાં મુસાફર (મદનચંદ્ર) દાબ અને મારી બનાવી, ભોજન કરીને ખેડો હતો; પોતાની સાથે જે ચોકી-માટ પાછલા ગામેથી આવ્યો હતો તેને ભોજન કરાવીને રવાને કર્યો હતો, માલણુ જેવી આવી તેવીજ પેલા મુસાફરને મળી અને કાગળ હાથમાં આવ્યો; કાગળ લેતાંજ અને બાંચતાં પેહેલાં મુસાફર બોલ્યો કે અરેરે! એ દુઃખી અબખાના અંતઃકરણના આ પત્રમાં કોણ જાણે કેવાએ ઉદ્દગાર હશે; અને તેમ ઝડપથી પત્રના અક્ષર સામે જોવા લાગ્યો; ત્યારે તો એક ટુમરી લખેલી શરવાતમાંજ જણાઈ;

ટુમરી.

મોહન રસિયા આવે બગિચામેં,
ખીલ રહી સખ કલી કલીરે—મોહન.

—રાગ—

મુજ હૃદયે વસનાર મદન પ્રિય,	
કોણ ખબર લે તમ વિણુ પ્યારા.	॥ મુજ હૃદયે ॥
કારા ગ્રહમાં પડી છું પિડિત છું,	
શિરપર વિપત્તિ તણા છે ભારા.	॥ મુજ હૃદયે ॥
જો નહિ આવ્યા હોત તમે અહિ,	
પ્રાણુ તજત નિશ્ચય કહું મ્હારા.	॥ મુજ હૃદયે ॥
ધન્ય ધન્ય શાખારા છે તમને,	
આ તનથી નથિ ક્ષણભર ન્યારા	॥ મુજ હૃદયે ॥
નિર્ભળ પ્રેમ વિવિધ ચિત્ત આ છે,	
આ ચિત્તમાં પ્રિય છો વસનારા	॥ મુજ હૃદયે ॥

પ્રિય મિત્ર ! તમે અત્યંત સંકટ વેઠ્યું છે; તમે પોતાના માત પિતાનો દરકાર રાખ્યા વિના હું અબખાને માટે ગહન ડુંગરોમાં પરિશ્રમ કરતા, ભુખ અને પ્યાસ સહન કરતા, તિવ્ર તાપનો પરિતાપ ખમતા અહિ સુધી આવ્યા એ વિશે હું વિશેષ શું વિવેચન કરું ! પણ મારા હૃદયમાં જે ઉત્તમ ગુણનું ચિત્ર ચિતરાઈ ગયું છે, મારી સાથે માત્ર જે માસ સુધીનો વિદ્યાવાંણી વિદ્યાસનો પરિચય આપે કર્યો છે; મારા પિતાની મમતા આપના ઉત્તમ ગુણ

સાથે સ્નિગ્ધ થઇ હતી; અને તે લીધે આપનો નિર્મલ પ્રેમ મેં જાણી લીધો હતો, તેની સાબિતી લખવાથી થતી નથી પણ અંતઃકરણમાં લાગણીથીજ થઈ શકે છે, તે લાગણીની પરિશિખા આપ અહિયાં કળ સહન કરતા પધાર્યા એજ જણાઈ આવે છે;

પ્રિય મદન ! આ હૃદય સદનમાં આપ તદનજ છો, આ તનમન આપના મમતિલા અને ખંતીલા પ્રેમ શૌર્યનેજ અર્પણ છે, શરીર છે તોજ મન છે; એજ આપનામાં રાત્ર દિવસ આપનામાં જ લીન થઈ રહ્યું હતું; હવે માત્ર ત્રણ દિવસ રહ્યા છે, આપના પત્રમાં જે સંકેત જણાવ્યો છે તે મ્હેં ટુંકામાં જાણી લીધો છે; એજ રસ્તો છુટકારાનો છે; પણ ઘણા વિસ્તાર પટવાળી નમદામાં રાત્રી વખતે નાવમાં બેસી ક્યાં ઉતરી પડીશું ! એ કેવળ ઈશ્વર આધીન છે, બલે ગમે તેમ હોય, પણ મને આપનું દર્શણ થશે. અને તે સાથે એક જગોએ બેસીને જળ માર્ગે ગમે ત્યાં જવાશે, તથા ગમે તેમ થશે તો તેનો ભય નથી, ભય માત્ર આ સ્થાનમાં છે; ધણું શું લખું.

નિરંતર યાદ કરનાર,

નવનિત.

મદનચંદ્રે પત્ર વાંચ્યો; તરતજ તેણે પોતાના હૃદય સાથે આંખો; ખીજે દીવશે માલણ પુષ્પ છામ લઇને જવા નીકળી તે વખતે તમામ ખુલાસાનો પત્ર લખીને મુસાફરે માલણને આપ્યો; પરોપકારી માલણ નિયમ પ્રમાણે યોગ્ય વખતે જઈ પોહોંચી, અને પત્ર આપ્યો, તે પત્રનો પ્રત્યુત્તર તુરત જ લઇને આવી;— આવેલો પ્રત્યુત્તર વાંચ્યો, આ વખતે મધ્યન્હ કાળ હતો; સાધુ વેશવાળો મુસાફર રાજધાનીની પાછળનો ભાગ જોવાને માટે તથા પેલું નાવ ક્યાં જોડ્યું છે તે નક્કી કરવાને માટે નીકળી પડ્યો;—કોઈ સાધુ મુસાફર છે તથા યાત્રાળુ છે એમ સમજીને તે માણસને કોઈ રોકી શક્યું નહીં; તેમજ નદી કીનારા ઉપર રેવાની કોઈ તરફથી મનાઈ નહોતી; વળી સાધુ મુસાફરભણી જહેમ જવાનું કારણ ક્ષિપ્ર થાય તેવું પણ નહોતું. સાધુ મુસાફર રાજધાનીની પાછળના ભાગ તરફ જઈ પોહોંચ્યો. માલણે જે જે નિશાન ખતાવ્યાં હતાં તે નિશાન તમામ મળતાં આવ્યાં; જ્યાં નાવ હતું

એજ જગોએ સાધુ મુસાફર મહારાજ વસ્ત્ર ઉતારીને એક દુકાં
 પોતિયુ પેહેરીને સ્નાન કરવા આવ્યા, સ્નાન કરતી વખતે મોટા
 સાદથી નર્મદાષ્ટક બોલવા લાગ્યો; નર્મદાષ્ટકનો અવાજ રાજધાનીના
 ઝરોખાની ખુલ્લી ખારી સુધી જઈ પોહોંચ્યો, નવનિતે બાણુનું કે
 પત્રમાં બતાવેલા સંકેત પ્રમાણે પ્રિય મદન સ્નાન કરવા સાડ ના-
 વડા તરફ આવ્યા છે; એમ બાણી ઘણા હર્ષથી ઘેલી થઈ ગયેલી
 નવનિતે ઝરોખામાં ઉભાં રહી મદનચંદ્રના નિર્મળ દિદારનું દર્શણ
 કરી લીધું, જેવી રીતે સુર્યમુખી પુષ્પનું મુખ સુર્ય બાણીજ રહે છે;
 તેવી રીતે સ્નાન કરનારો મદન ઝરોખા તરફ જોઈ રહેલો હતો
 તે સાધુ મહારાજની યાત્રા તે તરફ જ હતી; યાત્રાનો અંત આ ના-
 વડાવાળીજ જગો હતી; અત્યારે તો સૃષ્ટિ સૌંદર્યનું ચિત્ર ચિતનાર
 ચિત્રકાર મદન, છબીમાં ઉભેલી નવનિતનું જ ચિત્ર ચિતરતો હતો;
 પણ મહારા પ્રિય વાચક મિત્રો તો તે દુઃખમાં દુસાયેલી નવનિ-
 તના હૃદયને જોઈ લેશેજ; અખળાનો નિર્મળ પ્રેમ અનહદ હતો,
 જેણે પોતાના જીવનના બચાવને માટે મોટો મનોર્થ મદન ઉપર
 રાખ્યો છે; જેણે મદનના પરોપકાર કૃત્યનો ચિતાર પોતાના નિર્મળ
 અંતઃકરણમાં ચિતર્યો છે; તેજ અત્યારે નવનિત હર્ષધેલી થઈ ગઈ
 છે, અત્યારે તે તમામ દુઃખને વિસરી ગઈ છે, જે કે ભાવીખળની
 ડાઘને ખબર નથી; પણ પ્રેમ તે તો પ્રેમ છે; તે પ્રેમ નવનિતમાં
 અનહદ હતો, મદનચંદ્રે વિચાર કર્યો કે જેટલી વાર હું વિશેષ
 અહિંયાં ટકીશ તેટલી વાર સુધી નવનિત ઝરોખામાંથી બિલકુલ
 ખસવાનીજ નથી; કદાપીને વિધન આવી પડશે માટે મદને આજની
 રાત્રીને માટે જે સંકેત પત્રથી જણાવ્યો હતો તે સંકેત નેત્ર પ-
 લ્લવીથી બતાવીને નદીમાંથી નિકળીને, વસ્ત્ર પેહેરીને પોતાના મુ-
 કામ તરફ આવ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૦ મુ. આશામાં નિરાશા.

અને.

ભયંકર આક્રમ.

નિત્ય નિયમ પ્રમાણે પ્રમત્તસિંહ પ્રાતઃકાળમાં નવનિતના અવા-
સમાં જેમ આવતો હતો તેમ આજે પણ આવ્યો હતો;
હવે નવનિતની સાથે લગ્ન કરવાને માટે શકત વયમાં ત્રણ
દીવસજ રહ્યા છે. એમ સારી પેઠે સમજતો હતો; દરરોજ હાથ-
માં ખડીતું ઢેચુ પકડીને ભીંત ઉપર લીટા કરતો હતો
તેથી તેને ખાત્રી થઈ હતી; આજે પ્રમત્તસિંહ બહુજ આનંદમાં
હતો, તેણે લગ્નને માટે પાંચ રોજથી સામગ્રી કરી મુકી હતી;
રાજધાનીના મોટા યોગાનમાં મુશોભિત મંડપ રચાવ્યો હતો; પર
ગામથી બજેલા આહારોને બોલાવ્યા હતા; જે જે પ્રકારનો લગ્ન
કાર્યમાં સામાન જોઈએ તે તમામ આણી મુક્યો હતો; નવનિતને
માટે સુવર્ણના દાગીના સોની પાસે ધડાવી મુક્યા હતા; તે તમામ
દાગીના નવનિતને બતાવવાને માટે આજે પ્રમત્તસિંહ આવ્યો હતો,
પ્રમત્તસિંહના હાથમાં પોટલું જોઈને નવનિત બોલી-કેમ મે-
હેરબાન સાહેબ ! આજે શું લાવ્યા છો !

પ્રમત્તસિંહ—તમારી સાથે લગ્ન કરવાનું ધરેણુંજ તો;

નવનિત—એમ કે ! ધરેણું પણ ધડાવીને તથાર કરાવ્યું કે શું !

પ્રમત્તસિંહ—ધરેણુ વના તે આલે કે ! તમે મારી ઠકરાંણી બની
જશો તો પછે જીવો ચેવો બનાવ થહે; રાજ એંદરની
એંદરાંણી પણ જાંખી પડી જહે (એમ કહીને મુછ ઉ-
પર હાથ ફેરવે છે પછિ ધરેણાનું પોટલુ છોડવા માંડે છે)

નવનિત—(દ્રષ્ટિ કરીને) અહાહા ! ધરેણું તો ધણુંજ ઉમદ
બનાવરાવ્યું છે;

પ્રમત્તસિંહ—જીવો આ સંદન હાર-જેવો કે ! ચેવો ચળકારા
મારી રહો છે;

નવનિત—આ તો જાણે વિજયી કયુંકા મારી રહી હોય એવુંજ
દેખાય છે;

પ્રમત્ત—આપણા ગામમાં પેસે જગલો સોની ધણે! હું શિયાર સે;
અને આ બધું કામ એનાજ હાથનું સે;

નવનિત—આ મોહોટી બેડીયો જેવું શું છે ।

પ્રમત્ત—ના, હવેનાં કે આ તો કહલાં કહલાં;—અને આ કાંપી છે
જો બધું સોનાનું સે, આ કહલાં નકકર સે—વળી જોયાં કે
એવાં ભારે સે । એ તો બેરંજ પગમાં રાખે, નહિ તો
માર બેટુ અમારા જેવાના પગમાં હેલ તો હેંડાયજ નહી.

નવનિત—પાંચશેરી કે દશશેરીનું કાટલું ન હોય તો એને બધે
આ કહ્યાં અને કાંપી મુરે તો તાણા જોખાય; કેમ ખરું કે;

પ્રમત્ત—હા; પણ અર્થ એવો રીવાજ પડી જ્યો સે;—હવે આપ-
ણે પૈણ્યાના બે દી રહ્યા સે; હું તો તમારા ઘડા નીત
વહાણુ વહાયસે; એટલે ગણુવા હાર આવું સું—હવે તો
બેજ ઘડા રહ્યા સે, હેડો પાર આવ્યો; તમારી બાધા પણ
મુરી થઇ જઇ; અને વેહેમ પણ રહ્યો નહી;

નવનિત—હું પણ એજ આશા રાખુ છું, કે ક્યારે ઘડા ખુટે ।
અને લગન થઇ જાય ।

પ્રમત્ત—અરે લગન થશે તે વખતે તો, કડિંગધિંગ, ડંકા
વાગશે, વળી કુલેકુ અદશે એ વખતે બધુંકાંતી તાશીર
થઇ રહેશે; અને આપણે બે જણુ તો વહેલમાં બેશીને
ગામમાં ફરવા નેંકળીશું; અમારા ગામના બધા લોકો
આપણી જોડ રાધા કરશણુ જેવી જોડને વાયણું લેશે;
વળી એ વખતે તમે તમારૂં ધન લાગ્યગ માનશે;

નવનિત—હું તો જ્યારથી તમારી સાથે આવી છું સાંથીજ મા-
રા ભાગ્યને ધન્યવાદ આપુ છું; વળી અને રૂપાળીને જો-
ઈનેજ હું મોહ એવી પામી ગઈ છું; કે આંખો ઉધાડવાનું
મનજ થતું નથી; તોપણ નેત્ર ઉધાડવા પડે છે કેમકે
તમને માહુ લાગે;

પ્રમત્ત—એમ અમ । આંખો ઉધાડ્યા વના પછે રૂખાય શું ।
અને વળી મને જોઈને આંખો ના ઉધાડો તો કને જો-
ઈને ઉધાડશે ।

નવનીત—શિવ શિવ શિવ શિવ; તમે સમજ્યા નહી;—જે વખત-
થી તમારૂં કામદેવ જેવું મુખ મહેં જોયું છે તે વખત-

થી જોજ મુખ મારા નજરમાંજ ફરી મધું છે;—માટે ન-
જરમાંથી નહિ જવાને માટે આંખો મીચવી પડે છે;

પ્રમત—હા, હા, વાતતો ખરી, સતી ખાયડીનાં લખ્યણુ એવાંજ
હોય છે; હું તમારી બોલીમાં હમજ્યો નહોતો, હાંકે !
પણ હવે આપણને ગમ્મત ઝામશે; અમે તો ગાંમડીયા
કહેવાઈએ, તેથી તમારી ચતુરાઈની વાણીમાં ખરાખર હમ-
ઝીયે નહી. પણ હવે તમે અમારાં ઠકરાંણી થશો, એટલે
તમારી ચતુરાઈ શીખી જઈશું, કેમ ખર કે નહી !

નવનિત—મેહેરખાન ! તમે તો જન્મ્યા ત્યારથી જ ચતુર છો, મો-
રનાં ઈંડાં કાંઈ ચિતરવાં પડતાં નથી; તમે રાજ્ય સત્તા-
વાળા રાજકુમાર છો અને હું તો એક શાહુકાર વાણીયા-
ની પુત્રી છું, ક્યાં ભોજ અને ક્યાં ગાંગો તેલી ! તમારી
ચતુરાઈ આખા હિંદુસ્થાનમાં વખાણાય છે;

પ્રમત—(નવનિતનું વચન સાંભળી ખુશી થતો) તમારું બોલવું
ખરસે, હું માર વખાણુ મારા મોઢે કંઈ એ ઠીક નહી. પણ
તમે ઝડપ દેને કહી દીધું એટલે મને આનંદ થયો; એ
તો ચતુર માણુહ ચતુરને જ ઝોળખે, જુઓ આપણે ધણા
દી ઉપર ભજન કેહેવરાવું હતું તેમાં જ મારી ચતુરાઈ
તમે પારખી કાઢી હશે; વળી મારા ગામમાં ઉઢોજી કવી
છે એણે આપણાં લગન થવાનું પરભાતિય બનાવ્યું સે તે
તમે સાંભળ્યું સે કે ?

નવનિત—આહાવા સારા નગરમાં ઉઢોજી કવિ વિદ્વાન હશે; એ-
માં કંઈ જ શક નથી, કેમકે “યથા રાજ્ય યથા પ્રજા”એ
કહેવત પ્રમાણે જ્યારે તમે ચતુર છો તો પછી તમારા ક-
વિની કવિતામાં તો કહેવાનું જ શું રહ્યું !

પ્રમત—માખાશ સાખાશ ધન્ય છે તમારી વાંણીને; તમે પરીખ્યા
કરનારાં જખરાં દેખાઓ છો; એટલા જ હાઈ એ ઉઢો
કવિને મહેં હેઠળ બેઠાં છે; કારણ કે કદાચને તમારી
મરજી પેલું પરભાતિય સાંભળવાની થાય તો એ આવેશે
ઉઢોજી સંભળાવે પણ ખરો;

નવનિત—વાહ, વાહ, ખોતે સાક્ષાત પધાર્યો છે કે !

પ્રમત—હા હા, હેઠળ ઓસરીમાં જ મેઠાં છે;

નવનીત—ત્યારે તેને ચોકમાં ઉભો કરીને ગવરાવો, તેને ઉપર બોલાવવાનું કામ નથી, કેમકે હું હોળળ પકાવાળીએને મોઢું શા માટે બતાવું !

પ્રમત—રંગ છે. રંગ છે; એ વાત હાપણ બરેલી સામેસે.

પ્રમતે આનંદ આવેશથી પેલા ઉકાળને ચોકના મેદાનમાં ઉભો રાખ્યો અને પોતાના લગ્ન થવાનું પરમાતિયુ બોલાવવાને આજ્ઞા કરી.

માથા ઉપર ઉઠાંણાજેવું ફાળીયુ બાંધેલું હતું—ધણા દિવસથી અરીણું શેવન કરવાથી જેનું શરીર શુસ્ક થઈ ગયું હતું; આવળના થડ જેવો જેના શરીરનો રંગ હતો; ધણા વરસથી દાટેલા મડદાનું જેવી રીતે હાડપિંજર હોય છે તેવા શરીરવાળો ઉકાળ ઉભો થયો. તેણે જમીન ઉપર પોતાનું મસ્તક નમાવીને પ્રમતસિંહને સલામ કરી, ત્યાર પછી પ્રમાતિયું બોલાવાની શરૂવાત કરી;

પરમાતિયુ.

(જગોને જગો મારા અંતરયામી, બોસોને અમૃત વાંણીરે)
એ રાગ.

ધન ભાએગ રૂડાં નવનિત આપનાં

પરમતસંગ સાથે વરહેરે—

દારના સીંહાને એકણુ અલાવ હે

ચણાના આકળા કરહેરે ધન ભાએગ,

ઢોલ નગારાને શેણાપયો વાગહે

ગામમાં પુલેકુ કરહેરે ધન ભાએગ,

ભાંડ ભરેઆઓ ગાંણાં બહુ ગાહે

નવાં નવાં ટેંખળ કરહેરે ધન ભાએગ.

ઉંઢાળ મુઢાળ મળી પખાજ વગાડહેં

ભારે ભજન ત્યાં કરહેરે ધન ભાએગ,

ખારક ખજુરના ખોખમે ખોખલા,

જનૈયાના હાથમાં ભરહેરે ધન ભાએગ,

એઠલાક તો ના દીઠાનું દીઠું કરીને

દાર પીછને પછે પડહેરે ધન ભાએગ,

પરમતસંગ જાણે રાગ એંદર જેવા,

એ દરોણી સાથે ફરહેરે   ધન ભાગ્યે
એવો દહાડો બાઈ પરમદીને આવશે
ઉકાળ પરમાતિયુ ક્યારે રે   ધન ભાગ્યે,

ઉપર પ્રમાણે ઉકાળ કવિએ પ્રગટિયું હતું—ત્યાર પછી પ્ર-
મતસિંહને સલામ કરીને જ્યાં બેઠો હતો ત્યાં જ જઈને બેઠો.
નવનીત—(પ્રમતસિંહ પ્રત્યે) વાલ, વાલ, પ્રમાતિયુ તો ઘણું જ વખા-
ણવા લાયક બનાવ્યું છે; જેવા તમે મહાજ્ઞાની અને મોભાગ્ય
બુદ્ધિના સમક્ષણ છો તેવો જ આપની પાસે ઉકાળ કવિ
છે; વળી આ કવિ તો જે વખતે જન્મ્યો તેજ વખતે ત-
મારા ગામને શોભા આપવાને વિધાતાએ જન્મથી જ કવિ-
તાની શક્તિ બહેલી છે; વળી તેના શરીરનો રંગ પણ આ-
પને મળતો આવે છે; વળી તે કાલી દેવીની સાથે પર-
ણેલો હોય એમ લાગે છે;

પ્રમત—હેં હેં કાળી દેવી એમ હશે ।

નવનીત—અરીણુ અરીણુ, અમારા દેશમાં તેને કાળી દેવી કહે છે,
એ દેવીને જે દરરોજ શેવે છે તેના શરીરનું લોહી એ
દેવી થોડે થોડે પીજાય છે; યકત હાડકાનું પિંજર રાખે
છે, પણ કવિતા બનાવવાની શક્તિ એ કાળી દેવીથી મેઘ
લેવાતી નથી;

પ્રમત—હા, વાત તો ખરી સે;—મારૂં બેટુ એ ઉકાળ કવિનું શ-
રીર સુકાઈ ગયું છે;—પણ મારી પાહે રહેનારા જેટલા સે,
એ બધાના શરીરનો રંગ મારા જેવોજ જાણી લેવો;
જો કે રંગમાં ફેરફાર થયો હોય ત્યારે તો ખંદા પોતા-
ની પાહે બેઢવા દેજ નહીં;

નવનીત—ત્યારે મારો રંગ તમારી સાથે ક્યાં મળે છે । હું તો
સુકાઈ ગયેલા સંકેત કપડા જેવી ખરાબ દેખાઉ છું;

પ્રમત—આયડી તો ગોરીજ લેઈએ; અને મરદ કાળા રંગનો હો-
ય એજ મન્યુત હમઝવો;

નવનીત—એટલાજ માટે હું આપના કાળા રંગનેજ બલિહારી
બાંધું । જુવાને પુરવ દેશમાં આપેા રૂજ દેશ છે તેમાં

ની તમામ ઓથો કાળા રંગના કૃષ્ણને જોઈનેજ મોહના પાંખી હતી એ વાત આપના જાણવામાં ક્યાં નથી.

પ્રમત—સાબાશ, સામારા, એ તો હું ક્યારેનોયે જાણું સું,—હવે હું જાઉં સું આ ઘરાણું તમે જોયું એટલે નીરાંત થઈ અને હું પણ હવે લગનના ઠાઠમાઠમાંજ રોકાવાનો સું કેટલાક તો પરગામથી ઠાકરડા ઠાકોર આવવાના સે, એટલે એમના ઉતારાની સોઈ પણ મારેજ કરવાની સે, નવનીત—બસે પધારો,

નવનિતની પાશે આ પ્રમાણે વાતોના ગપાટા સપાટા ચલાવીને મોટીઆશા વાળો પ્રમત્તસિંહ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

નવનિતને હવે નિરાંત થઈ, પ્રમત્તસિંહ દિવસમાં માત્ર એકજ વખત આવતો હતો, સંકેત પ્રમાણે કાર્ય ચોજવા સાડે હવે રાત્રી ક્યારે પડે ! એમ આશા કરતી નવનિત પોતાની મેડી ઉપર આમતેમ પગલા ભરૂં લાગી, વારંવાર આકાશ બણી નજર કરવા લાગી, આજે દરરોજ કરતાં વાદળનું વિશેષ જોર જોવામાં આવ્યું હતું, તેમજ આકાશમાં જળથી ભરેલી વાદળિયોનો વેગ જોસજોર જાણાતો હતો, નર્મદાનું ગંભિર જળ પ્રથમ કરતાં કાંઈ વિશેષ જોવામાં આવ્યું, આ વખતે સાયંકાળનો સમય થયો હતો, તેથી સેજસાજ દુર પ્રદેશ તરફ વરસાદ પડ્યો હશે, માટે તેમ થયું હશે, એવી કલ્પના નવનિતે કરી, રાત્રીનો સમય થયો એટલે દાશીયો નિત્ય નિયમ પ્રમાણે દિવા ખત્તી વીગરે કામ કરવાને લાગુ થઈ ગઈ; બ્રાહ્મણે ભોજન તયાર કર્યું હતું તેથી નવનિત પણ ભોજન કરીને મેડી ઉપર નિવૃત્ત થઈ બેઠી, સરાસરિ દસ ઘટિકા રાત્ર વાત હશે તે વખતે નવનિતે બે દાશીયોને છેક નીચે સુઈ રહેવાને આજ્ઞા કરી, દાશીયો સાથે નવનિતે રાત્રીને માટે નિકટ પરિચય રાખ્યો નહોતો, જ્યારથી પોતે એ મેડી ઉપર હતી ત્યારથી શરૂવાત થીજ એકાન્ત રહેવાનોજ રિવાજ રાખ્યો હતો તેથી તે દાશીયોને કોઈ રીતની શંકા આવવા જેવું કાંઈ પણ કારણ નહોતું, દિનપર દિન પ્રમત્તસિંહ સાથે પ્રેમ ભાવના નવનિતે ખતાવી હતી, તેમજ ખૂબે તેમ ઉતાવળથી લગ્ન સર્ઈ જાય તો સાડે એવી વાતોથી પ્રમત્તને પ્રેમનો સંપૂર્ણ દિલાસો આપ્યો હતો તેથી કોઈને પણ ન,

વનિતને મારે ઉઘટો અભિપ્રાય પ્રવેશ થઈ શક્યો નહોતો, બરાબર સત્રીના બાર વાગ્યા—યોગડીવાળાએ યોધડીયાં વગાડવાની શરૂવાત કરી એ વખતે સરણાધનો પણ તિવ્ર સોર થઈ રહ્યો હતો, રાજ-ધઢીમાં સઘળા માણસો નિદ્રાદેવીને વશ થયા હતા, આકાશમાંથી ઝીણાં ઝીણાં ફોરાં વરસાદનાં પડતાં હતાં, દિવશે ગમન કરનારાં પક્ષિયો માળામાં લપાઈને બેસા આત્મા વિના બેસી રહ્યાં હતાં, ચારે તરફ તમારાં અને દેડકાઓનો સોર બકાર થઈ રહ્યો હતો, વખતે વખતે સારસ પક્ષિની ઢનિ સંભળાતી હતી, આ વખતે માત્ર નવનિતજ પાછલા ઝરોખામાં ઉભી રહેલી હતી, આને તેંણે ઉલટીજ નજરણુ કર્યું હતું. જો કે તેણે અત્યાર સુધી તે સ્થળમાં બયથી નજરણુ કર્યું, હતું, પણ આજનું નજરણુ તેનું મનોર્થફળિ-ભુત થવાનું હતું; સંકેતનો સમય થવા આવ્યો નજરણુને નવનિતે મનખુત કછોટો મારી લીધો, અને સુતરની મનખુત દોરીને એકક હાથ છેટે એકક ગાંઠ વાળણા માંડી. કારણ કે હાથમાંથી દોરી સર-કી જાય નહી તેમજ અંગુઠામાં ગાંઠ પકડવામાં આવી શકે; તેથી તેવી યોગવાઈ તેંણે રખી, તે કામ તેંણે થોડી વારમાં કરી લીધું પછી તે દોરીને છેડે વજનદાર પથ્થર બાંધીને ઝરોખેથી નદિમાં ફાંસ્યો, તે મનખુત દોરી છળના મનખુત સ્થંભ સાથે બાંધી દીધી હતી; આટલું કરવામાં અર્ધ રાત્ર વીતિ, છળ નીચે નાવડામાં બેઠે-લો મુસાફર આવી પોહોચ્યો, તેણે દોરડું પકડીને હલાવ્યું—વારંવાર બે ત્રણ વખત હલાવવા માંડ્યું એટલે નવનિત જય જગદીશ્વરી એમ ઉચ્ચાર કરતી દોરી માર્ગે હિમ્મત ધરીને ઉતરવા લાગી; ઘણી ઝડપથી તે ઉતરી છેવટે નાવડામાં જઈ પોહોચી, અને ત્યાં-થી વેહેતા જળ બણી નાવડું હંકાર્યું—આ વખતે અંધારી રાત્ર હતી, તેમાં વરસાદના છાંંડા પડતા હતા: એટલે ક્યાં જવું । તેની સુ-જ પડે તેમ નહોતું, મદનચંદ્રે કોઈ દિવસ નાવડાને હંકારેલું નહો-તું, તોપણ બ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે યુક્તિથી કાર્ય બુદ્ધિવાન માણસ સાધી લે છે, ધીરે ધીરે એમ કાસ સુધી દુર ગયા, એટ-લામાં માંણીનો ધકકો વધારે જણાવા લાગ્યો, મદનચંદ્રે જળના આવણુ તરફ નજર કરી ત્યારે જળનો વેગ જોસબેર હોય એમ જણાયું—નવનિત અને મદનચંદ્ર એ બન્નેનો વિચાર એમ થયો

કે અત્યારે સત્રી તે તોપણ અને તેમ પ્રયત્ન કરીને કીનારા તર-
ફ આ નાવ હંકારીયે તો ઠીક, એમ વિચાર કરીને કીનારાની દિશા
પાણીના વેગથી સાધીને નાવ ફેરવવા માંડ્યું પણ તે મેહેનત વૃથા
ગઇ, કેમકે જળના વેગથી નાવને ધક્કો નશેથ લાગતો હતો તે-
માં વળિ એ પ્રયત્ન કરતા કરતામાં તો કડકડાવીને વરસાદ પડ્યો,
ચારે બાજુ મુશળધાર થવા લાગી; પશ્ચિમ દિશાએ જોરથી વિજ-
ળી ચકવા લાગી, બારંવાર મેઘની ગર્જના થવા લાગી, અને તેમાં
વળી જોત જોતાંમાં નમદા નદિમાં પૂર આવવા લાગ્યું, નાવકુતો
ચકરડી ભમરડીએ ચઢ્યું,

મદનચંદ્ર—નવનિત, નવનિત ! આજે આપણે મોહોતના સપાટા-
માં છીએ, પવનનું તોફાન ધણું છે, નદી પણ ચારે કાંઠે
થઈ રહી છે; છતાં તરવાનું પણ ફાવે તેમ નથી; હવે શું
કરવું ! નવનિત તો સ્તબ્ધ થઈ ગઈ; હુટક હુટક શબ્દથી
બોલી કે, પ્રિય મદનચંદ્ર ! આ દુર્ભાગણીને માટે આપનો
પ્રાણ શું આ નદીમાં જ હોમાશે ! હું તો મરવાની હતી
જ, પણ શું મદન આ આશ્રતમાં આવી પડ્યો; હાય હાય
હવે શું થશે ! એટલામાં તો એક બે હલકા લાકડાના
પોહોળા અને લાંબા ખજુરીનાં થડ તણાતાં તણાતાં આ-
વતાં હતાં તે મજબુત થડનો ધક્કો નાવડને લાગવાથી
પાણીમાં ડુબ્યું. અત્યંત અંધારામાં કોહોનું કોણ રક્ષણ
કરે ! હુબતિ વખતે એ મદન ! નાવ ડુબ્યું ! હવે તો હું
ચાલી; એ જ વખતે એ નવનિત ! હું પણ ચાલ્યો એમ
ગોથાં ખાતાં ખાતાં અગાધ જળમાં એક બિજની સાથે
સંબંધ વિના અન્નૌ ગેબ થયાં.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પરોપકારી યોગિણિ માતા.

સ્નાતપુગ પર્વતથી તે જ્યાં સુધી નર્મદા સમુદ્રને જઈને મળે છે ત્યાં સુધીમાં તે નદિના બન્યો તટ ઉપર જે જે ગામે વસ્યાં છે તથા તિર્થ સ્થાન છે તે ગામના લોકો જ્યારે તે નદીમાં વિશેષ પુર આવે ત્યારે તેમાં અનેક પ્રકારનાં તણાતાં સાગ વિગરેનાં લાકડાં હસ્તગત કરવાને માટે તે તે ગામના લોકો તે વખતે તૈયાર જ ઉભા રહેલા જ હોય છે; ગઈ રાત્રીએ વિશેષ પુર આવ્યું છે એમ સઘળા લોકો જાણતા હતા, પણ એવી કાળી અંધારી રાત્રમાં કોણુ હિમ્મતવાન હોય કે તે સઘળું જોવાને પણ તે વખતે ઉભો રહે !

બદ્ધર્થ તિર્થની એક યોગિણી વૃદ્ધવયે પોહોએલી પ્રાતઃકાળમાં સૂર્ય ઉદયની શરવાતમાં નિર્મદામાં સ્નાન કરવા સાર આવી હતી, તે યોગિણિની જોડે તેના એ અનુચરો સાધુવેશવાળા હતા, તેઓએ યોગિણિમાતાનાં ધોયલાં વસ્ત્ર હાથમાં લઈ લીધાં હતા; તે યોગિણિની ઉમ્મર લગભગ પચાસ વરસની હતી પણ તેના શરીરનો બાંધો એવો મજબુત હતો કે તેને જોતાં જ તે યોગિણીમાતા પાંતરા વરસની ઉચરવાળી હોવી જોઈએ એવો અનુમાન કર્યા શિવાય રહે જ નહિ, તે યોગિણિ શરિરે ગૌર અને દેખાવમાં મોહક હતી, તેનાં નેત્ર વિશાળ અને ચમત્કારીક ચળકતાં હતાં, તેની વાંણી એવી મધુર હતી કે તેના સહવાસથી સેંકડો અમીર ઉમરાવ અને ખીજી હરકોઈ સ્થિતિવાળા માણસો વશ થઈ ગયા હતા, તે યોગિણી શું કરતી હતી ! કોણુ હતી ! એ સઘળું આગળ જણાઈ આવશે, પણ હાલ તો તે યોગિણિ નિર્મદા નદી ઉપર નિત્ય નિયમ પ્રમાણે સ્નાન કરવા આવી પોહોએલી છે,

યોગિણિ તે તો યોગિણિ જ હતી. તે સેંકડો મદદ માણસોને પોતાનું પરાક્રમ બતાવનારી બહાદુર હતી, પાણીમાં તરવાની તેનામાં વખાણુવા લાયક કુશળતા હતી, જે વખતે તે સ્નાન કરવા સાર

આવી તે વખતે નર્મદામાં પુરનો કાનર થવા આવ્યો હતો તોપણ નર્મદાના મધ્ય ગર્ભમાં પાંણીની તાંણુ વિશેષ હતી, અને તે મધ્ય ગર્ભમાં સેકડો લાકડાં તણાતાં આવતાં હતાં, આ વખતે તે ચાલાક પરાપકારી યોગિણી પોતાના પરાક્રમનો ગુમાન દર્શાવનારી એટલા બધા પૂરપાટ પ્રરમાં તરવાને સાડ નર્મદામાં પડી, અને રનાન કરવા લાગી, એટલામાં એક ખજુરીનું થડ તણાતું આવતું તેની નજરે પડ્યું, પણ તે થડને કોઈ પદાર્થ બાંહેલો છે એમ દુરથી જણાયું, જેમ જેમ નજીક આવતું ગયું તેમ તેમ વધારે સમજાતાં એ જ નિર્ણય થયું કે કોઈ સ્ત્રીએ તે લાકડાની સાથે મડા ગાંઠ તરીકે વળગી પડી છે, અરેરે તે જીવતી છે કે મરી ગયેલી ! એમ વિચાર કરતી બોલતી તે યોગિણી માતા સત્વરથી તરતી તરતી વેગ સાથે આવતા લાકડાને પકડી લીધું, તેણીએ જ્યારે જોયું ત્યારે સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યું કે કોઈ સ્ત્રી આ લાકડાને વળગી પડી છે, જેમ અને તેમ તે લાકડાને ખેંચીને કિનારા ઉપર લાવી, પછી બળાકારે તે લાકડા સાથે વળગેલી સ્ત્રીને છુટી કરી, આ વખતે યોગિણી માતાએ પોતાના પવિત્ર મઠમાંથી પાંચ પરિસંધાસના પુજા મંગાવીને દેવતાથી સળગાવીને તાપણી કરી, પોતાની પાસે જે બે અનુચરો હતા. તેઓ ડુબી ગએલા માણસોના પેટમાં પાંણી પેસી ગયું હોય તો તેવાને શુદ્ધિમાં લાવી શકે તેવા હતા, યોગિણી માતાની આજ્ઞાથી તેઓએ તે બાઈના પેટમાંથી પાણી વીકાર કાઢી નાંખવાનો પ્રયોગ કર્યો, ચારે બાજુ ધાસના પુજા સળગાવીને તેણીના શરીરમાં ગરમીને પ્રવેશ કર્યો, તેણીની નાશીકા ઉપર રૂનું પુમડું મુક્યું હતું, તે પુમડું નાશીકાના શ્વાસ યોગે હાલવા માંડ્યું. તે ઉપરથી નિશ્ચય કર્યો કે હજુ આ કોઈ બાઈ છે તેના શરીરમાં પ્રાણ છે, યોગીણી એક નજરથી તણાઈ આવેલી બાઈના શરીર તરફ જોઈ રહી હતી, પછી એકાએક તે યોગિણી માતા બોલી હઠી કે બાઈયો! આપણો પરિશ્રમ રૂણીભુત થશે જ, હજુ આ બાઈને શુદ્ધિ આવી નથી, હજુ પણ તેના શરીરમાં ગરમીનો પ્રવેશ કરવાની જરૂર છે, એમ કહીને તે બાઈને ડોળીમાં ધાલીને યોગિણી માતા પોતાના મઠમાં લઈ ગઈ, ત્યાં કાંમજાના મોટા મોટા ધાબળા પાંચરીને તેને સુવારી, પછી તેના ઉપર બીજા કાંમજાના

ધામળા યુક્તીથી લપેટીને ઝોરાદયા, પછી આનુબાનુ અડાય
 છાણા સળગાવીને શઘડીયો મુકી દીધી, યોગીણી માતા એ વખતે
 પોતાની ગુમ ઝોરડીમાં જઈને પેટીમાંથી કસ્તુરીની શીશી લેતી
 આવી, તેમાં સુંઠનું ચુર્ણ મેળવીને તે અચેત થએલી બાઈના શ-
 રીર ઉપર માલેસ કરવા માંડ્યું, તેના કાનમાં સુંઠનું ચુર્ણ ભુંગણી
 દ્વારાએ ડુકીને ઉતારવા માંડ્યું, તેણીના માથા ઉપર વારંવાર ધી-
 ધની સાથે તથા યોગ્ય કસ્તુરી મેળવીને ઘસવા માંડ્યું, આ પ્રમા-
 ãે પ્રાતઃકાળથી તે દીવસના ત્રણ વાગ્યા સુધી ઉપચાર કર્યો, એટ-
 લે તે સ્ત્રી ચેતન થઈ, તેણીમાં હાલવા ચાલવાની શક્તી ઉત્પન્ન
 થઈ, તેણીનાં મિત્રાચાર્યાં નેત્ર ખુલ્લાં થયાં, સાધારણ પ્રજા [ભાન]
 પ્રગટ થવા લાગી, તુરત જ બોલી ઉઠી કે પ્રિય મદન ! પ્રિય મ-
 દન ! તમે ક્યાં છો ! હે મદન ! આટલું બોલીને નેત્ર મિચી દીધાં,
 અને પાસુવાળીને બેભાન સ્થિતિએ પડી રહી, આટલું બેઠેને યો-
 ગિણિ માતા બોલી કે અહાહા ! આ બાઈ કોઈ મદન નામના
 માણસને આપ છે, તેઓ બન્યો જણ આ નર્મદામાં ડુબી ગયાં
 હોય એમ જણાય છે, હળુ-આ બાઈ સ્વપ્નાવસ્થા ભોગે છે, હ-
 નુ તેણીને જગતનું ભાન આ અસાધ્ય વ્યથામાં પણ રહેતું છે.
 બન્ય છે તેણીના પ્રેમને, જરાક ભાન આવ્યું કે પોતાના અંતઃક-
 રણમાં જેની આકૃતિ ચિતરાઈ ગઈ છે તેને જ યાદ કર્યો છે, હળુ
 તે એમ જણતી નથી કે હું ક્યાં છું ! મને અત્યાર સુધી કોણે
 સારવાર કરી ! એટલું સમજવાને હળુ તેને પોતાના દેહનું પણ
 ખરાખર ભાન નથી, અરેરે તે કોઈ મદનના વિયોગથી કાયલ થએ-
 લી છે, જે કે તે મૃત્યુના પાશમાં સપડાઈ છે, તેને અસાધ્ય વ્ય-
 થા થઈ હતી છતાં આપણા પ્રયોગથી સાધ્ય વ્યથામાં આવી ગઈ
 છે, શરીરમાંથી હુઃખદાયક વ્યથાયોગે પ્રાણ જવાને કંઈ જ વાર
 નાહોતી પણ પ્રાણ જતા સાથે તેના હૃદયમાં ચિતરાયલો મદન કા-
 યમજ રહેલો છે, વાર ઠીક છે એ તો બ્યારે તે બાઈ હુસિયાર
 થશે ત્યારે જણાઈ આવશે, આ પ્રમાણે બોલતી યોગીણી માતાએ તે
 બાઈને શુદ્ધિમાં લાવવાને પ્રયત્ન કરવા લાગી,

બીજા દિવસની રાત્રીના બાર વાગ્યાના શુભારે તે યોગિણીના
 મઠમાં કામ કરનાર નોકર વર્ગ તેમાંમ નિદ્રામાં લીન થયા હતા;

એક સુશોભિત પરસાળમાં ઝંખો દીવો બળતો હતો; સંધ્યા
જમોએ શાન્તતા પથરાઈ ગઈ હતી, ચોમાસાની ઋતુ હોવાથી
તમરાતો અને દેડકાંનો વારંવાર નાદ થઈ રહ્યો હતો; આ વખતે
મેશુદ્ધ થએલી બાઈ અસરકારક ઉપચારને લીધે પ્રિય મદન !
હે મદન ! તમે ક્યાં છો ! અરે હું આ ઝોરડામાં ક્યાંથી ! એમ
કહીને નેત્રની દ્રષ્ટી પોતાના ઉશીકાની જમણી બાજુએ ફેરવી-
તે વખતે એક વૃદ્ધ બાઈ જે કે યોગીણી માતા હતી તેને બેઠેલી
દ્રષ્ટી; ઘણાજ ધીરા સ્વરથી તે બાઈ બોલી, અરે વળી હું અહિં
ક્યાંથી આવી ! હે માણ ! તમે કોણ છો ! હું અભાગિણિનો શું
આપે જ બચાવ કર્યો છે કે ! શિવશિવ, અરે હાય ! મારી જોડે
મારૂં રક્ષણ કરનાર, તથા મને પ્રાણથી પણ વિશેષ આહનાર,
જોખમમાં ઉતરનાર, શરીરનો પણ દરકાર નહિ રાખનાર
મદન ક્યાં હશે ! હે માણ ! હું અભાગ્યણિ એકલીજ આપને
તરફી આપનારી થઈ પડી કે ! શું મદનનું શરીર આપને હાય
નથી આવ્યું ! હાય હાય, એમનું શું થયું હશે ! તે નર્મદાના
મધ્ય ગર્ભમાં અને જળના તોફાનમાંજ રહ્યા હશે કે શું ! હે માતા !
આ જોતાં તો આપે જ મને જીવતદાન આપ્યું છે; આપના પ્ર-
તાપથી જ હું બચવા પામી છું; યદ્યપિ પ્રિય મદન ક્યાં ગયા હશે !
જેવી રીતે હું તણાતી આવી હઈશ, તેવી રીતે તે પણ તણાતા
આવવા જોઈએ. પણ શી આશા ! માણ ! હું બહુજ દુઃખિ છું
તેમ બોલતી બોલતી નેત્રમાંથી આ શું કાઢવા લાગી;

યોગીણી માતાએ ઘણીવાર સુધી આ દીન વચન બોલનારી
તરણુ બાઈના સામે દ્રષ્ટી કરી પછી બોલી કે બેટા ! તું ગભરાતી
માં, અહિંયાં તને કોઈ પ્રકારનો ભય નથી, જો કે હું નર્મદા નદિના
ઝોન્નરા (તટ) ઉપર આવી ન હોત તો જરૂર તારા પ્રાણનો
નાશજ થાત, તારા બચાવનું કારણ '૩૫ હું પોતેજ છું', મને પ્રા-
તઃકાળમાં દરરોજ નર્મદામાં સ્નાન કરવાની ટેવ છે, નિત્ય નિયમ
પ્રમાણે હું નર્મદા તટ ઉપર માહારા એ માણસોને સાથે લઈને ગ-
ઈ હતી. પરમ દિવશે નદિમાં પુરનો કાંઈક ઉતાર હતો પણ મધ્ય
ગર્ભમાં વિશેષ પાણીનું આવેણ હતું, મોટાં મોટાં લાકડાં જંગલ-
માંથી તણાતાં આવતાં હતાં, મને જળમાં તરવાનો શોખ છે, તેથી
તેવા પ્રજાળ જળમાં હું તરવા સારૂ અને જે કંઈ લાકડું હાથમાં

આવે તો તે પકડીને કિનારા ઉપર ધસડી લાવવા સારૂ પડી હતી, ક-
ર્મ સંયોગે ખચુરીતું થક તણાતું આવતું મ્હે નજરે જોયું, નજરે
જોયું તો ખરૂં પણ તે ઉપર વળગી રહેલી વસ્તુ મારા જોવામાં
આવી, તેથી તેનું નિશ્ચય કરવા ઉપર મારું લક્ષ્ય ગયું, તે તરત આવ-
તા લાકડાની સામે હું પણ તરતી તરતી ત્યાંજ સ્થલિ હતી, અ-
ને તે લાકડાને મ્હે પકડ્યું ત્યારે તો તું પોતે મડામાંકની પેઠે બે
શુદ્ધ થએલી તે લાકડા સાથે વળગી રહેલી અને જણાઈ આવી,
તે જોતાંજ અને દયા આવી, ઘણી ઝડપથી તે લાકડા સુધાં તને
મ્હે ખેંચી લોધી અને કીનારે આંણી, મારાથી બનતો પ્રયાસ તા-
રા બચાવ માટે જોટલો બનિ શકે તેટલો કર્યો, તેમાં દેવી પ્રતાપ-
થી તારો બચાવ થયો છે જેમાં અને અત્યારે અનહદ આનંદ પ્રા-
પ્ત થયો છે, બેટા ! તું મર્ણુના શંદમાંથી બચી ગઈ છે અત્યારે તો
ત્હારે શ્રી બાળાનિપુરા દેવીનો ઉપકાર માનવો જોઈએ, દીકરી !
તું આટલી બધી સા માટે ગભરાઈ ગઈ છું ! તારી સાથે મદન
નામનો કોઈ માણસ હતો કે શું ? કેમકે તું વારંવાર તેનેજ યા-
દ કર્યો કરે છે, તેમજ હું પુછું છું કે આ નર્મદા નદિમાં કેવી રી-
તે તમે તણ્યાં છો ! તમે ક્યા નગરનાં રહેનાર છો ! તમારા મા-
ત પિતા કોણ છે ! મદન નામનો માણસ શું તમારો સ્વામી હતો !
હું દિકરી ! જો કે કહેવા જેવી વાત હોય તો બેસાશક નર્મય
થપને મને કહો કે મારાથી બને તેટલો તમારા સુખને માટે પ્રય-
ત્ન થાય તો હું કરી શકું.

નવનિતે અથથી તે ઇતિ સુધીનું વર્તમાન યોગીનિ માતાને
કહ્યું—નવસપુરમાં છાકટા ઉ-મત્તનું કપટ, તથા ગાડીવાનની બદ્ધાન-
ત તથા ત્યાંથી પોલીસ અમલદારની કુદ્રષ્ટી તથા ત્યાંથી ચંદનપુર-
ના પ્રમત્તસિંહે તે અમલદારનું ખુન કરીને નવનિતને ફરેબ દીધો
અને હરી ગયો, અને ચંદનપુરમાં મદનચંદ્રનું આવવું તથા ત્યાં-
થી નાવડામાં ખેશીને રાત્રીયે સટકી જવું અને અંધારી રાત્રીએ
નર્મદામાં એકાએક રેલ આવવી જેથી તેમાં થતું તોફાન અને ના-
વડાનું હુમ્મનું—એ તમામ વૃત્તાંત નવનિતે યોગીણી માતાને કહિ દીધો,
યોગિનિ—એક નવનિત ! તમને પણ દુઃખ પડવામાં કાંઈ ખામી
રહી નથી, નવસપુર અહીંથી કોણ જાણે સોંગાઉ થતું

હશે કે કેમ તેની મને ખરાબર ખબર નથી, કેમકે ચંદન-
પુર અહિંથી ચાળીસ કોસ થાય છે, આ તરફના પ્રદેશ-
નો રાજ્ય જુદો છે, તેનું રાજ્ય અહીંથી વીસ ગાઉને છેટે
છે આ અમારો યોગીરાજનો મઠ કહેવાય છે તેમાં મુખ્ય
હું યોગિણિ છું; આ પવિત્ર તિર્થ અવાસમાં મહા માયા
દેવીનો ધર્મ સનાતનથી ચાલે છે, અહિંયાં જે વિરક્ત સા-
ધુ હોય તેજ રહિ શકે છે, તે સાધુ પણ દેવી ઉપાસક
હોય એજ અહિંયાં માન પામે છે, આ પરમ પવિત્ર અ-
ને નિર્ભય સ્થાન છે તને જે ભય ચંદનપુરમાં પ્રમતસિંહ-
નો હતો તેવો ભય આ સ્થળમાં નથી. અહિંયાં તો ફર
વાઘની સાથે હરણનાં ટોળાં ફરે છે, આ રમ્ય જુમિ કેવ-
ળ તપસ્વિ પુરોહીનીજ છે, અહિંયાં રહેવાથી મનના અને-
ક પરિતાપ નાશ પામે છે, ત્રિવિધિ ત્રાસનો પ્રકાશ સ્વપ્ન-
માં પણ થતો નથી, આ તરફની હવા અને પાણી સરીર-
ને ઠંડ કરે છે, કાંતી વધારે છે, હૃદયમાં શાંતીની ચાદ-
ર પથરાય છે, અનેક પ્રકારનાં પહેલાં દુઃખ જુદો જવાય
છે, આ મઠમાં ત્રિપુરેશ્વરીનું પુજન કરવાનું મન થા-
ય છે, હે દીકરી ! હવે તને કોઈ પ્રકારની અહિંયાં શિક-
ર નથી, હજુ તું અશક્ત છે, તારામાં શક્તી આવવાને
હજુ પંદર વીસ દિવસની વાર છે, ત્યાં સુધી તારી સાર-
વાર હું બાંધે કરવાની છું, આ મઠમાં મારા પરમ પુજ્ય
યોગેન્દ્રનાથ જે કે સમાધિસ્થ (માર્ણ પામ્યા છે) થયા
છે, તેમણે દેવી માર્ગનાં અનેક પુસ્તકોનો ભંડાર ભર્યો છે
તે આ ત્રીજા ઓરડામાં છે, તે જે કે તું સંસ્કૃત ભણેલી
છે તેથી તને વાંચવાને ગમત પડશે, તેમાં શક્ત માર્ગ-
નાં તથા વામ માર્ગનાં અનેક પુસ્તકો છે તે શિવાય બી-
જાં પણ પુસ્તકો જેમકે શંકર દિગ્વિજય, તથા દેવી ભાગ-
વત, શુકનિર્તિ, વૃદ્ધ્યાષ્ટાક્ય, વિવેક ચુડામણિ, પંચદસિ,
આત્મવિચાર, તત્ત્વબોધ, આત્મબોધ, આત્મપુરાણ વીગરે
પણ છે, તારો સઘળો વખત વાંચવામાંજ જશે, તને
અહિંયાં કોઈ પ્રકારનું કામ કરવું પડે તેમ નથી, રસોષનું

કામ આપણે રક્તમેત્રાનંદ કરીને છે તે કરે છે, માટે વખતે વખતે તને જે જે પ્રદાર્ય ઉપર રૂચિ ઉત્પન્ન થાય તે પ્રમાણે ભોજન પણ તયાર થશે ।

આ પ્રમાણે પ્રેમ બતાવનારી અને અત્યંત મમતા જણાવનારી યોગિનિનાં વચન સાંભળીને નવનિતને ઘણાજ આનંદ થયો, યોગિનિનું આદ્યુ વચન સાંભળતાંજ અરધુ દર્દી તો નવનિતના શરીરમાંથી દુર થઇ ગયું, ભગ અને ચિંતા રૂપી અસાધ્ય વ્યાધી જેમ વાદળાં આકાશમાંથી ખસી જાય છે તે પ્રમાણે નવનિતના અંતઃકરણ પ્રદેશમાંથી ખસી ગઇ, અને સાનંદ ચેહેરેથી નમ્રતા પુર્વક યોગિનિમાતા પ્રત્યે નવનિત બોલી-હે માજી ! આપનો ઉપકાર જેટલો માનું તેટલો યોગો છે, આપનાં અભય વચન મને આનંદ વધારનાર છે જેટલો મમતા મને જન્મ આપનારી મારી માતૃશ્રીની મારા પ્રત્યે છે તેટલો મમતા આપની મારા પ્રત્યે જોઇને મને ઘણાજ સંતોષ થયો છે પણ માજી આ નિરાશ્રિત બાકાનું રક્ષણ કેવું આપ થયાં એ ઉપકાર કાંઈ ઓછો નથી, એ ઉપકાર આ જન્મમાં તો શું પણ સંસ્કાર યોગે જે કે સ્મર્યુશક્તિ કાવચ રહેતી હોય તો પુનર્જન્મમાંપણુ યાદ લાવીને આપના ચરણની રજ મસ્તકઉપર જન્મભર ધરી કરીશ, માજી ! જેણે મને ઉપકાર કર્યો છે તે મહાશક્તિ છે જે કેવળ તત્વ ચિંતક અને સત્ય વક્તા છે; જેના હૃદયમાં પરાપકાર કાર્ય કરવાનો અભંગ ઉદ્દેશ છે; જે નિર્મળ પ્રેમને માટે પોતાનો પ્રાણ અર્પ્યો છે તે એક મદનચંદ્ર મારા હૃદયમાંથી કદી પણ ખસવાનો નથી; માજી ! મને જન્મ આપનાર માતૃ પિતા કેમ યાદન આવવાં જોઇએ. શું તેમનો ઉપકાર ઓછો છે ! અત્યાર સુધી મારા માટે તે કેવી સ્થિતિમાં રહ્યાં હશે ! તેમના હૃદયમાં તિક્ષણ વજ્ર પ્રહાર કેવો વાગ્યો હશે; તેમનું મન કેવી રીતે બ્રમિત થઇ ગયું હશે ! એ વિશે સઘળો ચિતાર જ્યારે હું મારા અનુભવ કલ્પના દ્વારાએ ચિતરું ત્યારે તે ચિત્રના કેંદ્રમાં મદનચંદ્રનું જ ચિત્ર ચિત્રાઇ જાય છે; અરેરે તે શું પુર્વનો સંસ્કાર હશે ! ના, ના, સંસ્કાર કહો કે સચિત કહો. કે ક્રિયમાણુ કહો. પણ મનેતો તેના પ્રેમનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ તેના સાદસ કુલથી નમકા નહિના મહા તે

શાંતમાંજ યાદોમ પ્રાણ સ્થિતિથી જ જણાઇ આવ્યું છે; શિવ, શિવ, શિવ, શિવ, મદનચંદ્રનું શું થયું હશે । તે મહા અગાધ પુર-
પાટ જળમાં મોટાં મોટાં સેકડો મણનાં વૃક્ષણ તણાતાં આવતાં
હતાં તો પછી માહારી અને મદનચંદ્રની શી મુંઝસ । હે માણ
હું તો આપની કૃપાથી બચી ગઈ પણ મદનચંદ્રને બચાવનાર
કોણ મળ્યું હશે; અરેરે પ્રાણ નીકળતી વખતે મદનચંદ્રના હૃદય
કેંદ્રમાં મારી સ્થિતિનું મિત્ર ચિતરાઇ ગયું જ હશે; તેના હૃદયમાં
મારા માટે મોટી ચિંતા રૂપી જ્વાળાનું આગ્નિદાન થયું જ હશે;
જેણે ટાઢ, તડકો, તરસ, ભુખ વેડીને ચંદનપુર સુધી આવવાને
સાધુ વેશથી પ્રયત્ન કર્યો. જેણે પોતાના માતૃ પિતાની પણ પરવા
રાખી નહી; જેણે પોતાના પેટને પોશણનું પણ પુરેપુરું સુખ
આપ્યું નહી. અને ચંદનપુરમાં મારા માટે આવ્યો,—અરેરે એમ
થતાં પણ છેવટે જળમાં જ ગેળ । હાથ હાથ, આ દેખાવ શી
રીતે ખિસકો જાય, એમ કહીને ફરીથી નવનિવ નેત્રમાંથી છાતી
શેઠ આંસુ કાઢે છે

દેવ આપતી યોગિની માતાએ નવનિતનાં ટપકતાં આંસુ કપ-
ડાથી લુછી નાંખ્યાં, તેને છાતી સરસી આંખીને કહેવા લાગી કે,
ગેટા । તું આટલી બધી શાણી અને ડાહી છતાં ફરી ફરીને
માટે દુઃખી થાય છે । તને ખબર નથી કે “ ક્યાં ચંદન ક્યાં
મલિયાળીરી ॥ ક્યાં સાયર ક્યાં નીર ॥ જ્યમ જ્યમ પડે
વિપતડી ત્યમ ત્યમ સહેશરીર ॥ ” નવનિત । દેહને તો સુખ અને
દુઃખ એ એ છેજ, તું આમ વલોપાત કરીને તારા શરીરને ક્ષીણ
કરતી માં, મદનચંદ્રનું આયુર્મેજ તારી પેઠે હશે તો તેની પણ કોઈ
રીતે કોઈ પણ જગોએ સારવાર થઈજ હશે, તે પણ જીવતો
હશે, જ્યારે મૃત્યુનું નિર્માણ હશે તો તે કાળ કોઈ ફેરવી શકનાર
નથી, માટે તું ધીરજ રાખ્ય, સમુરીનાં સારાંજ ફળ છે.

યોગિનીએ એ પ્રકારે વણો દિલાસો આપ્યો; નવનિત શાંત
થઈ ગઈ; હવે નવનિત ઉભી થઈને ફરવા નીકળે કે મઠમાં આમ
તેમ ફરી શકે તેટલી શક્તી મેળવી શકી નહોતી; તેથી તેણીમાં
શક્તી આવવાને કસ્તુરિ મિશ્રત અનેક પ્રકારની વસ્તુ વાળી સુટિકા
યોગિની માતા તે નવનિતને આપતી હતી, અને તે ઉપર પૌષ્ટિક

પદાર્થ દુધ, ઘીઘ, શર્કરા વીગેરે ખોરાક આપવા લાગી;

મનના કાંઈ વિચિત્ર ધર્મ છે; જેવી રીતે વીજળી એક સેકન્ડ-માં એક લાખ માઈલ જગી રહે છે તેવી રીતે તે વિજળીના વેગ કરતાં પણ કરોડ ઘણી અસંખ્ય અમર્યાદ અનંત વેગ શક્તિ મનની રહેલી છે; ધડીકમાં નેત્રની દ્રષ્ટી દ્વારાએ અનેક વસ્તુની સંકલના ઉપર મનોવેગ જઈ પહોંચે છે ધડીકમાં કાનથી સાંભળેલી હકીકત માટે ભિન્ન ભિન્ન ભાવાર્થના ચક્ર ઉપર મન પ્રબળતાને પામે છે. પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રીય રૂપી એક મોટા રથને હાંકનાર મન છે; એ વિચિત્ર મનને કાંણુ ઓળખે છે ! પ્રેમમાં પણ એજ જોડાય છે. અદ્વૈત માર્ગમાં જોડાવાને માટે પણ એજ મન દ્વારાએ મુમુક્ષુ થવાય છે; ચોરીને રસ્તે ચઢાવનાર પણ એજ મન છે, વ્યભિચાર કૃત્ય કરવામાં આગેવાંન પણ એજ મન થાય છે; મોહપાસમાં હસાવનાર, તથા નિર્દયતામાં હસાવનાર, એજ છે; હસાવનાર, રડાવનાર, આશ્ચર્યતામાં ગરક કરનાર, યુદ્ધ કરનાર, ઉત્સાહ વીગેરેમાં હસાવનાર એજ મન છે; — ધડી ધડીમાં તે પલટાય છે. સંકલ્પ વિકલ્પનું ચક્ર પણ તેની સત્તા નીચે જ રહ્યા કરે છે; એ પ્રકારનું મન અત્યારે નવનિતના મનને યોગીણી માતાએ આશ્વાસન આપીને શાન્ત રસનું દર્શણ કરાવ્યું !

અત્યારે તો એ યોગિણિ માતા નવનિતને ટટાર કરવાના પરિશ્રમમાં મથિ રહી છે, જેમ બને તેમ આ નવનિત ક્યારે હરતિ ફરતિ અને નિરોગિ થાય, એવા ઉલટમાં અને મોટી આશામાં યોગીણી માતા દિન પ્રતિદિન આનંદમાં દિવસ વ્યતિત કરવા લાગી. તેમજ નવનિત જેવી મહા સ્વરૂપવાન સુકુમાર મારે ત્યાં અનાયાસ આવી પોહોણી છે તેને માટે હવે મારે શું કરવું. અને જે કંઈ કરીશ તેમાં હું મોટું નામ મેળવીશ તથા આ સ્થાન પ્રબળતાને પામશે તથા એને લીધે મને મંત્રશાસ્ત્રી તથા ધનાઢ્ય વિદ્વાન પુરૂષો મારા તાબામાંજ રહેશે એવા કંઈ મોટા ઉમંગવાળી યોગીની માતા જેવી રીતે માણી પુષ્પ ને સાચવે તેમ નવનિતને સાચવવા લાગી અને તેની સારવાર કરવા લાગી.

મકરણ ૧૨ મુ.

સાયંકાળ

અરણ્યમાં બે મુસાફરનો એકાન્ત.

અને તેનું લશ્કર.

ચંદનપુર ઉપર ચઢાઈ

આ

વખતે સુર્ય આથમ્યો હતો, વાદળનાં મોટાં મોટાં દળ પશ્ચિમ અને પૂર્વ દિશાએ જાણે મેઝ પર્વતના શિખરે હોય તેવા ભાસતાં હતાં, આકાશમાં વાદળના ઝમાવથી અંધકારનું નિશાન જણાતું હતું. હજી સુર્ય પશ્ચિમ દિશાની ડક્કામાં અંધો ઉતર્યો હતો, હજી તેનાં કીરણો પૃથ્વીની સપાટીથી પંચાસ માઇલ ઉંચાણમાં આકાશમાં તેજ આપી રહ્યાં હતાં, તોપણ તે કિરણોનો પ્રકાશ જળ પુરિત વાદળોથી ઢંકાઈ ગયો હતો, સઘળા પક્ષિ વર્ષાઋતુના ઠંડા પવન વેગને લીધે પોત પોતાના માળામાં ચુપચાપ થઈને લપાઈ ગયાં હતાં, સારસ અને બગલાની પંક્તિ આમતેમ ઉડી રહી હતી; વગડામાં સેંકડો ખાખોચિયામાં વરસાદનું પાણી ભરાઈ ગયું હતું, તેમજ ફેટલાંક મોટાં તળાવ પણ કીનારા સુધી ભરાયલાં રમણિય દેખાતાં હતાં. ધોડીકવારમાં તો સુર્ય આથમીજ ગયો; કેવળ અંધારાએ પોતાનો અમલ ચારે બાજુ ઝમાવી દીધો હતો; સર્વ જગોએ ડાળાશની ચાદર પથરાઈ ગઈ હતી; આ વખતે માત્ર દેડકાં અને તમરાનો જ સોર બકોર થઈ રહેલો હતો. તે સોર બકોર અરણ્યમાં ભય પ્રાપ્ત કરે તેવો હતો; તે વખતે એક મોટા વડના ટક્ક નીચે બે બુવાન સ્વાર પરસ્પર વિચાર કરી રહ્યા હતા; તે બેમાંથી એક સ્વાર બંધીર ચહેરાવાળો તરણ મોઢો હતો, તેનો બાલમહેશ દિધું અને ત્રિવસ્ત્રિવાળો હતો તે શરીરે દ્રઢ, મજબુત, અને કઠાવર હતો, તેણે મસ્તક ઉપર બાંધી બાંધી હતી, તેની બાંધણી મેવાડી રજપુતના જેવી ટેલી અને વાંટી હતી તે પાછ ઉપર શિરપેચ હીરા અને ચાંચથી જડિત કરેલો બાંધ્યો હતો. તે શિરપેચના મધ્ય ભાગમાં

મોહોટો હીરા દીપક તુલ્ય પ્રકાશ આપતો હતો; તેની ગિરદ દાઢી ખાતીના ભાગ સુધી આવી રહેલી હતી, તેના બન્યો નેત્ર તથા રક્તવર્ણનાં હતાં. તેનું ગૌરવર્ણ એટલા બધા અંધારામાં પણ સ્પષ્ટ જણાતું હતું, તેણે અંગ ઉપર કમર સુધી લોખંડી કવચ પહેર્યું હતું, કમરમાં પોહોળા પટાવાળી લાંબી તલવાર લટકતી હતી, હાથમાં મોટા ભાક્ષા પેંગણના કડીમાં ભરાવેલો ખભાના અગ્ર ભાગને અડકાવેલો ચળકી રહેલો હતો, તેના જમણી બાજુના ખભા ઉપર બાંધેલા શરીયા ભરવાનો મૃગ ચર્મથી બનાવેલો બાથો બાંધેલો હતો. તે સાથે લોહ મિશ્રિત મજબુત કમાન હતી; બન્યો મોટા ઘુઝામાં ઘણો દુર માર પોહોળે તેવી રાયદલો ભરાવી મુકેલી હતી; તેવો બહાદુર આગેવાન સ્વાર પોતાની જોડે જે વિશ્વાસુ સ્વાર છે તે પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો;

પ્રિય ગંભિર ! આપણે ધારેલી જગોએ જવાને હજુ ત્રીસ માસ દુર છે; રાત્રીએ મુસાફરી કરવી ફાવે તેમ નથી. કેમકે ઠેરઠેર પાંણી, ભરાઈ ગયું છે;

ગંભીરસિંહ—મેહેરબાન ! આપનું બોલવું સત્ય છે; એટલા માટે જ સાંજ પડે એટલે જાવણી નાંખવાની જરૂર પડી છે;

પેહુલોતરણ જુવાન—આહાહા! ઉદરડો વકરીને કાબ થઈ ગયો પ્રેમ ખરૂં કે! તે કમળત શું સમજતો હશે! શું તે શુર રજ્યુતોના ખરગ પ્રહારને પાછો જુલી ગયો કે શું!

બીજો સ્વાર ગંભીરસિંહ—સાહેબ, એ જાત અને ઉદરની જાત સરખાવવા જેવી છે, જ્યારે ઉદર દારૂ પીએ છે ત્યારે મસ્ત થઈને ડોલે છે; તેઓમાં બુદ્ધિ ફેટલી! તેઓની જુન-જાસ શી છે! તેઓ જ્યારે હારે છે ત્યારે તેમને પીઠ ભતાવતાં કે નાસતાં પણ લાજ હોતી નથી; નિર્બળને શું કહેવાનું રહ્યું! જેઓ પોતાની ખરી જાતને માટે માથું ખસેડે છે; જેઓ પોતાના બાપ દાદાનું પણ રાખવાને ટેકી લા થઈને રણયુદ્ધમાં પાછા નહિ ફરતાં અડગ થઈને શત્રુની સામે જ ધસે છે તેઓ જ શૂર સત્રી છે; હું અનંદાતા સાહેબ! આપ ક્યાં અને એ કાંગસો ક્યાં ક્યાં સુધે અને ક્યાં દીપક; આપનું પ્રખર મેરાકમ કોઈનું પણ અજા-

ધ્યુ' નથી; જો કે તેઓમાં વિવેક હોત તો આહવાપ-
રિણામ આણે પણ ખરો કે !

તરુણ સ્વાર—બહુજ સાર થયું કે ખંભપુરની પાસે આપણે જઈ
પોહોઆ, ઘણોજ શ્રેષ્ઠ વિચાર મને સુઝયો કે સમુદ્ર સા-
થે નર્મદા સંગમ સ્થાન આગળ હું જઈ પોહોઆ. નહિ
તો સીલખંધ ઘડો આપણને ક્યાંથી મળત !

ગંભીરસિંહ—ગરીબપરવર ! હવે શું તે ખીચારી જીવતી હશે !
તે શિયળ વૃત પાછનારી પવિત્ર સાધવી પોતાનું શિય-
ળ સાચવવાના ટેકને લીધે જરૂર મળું પામી જ હશે, !
કાંતો આત્મ હત્યા કરી હશે, કેમકે સીંદીમાં લખેલી મુદ-
ત તો વીતી ગઈ, આજે મુદત ઉપરાંત બે દોહડા જરૂરી
થયા છે,

તરુણ બુઝાન—ભલે કદિ વધારે થયા તો તેનો ઇલાજ
નથી, મરવાનું તો છેજ એમાં આશ્ચર્ય શું ! પણ જો ધ-
ર્મને માટે મરેછે તેને ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે, તે
બાઈ પોતાનું શિયળ સાચવવાને મળું પામી હશે તો તે
બાળત મને ખેદ થતો નથી પણ ઉલટમાં હું તેના ટેકને માટે
ઘણાં વખાણુ કરીશ, જો કે તે મળું પામી હશે, અથવા
તો તેના મળેનું કારણ પેલો કોણ ઉંદરડો થઈ પડ્યો હ-
શે તો જરૂર હું પુરેપુરું શાશન કર્યા વિના રહેવાનો નથી.

ગંભીરસિંહ—ગરીબ પરવર ! આપ તો જો આજણુ પ્રતિપાળ
છો, આપ જેવા પ્રતાપવાન રાજકુમાર ધર્મ રક્ષક ન
હોત તો વેદ ધર્મને કોણ માનત ! આજણો બ્રહ્મત્વને શી
રીતે બાણી સકત ! વિકટ અરણ્યમાં મૃગ ઇત્યાદિક યુથ્ય
શી રીતે નિર્ભય રહત ! તપસ્વિયો નિશ્ચંત રહિને તપ
શી રીતે કરત ! મહાબાહુ ! આપનું નામ સાંભળીને
ચોર, દુર્જન, ખળ, કપટિ, કુટિલ, વ્યભિચારી, કુલટા, ઇ-
ત્યાદિક ત્રાસ પામીને નાસે છે, આપની સલવારના મારના
ત્રાસથી વ્યાધપણુ વનનો ત્યાગ કરી મોટા કંદેરામાં પે-
શી રહે છે, તો પછિ તે માછ કાંગલાં શું કરવામાં હતાં !
હે કુપાણુ ! અત્યારે રાત પડી છે આપની જાવણીથી આ-

પણે સરાસરી એક કોસ દુર આ તરફ આવી પોહોઆ
છીએ, છેક અંધાર થઇ ગયું છે રસ્તો ભુલાવો ખવરાવે
તેવો છે, એટલું ઘણું સાર છે કે આપણી ડાવણીના તં-
બુની આજુબાજુના દીપક સ્થાપનો પ્રકાશ અહી રહે
રહે દેખાય છે, તેથી કદી આપણે અહીથી જઇશું તો ડિ-
શાં શુન્ય નહી થઇએ માટે આપની આજ્ઞા હોય તો આ-
પણે અહિયાંથી ડાવણી બણી ચાલ્યા જઇએ.

આગેવાન તરૂણ્યોદ્ધાએ ગંભીર સિંહનું યોગ્ય બોલવું કમુલ
કરીને ઘોડો આગળ ક્યો તે બન્યો જણા થોડી વાર પછી ડાવણી-
માં પોહોઆ, શુરા રજપુત સિપાહિયો તંબુમાં નિદ્રા લેતા હતા
લશ્કરની ચારે બાજુ ખુલ્લા ખડગથી ધીર પુરૂષો પેરા ભરતા હતા
પ્રાતઃકાળ થયો એટલે ત્યાંથી ડાવણી, ડિપડી; પામદલ સિપાહીઓ ચા-
ર હજાર હતા, અને પાંચસો સ્વાર યુદ્ધને માટે ઉમંગવાળા અશ્વ-
ને ખેલાવતા ચાલતા હતા, સર્વેની આગળ તરૂણ રાજકુમાર યુદ્ધ
કુશળ યોદ્ધો ગંભીરસીંહની સાથે જાત કરતો અશ્વને ગતી આપતો
હતો, અતિ સત્વરથી જતાં છેક રાત્રીના આઠ વાગ્યાના સુમારે
અંદનપુરની ભાંગોલસાં લશ્કર આવી પોહોઆયું, રાત્ર અંધારી હતી
લેમજ તે ગામમાં એક બીજાનાં ઘર દુર દુર ટેકરી ઉપર હતાં તે
થી તે ગામના દરેક માણસો પોત પોતાના ઘરમાં નિશ્ચિંતથી તા-
પણી સળગાવીને તાપવા સાર બેસી ગયા હતા, કેટલાક ખેતરમાંથી
આવીને શ્રમ પામેલા દારૂના નિશાથી મસ્ત થએલા બાજરાનો રો-
ટ્તો અને 'ડુંગળીનું' સાક ખાતા હતા, કેટલાક પોતાની ઝૂપડીમાં
મિત્ર વર્ગ સાથે વગડામાં બટકીને ફરેલા હોય તે વીણેની વાતો
કરતા હતા, કેટલાક હરણ અને મૃગના ટોળાં પાછળ શિકાર મા-
ટે આથડેલાં છતાં શિકાર પ્રાપ્ત કરેલા ઉપર હર્ષ પામતા પોત પો-
તાના પરિશ્રમની બહાદુરીનાં વખાણ કરી રહેલા હતા, કેટલાક
પોતાની મર્યાદાવાળી ટેકરીના રમણિય અવાસમાં સરખે સરખા
મખિને બાંધત હરાવેલી હતી, જેમાં અલક્ષ્યાબદ્ધમતું સેવન કરીને
દારૂના નિશામાં મદમત થએલા વિચિત્ર અર્થવાળાં ગાયન
કરી રહ્યા હતા;

આ વખતે જેમ વર્ષા ઋતુનું જળ રેલ આવવાથી ધમકાર

ખંધ પેસે છે તેવી રીતે સરવિરં તંરૂં રાજકુમારે પોતાનું સૈન્ય
મુપકીર્તિ પ્રવેશ કરવા માંડ્યું.

ગંભીરસિંહ લડાયક અને ધણો ચતુર હતો; અત્યારે તેણે
સાંભળીથી પ્રમત્તસિંહની રાજધાની પાછળ ચારે તરફ પોતાનું
લશ્કર ફરતીને ઘેરા ધાલ્યો; આટલી ગોઠવાણુ કરવામાં રાત્રીના દસ
પાગવાનો સુમાર થયો હતો; ખંધ કરેલા રાજધાનીના દરવાજા આ-
ગળ તર રાજકુમાર પોતાના બહાદુર લડાયક યોદ્ધાઓના સાંભળતાં
પોતાના સેનાપતિ ગંભીરસિંહને કહે છે કે, ગુફાની અંદર સુતેલા
સિંહને છંછેડીને બાહર કાઢીને તેની સાથે મલ્લયુદ્ધ હું કરનારો
હું, છતાં દરમાં પેસી મથેલા કોળને પકડવાને માટે આપણને
કંઈજ મુશિખત નથી, તેમજ તેને ચેતાવીને તથા નમ્રતા કરીને
આપણે આપણું કાર્ય કરવું એમ શ્રેષ્ઠ કહેવાશે,

તરૂં રાજકુમારનું વચન સાંભળીને ગંભીરસિંહે તે વાત
સિરસાવંધી માન્ય કરી, — એજ વખતે બંધુકના દસ પંદર અવાજ
કરવામાં આવ્યા, — સઘળી ટેકરીયો કરતાં રાજધાની ટેકરી ધણી
ઉઘી હતી તેથી ગામના બિલાક ઠાકરડા કોડોની સાંમે થવાને એજ
ટેકરીનો મોરચો ઉત્તમ ગણવામાં આવ્યો હતો, — જે વખતે બંધુ-
કોના અવાજ થયા તે વખતે રાજધાનીમાં ખળભળાટ થવા
લાગ્યો, તેમજ ગામના સઘળા બિલાક મંડલને એકાએક બચ
ઉપત્ત થયો. તેઓ પોતપોતાનું કામ બાબુએ મુકીને ઢાલ, તલવાર,
તીર, કામઠો હાથમાં પકડીને લાણુવારમાં સજ્જ થયા, તે સાથે પ્ર-
મત્તસિંહના પેરેગીરએ રાજધાની કોટની માર્યાદાની અંદર
રહેલા હુશિયાર યદ્ધ ગયા, પેરેગીર પાસે નમ્રત થતો કદાવર ચોદો
પ્રમત્તસિંહ રાજધાનીના મોટા યોગાંનમાં આવી પોહોઝ્યો, અને
તપાસ કરાવ્યો કે કોઈ આ ગામ ઉપર ચઢી આવ્યું છે. તથા જે
આમેલ છે તેણે અનાયાસ ઘેરા ધાલ્યો છે, આ વખતે રાજધાનીમાં
દરબારી સિપાહી વર્ગના ઠાકરડાઓ બસે હતા. તેઓ હથિયારથી
સજ્જ થયા, તે સાથે પ્રમત્તસિંહ પણ લોહનો ટોપ માથે ધાલીને
તથા અંગ ઉપર કવચ ધારણ કરીને હથિયારથી સજ્જ યદ્ધ ગયો;
તુરંતજ તેણે ઢોલ વગાડવાની શરૂવાત કરી; તેથી તે ઢોલના
નદથી તેના ગામનાં લડાયક માંણસો સરાસરી પંદરસે બીલાક

સોફા તમાર ચાઇ ગયા—આ વખતે શું કરવું ! તેનો કંઈ ઉપાય
 મુશ્કેલી નહીં; કેમકે પોતાની રાજમદી પાછળજ સત્તુ લઈએ. ઘેરો
 વળી રહેલો છે; એ કે પોતાના માસના અને આંખના ભરણીયા
 માણસો સાચાજ છે પણ તેઓ તો નિયંત્રણની ટેકરીયો ઉપરએ
 વળેલાં છે; તેઓ સહુથી ઉચ્ચાણ રાજમદી ઉપર થી રીતે ચઢવા
 પામશે ! રાજમદીના રક્ષણ માટે માણસોનો કમાવ પોતાના
 તરફનો જ નીચો છતાં આગમચથીજ સત્તુની સેન્યનો કમાવ થઈ
 મુશ્કેલી છે તો હવે શા ઇલાજ કરવો ! સત્તુનું સેન્ય ક્યા પ્રકારથી
 હશે ! એ સમયો વિચાર સાહસ કામ કરનાર પ્રમત્તસિંહના મનમાં
 આવ્યો નહિ; પણ તેનો દૃઢ પિતા જ્યમલ હતો તેણે વિચાર
 કર્યો; તેણે પ્રમત્તસિંહને બોલાવીને કહ્યું કે, હે બાપ ! કાંઈ ખબર
 તો કાઢો ! કે કાંઈ આવ્યો છે ! આપણા ભણીથી એક ધરડા
 માંજુહને મોકલો અને તેની સંગાયે સંદેહો કઢાવો કે શાંણ માટે
 ચઢાઈ કરી છે ! મહે જે હશે તે બધુએ જણાશે; જાણ્યા વગર
 માણુહનો મરો શીદ કરીયે ! ઘેરો માલનાર માણુહને રૂપીયા બે-
 ધવેસીયે કે રાજ ખુચાવી લેવું સેકે વ્યય શે ! એ બધુંએ જણાશે;
 એમનામાંયે કાંઈ ડાહ્યું, માણુહ હશે કે નહીં ! હમણું સજીર ચામો,
 પછે જરે નહીં માને તાણે લડાઈ તો છેજને !

પિતાનું વચન સાંભળીને પ્રમત્તસિંહ તુરત સાંન્ત થયો.
 જ્યમલે પોતાના બાઈને પાછલની ખાતીના રસ્તેથી નર્મદાના
 જળમાં મળીને ખીજીને રસ્તે બાહર મોકલ્યો, એ
 રસ્તો કાઢના જાણવામાં નહોતો ત્યાંથી તે નીકળ્યો માણુસ
 એકાએક સત્તુના લશ્કરમાં જઈ પોહોઁઓ; આ માણુસ ધોળી
 મુછયોવાળો હાથમાં લાકડી પકડીને લશ્કરીમાં ખાતો ખાતો આવી
 પોહોઁઓ, આ વખતે સત્તુની સેના ચારે તરફ ફરી વળી હતી, એક
 રજપુત પયદલ શિપાઈએ અધારામાં લશ્કરીમાં ખાતો દૃઢ માણુસને
 ઢોઢો. તેથી તેણે તુરતજ તેનું કાંડુ પકડીને ટાંચ્યો. તે દૃઢ માણુસે
 લશ્કરના મુખ્ય અમલદારને મળવું છે; એમ મુખ્ય; તેથી તે
 પયદલ રજપુત શિપાઈ પેલા દૃઢ માણુસને લઈને જ્યાં તરજી રા-
 જકુમાર મંજીરસિંહની સાથે બેઠો છે ત્યાં આમળ ઢીલો કર્યો;
 તે દૃઢ માણુસે રામ, રામ, રામ રામ હવ્યાર કર્યો તે સાંભળીને
 તથા તેને બોલે તરજી રાજકુમારે કહ્યું કે, કેમ ડોસા ! હમે ક્યાંથી

જાણી છે । અને શું કહેવા મગિ છે ।

૨૬ મોલ્લી; કે આટલી અચારી રાત્રે તમે શા મારે ઘેરે
જાણો છે । એ કે લગાઇ કરવાનો આપનો વિચાર હતો તો અમને
રેલ્વેથી ખમર અમ ના આવી, અને આમ કરવાનું કારણ શું છે
એકલુ પુછવા સારું આવ્યો છું. હું આ મામના કાકાર જયમલને
આપ છું, અને જયમલ કાકારે આપના ભણી મોકલ્યો છે; અને
કહ્યું છે કે આપ ચિંતા મામના રાજ્યો । અને એકએક આમ
કરવાનું શું કારણ છે ।

કેમથી રક્ત થએલા મેતવાળા તરણુ રાજકુમારે કહ્યું કે;—તમારા
કાકાર જયમલને જામને કહો કે, નવલપુર નગરના રાજા આનંદ-
પ્રભ રાજાનો પુત્ર વિનોદચંદ્ર આવ્યો છે;—વળિ એટલું કહો કે
તમારો કુવર પ્રમત્તસિંહે અમારા મામના લાયક અને શાકુકાર
રત્નચંદ્રની દીકરી નવનિત આપનું અચારી કદમાંથી તેને પ્રેમ
દષ્ટને હરણ કરી ગયો છે; લથા અમારા પ્રભ રાજાના એક અમ-
લદારને જમૈયો મારીને ખુંન કર્યું છે; કદાપી તે અમલદારનું ખુંન
આજળી કર્યું છે કે કેમ તેનો તપાસ મહેં બારીક રીતે કર્યો છે
તેમાં એમ હતું છે કે તેને પ્રમત્તસિંહે માર્યો છે તે બાબત અમને
ખોટું લાગતું નથી. કેમકે તે કામ ચોખ્ખું થયું છે પણ ત્યાંથી એ
જામને નવલપુરમાં પોહોઆરી હોત તો તે પ્રમત્તસિંહ ઉપર પહોંચ
ખુદિ થાત અને તેને કાંઈ ધનામ આપત, પણ તેની સાથે દુશ-
આરથી વર્તવાને—કપટ કરીને પોતાને ઘેર લાવ્યો છે એ બાબતની
મને ખરેખરી ખમર મળી છે; એટલા મારે શિક્ષા કરવા સારું અને
એ જામને છોડવા સારું હું અને આવ્યો છું;

મામા ઉપર ધોળા કાગિયાવાળા ૨૬ કપાળ ઉપર હાથ મુ-
કાને કહેવા લાગ્યો કે, મરીબ પરવર । કામડાની ચાંચમાં દહી
થર આંધી રહે । વળી હાથીના માથામાં જે મોતી ચામ સે તે
કિર્વાનવાના હાથમાં ચાંધી આવે । એ મળ મોતી તો કેહરી
(સિંહ) નાજ હાથમાં આવે, મરીબ પરવર । એ પરમતસિંહ
જીવાન સે એણે કદિ દાહની નીલામાં ખુદિ ફેરવીને એ જામને આં-
ધ આંધીતી ખરી પણ એ જામ ઝોગલપયા દી લગી નદીમાં
મમ વેહેતા મુકવાનું વરત બેતાવીને ડાબની સાદી ઉપર બરમ-

ચારીની પેઠે એક મેડી ઉપરીયાં પડી રહેલી હતી. અને પચાદમે દીને લમન કરવું એમ બોલી હતી, પણ એ બાઇની ચતરાઇ એવી હતી કે આ રાજધાની પાછલે કરોબેથી દોરડાંના આધાર નરમદામાં નાવડાના આધાર સરકી જઈ સે, પણવાનું કામ તો ક્યાં એ રહુ કઠોતરીયા લખી હતી તેથી એ આધારથી જાની વાસામાં આવેલા લોટ શક્તિને પોતપોતાને ઘેર હેડ્યા ગયા, આ-તો ઉલટુ અમારુ દશીકુ થઇ જ્યુ સે, હમે નાહક આપ અમારી સાથે લદીને અમને હેરાન કરશો છમાં શું હાથ આવવાનું સે, જો એ બાઇ આંઈ હોત તો એક અડધી લદી પણ નાર નહી કરતાં આપ સરકારને સોંપી દઇએ અમને શી ખબર કે આપના નગરના રાજાની એ દોકરી હશે;

અમે તો આપનાં છીએ, આ માથુ આપ સરકારનું છે, જાની જ્યારે આપના રાજ ઉપર આફત આવી પડે અને કોઈ ચલાઈ કરે તારે અમે તો આપને અમારુ માથુ આલવાને ઘણી વખત તયાર થયા છીએ અને વળિ તયારજ છીએ, તો પછે પોતાના માણુહ જાણીને તમે ધમચકડ કરશો તો પછે આપને પસતાવું પડશે, અમે તો આપના રાજમાં ખંડણી ભરીએ છીએ માટે અમને તો પોતાના માણુહ મણુવા જોઈએ,

તમે જાણુ મુખી દઇને અતારે અમારી રાજધાનીમાં વધારે તમે અમારા મજબાન છે આપથી અમારે વધારે શું છે, હવે હું અંદર જઈમે રાજધાનીનું મોટુ આ બારણું વાશેનું છે તે ઉઘડાવું છું, અને જોમલ કાકારને બધી હડકોત કહી દઉં.

આવેલા વૃદ્ધ માણુશનું વચન સાંભળી દિધેદીવાળો તરણુ રાજકુમાર સંતોષ પામ્યો, લડાઇ કરવા કરતાં ખરો સાર પ્રથમ-જીજ જાણુવામાં આવી ગયો છે એટલે હવે કંઈ કરવા જેવું નથી પણ આપણુ પ્રથમ અંદર પ્રવેશ કરવો એજ ઉત્તમ છે અને આ-હેર લશ્કરને આ રાજધાનીની આજુબાજુ પકાવ કરવાને કુકમ આપવો એવો વિચાર કરીને તે વૃદ્ધ માણુસને ઉત્તર આપ્યો કે, ઠીક છે, એ બાબત વિચાર કરી શું તમે તમારા બાઈ જયમલને ખબર આપો અને રાજધાનીનું દાર અલાદે ખુલ્લું કરો.

પોતાની ઠકરાતનું હવે રક્ષણ કરો એવી આજ્ઞા સમજાવે.

પેલો વૃદ્ધ ડોસા પાછળની જગાએથી છુપી રીતે રાજધદીમાં દા-
ખલ થઇ ગયો. પછી થોડીક વાર સુધીમાં તમામ હકીકત જયમલ
હાકારને પેલા વૃદ્ધ ડોસાએ વીદીત કરી, તેથી ધૈર્યતાનો લાગ કરી-
ને રાજધદીનો મોટો દરવાજો ખુલ્લો કરાવ્યો, એટલે વિનોદચંદ્ર
રાજપુત્રે પોતાના ખરા શુર ક્ષત્રિ વીર પુરુષોને લઇને અંદર પ્ર-
વેશ કર્યો, તેનાં પ્રવેશ થતાં જ જયમલ હાકારે નમ્રતાપૂર્વક મોટું
માન આપ્યું તેમને જેસવાને માટે ઉત્તમ રાજ બેઠકના સંગારેલા
મકાનમાં સવડ કરી તે સધલા ત્યાં જ બેઠા, આ વખતે પાછલી
રાત્રી જતી હતી, તેમજ જયમલે દરબાર પદમાં આનંદદર્શક
ચિન્હનું ઢાલ વગડાવ્યું, જેથી તેમના ગામના બીલાક લોકોનો ઝ-
માવ થયો હતો તે લોકો તુરતા તુરત વેઈ જવા લાગ્યા, થોડી
વાર થઈ એટલે વિનોદચંદ્રનું લશ્કર શાન્ત થયું, અને તુરત જ
ભાનુદેવે પુર્વ દિશાના આકાશનો રંગ ઘોળો કર્યો;

બીજે દીવશે પ્રાતઃકાળમાં વિનોદચંદ્ર રાજકુમારે તે રાજ-
ધદીમાં દરબાર રચ્યો, જેમાં જયમલ હાકાર તથા તેમના બાઈબાત
વર્ગને અને પ્રમતસિંહ કુમારને બોલાવ્યા હતા, જયમલ હાકાર પ્ર-
ત્યે વિનોદચંદ્ર રાજકુમારે કહ્યું કે । હે વૃદ્ધ હાકાર । તમે તો ઘ-
રડા થયા છો એટલે હવે આ ગામની ઠકરાતનો અમલ ચલાવવા
ને પાછલી રાત્ર ચાલી જય છે, આ પ્રમતસિંહ રાજ્યની લગામ
પોતાના હાથમાં લેશે તે વખતે કેવો પરિણામ થશે । તે વિચાર
કરો, - પ્રમતસિંહના અવિચારપણા ઉપર બહુજ ધ્યાન આપવાનું
છે, પ્રમતસિંહ નિતિ વિરૂદ્ધ કામ કરવામાં કંઈજ આંચકો આપે ન-
થી, તે પોતાની પ્રભને શી રીતે સાચવી શકશે । એ તમારે વિ-
ચાર કરવાનો છે, તમે પોતે અમલ છો છતાં તમે પોતાની કાર-
કિર્દમાં કદી પણ આ પ્રમાણે કાચ કર્યું નથી; એટલા માટે હું
તમારાં વખાણ કરું છું તે ગરીબ સ્વભાવની નવનિત, પવિત્ર આ-
ચરણવાળી છતાં તેને બધ કરવાને માટે પ્રમતે ઉદ્દેશમાં તે નવ
નિત પોતાનો ટેક સાચવવાને માટે પોતાનો પ્રાણ જોખમમાં આ-
ણવાને પણ ભય પામી નથી, છેવટે તે દિલાશો આપીને નહિના
જળમાં ચાલી ગઈ છે, જે રાત્રીયે તે ગધ તે રાત્રીએ તમારા કહે-
વાથી જ જણાઇ આવ્યું છે કે દેશનું ભયંકર તોફાન હતું, તેથી

તે નાચ ક્યાં ઉતરી પડ્યું હશે ! શું થયું હશે ! તે હુમ્મી કાંઈ
હશે કે કેમ ! એ સવળું નિમ્મ કરવાને એ આમાર રહેલો, । તે-
થી ન્યાય માગે હું એજ દસવ કદ્યું કે તે નિરપરાધી સુધિ
નવનિતને બચાવે તેજાનવાળી નદીમાં ઉતરીને સડકી જવાનું
કારણ રૂપ આ પ્રમત્તસિંહ છે; તે ભિચારીને બચના આવેશમાં
નાંખવાનું કારણ એજ પ્રમત્ત છે તે મર્યુ પામી હશે તો મર્યું કા-
રણ પશુ આ પ્રમત્તસિંહ છે.

જે નિતિને જાણનાર છે તથા જે વિદ્યાન સજ્જન પુરુષ શુ-
દ્ધ અંતઃકરણો છે તેવા રાજા તો પોતાની પ્રજાને પોતાના પુત્ર
પુત્રી વૃદ્ધ સમજે છે, પોતાની પ્રજા ન હોય તોપણ પર જીને
અભય વચન આપનારા પરાપકારી હોય છે, તેવા રાજાઓ તો
સર્વેની સાથે સમાન દ્રષ્ટી રાખનારા હોય છે. તેવા જુગિપતિ કેવળ
જાત્યાભિમાની નો શું, પણ સ્વદેશાભિમાની થઈને દેશનું કલ્યાણ-
જ ધૃષ્ટ છે તેઓને ખીલકુળ રાગ દેશ હોતોજ નથી; ચાહે હિંદુ
હો કે મુસલમાન હો, પણ તે બન્નેની સાથે તેઓ સરખોજ પ્રેમ
બાવ રાખે છે સર્વેના સ્થુળ શરીરમાં એક અંતરાત્મા સમજીને
તેઓને કલેશ ઉત્તન થાય તેવું કદી પણ કાર્ય કરતાજ નથી; સો-
ક હિતને માટે જળાશયો બંધાવે છે, તપસ્વિયોને માટે વગડામાં
પર્ણકુટિ તયાર કરાવે છે, તત્વવેત્તા બ્રહ્મ વિદ્યા જાણનારા નિર્મ-
ળ સાધુઓના ચરણાર્વિદમાં અસ્તક નમાવે છે, સારી નિતિએ આ-
લવાના રસ્તા ઉપર પોતાની પ્રજાને દોરાવે છે, તેઓ રાજ બક્ષા
થાય માટે ઉત્તમ શિક્ષણ આપે છે; જેમ પિતા પોતાના બાળક
પુત્રને ઉછેરવામાં જેટલો હિમંગ રાખે છે તથા તે સાથે પોતાના
જીવનને મદદ કરશે એવી મોટી આશા રાખે છે, તેવી રીતે નિતિસ
રાજા પોતાની પ્રજાને સંભાળે છે અને યોગ્ય કરે છે,

પોતાના પિતા તરફથી સુખ પામેલો પુત્ર તથા પિતા તરફથી
અગાધ શ્રદ્ધ પામેલો છોકરો પિતાના મર્યુ પછી વિશેષ કરીને
જેવી રીતે ધણીજ અહસોસ પામે છે તેવી રીતે પ્રજા પશુ રાજા
તરફથી જ્યારે સર્વ પ્રકારે સાર સુખ પામે છે ત્યારે તે પ્રજા પોતાનું
તન મન અને ધન અર્પણ કરે છે; રામચંદ્રજીએ પ્રજાને બહુજ
સુખ આપ્યું હતું; જ્યારે રામચંદ્રજી વનવાસ સિદ્ધાન્તો તે વખતે

પ્રજા સમક્ષે જ્યોત્સ્ના નગરથી બાહર નીકળી હતી; ત્યાર પછી કાળે કરીને તે રાજ્યાંદ્રજની સાથે સઘળી પ્રજા વિમ્બનમાં બેસીને સ્વર્ગ મઠ હતી; એવા ધર્મિષ્ઠ રાજ્યાંદ્રજનામુણુ કથન શ્રાવે પ્રલય થતા સુધી પણ આત્મા કરશે; તેવા પવિત્ર આહાત્માના ઉપકારે કરીને વજ્ર યજ્ઞે જન્મત મર્થ પામતિ વખતે પવિત્રતા પ્રાપ્ત થવાને યાદ કરાવે છે;

જ્યારે રાજા ધર્મિષ્ઠ હોય ત્યારેજ પ્રજા ધર્મિષ્ઠ રહે છે; જ્યારે રાજા અભણુ, દુરાચારી, ચોર, લંપટ ખલ, ધૂત, પરાયુદ્વેષ હરણુ કરવાની વૃત્તિવાળો; હરામનું છિનાવિ લેનારો; પરાયા હક નાશ કરનારો, અન્યાયી, ઇર્ષાખોર, અને દગલબાજ હોય છે ત્યારે તેની પ્રજા પણ તેવાજ ગુણુવાળી નીવડે છે; કહ્યું છે કે 'યચારાજ યથા પ્રજા' તેજ પ્રમાંણે અત્યારે તમે પણુ અભણુ અને તમારી પ્રજા પણુ અભણુ છે; તેથી કેટલાં ઘોર કૃત્રમ થતાં હશે ! માટે કહ્યું કે અત્યારે વિદ્યાનિપુણુ વિદ્વાન સુશિક્ષ નવનિતનું ધ્રુમ થઈ જવું જોયું તેજ મુખ્ય કારણુ પ્રમત્તસિંહ છે;

અને એજ કારણુને લીધે નવલપુર નગરથી મારા રાજ્યના ખર્ચથી સેના લઈને અહિયાં સુધી મારે આવવાની જરૂર પડી છે. જેમાં મને અહિં સુધી આવતાં પચિ હજાર રૂપીયા ખર્ચ થયા છે. અને નવનિતને અન્યાયથી ત્રાસ આપ્યો અને તેને મોટા જોખમમાં નાંખી છે તેટલા માટે પુણે લાખ રૂપીયા તમારો દંડ કરું છું.— તે મળીને એક લાખ રૂપીયા અત્યારે આપવા જોઈએ.

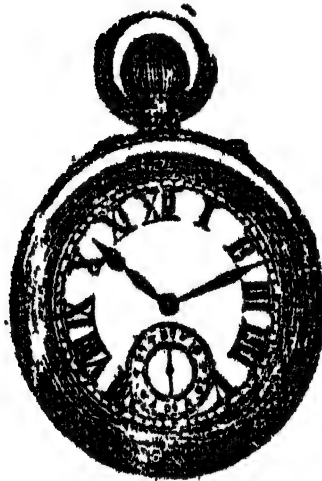
પ્રમત્તસિંહ બાર માસ સુધી અમારા રાજ્યમાં અમારી પાસે રહીને રાજનિતિ અને સદ્વિચાર વર્તણૂકનો અભ્યાસ કરે. અને તેમ થયા પછિ તે અમારો સારો અભિપ્રાય મેળવી શકે નહિ તો તેને રાજ્યાદીનો આધિકાર નથી; માટે તેને અમારી સાથે મોકલવો જોઈએ;

આ પ્રમાંણે વિનોદચંદ્રે તે રાજ્યદીની અંદર સભા ભરીને ઠરાવ વાંચી સંબળાવ્યો !

તે સંબળીને અંદરપુરના ઠાકોરે તે વાત કબુલ કરી, એજ વખતે એક લાખ રૂપીયાના તોડા દંડના રજુ કરી દીધા, અને પ્રમત્તસિંહને

સાર સિક્કા મેળવાને માટે વિનોદચંદ્ર સાથે મોકલવાનો નિશ્ચય થયો, તેમજ વિનોદચંદ્ર સાથે રહેવાની ઇચ્છા પ્રમત્તસિંહની પણ સંપૂર્ણ રીતે થઈ હતી;

ચંદનપુરમાં વિનોદચંદ્ર એ દિવસ રહ્યો, ત્યાર પછી ત્રીજે દિવસે પોતાના લક્ષ્મીચંદ્ર-પ્રમત્તસિંહને લઈને તથા લાખ રૂપીયાની ત્રીજેરી લઈને નવલપુર નગર બહી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ભગુવાં વસવાળી નવનિત.

ભદ્રશિલાં તિર્યના મઠ ને

ભદ્રશિલાં તિર્યના મઠમાં યોગિણિ માતાના ઉપકારથી કેટલેક દિવસે નવનિત તંદુરસ્તી ઉપર આવી ગઈ, જે કે પ્રોતાનું હિત ધ્યાનર મિત્ર મદનચંદ્રના વિયોગ રૂપી કીડો તેના હૃદયને રાત્ર દિવસ કોતર્યાં કરતો હતો. તોપણ સ્વભાવિક યોગિણિ માતાની સધળી પ્રકારની સંભાળને લીધે તે નવનિત કેવળ શશકલ થઈ; તેની શરિરની કાંતી પ્રથમ કરતાં વિશેષ વખાણુવા જેવી થઈ. તે નવનિત મદનચંદ્રના વિયોગથી ભગુવા વચ્ચે જેહેરતી હતી, પણ તે ભગુવા વચ્ચે તેણીની મોહક કાંતીને વધારે શોભા આપતા હતા, તેના બાંધે હાથ મૂળાલ દંડ જેવા શોભતા હતા, તે સંપૂર્ણ યુવાવસ્થાને પોહોતી હતી, તેથી તેના સ્તન ભારને લીધે નમી જતા હતા; તેના કંઠમાં પુષ્પનો હાર જાણે તેના સ્તન ચિખુકને સ્પર્શ કરતો હોય તેવું દેખાતું હતું, તેના સુદર ઓઝ રાતા સમુદ્ર-માંથી નિકળતા તરંગ જેવા, કિંવા પ્રવાહના છોડ જેવા રક્ત હતા, તેનો ગાભ (કપોલ પ્રદેશ) તુંગ અને શ્વેત હતો; તે જાણે મદિરા રસ ભરેલી માણીકય સુક્રિતાના સંપુટ જેવા દેખાતા હતા, એટલુંજ નહિ પણ સુવર્ણના સંપૂર્ણ અગ્રીમાં તપાવેલા જોવા ચંપકે વર્ણના જાણાતા હતા, તેની નાગિકા દિમક જ્યોતિ સમાન અસ્ખલન સુશોભિત હતી, તથા સરસ્વતિની વિણા વમાડવાના રત્ન-મય ગજ જેવી હતી, તેના બાંધે ચક્ષુ વિકસિત કમળ જેવાં તથા હર્ષમીના નિવાસ રૂપ ક્ષિરસાગર તુલ્ય હતું, તે વિગ્રાળ ચક્ષુ કર્ણ પ્રદેશ સુધી કોષથી ધસ્તાં હોય તેવાં રક્ત રંગના ચળકતાં હતાં તેની બાંધે ભમરો બાણાવળી સૂર પૂરપોના હાથથી જાણે ખેંચાય-લા ધનુશ હોય તેવાં તક હતાં એટલુંજ નહિ પણ જાણે મદમત હાથીયોની જાણે મદમેખા જેવી તેની ભમરો શોભતી હતી, તેણી ના સિલાદમાં જે તિલક મિડ હતું તે જાણે કામદેવનો મોહ તેના

વડન ઉપર શ્રામ થયો હોય તેવો આસ દેખાતો હતો; તેણે જ-
 ન્યેા કણ્ઠમાં મોગરાના મુખપની ઝળિયો પાલી હતી, પણ તે જણે
 તેણીના ગાલ પ્રદેશ સાથે સંબંધ રાખીને વારંવાર અંચળ ચિત
 માળા આલિંગન કરતાં હોય તેમ જણાવું હતું; તેના દિવે કેસ ક-
 ટી પ્રદેશ સુધી પહોંચેલા જણે વામુકિ નામ રત્નસિલા ઉપરથી
 પ્રવેશ કરતો તથા કટિ તટરૂપી અમૃતતું પ્રાપ્ત કરવાને માટે શંકા
 માસ્તો પડી રહેલો હોય તેવા સ્થામ રંગના દેખાતા હતા; તેણી
 ના ગાલ પ્રદેશમાં જસ્મની ત્રિવલ્લિ ત્રિવેણી જેવી દેખાતી હતી,
 તેણીએ મસ્તક ઉપર જગતું વચ્ચે આચ્છાદન કરેલું ઉદય સૂર્યથી થ-
 તા આકાશના રંગમાં ઉદય થતા રક્તવર્ણના સુર્ય જેવું મુખ
 દેખાતું હતું; તેના મસ્તક ઉપર કુદરતિ લાલાષ જેવી હતી કે જા-
 લે શેયો પુર્યો હોય તેથી કરીને તેણીના સાંખા કેસ જણે રક્ત
 રંગના મદિરા રસમાં ધોવાતા હોય તેવા દેખાતા હતા; તેનું સ્મિત
 હાસ સેંકડો અંદરનું માન મુકાવે તેવું હતું સેંકડો ધીર પુરૂષોના જ-
 ન્યે હૃદયને પીગળાવી નાંખે તેવું હતું, સેંકડો મહારથિયોના હાથ-
 માં પકડેલા ધનુષ ઉપરની નજરને મુકાવનારું હતું; સેંકડો સાધુ
 વૃત્તિની વૃત્તિને અસાધુ વૃત્તિ રૂપી દોર ઉપર નચાવનારું હતું;
 જો કે તેણીનાં નિર્મળ નેત્ર વિકાર વિનાનાં હતાં તોપણ તે નિર્મ-
 લ નેત્ર વિકારી પુરૂષોના હૃદયને તિક્ષણ ખાંણ રૂપે ઉદ્દન કરનારાં
 હતાં; મૃગ સમુદાયના નેત્ર ઉપમાને હસાવનારાં હતાં, અંચળ પ-
 ક્ષિયોની ચપળતાને ટક્કર મારે તેવાં હતાં, જળમાં નિવાસ કરનાર
 મીનની મતી જેવાં હતાં; તેણીનું સખળું અંગ સુરંગ હતું; આ
 અધળો દેખરેખ યોગણિ દેવીની હતી;—યોગણી માતાએ તેણી
 ઉપર ઘણીજ દેખરેખ રાખી હતી; આખો દિવસ અને રાત્ર
 તે નવનિતની પાસે રહેનેજ ગાળતી હતી; જે પ્રકારે નવનિત વિ-
 શ્વેષ દુહડી અને રૂપાળી દેખાય તેવો પ્રયોગ કરવામાંજ મુંઘાતી
 હતી; નવનિત સંપૂર્ણ રીતે ઘસક્ત અને સખળ ઘઈ એટલે યોગી-
 ણીમાતાએ પોતાના મઠમાં જેટલા વિભાગ ઓરડા, ઓરડીયો, બેઠક,
 વીગરે જેજે પદાર્થ હતા તે બતાવી દીધા હતા; એ મઠમાં દુર્ગા
 પ્રસાદ નામનો આશ્રમ હતો; તે આશ્રમનું પુસ્તકાલય નવનિતને
 તે યોગણીમાતાએ બતાવ્યું હતું. તેથી તે પુસ્તકાલયમાં ઘણો ખર્ચ

વખત પુસ્તકો વાંચવામાં નવનિત માળતી હતી, પણ તે પુસ્તકો વાંચીને નવનિતને કંટાળો આવતો હતો. તેથી તેમાં જવાનું તેણે એ ત્રણ દિવસથી બંધ રાખ્યું હતું;

હવે તે પુસ્તકાલયમાં નવનિત શા સાર જતી નથી. એવી જાંઠા આવવાથી યોગિણીમાતાએ નવનિતને પશ્ચ કયો કે, બેટા ! તું હવે પ્રથમની માફક પુસ્તકો કેમ વાંચતી નથી. વળિ તને ખાણું કાંઈ માદ આવ્યું કે શું. હવે તું કંઈ પણ યાદ લાવતીજ નહીં. મદન ના-મનો તારો નિત્ર કાંઈ અત્યાર સુધી હયાત હોયજ નહીં; માટે તે લરડનો લક્ષ છોડી દે; તું શા માટે એકલું દુઃખ અને રોટમો ખાય છે. અહીયાં શી ખોટ છે. હજી તો તને આ પવિત્ર બ્રહ્મશિક્ષા મળે. ખરેખરો બેદ તો હવેજ માલુમ પડવાનો છે; જ્યારે તું છુપા બેદને જાણી લઈશ ત્યારે તું એમજ સમજીશ કે, સ્વર્ગનું સુખ પણ ત-થુમાત્ર છે; જે સુખ આ મઠમાં સનાતનથી આજ્ઞાતા ધર્મની પર-નાળીકામાં રહેલું છે તે સુખ મોટા મોટા પૃથિવ પતિને ત્યાં પણ નથી; સ્વર્ગમાં ઈદ્રને ત્યાં પણ તેવું સુખ નથી; માટે બેટા ! તું આ-સ્થળમાં તો કેવળ મસ્ત અને આનંદજ ભોગવ્ય; અને તું તે પુસ્તકાલયમાં તમામ પુસ્તકો વાંચીને માહિત થા; તને કદિ શંકા આવતિ હોય તો જ્યારે દુર્ગાપ્રસાદ આચાર્ય આવે ત્યારે તેમની પાસે જઈને ખુલાસો લેઈ લેવો; કે તારા મનનું સમાધાન તુરતજ કરી દેશે; એટલા માટે બેટા ! તું કોઈ રીતે ગભરાતી નહીં;

નવનિત—માણ ! આ મઠમાં ખીજે છુપો બેદ કયો છે !

એ હું જાણુવા માગુ છું; વળિ તમે જે પુસ્તકાલય ખતા-વ્યું તેમાં તો વામ માર્ગનાં અસંખ્ય પુસ્તકો છે; તેમાંથી અત્યાર સુધીમાં દસ ખારમંથ રહે બેઈ લીધા છે. તે બેતાં મનેતો વિચિત્ર ધર્મની પરનાળિકા માલુમ પડે છે; સના-તન વેદશાસ્ત્રથી કેવળ વિરજ દરસાય છે, જેમકે, સ્વેત રંગના વિરૂદ્ધ કાળો રંગ છે; સત્ય વિરૂદ્ધ જેમ અસત્ય છે. સુખ વિરૂદ્ધ જેમ દુઃખ છે; સૂર્યના પ્રખર તેજ વિરૂદ્ધ જેમ અંધાર છે, મિષ્ટ પદાર્થ વિરૂદ્ધ જેમ કડુતા છે; તેમ સત્ય વેદશાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ નામમાર્ગિય શાકત માર્ગ જાણાય છે;

આટલી વાત કરે છે એટલામાં રૂઢિપુષ્ટ મુસ્તંજ જેવો શરીરે મળ્યુત, દિર્ઘ છાતીવાળો અને મોટા પેટવાળો મલમલનો ઉપરણો ઓઢીને જરાક દુરથી એક માણસને આવતો દોઢો, તેણે મસ્તક ઉપર ચકરી પાધડી પુનાશાષ પેહેરેલી હતી; તેના મસ્તકથી તે હડપચિ સુધી સધળા ગોળ આકૃતિ હતી; તેની ગદન પાછના કાંધ જેવી મળ્યુત હતી; તેનાં નેત્ર લંબગોળ અને રકત હતાં. તે ઉપરથી જણાતું હતું કે આ માણસ કેવળ વિપદાશકત હોવો જોઈએ; તેનો કપોળ ભાગ માંસલ હતો તેથી કાચખાના પીઠની માફક તુંમ દેખાતો હતો; તેણે બન્યો કાનમાં રૂદ્રાક્ષના ત્રણ ત્રણ મણકાની મોલક સુવર્ણના વાળાથી જડીત કરીને પેહેરી હતી, તેના કંઠમાં મોટા મણકાના રૂદ્રાક્ષની માળા હતી; તેના દિર્ઘ બાલમાં ભરમનું ત્રિપુડ ખેચેલું હતું તે ત્રિપુડના મધ્ય ભાગમાં અર્ધ ચંદ્રાકાર લિલકમાં ત્રિકોણ ચિત્રનું હતું; તેણે વિશાળ છાતી ઉપર બે તરફ માયા બીજ મંત્રના અક્ષરો ચંદનથી ઉઠાવ્યાં હતાં; તેનું મસ્તક મોટું હતું; મસ્તકના ડાબા અ. ને જમણીબાજુના ઉપસેલા માંસથી તથા તેના ભરપુર તર મગજથી એમ જણાઈ આવતું હતું કે તે સંપુર્ણ ખટખટિ અને બીજના પેટમાં પોતાનો સિદ્ધાંત ઠસાવી દેવાની શક્તિવાળો દુરાચારી અને પ્રપંચી હોવો જોઈએ; તેના બન્યો ભુજદંડ ઘણા મળ્યુત અને માંસલ હતા; તેની વિશાળ છાતી અને તે નીચેના પેટનો ભાગ મળ્યુત હતો તેથી જણાતું હતું કે તેના પેટમાં જઠરામીનું બળ વિશેષ હોવું જોઈએ; તેના ધગની પીડીયો મળ્યુત અને જડી હતી, તેથી પ્રવાસ કરવામાં યાકે નહીં તેવો જણાતો હતો; એવો એક તરણુ જુવાન અનાયાસ જ્યાં યોગિણિ માતા અને નવનિત વાતો કરે છે તે વખતે આવી ચોહોચો, તે માણસને જોતાંજ યોગિણિ માતા એકદમ ઉભી થઈ અને નમ્રતા પુર્વક બોલવા લાગી કે, આવો આવો, માહારાજ, હું આચાર્ય માહારાજ ! આપ ભલે પધાર્યા; હુમણાંજ આપની વાત આલી રહી હતી; હું માહારાજ હું એમ ધારતી હતી કે તમે પંદર દિવસમાંજ આ તરફ આવી મોહોચરી. પણ તેમ ન થતાં સરાસરી એક મહીના ઉપરાંત દિવસ થવા આવ્યા; શું કાંઈ આપણા શાકત મદ-

હે માહારાજ હું એમ ધારતી હતી કે તમે પંદર દિવસમાંજ આ તરફ આવી મોહોચરી. પણ તેમ ન થતાં સરાસરી એક મહીના ઉપરાંત દિવસ થવા આવ્યા; શું કાંઈ આપણા શાકત મદ-

ની શાખાઓમાં વધારે ટકવાની જરૂર પડી હતી કે શું । આલ્યો કહિ તેમ થયુંજ હશે, હવે તો અહિયાંજ ટકવાનું થશે; કેમકે તે તરફનું કામ તમે કરી આવ્યા છે, એટલેજ એ ત્રણ માસ સુધી કાળજી રાખવી પડે તેમ નથી;

દુર્ગાપ્રસાદ આચાર્ય—કાળીકાના પ્રતાપથી ફતેહ કરીનેજ આવ્યો છું ધારેલી વસ્તુ ધણિભુત થઈ છે, જ્યાં દુર્ગાપ્રસાદ જાય ત્યાં કદી પણ કાર્યમાં હાંની થાયજ નહિ;

યોગિણિ માતા—જય અંબે જય અંબે જય ભગવતિ, તથાસ્તુ; તમારા હાથમાં યશનું ત્રિશુળ છે તેથી સંવદ્ધ વિજયજ છે;

એ વાત થઈ રહિ, એટલે દુર્ગાપ્રસાદ આચાર્યજીની દ્રષ્ટી નવનિત તરફ ગઈ; તેણે પોતાના બન્યો નેત્રનાં આકર્ષણ સ્થિર દ્રષ્ટી વડે કરીને તે નવનિતના સવાંગ તરફ નિહાળ્યાં કરતો હતો—પછી થોડીકજ વાર થઈ એટલે આચાર્ય યોગીણિમાતા પ્રત્યે બોલ્યો કે, દેવી ! આ તરફ લલના કોંણ છે પોતે ક્યાંથી આવ્યાં છે ।

યોગિનિમાતાએ આચાર્યને માન આપીને નવનિતનો ઇતિહાસ આરંભ્યો તે અંત સુધીનો કહી દિધો; તે સાંભળીને આચાર્ય માહારાજ પ્રવૃદ્ધ વદનથી બોલવા લાગ્યા કે—વાહ વાહ, ધન્ય ભાગ્ય કે આહવાં ગુણિ અને વિદ્વાનનું પધારવું ક્યાંથી । જળિ સંસ્કૃતનો પણ સંસ્કાર સારો છે; એવો સંસ્કાર સેંકડો સ્ત્રિઓમાં કોઈકનેજ હોયછે એ જોઈને મને તો ઘણોજ આનંદ થાયછે;

યોગિણિ—એ તો શું પણ પાશ્ચાત્ય દેશની પણ ઉત્તમ ભાષા જાણે છે વર્ષિ યાવનિ ભાષામાં પોતે નિપુણતા ધરાવે છે, જેમ કંજુસ માણસ ધનનું રક્ષણ કરે છે તેમ મહે આ નવનિતનું સ્થાણ કર્યું છે; શરીરમાંથી પ્રાણ જાય તો તે પ્રાણ જવા દેવાને જેમ કૃપણ માણસ તમાર થાય છે પણ ધનનું રક્ષણ કરવાને ચુકતો નથી તેમ આ પ્રિય નવનિતનું રક્ષણ કરવામાં મારો દેહમાંથી પ્રાણ જાય તો પણ હું પરવા રાખતી નથી કેમકે આ સુશિલ નવનિતમાં ઘણાજ વખાણવા લાયક ગુણ છે; અરે ગુણુતો છે જ પણ ધર્મિયે તેના શરીરમાં ત્રિકોકને મોહ પમાડે તેવું સ્વરૂપ મુકી દીધું છે; તેની કોકિલા જેવી વાણી મને

બહુ જ પ્રિય લાગે છે; એમ કહીને પેલા આચાર્ય દેખતાં નવનિતને પેલી યોગિણી પોતાના હૃદય સરસી ચાપે છે; અને પછી કહે છે કે ભોટા, નવનિત ! આ ધર્મ ગુરુ આ-ચાર્યથી બિલકુલ શરમાવું નહીં;

નવનિત—માછા શા માટે શરમાવું જોઈએ ! ધર્મગુરુ એ પિતા સ-માન છે; અને તમે તો મારી માતાં સમાન છો; પછી શરમ શાંતી રહિ ! !

આચાર્ય તરફ દ્રષ્ટિ કરીને યોગિણિ—હે આચાર્યજી ! હજી આ નવનિત આપણા મહના સનાતન ધર્મને જાણતી નથી, તે કેવળ અજાણી છે; જ્યારે ધીરે ધીરે તેના ભેદને જાણશે ત્યારે તે ચપળ નેત્ર કહેવાશે; વળિ આ મહામાં મારૂં નામ દિશાવશે; મોટા મોટા વિદ્વાન પુરૂષો તેના મોહક ગુણને ચ્હાશે; તેઓ પોતાનું તન અને મન અર્પણ કરશે; (એટલું બોલીને શાંત થઈ)

નવનિતનું મુખ કમળ જેતાંજ મોહ પામેલો દુર્ગાપ્રસાદ ચિત્રવત્ બની ગયો; તેનામાં ધીરજ રહિ નહિ; તોપણ તે ઘણો વ-ક્તા અને પ્રખ્યાત હતો તેથી મહના સનાતન ધર્મ પ્રમાણે આ ન-વલ વધુથીજ કાર્ય થશે એવી મોટી આશાવાળો દુર્ગાપ્રસાદ બની ગયો હતો તેમજ તે બોલવામાં કેવી ચપળ અને વિદ્વાન છે તે જો-ઈ લેવાને માટે દુર્ગાપ્રસાદે આડી દોહોડી વાતો કહાડવા લાગ્યો.

આ રક્ત નેત્રથી આરતવાન થએલો નવનિતતરફ દ્રષ્ટિ કરતો દુર્ગાપ્રસાદ બોલ્યો; વાહ, વાહ, નવનિત તે નવનિતજ “ **યથા નામા તથા ગુણાઃ** ” અર્થાત જેવું નામ છે તેવા જ ઉત્તમ ગુણ હોય જ કહ્યું છે કે—

॥ શ્લોક ॥

મૃક્ષણં સરજં હૈયં ગર્વીનં નવનીતકં,

ધન્વંતરી નિધંટમાં, મૃક્ષણં, હયગર્વાગ્રં અને નવનીત, એ નામ માંખણનાં ઠરાવ્યાં છે.—અને

શ્લોક

શીતં વર્ણં વલ પ્રદં સમધુરં વૃણ્યંચ સંગ્રાહકં

વાતઘ્નં કફ કારકં રુચિકરં હ્રસ્વં ત્રિદોષાપહં

ક્રામાધ્ય શ્રમ શાંતિદં રતિકરં કાન્તિ પ્રદં પુષ્ટિદં

સઘસ્કં નવનીત માહિષ મિદં સ્યાત્સર્વ રોગાપહં

અહાહા, નવનીત વસ્તુ શું કરે છે અને તેનામાં કેટલા ગુણ છે તે સાંભળો; તાણુ એટલે નવિન નવનિત ધણું જ ગુણકારી છે; સ્વાદમાં મધુર છે; કિચિત ખટાશવાળુ છે; તે ટાઢુ અર્થાત શરીરના દાહને શાંત કરનાર અને પુષ્ટિ કરનાર છે; વાયુને દુર કરનાર રચિકર છે, વળિ તે ત્રિદોષ જેવી અસાધ્ય વ્યાધીને દુર કરનાર છે, (અર્થાત મદન વિરહ યોગે તત્પ થએલા શરીરને મદન કરવાથી શાંત કરનાર છે) અર્થાત વાત પિત્ત કફ એમ ત્રણેના દોષને દુર કરનાર છે; શ્રમિત થએલાનો શ્રમ ઉતારનાર છે, તેના સેવન કરનારને કાંતી વધારે છે; વળી ક્ષય રોગથી જેનું શરીર નિર્બળ અને દુર્બળ થએલું હોય તેને પુષ્ટિ કરનાર છે, તે નવનિત બાળકને અને વૃદ્ધને તથા જીવાનને ગુણકારી છે;

હે નવનિત ! તમારા નામવાળા પદાર્થમાં તો અત્યંત ગુણ રહેલા છે તો તમે સાક્ષાત નવનિતમાં હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય, એ બોલીને પેલો દુર્ગાપ્રસાદ આચાર્ય ખડ ખડ ખડ ખડ હસવા લાગ્યો; **નવનિત—**હે માહારાજ ! તમે તો પંડીત અને ધર્મ ચાર્ય

છો;—ધર્મમાં સુનિતિનું રહસ્ય રહેલું છે; તૈવા ઉત્તમ રહસ્યને જાણનારા અને નિતિને રસ્તે ચાલીને ઇતરજનોને ઉત્તમ નિતિને રસ્તે દોરાવનારા ધર્માધ્યક્ષ તમે છો, તો તમે નવનિત એટલે સારતું ગ્રહણ કરો એમાં આશ્ચર્ય નથી; તમે તો નવનિતનો અર્થ માંખણ કર્યો છે. અને માંખણમાં જે ગુણ રહ્યા છે એજ ગુણ ઉત્તમ સારનો સાર રૂપ નવનિતમાંજ છે;—એ નવનિત આપના સ્વચ્છ હૃદયમાં હોય એમાં કંઈજ આશ્ચર્ય નથી;

નવનીત (માંખણ) તો તમામ દુધ દેનારાં પ્રાણીઓના દુધમાંથી નીકળે છે; પણ પુષ્ટિપ્રદ દુધમાંથી નીકળેલું નિરોગી નવનિત તે (માંખણ) એજ કે સત્ય શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવાવાળા જ્ઞાની પુરુષોના અંતઃકરમાં સ્થિર રહેલીજ નિતિ છે એનેજ નવનિત કહે-

વાય છે આવે છે;— દુધતો જડ છે, અને જડ પદાર્થને મથન કરીને પ્રગટ કરેલું નવનિત પણ જડ છે; તોપણ તે જડ પદાર્થમાં જે આણું રહેલા છે તે આણું આ સ્થુળ દેહને કોઈ જુદીજ રીતે જડ પદાર્થના પ્રમાણમાં ગુણ મુક્ત સયોગે તેટલાજ પુરતો ગુણ કરે છે. પણ જે પ્રજા રૂપી અખંડ અને અભંગ નવનિત છે; તે જ્ઞાની પુરૂષોનો સ્વચ્છ અતઃકરણમાંજ નિવાસ કરે છે; એજ જ્ઞાન રૂપી નવનિત જ્ઞાનીયોતેજ પ્રિય છે; પણ ભેદ અને પાડા જેવા સ્થુળ શરીરવાળાને અને સ્થુળ બુદ્ધિવાળાને એ પ્રજારૂપી નવનિત સ્વપ્નમાં પણ મળિ શકતિ નથી;

અત્યંત ગૃહ્ય અર્થવાળી વાંણી—અને તે વાંણીમાં માર્મિક સોટીના પ્રહાર રૂપ શબ્દ નવનિત તરફના સાંભળીને દુર્ગાપ્રસાદ સ્થિર થઈ ગયો; એટલુંજ નહિ પણ આ નવનિત સ્ત્રી ધણીજ ચતુર અને વિદ્વાન છે એ વિષે તેને ખાત્રી થઈ. તે સાથે પોતે નવનિતનું વિવેચન કરીને પંડીતાઈ કરી હતી, તે પંડીતાઈ ઉપર તેણીનો સમય મુચકતાનો કેવો જવાબ મળ્યો છે! તથા તેમાં ગર્ભિત કેવાં ખાસડાં માર્યા છે! તે સાંભળીને ટાઢો હીમ જેવો બનિ ગયો; તે સાથે તેણી ઉપર મોહ વધતો ગયો; આહાવી ચતુર અને વિદ્વાન પ્રમદા અહિયાં ક્યાંથી! હજુ તે કેટલું જાણે છે! તે બાબત વાગ્વીલાસથી જાણી લેવાને તેનામાં વિશેષ આકાંક્ષા રહી; કેટલીવાર તે સ્તબ્ધ થયો, ત્યાર પછી દુર્ગાપ્રસાદ બોલ્યો કે; ધન્ય છે, ધન્ય છે; તમારી વાંણી વિલાસ તે તો કેવળ જ્ઞાનનો પ્રકાશ બતાવનાર છે, મને તમારા સહવાસથી ધણેજ આનંદ થશે; હું હવે અહિયાંજ ધણી મુદત રહેવાનો છું; અને આશા રાખું છું કે જે ધર્મ કાર્ય અમે કરીએ છિયે. તથા જે ધર્મને અમે માનિછિયે તે ધર્મમાં તમે પણ મુકશો. તો કેટલિક મોટા કુળની યોશિતા વર્ગને સદ્ બોધ મળશે, અને તમારી પવિત્ર શેવામાં હાજર રહેશે; હવે નવરાત્રી પરમરોજથી શરૂ થવાની છે; તેમાં માહાદેવીની પુજામાં સામેલ થવાને વિદ્વાન; ગુણી, પુરૂષો અને મારા ધનાઢ્ય પુરૂષો પોતાની તરફ સ્ત્રિયોને લાઇને અહિયાં આવશે તે વખતે તમને તે વિશેનો ભેદ બધો જણાઈ આવશે. એમ કહીને તે દુર્ગા પ્રસાદ ઉભો થયો—અને તે વિસ્તારવાળા મઠમાં છુપા અવાસ તરફ ચાલ્યો ગયો તેની ખબર નવનિતને પડી નહીં;

દુર્ગાપ્રસાદ આચાર્યના ગયા પછિ યોગિણિ માતાએ નવનિત્ય પ્રત્યે તે આચાર્યનાં ઘણું વખાણું સંભળાવ્યાં; તથા તેની અનેક અથો વિષેમાં માહિતિ, તથા બહુ અશ્રુપાણું અને માર્ગમાં પૂર્ણ નિ-પુણતાવાળો છતાં સાક્ષાત માહાકાળીનો ઉપાસક અને ચમત્કારિક પુરુષ છે એ વીગરે ઘણી લંબાણુમાં વાતો કહીને સંભળાવી;

સઘળી વાતો ઉપર ઉપરથી થઈ હતિ; પણ મુળભેદ નવનિત્ય જાણી શકી નહી તેમ નવનિત્ય મોટા વિચારમાં પડી ગઈ આ યો-ગિણિમાતા કોણ છે ? તેમજ આ દુર્ગાપ્રસાદ મુસ્તંડા જેવો કોણ છે ? વામ માર્ગમાં કેવો રહસ્ય રહેલો છે ? નવરાત્રીમાં ધનાઢ્ય પુ-રુષો પોતાની ભિયોને લઇને અહિયાં આવીને શું કરવાના છે અ-ને એમ કરવાનો હેતુ શો હશે ? આ ભદ્રશીખા મઠમાં તેમની ઉપજીવકા કેવા આધારથી ચાલે છે ? આ આચાર્ય શું કાંઈ તે વખતે ઉપદેશ કરતો હશે કે કેમ ? આ પ્રમાણે અનેક વીચારની સંકલનામાં નવનિત્ય ગુપ્તાઈ ગઈ-યોગિણિમાતાનું વચન સાંભળીને યોગિવાર સ્થિર રહિ પછિ મંદહાસથી બોલી કે, માતાજી ! તમે તો પવિત્ર છો, માટે હું તમારી સાથેજ રહીને નવરાત્રીની રચના ત-થા દુર્ગાપ્રસાદ ધર્માચાર્યનો બોધ વીગરે સાંભળીશ અને જ્ઞેષ્ઠશ; નવનિત્યનું વચન સાંભળીને યોગિણિમાતા પ્રસન્ન થઇ અને હર્ષયુક્ત બોલી કે-એટા ! આ સ્થાનનો ભેદ ઘણોજ અટપટો અને ન્યા-રો છે, માટે જે કંઈ તારા જીવામાં આવે તે ભેદ કોઇને કહેવો-જ નહિ; એટલુંજ નહી પણ જ્યારે તું તે ભેદ અને છુપું સ્થાન જ્ઞેષ્ઠશ, તે વખતે તારે પણ તે ધર્મના બોધને ગ્રાહ્ય કરવો પડશે, હવે તારૂ જીવન અહિયાંજ છે; હવે તું સાક્ષાત યોગેશ્વરી બનિ જવાની છું હવે તું તે માર્ગની આધિકારી થઇશ; જ્યારે તું તે માર્ગમાં રહિને તેની પરનાળીકા પ્રમાણે ચાલીશ ત્યારે અહાહાહા ! સ્વર્ગનું સુખ તે તું પોતેજ ભોગવીશ; એમાં કંઈજ શક નથી;

યોગિણિ માતાના ભેદ ભરેલા શબ્દો સાંભળીને નવનિત્યને જી-દા જીદા તુરંમ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા, અને તે બાળતમાં છુપો ભેદ કેવી પ્રકારનો હશે ? તે જીવાની તેની ઈચ્છા થઈ, જેમાં તેણીને અ-નેક પ્રકારના વિચારમાં પોતાને જોઇતો ઉત્પન્ન થાય તેવું કારણ નિર્ણય કરી શકી નોહોતી, કેમકે પોતાના જીવનને સુધારનાર અ-

ને સરક્ષણ કરનાર તથા મૃત્યુ પાશમાંથી બચાવનાર યોગિણિ માતા હતી, તેથી તે યોગિણી માતાના દિલાસા ઉપર તેણીએ વિશેષ વિશ્વાસ રાખ્યો હતો, યોગિણિમાતાની દિલચાલ અત્યાર સુધીમાં નીતિ યુક્ત લાગી હતી, તેથી ખીજ કોઈ શંકા લાવવાને તેના મનમાં કોઈ રીતનો ફાંકો ઉત્પન્ન થઈ શક્યો નહીં; પણ સ્વર્ગનું સુખ, અને વિભવ તથા ઐશ્વર્યતા એ સંધળુ આમઠના છુપા ભેદમાં અને તે ધર્મ જાણવામાં કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, એ વીગરે નિહાળવાને નવનિત ઉમેદવાર થઈ, પછી યોગિણિ માતા પ્રત્યે બોલી કે, માજી ! હું કંઈ એવી અસા નથી કે જેમાં હીત સમાયુ હોય તેવું કાંઈ કોઈને કહેવા જેવું ન હોય તો તે કોઈને પણ કહી શકું; એટલા માટે તમે મારા તરફથી ખાત્રી રાખજો એટલું બોલીને બંધ થઈ ગઈ;

યોગિણિ માતા ત્યાંથી ઉઠી અને ખીજ કામે વળગી પડી. અને નવનિત પોતાની પાસેનું પુસ્તક વાંચવા સાર પોતાને સંપેક્ષા સંગારેલા ઝોરણમાં એકાન્તે જઈને બેસી;

યોગિણિ તુરંતજ જ્યાં દુર્ગાપ્રસાદ હતો ત્યાં જઈ પોહોચી, તેને જોતાંજ દુર્ગાપ્રસાદે પ્રસ્ન કર્યો કે કેમ દેવી ! પેલી નવલ લાડ-બીને સારી પેટે બોધ આપ્યો કે નહીં !

યોગિણી—હાજી; બોધ આપ્યો છે. તે ઘણી ચાલાક અને વિકા-
ન છે; વળી આપણા માર્ગની અજાણી છે તેથી એકદમ તેમાંજ ઝુકાવી પાડવામાં માલ નથી પણ પેરે પેરે સંઘ-
ળી જાજી સુધરશે;—જ્યારે તે એક બે વખત નજરે જોશે, સારે ખીજ સ્ત્રીઓની દિલચાલ જોઈને તે દિલ-
ચાલ પ્રમાણે મારે પણ વર્તવાને હવે શ્રી હરકત છે !
એમ પોતેજ પોતાના મનમાં સમજી જશે, હજુ તે પં-
ચ મકારનો ભેદજ જાણતી નથી, એકાએક તેણીને અનુભ-
વ મળ્યા વિના તથા નજરે બતાવ્યા વિના શકત મોઢે-
થી વાત કહી, સંભળાવીને તેના મનમાં વાત ઉતારવી તે-
ના કરતાં રૂબરૂમાં એક બે વાર બતાવવું એજ ઘણું
ઉત્તમ છે, હજુ નવેનવી તાજ છે. તેણે હજુ દુનિયાનો

રંગ બહાર દીઠો નથી, તેનું હજી લગ્ન પણ થયું નથી, અને તેના બોલવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે ચતુર અને વિદ્વાનને પસંદ કરીનેજ તે લગ્ન કરવાની છે; હવે તે વાત તો ક્યાંયે રહી ગઈ છે, પણ હવે તે આપણા પંજામાં સપડાઈ છે તો પછી અહિંથી ક્યાં ખસવા પામે તેવી છે.

દુર્ગાપ્રસાદ આચાર્ય—ગમે તેવી ડાહી સ્ત્રી હોય પણ વિકારને વશ જ્યારે થાય છે ત્યારે તેનું યાપણ તેના પ્રેમ જેની સાથે જોડાયેલો હોય છે ત્યાં બિલકુલ ટકી શકતું નથી; તેની ઉંમર અત્યારે લગભગ વીસ વરસની છે; તો પછી બાકી શી રહી ! મને સ્ત્રીઓના હૃદયની તમામ વાત યાદ છે; એકાંત મદાવિચિત્ર છે. આપણું કામ વામ માર્ગનું ભેદભેદ રહિત છે જેમાં બિલકુલ મર્યાદા છે જ નહિ, જ્યારે આ સઘળો દેખાવ જોશે ત્યારે તેના મનમાં જરૂર વિકાર સ્વરૂપની અસર થયા વિના નહિ જ રહે; જ્યારે મદન વિકારની અસર થઈ ત્યારે સ્ત્રી જનન નથી જોતી રૂપ કે નથી જોતી રંગ, નથી જોતી જાત. કે નથી જોતી જાત; તે વિકાર બંધોજ દુર્ઘટ છે; છતાં હું દેખાવમાં મજબુત, અને રૂપાળો છું સઘળા શેવકો અને શેવકિયોનો હું ધર્મ ગુરુ છું; અને પંચમકારમાં ગમે તેની સાથે હું આનંદ કરું છું તો પછી આ ખુબી જ્યારે એ નવલચંદ્ર-ખુબી મદમત યુવાવસ્થાને પોહોએલી છતાં મને પોતાને જોશે ત્યારે તે મારા વિના કોને પસંદ કરવાની છે !

સત્ય છે, સત્ય છે, હે આચાર્ય, એમાં કંઈ જ શંકા નથી, હમણાં તો તેને સઘળો ભેદ બતાવવો અને માહિત કરવી એવું જ મારી ધ્યાનમાં આવે છે;

આ પ્રમાણે વાત કરીને તે યોગિણિ માતા ત્યાંથી ઉઠીને એ જ મઠમાં બીજા કામમાં ગુંથાઈ,

પ્રકરણ ૧૪ મુ.

નવરાત્રીમાં મહાપુજા.

ઠાળીની મૂર્તિ.

૨

ત્રીના નવ વાગવાનો સુમાર થયો હતો; આકાશમાં ચંદ્રમા અસ્ત પામવાની સંધીમાં હતો; તારાગણે પોતાનાં મુખ ખતાવ્યાં હતાં તોપણ કેટલાંક વાદળ જળ વિનાનાં લુખાં મંદમંદ ગતીવાળાં પશ્ચિમ દિશાએ ચાલતાં હતાં; એ વખતે નવનિતની ઝોરડીનાં એક-એક યોગિણિ માતા આવી પોહોચી, આ વખતે યોગિણિનો ઠાક જુદો હતો તેણીએ સ્વચ્છ ધવલ વસ્ત્ર પેહેયું હતું, કપાળનાં કાસ્મિર (કેશર) નિશ્ચિત ચંદન ચર્ચિત કરેલું હતું; ગળાનાં મોતીનો હાર ધારણ કરી દીધો હતો, કાનમાં સૂણનાં કર્ણા કુલ મોતીની સાથે શોભતાં રાખી દીધાં હતાં પગમાં સુવર્ણનાં પાતળાં કડાં ધુધરી વાળાં પેહેયાં હતાં, હાથમાં મણી અને માણિક્ય જટિલ ખીલી પશિયારા વાળી ચુસ્ત અંગડીયો ધણી કામ્મતી અને તેજસ્વી પેહેરેલી હતી ભાલપ્રદેશપર ભસ્મની રેખા ત્રણ આંકા વાળી ખેચી હતી તેની મધ્ય ભાગમાં અર્ધ ચંદ્રાકાર કાસ્મિર નિશ્ચિત ચંદનનું તિલક કરેલું હતું જેની મધ્ય ભાગમાં ત્રિકોણ પદ કોણનું ચિત્ર કાઢીને તેની મધ્યમાં મૃગમદનો ક્યામ બિંદુ કર્યો હતો; નાશીકાની અણી ઉપર એક રક્ત બિંદુ કર્યો હતો ચિથુક ઉપર ચળકતી ટપકિ ચોઢી દીધી હતી; મસ્તક ઉપરના અંબો-મ ઉપર મોગરાના પુષ્પનો ગુથેલો ગજરો તાણી બાંધ્યો હતો, અન્યો ઉરોજને પાણીના ભરેલા મસકની માશક શોભા આપવાને માટે સાદીનની કંચુકી પેહેરી દીધી હતી, તમામ અંગ ઉપર અંધક વર્ણ રંગદાર હલદ નિશ્ચિત તૈલ્યનો તૈલાબ્યંગ કર્યો હતો, આખું શરીર સુમંધી દ્રવથી મહમહાત થઈ રહ્યું હતું, સરદશ્વતુના નિર્મળ આકાશમાં જેમ પુર્ણિમાનો ચંદ્ર નીચકલક શોભે છે તેમ ધવલ વસ્ત્રમાં યોગિણિ માતાનું અંગ તેજસ્વી જણાતું હતું તેવી યોગી-ણી માતા અનાયાસ નવનીતની સંગારેલી ઝોરડીમાં આવી પોહોચી નવનિત આ વખતે સુભાષિત રતન ભાંડાગાર વાંચતી હતી, તેણીએ

મને પધકા સાંભળીને પાછળ દ્રષ્ટી કરી દ્રષ્ટી કરતાંજ અડ-
ચમકિ ઉડી, સંભ્રમમાં પડી ગઈ, કોણ અચાનક આવ્યું ! આ-
તે રંભા, કે ઉર્વશી કે મૈનકા ! કોણ છે ! જ્યારે અનિતપણું મ-
યું ત્યારે નવનિત બોલી ઉડી કે અહાહા ! માતાજી કે ! હુંતો એક-
દમ અમકી ઉડી, તમને જોતાંજ ભુલી ગઈ, આજે તો તમારા અ-
મનો વળોક જુદોજ દેખાય છે,

ચોગીણી—[મંદહાસ્યી] બેટા ! તું નથી જાણતી કે, આ દીવશે
નવરાત્રીના જાય છે આજનો મહોત્સવ જુદો છે આજે ત-
ને કાળીના દર્શન કરાવવા અને સધળો ઉપચાર જોવાને
લઈ જવા ધાર છું—એટલાજ માટે અત્યારે તારી પાસે
આવી છું અને તને અનેક ઉમદા અલંકારથી શુશોભિત
કરવાને દાગીના લેતી આવી છું; એમ કહીને નવનિતની
આગળ વચ્ચનું અને કિમતી દાગીનાનું પોટકું મુકી દીધું;
તે જોઈને નવનિતે કહ્યું કે માજી ! મારા અંગ ઉપર
જે વસ્ત્ર (ભગુવાં) છે એને જ હું ઉમદા ગણું છું;—
મને અલંકાર ઉપર ખીલકુલ ઇચ્છા નથી; હું એમને એ-
મજ આપતી સાથે ચાલી આવું છું;

બેટા ! એમ તે બને કે ! તારામાં જે લાવણ્યતા જણાય છે
તેના પ્રમાણમાં જ્યારે અલંકાર નહોત્ય ત્યારે કેવું ખરાબ લાગે !
ખીજ સ્ત્રીયો તને જોઈને હાસ કરશે; અહિંયાં કોઈ પ્રકારની નુન્ય-
તા નથી. માહાકાળી દેવીનો પૂર્ણ પ્રતાપ છે; શા માટે વિરાગ વૃત્તિ
તું રાખે છે ! એથી શા શયદો છે ! આ ભુમિ તો આનંદ પ્રાપ્ત
કરવાનીજ છે; અને આનંદનું રહસ્ય જોવાનો લાભ તો તને આજે
જ મળવાનો છે; માટે અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પનો ત્યાગ
કરીને ઉમંગથી આ દાગીના તારા અંગ ઉપર ધારણ કર; એ પ્ર-
માણે નવનિતને ચોગીણીયે કહ્યું—

નવનિત—માજી ! આપના સહવાસથી મને આનંદ જ છે; તે આ-
નંદ મને દાગીનાથી કદિ પણ પ્રાપ્ત થવાનો નથી, અને
વિશેષનાં આપની સાથે હું આનંદ ભુમિ જોવાને માટે
આવું જ છું—નવનિતે એમ કહીને દાગીના કે ખીજનાં
વસ્ત્ર પેહેરી નહિ, એટલે એ જ ઓરડામાં એક પેટી હ-

ત્રી તેમાં યોગિણિ માતાએ વસ્ત્ર અને દાગીના મુઠી દીધા, પછી યોગિણિ નવનિતને સાથે રાખીને ગુપ્ત સ્થળે જાણી પ્રવેશ કરવા લાગી, યોગિણી આગળ ચાલતી હતી અને પાછળ નવનિત જતી હતી, આ વખતે નવનિતને અનેક પ્રકારના વિચાર ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા, અરે ! આ યોગિણિ માતા પ્રથમ પ્રૌઢા અવસ્થાવાળાં જણાતાં હતાં અને અત્યારે તો યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરતી હોય તેવી તરૂણ દેખાય છે, જેટલી ઉંમર માહારી છે તેટલી જ ઉંમરવાળી જાણે યૌવનને ધારણ કરી રહી હોય તેવી જણાઈ આવે છે, પ્રથમ તો આ યોગિણિ માતા કેવળ ધવલ વસ્ત્ર અને આહુ તિલક જ કરતી હતી, હાથ પણ વિધવા સ્ત્રી જેવા રાખ્યા હતા, જાણે ગરીબ સ્થિતિવાળી હોય તેવી જણાતી હતી, અને અત્યારે તો કાઝ ભુપતિની રાણી હોય તેવી જણાય છે, પ્રથમ તો તે ધીમે ધીમે શાન્ત દ્રષ્ટીથી ચાલતી હતી, અને અત્યારે તો તેમના પગ ચપળતાથી ઉપડે છે. યોગી, કિંવા યોગિણિ, એ તો મનોનિયંત્ર કરવાનો યોગ સાધવામાં જ પોતાનો વખત વ્યતિત કરે છે, પાંચ જ્ઞાન્દ્રિયોથી થતા વિકારને અને તે વિકાર સાથે મનના વલણને ફેરવીને એકાગ્ર ધૃતિ કરવાને કે મનોલય પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયોગ કરે છે તેને યોગી કિંવા સ્ત્રી હોય તો યોગિણી કહે છે, પણ આ તો એથી ઉલટું દેખાય છે, આ તો યોગ કે ભોગ ! આ તે મનનો નિયોગ કે સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયોગ હશે ! કાંણુ જાણે કદાપી હું ભુલતી હઉંશ, અસ્થાશ્રમમાં રહેનારા પુરૂષો પોતાની સ્ત્રી પુત્ર ઇત્યાદિકની સભાળ રાખે છે, અયાચક ધૃતિનું શેવન કરે છે, નિતિનાં અનેક ગ્રંથ વાંચીને સારાસારનો ભોધ મેળવે છે, સંત સમાગમ કરીને સત્સાજનો સાર ગ્રહણ કરે છે, માથા ઉપર અમલ ઉપાધીનું પોટકું ઉચ્ચીને પણ મનોનિયંત્ર કરવાને વિવેક દ્વારાએ મુકુલુ થાય છે, સંસારના વ્યવહારનાં રહિતે અને સદ્બોધા મૃતનું વિવેક કરીને પ્રાશન કરીને પણ જીવન મુક્ત મેળવે છે એ તમામ રાજયોગનું

નિદાન છે. તો પછી આ યોગિણિ માતા અધકાર ધારણ
 કરીને પણ પોતાની નિમજ વતિ રાખતાં હોય તો ડાંણ
 બાણે ! કદાપી માફ મન સંકલ્પ વિકલ્પમાં રહેતે પ્રસારું
 હોય ! ચાલ જીવ ખરૂં રહસ્ય જોયા વિના અને અનુભવ
 પ્રાપ્ત કર્યા વિના સાદસ સંકલ્પના કરવી નિર્વર્થક છે, આ
 પ્રકારે સંકલ્પ વિકલ્પ કરતી નવનિત તે યોગિણિ પાછળ
 ચાલવા લાગી, આ વખતે રાત્રીના સાડા નવ વાગ્યાનો
 સુમાર થયો હતો, ચંદ્ર અસ્ત થવાથી અધકાર પ્રસરી
 રહ્યો હતો, યોગિણિ માતા તે મઠના મોટા મેદાનમાં આવી
 પોહોચી, ત્યાંથી તે મઠની ચારે બાજુ જો કિલ્લો હતો તે
 કિલ્લા પૈકી એક મોટા પુરજ આગળ આવીને અટકી,
 અને એક બારી બંધ હતી તેને કળ ફેરવીને ખુલ્લી કરી,
 એટલે તુરત જ બારણાં ઉઘડી ગયાં, તેમાં યોગિણિયે પ્ર-
 વેશ કર્યો, નવનિત પણ તેની પાછળ ચાલી, પ્રવેશ થતાં
 જ નિચાણમાં ઉતરવાનાં, પગથીઆં આવ્યાં, તે પગથિયાં
 અકેક કુટ ઉચાઈનાં અને પોહોળાં પણ તેલાંટજ હતાં,
 અંદર પ્રવેશ કરતાં જ બિલકુલ દેખાય એવું નહોતું,
 ધીરે ધીરે તે પગથીયાં પ્રસાર કર્યાં, એટલે સાંકડો રસ્તો
 ચાલવાનો આવ્યો, બન્યે બાજુએ આરસ પહાંણુ પથ્થર-
 ની ભીતો હતી, યોગિણિ માતાએ કહ્યું કે બેટા ! તું જ-
 રાએ બીલીતિ નહિ, આ રસ્તો દોઢના પણ બાણવામાં
 નથી, તું નવેનવિ છે માટે તને આશ્ચર્ય લાગતું હશે, પણ
 હું તો નિરંતર આ રસ્તે જગારી છું માટે તું માહારી
 પાછળ પાછળ નિઃશંક થઈને ચાલી આવજે, એમ કહેતી
 કહેતી સરાસરી એક ખેતરવા સુધી સાંકડો રસ્તો નાખી-
 માનો કાપ્યો, ત્યાર પછી એક બારણું આવ્યું, તે બાર-
 ણુને કળ હતી તે કળને તેણીએ યુક્તિથી દબાણ કર્યું
 એટલે એક બારણું ખરરર કરીને જમીનમાં ઉતરી પડ્યું,
 તેમાં યોગિણી અને નવનિતે પ્રવેશ કર્યો, એટલે એક વિ-
 શાળ ઓરડો આવ્યો, આ ઓરડો પચીસ હાથ લાંબો
 અને પચીસ હાથ પોહોળો હતો, તે ઓરડામાં એક દી-

વેલી ભરેલા કાડીયાનો દીપક ઝીણો બળતો હતો; તેના
 પ્રકાશથી સઘળી જગો સ્પષ્ટ જણાતી હતી, પણ તે એ-
 રડામાં કાંઈ પણ વસ્તુ નહોતી, એટલુંજ નહિ પણ અ-
 હિથી ક્યાં જવાનું છે તેનો કોઈ માર્ગ પણ જણાતો ન-
 હોતો; ત્રણે બાજુની ભીતો સ્વચ્છ હતી, એ આરડામાં
 પ્રવેશ કરવાને કળવડે કરીને જે બારણું જમીનમાં ઉત-
 રી ગયું હતું તે બારણું હતું તેમ કરવાને માટે યોગિણિ
 માતાએ એક પગથિયા ઉપરથી દબાણ કર્યું એટલે સફેત
 આરસપાંદાણ જેવા રંગનું કમાટ જમીનમાં ઉતરી ગયું
 હતું તે ધણા વેગથી બાહર નીકળીને જેવું હતું તેવું થઈ
 ગયું; તેથી હવે એમ જણાઈ આવ્યું કે તે આરડાની
 ચારે ભીતો સરખા દેખાવવાથી થઈ પડી; આ
 જોઈને યોગિણિ માતા પ્રત્યે નવનિને કહ્યું કે માતાજી !
 આહાવો અદ્ભુત અવાસ રહેં મારી જીંદગીમાં કદી પણ
 જોયો નથી, હવે અહિથી ક્યાં જવાનું છે ! એ તો કંઈ
 જણાતું નથી, અત્યારે તો તમે મારી સાથે છો તોપણ
 આહાવા ચમત્કારિક અવાસથી મને ભય લાગે છે તો
 કદી હું એકલી હોઉ તો જરૂર ડાગળી છટક્યા વિના રહે
 નહી, માજી ! હવે આગળ જવાનો માર્ગ તો જણાતોજ
 નથી,—નવનિતનું વચન સાંભળીને યોગિણિયે કહ્યું કે
 ખેટા ! હજુ તો આ ગુપ્ત અવસમાં ચોથે હિસ્સે પણ
 આપણે આવ્યાં નથી, એમ કહીને તે યોગિણિ ત્યાંથી
 આગળ ચાલી, અને તે આરડાના ખુણાના આગળ ઉભી
 રહી, તે સાંધાના થડમાં દક્ષિણ દિશાની ભીતભણી ગોળ
 આકૃતિનું નાંહાનું છિત્ર હતું તે છિત્રમાં સોખડી થળીયો
 ખુબ જોરથી દાખ્યો એટલે ખડખડાટ કરતું ત્રણ હાથ
 લાંબુ બારણું ખુલું થએલું દેખાયું, તેમાં યોગીણીએ અને
 નવનિને પ્રવેશ કર્યો, કે તુરંતજ તે બારણું યોગિણી મા-
 તાએ બંધ કર્યું, આમ કરવાથી પાછું એક અંધારું જ-
 ણાયું, કેમકે ત્યાંથી આગળ જવાને માટે પ્રથમની પેઠે
 સાંકડી ગલી આવી હતી, તે ગલી માત્ર એકજ માણસ

ચાલી શકે તેવી હતિ; પણ રસ્તો કેવળ સ્વચ્છ હતો, તેથી સેહે-
 લાઈથી જઈ શકાય તેમ હતું, યોગિણી અને નવનિત એ બંન્ને
 એ યોડીક જ વારમાં સાંકડો રસ્તો વટાવી નાંખ્યો; જતાંજ
 સામે જીત આવી, યોગીણી બોલી કે, એટા નવનિત ! આપણે
 અહિંથી પગથીયાં ચઢવાનાં છે માટે તું મહારી પાછળ પાછળ ચા-
 લી આવ્ય, એમ કહીને પગથીયાં ઉપર ચઢવા લાગી, પાંચેક પ-
 ગથીયાં ચઢવામાં આવ્યાં એટલે મજબૂત આરસપાંદાણ પથ્થરની
 ભીત બે હાથ પોહાળી માલુમ પડી, તે ભીત સાથે જે કંઈ સંચ
 હતો તે સંચને ખુલ્લો કરવાથી ખારણું ખુલ્લુ થયું, એટલે એક
 મોટા ઓરડા મુંગારેલો બેવામાં આવ્યો; તે ઓરડામાં પગથીયાં
 ઉતરીને નવનિત તે યોગિણી સાથે પ્રવેશ કર્યો, આ ઓરડા જે
 પ્રથમ ઓરડા પાછળ મુકવામાં આવ્યો તેના કરતાં કાંઈક મોટા
 હતો તેમાં ચાંદીના મોટા ટાટ અને ચાંદીના કળશ વીગરે ગોઠવે-
 લા હતા, તે ઓરડામાં લાકડાની મોટી દીવીએ ઉપર બે દીવા પ્ર-
 ગટાવેલા હતા, તેથી તેના પ્રકાશથી સઘળા વસ્તુઓ જણાતી હ-
 તી, તે ઓરડાની ચારે બાજુની ભીતોમાં મોટાં મોટાં પંદર વીસ
 તાકાં હતાં, તે તાકામાં અનેક પ્રકારના મુરખ્યા અને અગ્રાણાની
 બરણીયો ગોઠવેલી હતી; ચારે બાજુ દરસ બંદી ઉપર અને લાક-
 ડાના ડાબલાઓ ઉપર સેંકડો ચાંદીના લોટા અને પવાલાં ખુખીથી
 ગોઠવી મુક્યાં હતાં, આ સઘળો વૈભવ જોઈને નવનિતને આશ્ચર્ય
 લાગ્યું; અને વિચાર કરવા લાગી કે આહાહા ! આ ગુરુપ અવા-
 સમાં આ મહંતા મહાચાર્ય કિવા ધર્માચાર્યનો જે વૈભવ છે તે વૈભવ
 એવો ગુરુપ રાખ્યો છે કે કોઈના કળ્યામાં આવી શકે તેમ નથી;
 પુરાણુ ધ્રીગરે કથામાં જે વાતો સાંભળવામાં આવે છે તે વાતનો
 સાદૃશ્ય પુરાવો અહિંયાંજ મળે છે; પુરે હિરણ્યકશિપુ-હિરણ્યાક્ષ
 તથા મહિષાસુર, રક્તબિન્ન, અને શુંબ નિશુંબ તથા રાવણના બ-
 મથી, ઈંદ્ર કુબેર અને દેવતાઓ એ ગુરુપ સ્થાનમાં અવાસ કર્યો
 હતો, તથા તેઓએ પોતાનો વૈભવ પણ કોઈને ખચર પડે તહિ
 તેમો સાચ્યો હતો તથા તેઓ એવી રીતે સુખી જીવોમાં રહેતા
 હતા કે મેલા અસુર લોકોના કળ્યામાં આવી શકું નહોતું,
 તો ખરેખર ! તેઓ અહાવા નિર્ભય સ્થાનમાંજ નિવાસ કરતા

હશે, એમ વિચાર કરતિ નવનિત વિશ્વમય પ્રાપ્તિ લાગી, એટલા-
માં યોગણી માતાએ તે ઓરડાના દીવાલ ભાગી જઈને સંચ યો-
ગી કાઢ્યો એ સંચ સમજવા જોવો ખુલ્લો હતો તેથી સહજવાર
માં એ બારણાં ખુલ્લા થઈ ગયાં; એ બારણાં વાસ્ત્યા વિના ખુલ્લાં-
જ રહેવા દીધાં અને ત્યાંથી નવનિતને સાથે લઈને યોગિણિ આ-
ગળ ચાલી, એટલે ત્રણ ઓરડા અધિક શોભાવાળા નજરે પડ્યા
આ ત્રણ ઓરડા પહોળાઈમાં વિશેષ હતા, અને લંબાઈથી ચાર ધણા
હતા. એક ઓરડામાંથી બીજા ઓરડામાં પ્રવેશ કરવાને દરેક બારણાં
ખુલ્લાંજ રાખવામાં આવ્યાં હતાં આ ત્રણ ઓરડાની શોભા જોઈને
તો નવનિતને વધારે આનંદ થયો, કેમકે તેમાં મોટા મોટા રાજ-
ઓને આરામ લેવાની બેઠક કરતાં પણ વિશેષ સગવડ અને મો-
ટક વસ્તુઓ હતી; તેમાં ઠેર ઠેર સુખલતી મોટી મોટી તળાઈયો
ખુદા ખુદા ચિત્ર વિચિત્ર કોરણીવાળાં કાચ ઉપર પાથરી હતી
। ઉપર સોનેરી ખુદેદાર જરીયાનતુ કપડું પાથર્યું હતું, તે દરેક
કાચ ઉપર બન્યો બાબુ નરમાના નરમ રૂથી ભરેલાં કોમળ ગા-
દલાં મુકેલાં હતાં, કેટલીક જમોએ આંદીના પલંગ અને તે ઉપર
મચ્છરદાંની ચઢાવેલી હતી તેવા પલંગ પણ ધણા હતા; ઉપરની
બાબુએ સોનેરી ખુદાવાળી ભરગચ્છીથી છત બાંધેલી હતી; તેમ-
જ તે છતની ચારે બાબુ તેવાજ ઉમદા કપડાની ઝાલર ગોઠવી
હતિ; જમીન ઉપર મોટા ખુદાવાળી ગાલીચાઓ પાથર્યા હતા; અ-
ને તે ગાલીચા ઉપર ભીતની ચારે બાબુ મોટાં રૂઝથી ભરેલાં એ-
ક એક વહેતપુર જડાં ગદેલાં પાથર્યાં હતાં અને તે ઉપર જરક-
શી ખુદેદાર વસ્ત્ર પાથર્યાં હતાં તેજ પ્રમાણે વિશાળ તકિયા ગાદી
ઉપર મુકેલા હતા;—ઉપરના ભાગમાં છતમાં મોટાં બીલોરી કાચ-
નાં ઝમરખ લટકાવ્યાં હતાં તેમાં સેકડો સમેદાંનીયો કાચની ગોઠ-
વી હતી તે તમામ સમેદાંનીની ઓર દીપકનો પ્રકાશ થયો હતો
જેથી આ ત્રણ ઓરડામાં સૂર્યના તેજની માફક અજવાળુ દીપી
રહ્યું હતું; સાં થોડીક વાર યોગિણિ ઉભિ રહિ, અને નવનિતને
કહ્યું કે બેટા આહાવા ઓરડા બીજા વીસ છે તે તમામ ઓરડામાં
આ પ્રમાણે સામાન મેકવવામાં આવ્યો છે; તે ઓરડા આ ત્રણ
ઓરડાથી અલગ છે તે વીસ ઓરડાનું નામ વિલાસ ગદિર દરાવન

વામાં આવ્યું છે; યોગિણિ માતાના મુખથી તે ઝોરવાના નાન વિ-
લાસ મહિર છે એવું સાંભળિને નવનિતે કહ્યું કે માણ ! આહાવા
ખવિન મઠમાં અને આહાવા નિર્ભય ગુપ્ત સ્થાનમાં વિલાસ મહિર
એવું નામ કેમ આપવામાં આવ્યું હશે । યોગીણી બેતી કે બેટા
એ ભેદ જાણવાને હજી તું અધિકારી થઈશ ત્યારેજ જાણી શકી-
શ, ત્યાં સુધી તો ત્હારે સઘળું જોઈનેજ અધિકારી થવાની પ્રત્તિ
રાખવાની છે, ચાલો હવે અલ્પિથી આગળ વધિયે, એમ કહીને તે
યોગિણિ નવનિતને સાથે લઈને આગળ ચાલી, એટલે કેટલાક ભુ-
લવણિ ચુકવણિ જેવા આડા અવળા ખાંચા આવ્યા તે દરેક ખાં-
ચા સાંકડા નેળીયા જેવા હતા પણ તે દરેક ખાંચામાં પ્રવેશ કર-
વામાં અને તુરત જવા આવવામાં હરકત પડે નહીં એટલા માટે
દીપકનો પ્રકાશ દરેક ઠેકાણે કરેલો હતો તે ખાંચા અટાપાઈ ગયા
પછિ, એક મોહોટો વિશાળ ચોક આવ્યો જો કે તે ચોકનો ઉપર-
નો ભાગ છતથી જડેલો હતો આ સઘળું જમીનમાંજ છે, જેમાં
દીપકના પ્રકાશ વિના કંઈ પણ જોઈ શકાય તેવું નહોતું તોપણ
તેમાંથી ધુમાડા વીગેરેનો ભાગ બાહર નીકળી જવાને ચુકતીથી ઉ-
પરના ભાગમાં ગહન હુંગરોની ખીણમાં જ્યાં નિર્જન સ્થળ છે ત્યાં
નીકળી જવાને લોખંડી ભુંગળું મુકી દેવામાં આવ્યું હતું કે તે
ભુંગળું કાંઈ કળિ શકે તેમ નોહોતું, એટલુંજ નહીં પણ દીવશે
સૂર્યના કિરણ તે ગુપ્ત સ્થાનમાં જોયરામાં પડવાને માટે ઠેર ઠેર
ટેકરાવાળી જગોને સુરંગથી ફાટીને જાળીયાં ચુકવામાં આવ્યાં
હતાં, પણ અત્યારે તો રાત્રીનો સમય છે તેથી દિવશે કેવી રીતે
આ સ્થળની રિથતિ છે તે કળી લેવાને અત્યારે અનુકુળતા નહો-
તી,—હવે તેવા મોટા ચોકની આબુખાબુ ચારે તરફ સંગે ગર.
મરનાં પથ્થરથી જડીત તથા સ્થંભથી પડાળીયો હતિ અને તે
પડાળીયોને લગતી તમામ શૂગારેલી ઝોરડીયો હતિ; તેવા ચોકમાં
જ્યારે પ્રવેશ કર્યો ત્યારે ત્યાંનો પંદર વિસ આલ્લશો એક આહુ-
તિ આપવાની વેદી બનાવીને તેની આબુખાબુ ગોળ ચક્રાકાર
એકંદા જેવામાં આવ્યા, તેમાં તલજવ સંમિધા, ટાપક, ધી, ખાં-
ડ મિશ્રિત વસ્તુ સ્વાહા સ્વાહાનું ઉચ્ચારથી હોમ કરતા હતા તેમાં-
થી નિકળતી ધુણી હતને લાગુ કરેલા ભુગળામાંથી છેક ઉપરના

ભાગમાં ચાલી જતી હતી; તે હોમ કરવાની વેંદીથી ચાર હાથ દુર એક બકરાને બાંધી મુક્યું હતું તેના મ્હો આગળ લીલી ધાસ ચરવાને માટે મુકી હતી; આ વેંદીમાં મુખ્ય પુનનિય આચાર્ય દુર્ગાપ્રસાદ હતો જે દુર્ગાપ્રસાદને નવનિતે જોયો હતો તે દુર્ગાપ્રસાદ મંત્ર બોલીને અકેક આસ તે અગ્નીથી મહિષ થએલી વેંદીમાં મંત્રના ઉચ્ચાર અને સ્વાહા શબ્દ બોલતો હોમતો હતો; નવનિતે તેને ઝાળખી લીધો; આ વખતે આચાર્ય મહારાજ કોઇ જુદાજ રંગદંડમાં શોભા આપતા જણાતા હતા; યોગિણિ માતાએ નવનિતને આંગળી કરીને કહ્યું કે, જુવો પેલા બ્રાહ્મણોના અગ્ર ભાગમાં બેઠેલા આપણા વિદ્વાન ધર્માચાર્ય જોયા કે ! નવનિતે કહ્યું હા માણ; પણ આ બિચારા બકરાને શા માટે અહિયાં તાંણી બાંધ્યું છે ! યોગિણિ બોલી, બેટા ! આ ગુપ્ત અવાસમાં તારે એ બાબત કંઈ પ્રશ્ન કરવો નહી; માત્ર જોયાંજ કરવું,—ચાલો હવે અત્યારે તો હવનનું કામ ચાલે છે, તો પછી આ પેલી સામેની શૃંગારેલી ઝોરડીમાં આપણે જઈએ. તેમાં ત્હારી ઉમરવાળી કેટલીક સ્ત્રીઓ ત્યાં બેઠી હશે, જેમાં તને કેટલોક આનંદ મળશે; તેમજ ત્યાં રહે આ હવનની સધળી ક્રિયા તારા જોવામાં પણ આવશે; એમ કહીને યોગિણિ માતા નવનિતને લંછને એક ઝોરડામાં ગઈ; તે ઝોરડો પ્રથમ ત્રણ ઝોરડા જોવામાં આવ્યા હતા તેવોજ હતો; તેમાં દસ બાર સ્ત્રીઓ ગાદી ઉપર બેઠેલી હતી, કોઈ પ્રૌઢા હતી, તો કોઈ સોળ વરસની તરૂણ હતી, એવી એક પરસ્પર એક બીજાની સાથે હાસ વિનોદની વાતો કરી રહી હતી તે સ્ત્રીઓએ યોગિણિ માતાને જોતાંજ સિરધાવંધ ડંડવત પ્રણામ કર્યો; યોગિણિ ચરણ કમળમાં મસ્તક નમાવ્યું; પછી સધળી સ્ત્રીઓ યોગિણિ માતાના સમ્મે બેઠી; તે બેગી આ નવિન આવેલી તરૂણ સ્ત્રી નવનિત ભણુમાં વસ્ત્ર ધારણ કરનારી બેઠી; પ્રથમ આવીને બેઠેલી સ્ત્રીઓએ તો પોતપોતાના કાર્યની અભિલાષામાં મસ્તક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની જીજ્ઞાસામાં આનંદ માનનારી નિઃશંક વૃત્તિવાળી અનેક પ્રકારની વાતોના ગપાટા મારવા લાગી હતી, પણ આ નવનિત એ તો આ ગુપ્ત અવાસનો ભેદ, ધર્મ, નિત, ક્રિયા, તત્ત્વ વિગેરે વિચારવાને માટે આવી હતી; જે શંકાઓ યોગીશ્વરી

માતાની મુલાખાતમાં અને વાતચિતમાં તેને પ્રગટ થતી હતી તે શંકાનું સમાધાન કરવાને અને જોવાને માટે નવનિત આવી હતી; તેથી તેનું લક્ષ જ્યાં સ્વાહા સ્વાહા ઉચ્ચાર થાય છે ત્યાં પુરેપુરી રીતે હરું; તથા તેઓ શ્લોકમાં શું કહે છે તથા તે શ્લોકનો સા- વર્થ શો છે તે સાંભવવામાં લક્ષ હરું; એક તરફ ખીજી સ્ત્રીઓ એક ખીજીના ગળામાં હાથ નાંખીને ક્ષોભ કરે છે. તેા તે સ્ત્રીઓ- ના તેવા હાસ કુતુહલ ઉપર ધ્યાન ન આપતાં નવનિતનું લક્ષ પેલા બ્રાહ્મણો શું કરે છે તે જોવામાં હરું; તેથી યોગિણિ માતાના મનમાં એમ આવ્યું કે આ નવનિત આપણા વિદ્વાન આચાર્યની છટાને જોઈ રહી છે, જેનો જેવો ભાવ હોય તેવીજ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે; નિર્મળ ભાવવાળાની નિર્મળ વૃત્તિ હોય છે; અત્યારે જે ભાવ યોગણી માતાના અંતઃકરણમાં પ્રગટ થયો હતો તે તેના અં- તઃકરણમાં નિરંતર ઠરી રહેલી કૃતિને અનુસરીને જ હતો; અને તેવો તેણીનો ભાવ થાય તેમાં શાંતું આશ્ચર્ય હોય. યોગીવાર થઈ એટલે એક હોલ ઉપર દસ પંદર ડોકા કરવામાં, અને શંખ વગાડ- વામાં આવ્યો, ત્યાર પછી તુરતજ એક મુસ્તાંડા જેવો બ્રાહ્મણ હા- થમાં ખુલ્લ તરવાર લઈને ઉભો રહ્યો હતો; તે બ્રાહ્મણ પેલા નિરપરાધી બકરાની ડાખી બાજુએ ઉભો રહ્યો હતો; તે વખતે ધર્માચાર્ય જે કે દુર્ગાપ્રસાદ તે એક પવાલામાં જળ લઈને અને આમ્મની હાથમાં રાખીને તથા ખીજા હાથમાં ચંદન કુંકુમ લઈને તે બકરા પાસે ઉભો; પછી તે બકરાના કપાળમાં તિલક કર્યું; અને મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યો; મંત્ર ઉચ્ચારના અંતમાં દુર્ગાપ્રસાદે હાથથી સાંન કરી એટલે ખુલ્લી તલવારવાળાએ બે હાથે ખડ્ગ પકડીને પેલા બકરાની કાંધ ઉપર જોરથી ફટકો કર્યો; એટલે તેનું માથું જમીન ઉપર પડ્યું; અને ધડ ઉઘલીને ખીજી તરફ ઠર્યું; તેના કં- ધમાંથી લોહીની ધારા ચાલવા માંડી; તે વખતે તેના રક્તથી ત- મામ બ્રાહ્મણોએ પોતપોતાના કપાળમાં ચાંલ્લા કર્યા;—હવેનું કામ એ પ્રમાણે કેટલીક ક્રિયા કરીને અટકી રહ્યા;—આ વખતે સત્રી- ના દસ વાગ્યાનો સુમાર થયો હતો;

આ વિચિત્ર કામ કર્યા પછિ—ધર્માચાર્ય દુર્ગાપ્રસાદ મહારાજ ભક્તિ હાથીની નાજક ડોલતા ડોલતા તમામ સાથી વર્જન કરી-

એ સાથે માહાકાળીની મુર્તિના મંદિરમાં આસ્થા; તે મંદિર પેલી
 સ્ત્રીએ બેઠી હતી તેની જોડે જ હતું; જ્યારે તે મંદિરનું દાર અને
 સ્ત્રીએ બેઠેલી હતી તે બાબુનું દાર ખુલ્લું કરવામાં આવ્યું ત્યારે
 સમગ્ર રચના જોવામાં આવે તેવું થઈ પડ્યું; ધર્માચાર્ય મહારાજ
 દેવી ખાસે પધાર્યા એટલે સ્ત્રીએ પણ ત્યાં સમગ્ર મંડલમાં જવું
 જ જોઈએ એવો મુખથી નિયમ હતો તેથી જે સ્ત્રીએ જોડેના ઓ-
 રડમાં બેઠી હતી તેઓ માહાકાળીના મંદિરમાં દાખલ થઈ; પછી
 યોગિણિ માતા પણ નવનિતને પોતાની સાથે લઈને તે મંદિરમાં
 જ્યાં અધ્યક્ષ તરીકે દુર્ગાપ્રસાદ બેઠા હતા તેમની જોડે જ જઈને
 બેઠી, આ ભદ્રશીલા મઠમાં મુખ્ય આચાર્ય તરીકે દુર્ગાપ્રસાદ ધર્મા-
 ધ્યક્ષ ગણાતો હતો, અને દેવી તરીકે યોગિણી માતા ગણાતી હ-
 તી; બાકીના જેઓ શિષ્ય વર્ગ હતા તેઓ સ્ત્રી અને પુરૂષ વર્ગ
 એ તમામ એ બંને જે કે દુર્ગાપ્રસાદ અને યોગિણીમાતાને ગુરુ
 તરિકે માનતા હતા; દુર્ગાપ્રસાદ માહાકાળીની મુર્તિ આગળ કાળી-
 કાલી પદ્ધતિ પ્રમાણે પુજન કરવા લાગ્યો, ધવલ સંગે મરમરનો
 એક મોટા પાટલો હતો તે ઉપર ચંત્ર ત્રીકોણ કૃતિનાં ચંદનથી ક-
 રીને ત્રણ પાત્ર ગોઠવ્યાં હતાં, આંદીના કણશમાં જલ પુરીને તે
 કણશ નીચે ચતુરસ્ર મંડળ કરીને તે ઉપર જળનો કણશ મુક્યો
 હતો; પદ્ધતિ પ્રમાણે પુજન કરવાની શરૂઆત કરી, અગ્ર ભાગમાં
 આંદીના મોટા પ્યાલા ચંત્ર ઉપર ગોઠવ્યા હતા; તે પ્યાલામાં વા-
 રૂણી ભરી હતી; તે દારમાં આદાના કકડાથી તથા ડુંગળીના કક-
 ડાને ઝાલીને ગુરુ પાદુકા પુજન શરૂઆત કરવા માંડી; ટેટલીકવારે
 પદ્ધતિ પ્રમાણે પુજન પુરૂ થયું; ક્ષેત્રપાલની પુજા પણ થઈ ચુકી,
 તેમજ ભૈરવની પણ પુજા કરવામાં આવી, અખિદાન વિગરે મંત્રો
 ચ્યારથી પાત્રમાં મુકવામાં આવ્યું; ત્યાર પછી, શક્તિ પુજનની શ-
 રૂઆત કરવા માંડી શક્તિમાં એ જ યોગિણિ માતા હતી; જે વખતે
 શક્તિ પુજનની તયારી થઈ તે વખતે આંદીના બાજુ ઉપર યો-
 ગિણિમાતા બિરાજમાંનું થઈ, આ વખતે મોટા ઇન્જાહવાળા
 દુર્ગાપ્રસાદ મંત્રોચ્યારથી યોગિણી માતાની પુજા કરવા લાગ્યો,
 જે ભાવથી માહાકાળીની મુજા કરી હતી એજ ભાવથી યોગિણિ-
 માતાની પુજનો આરંભ થયો; જે ભાવથી માહાકાળીને વારૂણી (દા-

શું) પાત્ર મંત્રથી સંકલ્પ માનસિક ક્ષણએ આપવામાં આવતું હતું તે બાવથી સાક્ષાત પ્રત્યક્ષ રીતે મદીરાનું પાત્ર ભરીને શક્તિ ને આપવાની શરૂવાત કરી, મસ્તક નમાવીને તથા હાથ જોડીને દુર્ગાપ્રસાદ તે યોગિણિ શક્તિ પ્રત્યે બોલ્યો કે હે માતૃશ્રી ! હે દેવી ! હે દયાળુ ! હે ભવજળ તારીણી ! જગદંબે ! આ સ્થુળ દેહ શોધનને આર્થે પેહેલું પાત્ર આપ ગ્રહણ કરો—આ પ્રમાણે કહીને નવટાંક જળ સમાય તેવું ચકચકિત ચાંદીના પાત્રમાં ચંકચકિત મદિરા ભરીને યોગિણિ માતાના હાથમાં આપ્યું તે પાત્રને લઇને તે યોગિણિ બોલી કે, હે પુત્ર ! હું તમારી પુન્યથી પ્રસન્ન છું તમે આ સનાતન ધર્મમાં રહીને મારી શેવા કરો છો તેના માટે પ્રસન્ન થઇને તમારૂં બલુ ધૃષ્ટવા ખાતર આ પ્રથમ પાત્ર હું લઉં છું આટલું બોલીને તે યોગિણિ માતા પ્રથમ પાત્ર ગટ કરી ગઇ; પછી તે બોલી થએલું પાત્ર પુન કરનાર દુર્ગાપ્રસાદ આચાર્યને નેત્રનો કટાક્ષ મારીને પાછું આપ્યું, એટલે દુર્ગાપ્રસાદે સ્તુતિ કરીને તથા મુળ મંત્રોચ્ચાર કરીને ફરીથી બીજું પાત્ર પાસેર મદીરા ભરીને મુદ્દમ દેહ શોધનને અર્થે યોગિણિ દેવીના હાથમાં આપ્યું, તે પાત્ર પણ ઘણા આનંદ સાથે પ્રાપ્ત કરી ગઇ, પછી મંત્રોચ્ચાર કરીને તે ધર્માધ્યક્ષે, કારણ દેહ શોધન અર્થે ત્રીજું પાત્ર દોડ પાસેરના સુમારે મદિરા ભરીને પાત્ર આપ્યું, તે પછી શક્તિ સ્વરૂપ યોગિણી માતા ગટ કરી ગઇ, ત્યાર પછી એક આજ્ઞાનું ચાંદીના મોટા ટાટ લાગ્યો, તેમાં વડાં, પુરી, રોટલી, ભજ્યાં, મિષ્ટાન લાડુ માછલાંને તળિને કરેલું શાક, તથા બકરાના માંસના યુશ, તથા તેની બનાવેલી સામગ્રી, તથા કુકડાના માંસને પકવ કરેલો નરમ પદાર્થ, તથા એ બાતના અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ જુદા જુદા વાસણમાં ગોઠવીને ભાત વીગરે લાગ્યો, તે દેવીના આગળ એટલે યોગીણી માતાના આગળ મુક્યું, તે થાળમાંથી યોગિણિ માતાએ પ્રાપ્ત કરના માંડ્યું—આટલું થયું એટલે શક્તિની પુન પુર્ણ થઇ, બાજઠ ઉપર તે યોગિણી શક્તિ બેઠી હતી તે બાજઠ ઉપરથી ઉભી થઇ અને મદિરાથી મદમત્ત થએલી દુર્ગાપ્રસાદની જોડે જઇને બેઠી, દુર્ગાપ્રસાદે શિષ્ય વર્ગને મંત્રોચ્ચારથી પાત્ર આપવાની શરૂવાત કરી, આ વખતે દરેક જણુ હારખંધ બેસી ગયા હ

તા, આ વખતે જિયે જુદી અને પુરૂષ જુદા એવી રીતે નિયમ રહ્યા નહોતો પણ તમામ જોને જોવી રીતે રહે તેવી રીતે સ્ત્રી અને પુરૂષ એ તમામ એક બિજની જોડે બેસી ગયા હતા; દરેક જાણના આગળ માંદીના ટાટ વાડકા, વાડકીયા, લોટા, પાત્ર વીગરે જોડવામાં આવ્યાં હતાં, તેમાં મચ્છ, માંસ, નિષાત્ત, રોટી, યુગ્મ, ભાત, પાકળા, વડાં, ખીર, ભજ્યાં, શાક, ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ મુકવામાં આવી હતી; ત્યાર બાદ ધર્માચાર્ય તરફથી દરેક પુરૂષ અને સ્ત્રીઓને મઘના પાત્ર આપવામાં આવતા હતા; ઉપરા ઉપરી દારના પાત્ર ફરતા હતા, અને પીરશેલા ટાટમાંથી જોને જે પદાર્થ રહે તે ખાતા હતા; ધર્માચાર્ય પણ મદિરા પીધને મદમત્ત બની ગયા હતા, તેની સાથે બેઠેલી યોગિણિ દેવી પણ ખરેખરી મસ્તાન થઈ ગઈ હતી; સર્વે સ્ત્રી અને પુરૂષોમાં પુષ્કળ મદિરા વપરાયો હતો તેથી ભોજન કરતિ વખતે કશ્લોલ થઈ રહ્યો હતો, આ વખતે યોગિણિ માતા પાછળ ગુપચુપથી બેઠેલી નવનિત કેવળ બેઠાબાકળિ બની ગઈ હતી, તેની તરફ દ્રષ્ટિ કરીને યોગીશ્વરી માત્ર કહેવા લાગી કે, બેઠા નવનિત । તું તારા મનમાં કોઈ પ્રકારની શંકા લાવતી માં; આજનો દિવસ અમુલ્ય છે, જે તારી ઇચ્છા હોય અને તું તારા જન્મનું સાર્થક કરવા માગતી હોય તો આ દેવીનો પ્રસાદ મદિરા અને માંસનું ભક્ષણ કર, અને તું તારા જીવનને સફળ કર, આ આચાર્ય માહારાજના હાથથી મંત્રની દિક્ષા લે;—નવનિત બોલી । માજી । આજે મારી તમિયત ઠીક નથી; મને વમન થાય એમ લાગે છે કોણ જાણે હમણાંજ અહિયાં વમન થશે; મારા પેટમાં વારંવાર ઉછાળા મારે છે; આહાવિ શરીરની માહારી સ્થિતિ હમણાંજ કોણ જાણે થઈ ગઈ છે તેથી એક આસ તો શું પણ પાવલી બાર વસ્તુ સેવાની મને ઇચ્છા નથી. માટે આજે એ વાત જવા દો; આટલું બોલીને નવનિત ચુપ થઈ ગઈ;—તેણીએ આ દેખાવ જોઈને પોતાનાં તેવ મિયિ દીધાં, અને મુખ ઉપર કપડાનો અંતર પર ધરિ દીધો; થોડીક વાર થઈ એટલે આ પ્રમાણે કાળી પદ્મિની પુનઃ થઈ ચુકી; પછિ પોત પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેટલી મદિરા સેવા માંડી; સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો પરસ્પર એક બિજને પ્રેમ લાવે કરીને પોતપો-

તાની શાળીમાં પીરસેલી વસ્તુમાંથી શાસ આપવા લાગ્યાં; પરંપરા
પાત્ર ભરીને આપવા લાગ્યાં વચમાં વચમાં જુદા જુદા રાગ સંગી-
થીતાં સંગિત કરવા લાગ્યા; કોઈ તો મદમત્ત થઇને તે ચંડળીમાં
માહાકાળીની મુર્તિ આગળ નૃત્ય કરવા લાગ્યો, તો પછિ કોઈ સ્ત્રી
તે નૃત્યના રમકે કુમકે તાલને મળતું આવે તેવું ગાયન કરવા લાગી
એટલામાં કાળીકાના મુખ્ય ભક્ત આચાર્ય પંડિત પ્રેમાવેશમાં
પ્રમત્ત થએલા યોગિણી માતાના ગળામાં હાથ નાંખીને ઉત્તમ પ્રકા-
રના કોલ માર્ગના શ્લોક બોલવા લાગ્યા; તે સાંભળીને બીજી સ્ત્રીઓ
અને બાકીના પુરુષો ધન્ય છે ધન્ય છે જગદંબે, આ પ્રમાણે ઉચ્ચ
ર કરવા લાગ્યા;

આ પ્રમાણે વિપરિત દેખાવ જોઇને નવનિતનું હૃદય બેદાવા
લાગ્યું; તેણીના શરીરમાં એકદમ કમકમી ઉત્પન્ન થઈ આખું અંગ
જાણે કંપવાયુ થયો હોય તેમ ધ્રુજવા લાગ્યું, હૃદયમાં કે.ધની
જ્વાળા પ્રગટ થવા લાગી; જે દેખાવ કાળીકા મુર્તિનો ઉગ્ર દેખાતો
હતો; તે દેખાવ કરતાં વિશેષ ઉગ્ર સ્વરૂપ નવનિતનું થયું; તે પોતે
પશ્ચાતાપ કરવા લાગી કે નર્મદામાં માફ મળ્યું થયું હોત તો ઘણું
સારું, પણ અનિતિથી દુરાચારીમાં રહેવુંયોગ્ય નથી; અરેરે જ્યાં જ્યાં
હું દુઃખે કરીને સપડાઈ ત્યાં ત્યાં આ દુરાચારજ જોવામાં આવેછે;
અંદનપુરમાં પ્રમત્તસિંહ અભણ અને ઠાકરડા જાતિનો હતો તેથી
કદિ તેઓ સુસંગ રંગ લાગ્યા વિના દારૂના નિશાથીજ મદમત્તરહેતા
હોય એમાં આશ્ચર્ય માનવા જેવું નહોતું; પણ અરે ! વિદ્વાન
વર્ગના છતાં છેક અધમ કૃત્ય કરનારા દુરાચારી થયા, એ શું ! શિવ
શિવ શિવ; આ અધમ માર્ગે કોણે ખોળી કાઢ્યો હશે ! તથા તેમ
કરવાનો શો હેતુ હશે ! આ પ્રમાણે વિચારમાં અને અનેક તર્કમાં
મગ્ન થએલી નવનિત ચિત્રવત જતી ગઇ.

મદમત્ત થએલો દુર્ગાપ્રસાદ પેલી યોગીણી માતાના કંઠમાં
હાથ નાંખી દહ આલિંચન દઇને બોલ્યો કે દેવી ! આ નવલ લા-
ડીલી પંચ મહાર કાર્યને લાયક છે; હે પ્યારી યોગીણી ! આપણા
કાળીતંત્રમાં લાખ્યું છે કે;

॥ શ્લોક ॥

મહા મોહન મોહન, મુદ્ધા મૈથુન મેવલ

મહે વંશ મહારાસુ મોહદાદિ ઉમે મુને;

વળી સાંભળો ! કુદાર્થેય તંત્રમાં શું કહ્યું છે ।

॥ શ્લોક ॥

પ્રવૃત્તે મૈરવી ચક્રે ॥ સર્વે વર્ણાદિજાતભ

વિવૃત્તે મૈરવી ચક્રે ॥ સર્વે વર્ણા પ્રથક પ્રથક ॥,

જ્યારે ભૈરવી ચક્ર કરવામાં આવે ત્યારે ગમે તે જાતીના માણસોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે; તેમાં જાત્યાભેદ કે વર્ણભેદ રહે-
હેતો નથી; પણ જ્યારે ભૈરવી ચક્રનું કાર્ય અદ્વૈતી લેવામાં આવે
ત્યારે તે જુદા તે જુદા જ જાણવા; પછી તેઓની સાથે સંસર્ગ
ઐશ્વર્યતાનો રહી શકતો નથી એવો બાવાર્ય આ શ્લોકમાં છે;

વળી મહાનિર્વાણ તંત્રમાં એમ કહે છે કે—

॥ શ્લોક ॥

પિત્વા પિત્વાપુનઃ પિત્વા ॥ બાવત્પતતિ મૃતલે,
પુનરુ ત્યાય અપિત્વા ॥ પુનર્જન્મ ન વિચિતે ॥

પારંવાર મઘ [૬૩] નું પ્રાશન કરવું તે એવું કે જ્યાં સુધી
જમીન ઉપર પડી જઈએ ત્યાંથી સુધી, કદી ઉભા થઈએ ત્યારેપણ
તે પિતુંજ, એમ કરવાથી પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થતો નથી;

વળી જ્ઞાન સંકલ્પની તંત્રમાં એવું કહ્યું છે કે—

॥ શ્લોક ॥

માતૃયો પરિત્યજ્ય ચિદ્દેરે ત્ત્વં યોનિર્નુ

વેદ જ્ઞાત્ય પુરાણાંતે સામાન્ય ગણિ કોઈંચ

પ્રકવ જ્ઞાંમવી મુદ્રા ગુપ્તા કુલ વશુદ્ધવ;

આ શ્લોક કહીને નેમના કટક્ષિ જતાવતો વિષય 'દુર્ગાપ્રસાદ
પ્રસાદ બાળ્યએ એટલી નવનિત તરફ જોઈને કહે છે કે પ્રિય નવ-
નિત ! તમે સમજ્યાં કે । એકંદર ભેદ એવો કે કે, મઘ, માંસ,
મીન એટલે મચ્છી, અને મુદ્રા એટલે, પુરી વડાં, ચટાલી,
તથાં ચવણુ અને યોની, અને પાત્રાધારની પણ મુદ્રા કહેવાય છે;
અને પાંચમું મૈથુન એટલે પુરૂષ વર્ગ સધળા શિવ, અને ક્રીવર્ગને
પાર્વતી સમાન આ વખતે સમજવાની છે; આહે ગમે તે જાતીનો
પુરૂષ હોય અને ગમે તે જાતની સ્ત્રી હોય પણ “ જહમૈવ ત્વં
મૈરવી જ્ઞાન્મોરે સ્તુતંગમ હું ભૈરવ અને તું ભૈરવી એમ બાનીને
મુસંગ નિર્ભય કરવો; વળી રૂપમામલ તંત્રમાં સ્પષ્ટ એવું કહ્યું છે;

॥ શ્લોક ॥

રજસ્વલા પુષ્કરં તિર્થં, ચાંડાલી તુલ્યચંદ્રાશી;

ધર્મકારી પ્રયાગઃ સ્વાદ્રજકી મથુરામતા;

અધોદા પુષ્કાસિ પ્રોક્તા

રજસ્વલા ચંદ્રેલી સ્ત્રીના સમાગમથી પુસ્કરની યાત્રાનું રજ મળે છે; વળી ચાંડાલી [બંગીયણ] સાથેના સમાગમથી કાશી તિર્થની યાત્રાનું રજ મળે છે; તેમજ ધર્મકાર અર્થાત ચામરડીના સમાગમથી પ્રયાગ તિર્થનું રજ મળે છે; તેમજ ધોળણ સાથે સમાગમથી મથુરાની યાત્રાનું ઉત્તમ રજ પ્રાપ્ત થાય છે; અને કંજરી સાથે સમાગમ લીલા કરવાથી અયોધ્યા તિર્થનું રજ સમગ્રી લેવું;

આ બધું કહ્યું તેમાં મુખ્ય ભેદ એ સમજવાનો છે કે મધનું નામ તિર્થ છે; માંસનું નામ શુદ્ધિ છે; અને અને મચ્છીને પુષ્પ સમાન માનવાનું છે; આ ત્રણે વસ્તુને તૃતીયા કહેવામાં આવે છે; જ્યારે મુદ્રા મેળવીએ ચતુર્થિ સમજવી, અને મૈથુન ક્રિયા થાય ત્યારે પુષ્પાભિ કહેવાય છે; આ નામ બીજા ધર્મના નીચ માણસો સમગ્રી શકે નહીં માટે આપ્યાં છે; આ માર્ગને નહિ જાણનારા એવા બીજા ધર્મના અગ્ર પુરૂષોને અમે કંટક કહીએ છીએ;

આ માર્ગમાં જ્યારે ભૈરવી ચક્ર થાય છે ત્યારે બ્રાહ્મણથી ચંદ્રાક્ષ જાતી પર્યંત પ્રવેશ કરી શકે છે; અને તેઓ દિગ્ગ (બ્રાહ્મણ) થઈ જાય છે; પછી જ્યારે તેઓ ભૈરવી ચક્રથી છુટા થઈ જાય છે ત્યારે સહુ પોતપોતાના વર્ણમાં જ સમાય છે;

હે મૃગાક્ષી નવનિતા ! તમે ટગર ટગર શું જોઈ રહ્યાં છો ! આ મહાન માર્ગની ગતિ યોગેશ્વરોજ જાણે છે; તે વિદ્વાન યોગેશ્વરોજે આ વાક્ય કહ્યું છે તે એવું કે,

હાલાં પિનંતિ વિહિતસ્ય મંદિરે સુખ્યો નિશાયાં વાળીકા

ગૃહેષુ । ચિરાજતે કૌલવ ચક્રવાતિ ॥

એઓ દિક્ષિત એટલે કલાલને ત્યાં જઈને હાલાં એટલે મંદિર પાસે, અને ગુણિકાને ઘેર જઈને રાત્રીએ પડ્યો રહે, એ પ્રકારે નિઃશક રિયતિ ભોગવનાર વામભાર્ગમાં ચક્રવાતિ રાજા જેવો વણાય છે; વળી જ્ઞાન સંકલનિ તંત્રના ૪૩ તેતાલીશમાં શ્લોકમાં એવું આવું કહ્યું છે કે;

૩ શ્લોક ॥

પાશ્વત્યો મહેર્જીવઃ પાશ્વત્યઃ સ્વામીયઃ ॥

જે માણસ કુલ લગ્યા, સાત્ર લગ્યા વીગેરે પાશ્વતી બંધા-
યકોઈ તે દુઃખરૂપી સમુદ્રમાં હુમકાં મારનારો જીવરૂપ સમજવો
અને કુલ લગ્યા તથા દેશ લગ્યા ઇત્યાદિક પાશ્વતી જે બંધાયો
નથી તે માણસ વામ માર્ગનો શ્રેષ્ઠ અધિકારી સદા શિવ સમાન છે;
અર્થાત તે નિરંતર સદાશિવ સમાન છે;

તે કેવળ જીવન મુક્તને જ પામેલો છે; મદિરાનું પાત્ર
મટ કરી જતિ વખતે ભૈરવોદ્ધમ, શિવોદ્ધમ એટલે હું ભૈરવ છું,
કિંવા હું જ શિવ છું એમ ખરા અંતઃકરણથી માનવું જ જોઈએ;

માહાપુજન કરતી વખતે ગમે તે તરણ વયની સ્ત્રી, બલે
કદી ચાંડલી હોય, બલે કદી, ઘોખણ હોય, બલેકદિ ચમારડી હો-
ય, કે બલે કદી કોણ પણ કુલટા કિંવા વેસ્ત્રા હોય તેવી સ્ત્રીને
નગ્ન કરીને તેના હાથમાં ખુલી તલવાર આપવામાં આવે છે; એ
જ પ્રમાણે પુરૂષને નગ્ન કરીને તલવાર આપીને બેસારવો પડે છે.
તે બન્યેમાં સ્ત્રીને દેવી માનવી, અને પુરૂષને માહાદેવ; માનીને તેમ-
ની પુજા કરવામાં આવે છે, તેમાં તેમના ઉપસ્થ ઇંદ્રીયની પુજાનું
જ મુખ્ય માહાત્મ્ય છે; તેમને મધનો પ્યાલો આપવો પડે
છે અને તેમનું ઉચિત પીધેલું મધ ખરા ભક્ત પુરૂષો પીયે
છે, સ્ત્રીઓમાં બલે કદી બેહેન હોય, કે માતા હોય કે કન્યા [પુ-
ત્ર] હોય, કે મિત્ર સ્ત્રી હોય કે ગમે તે સ્ત્રી હોય તે પૈકી જેની
ઈચ્છા જેની સાથે થઈ હોય તે સાથે હાસ વિનોદ કરવાને આ ધ-
ર્મમાં કંઈજ વાંધો નથી તો હે નવનિત પ્યારી ! આ ઠેકાણે તારે
તો સ્વર્ગનું સુખ સમજવાનું છે આ સ્થિતિનું પાત્ર ધૈવન મતંમને
મદમત કરનાર છે તારા શુશોભિત સરીરમાં ઝળકે રહેલા મદનનો
ઉચ્ચોગ જ્યારે તું અત્યારે તકિ કરે તો ઠ્યારે કરવાની છું ।

આચાર્ય દુર્ગા પ્રસાદની વાણી તલવારના ઝટકા જેવી નવનિત
ને લાગી; તેણીના સરીરના દરેક રોમ ખડાં થઈ ગયા; કેવળ અ-
ભિતિનું કૃત્ય જોઈને સરીરમાં ધુળરો થવા લાગ્યો; દાવાનળની
મારક ફેાષાગ્નિએ નવનિતના અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કર્યો; નેત્રમાં
કેવળ ક્ષાલાશ્વરંજ છવાઈ ગયો; આ તરફનો બહાદુરની

પાશાણની મુર્તિ સ્થાપનગતી બચાંકર હતિ, તેના કરતાં અત્યારે ચેતન સ્વરૂપ માહાકાળીના જેવી નવનિત બનિ ગઈ; જે નવનિતનું હૃદય કેવળ નવનિત (માંખણ) જેવું નરમ હતું તે અત્યારે તલવારની ધાર જેવું તિક્ષણ થયું; જે નવનિતે યોગીણીમાતાને પોતાને પાલક તરીકે ગણી હતી, તે નવનિત અત્યારે યોગીણીમાતાને મહાધુર્ત કપટિ, કુચ્છંદી અને અનિતિના રસ્તામાં ચઢાવનારી સ્વાર્થી કુલટા સમાન ધારીને બેઠી; તેણીના નિર્ભળ હૃદયમાં મદનચંદ્રનું જે ચિત્ર હતું તે ચિત્ર હાલવા લાગ્યું; તે ચિત્ર ઉપર ક્રોધાગ્નીનું આચ્છાદન થવા લાગ્યું; પરોપકારી અને પ્રેમને બાણનાર શુદ્ધ અંતઃકરણ વાળો મદનચંદ્ર યાદ આવ્યો; અને તેણીએ પોતાની છાતી ઉપર હાથ મૂક્યો. તે સાથે બારે નિશ્વાસ મુકીને જેમ મદનચંદ્ર જળમાં ધ્રુમ થયો તેમ હવે આ પ્રાણનો ત્યાગ થશે તો હું પછી પણ પુનર્જન્મે શુદ્ધ પ્રેમ દારાએ ફરીથી મળિશ, એવી નિશંક આશાવાળી થઈ; શારીરીક સંપત્તિ ઉપરથી તેનો લોભ તુરતજ ખસિ ગયો; મર્ણુને માટે નિર્ભય થઈ; અને ત્યાંથી અપખતાથી ઉડીને જે બકરાનો વધ જે તલવારથી કર્યો હતો તે તલવાર જે બાણુએ મુકી હતી તે હાથમાં પકડીને સર્વ માણસોના સાંમે ઉભી રહી; આ વખતે કેવળ મહિપાસુર મદની જેવી દેખાતી હતી; તેણીએ અંગ ઉપર ભગુવાં વસ્ત્ર પેહધી હતાં તેથી ક્રોધારક્ત નેત્રવાળી ખડગ પકડી રહેલી નવનિત શાક્ત માર્ગીયોના ઢાંગની દેવી નહિ પણ આ દેવીતો ખરેખરી ક્રોધ મુદાસહિતજ જણાતી હતી; આ દેખાવ જોઈને દુર્ગપ્રસાદ જોડે બેઠેલી યોગીણીમાતા એકાએક ઉભી થઈ; દારના નિશામાં પગ લથડાવતી લથડતી લથડતી નવનિતની સાંમે આવી; અને બોલી કે બેટા ! નવનિત ! તું આ શું કરે છે ! તારા શરીરનું વર્ણુ લાલ કેમ થઈ ગયું છે ! શા માટે તલવાર પકડી છે ! તું આ બધાના સમિપ કેમ ઉભી રહી છું.

ક્રોધાવેશથી નવનિત—માતૃ થી ! તમે મારી પાસે આવશો નહીં;

તમે મારો પ્રાણ બચાવ્યો તેના માટે હું મોટો ઉપકાર માનું છું અને ત્યાર પછી અત્યંત અનિતિપ્રવર્તક શુભ જગો-માં મને તમે લાવ્યાં તેને માટે મને ખોટું લાગે છે, તમે મારો બચાવ મને દુરાચરણ રસ્તે ચઢાવવાને માટે કર્યો છે એ તો નક્કીજ થાય છે, સજ્જન પુરુષો જે પરોપકાર કરે છે તેમાં તેઓ પોતાનો કોઈ પણ સ્વાર્થ રાખતા નથી,

પણ તમે જે પરોપકાર મારા ઉપર કર્યો છે તે કેવળ તમે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને જ, એમ કહિયે તો ચાલે, જે તલવાર મહેં પકડી છે તે તલવારથી માત્ર આ કાળીકાદેવી-ને મારા શરીરનો ભોગ આપવાને માટે જ છે એમ માનજો, આ ખિયારા ગરીબ બકરાએ જ્યારે નિરૂપાયે ભોગ આપ્યો, ત્યારે હું તો કેટલાક ઉપાયથી મારા શરીરનો ભોગ આપવા તૈયાર થઈ છું, જન્મ છે, તો મૃત્યુ પણ છે જ સુખ છે તો દુઃખ પણ છે જ, સાડ છે તો નરસુ પણ છે, બ્રહ્મ છે તો માયા પણ છે જ, તો પછી અત્યા-રે હું જીવું છું તો પછી ભોગને માટે હું મૃત્યુને શરણે પણ છું જ, તે પેહેલાં જે સત્યવાત કહુ છું તે તમે શાન્ત થઈને સાંભળો, અને સાવધાન થઈને મારા બોલવા ઉપર લક્ષ રાખો,

યોગિણિમાતા—એટા ! જે તાહારે બોલવું હોય તે સુખે કરીને બોલય, આ સધળા વિદ્વાન પંડિત છે અને તે પંડીતમાં સિરોમણી ધર્માધ્યક્ષ દુર્ગાપ્રસાદ છે તે તારી શંકાનું પણ સમાધાન કરશે અને જે તું કહિશ તે સમગ્ર સ્ત્રી અને પુ-રૂષો સાંભળશે, એમ બોલતી બોલતી ધૈર્ય રાખીને દુર્ગાપ્ર-સાદની જોડે યોગિણિમાતા બેઠી,

તવનિત ગંભીરનાદથી બોલવા લાગી—અરે દુરાચરણીયો ! અધમ પ્રજા ! જે કદી હું સત્તાધિશ હોત તો તમને જરૂર કારાગૃહમાં નાંખત, પણ નિરૂપાય છું કે હું અત્યારે અનાશ્રિત દીન અબળા આ યોગિણિમાતાના છુપા અવા-સમાં સપડાઈ ગઈ છું, તોપણ સત્ય શાસ્ત્ર અને સત્ય ધર્મ ઉપર અભિમાન રાખીને અને આ દેહને તુચ્છ સમ-જીને જે કંઈ ખરેખર છે તે હું તમે સધળાઓને વિદીત કરૂં છું તે સાંભળો !

તમને પરમેશ્વરે મનુષ્ય દેહ અમુલ્ય આપ્યો છે, સાડ અને ન-રસુ તથા મત્ય અને અસત્ય એ સમઝવાની તમારામાં શકતી ઇશ્વરે બક્ષી છે માટે તમે આ ઉત્તમ સ્થિતિમાં જ્ઞાન અને વિવેક દ્વારાએ સારા રસ્તે ચઢો અને આ અનિતિના માર્ગનો ત્યાગ કરો એવી સ-લામણુ કરૂં છું.

આ મહત્ત્વ નામ ભદ્રશીલા આપ્યું છે, ભદ્ર એટલે કલ્યાણ થાય છે, તો તે અર્થ પ્રમાણે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય એવું કાર્ય થવાને બદલે અધોગતિ પ્રાપ્ત થાય એવાં ઘોર કૃત્યો અહિયાં થાય છે અને તે પણ આહાવી છુપી જગોમાં કે કોઈ જોવા પામે નહીં,

જે આપણા સનાતન ધર્મ વેદ શાસ્ત્રનો છે તેથી આ વામ માર્ગ વિરુદ્ધ છે એ હું નજરે જોઈને કહી શકું છું,

જેવી રીતે દીપકમાંથી કાળજા ઉત્પન્ન થાય છે તેવી રીતે પૂર્વે તમારા વિદ્વાન વડીલોએ વેદનું અધ્યયન કરીને આત્માનું શોધન કરનારા, તથા રાજયોગ દ્વારાએ વિવેક જ્ઞાને કરીને તત્ત્વનું ચિંતન કરનારા શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા દીપક સમાનના કુળમાં તમે કેવળ કાળજા તુલ્ય કાળાં કૃત્ય કરનારા દુષ્ટ ઉત્પન્ન થયા છો, ધિક્કાર છે તમને કે તેટલું કહેતાં પણ મારા મનનો ક્રોધ બિલકુલ શમાતો નથી, અરે અધમ કૃત્ય કરનારા દુરાચારીયો! તમે શું સમજીને આ માર્ગે ચલ્યા છો! હે દુર્ગાપ્રસાદ! તને તો જમીનમાં અર્ધોદાટીને તારા શરીર ઉપર આવળનાલીલા કાંટા સળગાવીને બાળવામાં આવે તોપણ તારૂં પાપ ઓછું થાય તેમ નથી, તું જ આભોળા લોહો અને આ ભોળા સ્વભાવની સ્ત્રીયોને ખોટું રસ્તે દોરનાર છું; પૂર્વે પવિત્ર હૃદયના મહર્ષીઓએ પવિત્ર ગ્રંથ વેદ રચ્યો છે, તે વેદ શત શાસ્ત્ર કહેવાય છે, તે વેદ વાણીરૂપ અજવાળાથી ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, જેમાં આત્મા, જીવ બ્રહ્મ અને પૃથ્વીનું પૃથક પૃથક નિરાકર છે, તે બાળત ક્યાં રહી અને આ તમારો ધુર્ત ઢોંગરૂપ વામ માર્ગ ક્યાં! વામ એટલે ડાબો હાથ, જે ડાબો હાથ ગુદસ્થાનને સાફ કરવાને લાયક છે, તેટલી સાફ કરવાની લાયકાત વામ હાથમાં રહેલી છે તેટલી લાયકાત તમારા અઘોરદાર કરતાં પણ અત્યંત ભૂદ્રુત વામ માર્ગમાં પણ નથી, તમે લોહો શું સમજીને આ કપટ પ્રપંચનો માર્ગ પકડ્યો છે! મુખ્ય જ્યારે જોવા જઈએ તો પુરૂષ અને પ્રકૃતિ કહેવામાં આવે છે; પુરૂષ બ્રહ્મ છે અને પ્રકૃતિ મહાવિદ્યા માયા—અને તેથી નિપરિત કાર્ય રચના ઘડનાર અવિદ્યા માયા. અજ્ઞાન સ્વરૂપની છે; તે અવિદ્યા કે મહાવિદ્યા માયા જે કે જડ છે તેને દેવીરૂપી કલ્પીને જગતની કર્તા, કરાવો છો, એ તમામ મિથ્યા છે; અરે મુખ્યો તમે પણ મિથ્યા છો; તમારા શરીરમાં જે જીવ છે તે વારંવાર જન્મ મારણ કરનારો કર્મેનો ભોક્તા છે; જો કે તે જીવ

અનાદી છે; તોપણ ચેતન બ્રહ્મને આશ્રય રહેલો ફરી ફરી જન્મ
ધારણ કરીને કર્મનો ભોગ્યનાર છે; તે કદિ પણ મિથ્યા ઘર્ષ શ-
કતું નથી; તો પછી તમે કોહોને માનો છો ! આ કાળીની પ્રતિમા
તો પાશાણની છે; જો કે તે પાશાણમાં દૈવત હોત તો તમે અ-
ધમ કૃત્ય કરનારાઓની ગદ્દન પકડીને શિક્ષા કર્યા વિના રહતજ
નહિ; જોનો આગેવાન આંધજો તેનું લશ્કર પણ કુવામાંજ પડે; એ
કહેવત પ્રમાણે તમે દ્વિતરી માર્ગીયોનો કંઈ પોતાના સ્વાર્થનો જ
છે;—જો કે તમે લોકો આ કાળીકાની મુર્તિમાં દ્વૈતન્ય તત્ત્વ મા-
નતા હોતો હુંજ એમ કહું છું કે પેલો નિરપરાધી બકરો નહીં પા-
મ્યો છે તેને તે કાળીકા સજીવન કરી શકશે ખરી કે ! અરે મદાં-
ન્ધીયો ! જો કે તમારામાં પરાક્રમ હોય તો તે બકરાને તમેજ સ-
જીવન કરો;—અહાહા ! જ્યારે તમારામાં તેમાંની કંઈ સત્તા નથી
ત્યારે એવાં ધોર કૃત્ય શા સાર કરો છો ! શું ભોળીયા અને અ-
જ્ઞાની માણસોને કુવામાં ધકેલી પાડવાનું ધારો છો કે !

કુતર્ક કુતુહલના કારણોથી બરેલો ભૂષ્ટ વર્તનવાળો માર્ગ કો-
ણે સ્થાયો છે ! તે વામ માર્ગના પુસ્તકો કયા કાળમાં કોણે રચ્યાં છે ?
તથા તેવા કાર્યમાં આગેવાન થનારા આચાર્ય કયા કાળમાં કયારે
થયા ! વેદ ધર્મ વિરૂદ્ધ શા માટે તેઓ પડ્યા ! આ પ્રમાણે શે-
લી શા માટે પસંદ કરી ! એ સઘળું તમે જાણી શકો છો કે ,
હા હુંજ કહું છું કે તેઓએ જીવ્હા સ્વાદને માટે અજ્ઞાન કુતસંહ
જેવી પ્રકૃતિવાળા થઈને સ્વેચ્છાચારી થવાનેજ આગળ પગ મુક્યો
છે અને એટલા માટેજ વામ માર્ગ એવું નામ આપીને કુતર્કનાં
નવિન પુસ્તકો બનાવ્યાં છે, આ આર્ય પ્રજાના કેવળ ભોળા લોકો-
ને અધારા કુવામાંજ હતાયો છે, વિપય વાસનાથી પ્રતિબધ થએ-
લા નિર્લજ થઈને સ્વતંત્રપણે સ્વેચ્છાચારી થયા છે; આ પ્રમાણે
તેનો ખરો સાર નિકળી આવે છે;

શીવ, ભૈરવ અને પાર્વતીનો સંવાદ મુકીને કલ્પિત ગ્રંથો
બનાવીને તંત્ર, નામ આપવામાં આવ્યું છે; જેમાં કાલીતંત્ર, કુલાલુવ
તંત્ર, મહાનિર્વણ તંત્ર, જ્ઞાન સંકલની તંત્ર, રૂપાયલ તંત્ર, મંત્ર
મહોદધિ, તંત્રરાજ, ઇલાદિક અનેક ઉત્પટાંગ ગપાટકનાં ગ્રંથો બ-
નાવીને આર્ય પ્રજાના હૃદયમાં અનિતિનો નિવાસ કર્યો છે,—

કાલીતંત્રનો લેખક કેવો છે ! તેના મનની વૃત્તિ કેવી હોવી

જોઈએ ! તેણે શું જાણ્યું છે ! તેની વર્તણૂકની ક્ષેત્રી હોવી જોઈએ ! એ બાબતનો ચિતાર—મહં માંસં ચ મર્નિચ, મુદ્રા, મૈથુન મૈવચ ॥ ઘટે પંચ મકારાસ્યુ મૌક્ષ દાહિ યુમે યુમે ॥ આ શ્લોક ઉપરથીજ જાણાય છે કે તે ચિતારમાં કેટલું બધું લાંચન છે ! એજ લાંચન નિચ રાક્ષસી પ્રકૃતિનુંજ દેખાય છે, પણ સત્વગુણી વિદ્વાન સજ્જન પુરૂષો ઉપરના શ્લોકનો અર્થ જુદોજ કરશે, જેવી રીતે વિષય વિકાર રહિત પુરૂષો સ્ત્રીની લાવણ્યતાને વિકારે છે, અને મળ્યા તથા માંસના ઢગલાનીજ ઉપમા આપે છે, તેવી રીતે સાત્ત્વિક ભાવવાળા પુરૂષો એ શ્લોકનો સાત્ત્વિક ભાવનો અર્થ કરશે, દુર્ગામ્રસાદ—હે નવનિત ! તમે ક્રોધનો ત્યાગ કરીને ક્ષમાવૃત્તી રાખો

અને તે શ્લોકનો તમે કેવો અર્થ કરો છો તે અમને જણાવો ! નવનિત—સાંભળો—મધ એટલે દુર્ગા થાય છે એ દુર્ગા-પાર્વતી સ્ત્રી અર્થ વાચક મહા વિદ્યા માયા પ્રકૃતિ થાય છે. તે પ્રકૃતિને વિવેક જ્ઞાનમાર્ગે ઓળખવી જોઈએ; એમ સમગ્રી મધ શબ્દ મુક્યો છે; અને માંસ—એટલે સમય કિંવા કાળ બળ થાય છે; તે સમય કાળબળની અનંત જળમાં પ્રકૃતિ માહામાયાનું કાર્ય જે કે અનંત જગત, સુર્ય ચંદ્રાદિગ્રહો, અને નક્ષત્ર ગણુ ઉદય અસ્ત કર્યો કરે છે તેજ પ્રમાણે શરીરધારી જીવ વારંવાર શરીરનો ત્યાગ કરી ફરીથી દેહ ધારણુ કરે છે, એજ જન્મ અને મર્ણુ ઇત્યાદિ-કને જ્ઞાનદ્વારાએ અલવોકન કરવું; અને તેથી મુક્ત થવાને પ્રયત્ન કરવો, એને મારા શબ્દ કાળબળ—તથા વપ્ત વાચક અર્થ કરવાનો છે;

મીન—એટલે માછલી—એ માછલીની જળ સાથે એવી ઐક્યતા છે કે જળવિના નિર્જીવ થઈ જાય છે; એ ઉત્તમ ગુણનો બોધ લઈને એકાગ્ર વૃત્તિની ઐક્યતા કરવી એજ મુખ્ય રહસ્ય બતાવ્યું છે, મુદ્રાનો અર્થ રહસ્ય થાય છે, જ્ઞાન યોગે કરીને તત્ત્વનું ચિંતન કરવું એ જ મુખ્ય મુદ્રા [રહસ્ય] છે,

અને મૈથુન એટલે અગ્ન્યાધાન એટલે અગ્નીની સ્થાપના એવો અર્થ થાય છે, એકાગ્ર વૃત્તિમાં અર્થાત સમાધીમાં જ્યેષ્ઠિ તેજની ધારણુ કરવી, એ જ અગ્ન્યાધાન મૈથુન વૃત્તિ કહેવામાં આવે છે,

એ પ્રકાર પાંચમકાર મોક્ષ આપનાર છે; સાત્ત્વિક સંત સાધુ પુરૂષો ઉપરના શ્લોકનો આમ જ અર્થ કરીને આનંદ મેળવી શકશે;

પણુ જોઓએ દુરાચારગુ રસ્તે વર્તવાને જુદાસા રાખી છે તેઓ તો તે શ્લોકના બનાવનાર અધમ આચાર્યના બોધને જ પકડી રહેશે;

અહાહા ! કુલાર્ણવતંત્ર લેખકના અમિત મગજને કેવું માન આપવું થયે છે ! તેને સ્વાર્થ કેમ ન કહેવો !, તેને વ્યભિચારી માટે ન કહેવો ! અગર ધુર્ત કહિયે તો પણ ચાલી શકે, કેમકે તેના રચેલા આ, પ્રવૃત્તિ ભૈરવી ચક્રે શ્લોક ઉપર જ ખાસ વિચાર કરવાનો છે; જ્યારે ભૈરવી ચક્ર રચે ત્યારે ચાંગલ જાતીથી તે બ્રાહ્મણ જાતી પર્યંત ગમે તે સ્ત્રી કે પુરૂષ તેમાં દાખલ થાય, તે ડખાં સુધી ! કે જ્યાં સુધી દારૂના સીસા ખાલી થાય, તથા નેત્ર રાતાં થઇ જાય, તથા પોતાના શરીરનું પણ જ્ઞાન રહે નહીં; તથા તે યોગે કરીને સારાસારનો વિચાર પણ રહે નહીં ત્યાં સુધી તેઓ વર્ગના લોકો સાથે એક બીજાનું ઉચિત્ત બોજન કરવાનો વ્યવહાર રાખવો તથા ગમે તે પરાઇ સ્ત્રી, બેહેન પુત્રી, કુલટા, વારાંગના ઇત્યાદીક જે કોઇ હોય તેની સાથે બદ કામ કરવું, આ અર્થ ભૈરવી ચક્રનો છે; તે કામ થઇ રહ્યા પછી બધા પોતપોતાના વાડામાં જ અર્થાત્ પોત પોતાની જાતીમાં જુદાજ ગણાય છે પણ એક કહેવાતા નથી;

સાબાશ મહારા વામ માર્ગીયો, ધન્ય છે તમારી માતપીતાને કે તમારા બોહોળા મગજમાં આ હીમાલય પર્યંત જેવો વિચાર [જડ વિચાર] બસો ટકાવી રાખ્યો છે; અરે તમારા કરતાં તો સડેલાં મડમાં તોડી ખાનાર ગીધ પક્ષી કાંઇક સારા છે કે તે પક્ષી બીજા પક્ષિના ટોળાંમાં બળી શકતાં નથી;

અત્યંત દારૂ પીનારા કોઇ આચાર્યે લખ્યું છે કે પિત્ત્વા પિત્ત્વા પુનઃ પિત્ત્વા જમીન ઉપર ઉથલીને પડી જતા સુધી પણ વારંવાર દારૂ પીવો; જ્યારે શરીરનું બીલકુલ જ્ઞાન ન રહે, જ્યારે શુશુભી જેવી સ્થિતિ થઇ જાય ત્યારે પીવાનું બંધ રાખવું એવો અભિપ્રાય આપીને વામ માર્ગને ઝાડથી સાફ કરવાને ઇરાદો રાખ્યો છે, પણ બુદ્ધિવાન જુમાણુસ તો એ ઉપરથી એવો જ ખ્યાસ કરશે કે અત્યંત દારૂના નિશામાં જ્યારે પ્રાણ નીકળી જાય ત્યાર પછી ફરીથી જન્મ નથી થવાનો એમ પણ કહેશે તો ચાલી શકશે, શરીરમાં રહેલો જીવ એ તો વારંવાર જન્મ લેશે જ એમ

કેઈ જ શક નથી, પણ વારંવાર દારૂ પીવાથી મોક્ષ છે એવું જે સ્થુળ દેહથી માનતો હતો તે દેહ ફરી મળવાનો નથી એમ કદી આશરેથી કહીયે તે આવી શકશે;

જ્ઞાન સંકલની તંત્રમાં આ શ્લોક જે કે માતૃયો નિપરિવિન્ય ઇત્યાદીક નિતિ વિરુદ્ધ શ્લોક લખનારને તે દારૂથી ખાંધીને સ-મુદ્રમાં જ ડુબાવવો જોઈએ; દારૂથી મદમત થએલા અને કામ વિ-કારથી અંધ થએલાએ કેવળ કુતરાની વૃત્તિ ધારણ કરેલી હોય એવું જણાય છે, મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થયા છતાં જ્યારે પુર્વનો સંસ્કાર પશુ વૃત્તિનો હોય છે ત્યારે જ આહાવી પ્રકારની વર્તણૂંકી સ્થિર રહે છે; અજ્ઞાન સ્વરૂપ પ્રકૃતિ છે, તે પ્રકૃતિ અનુસારે પશુ વૃત્તિ હો-ય એમાં શું આશ્ચર્ય ! એ જ પ્રકૃતિને ત્રિતું રૂપ ધારણ કરીને મા-હાકાળી કાળી દુર્ગ્ગ એવું કલ્પિત નામ આપીને તેવી પ્રતિમા આ-ગળ દારૂનું પ્રાશન કરીને કુકર્મ કરવાં એ વામીયોનો સનાતન મોક્ષ દાયક પંથ છે, અહાહા એ પંથ માત્ર આહાવી શુદ્ધ જગોને માટે જ છે, એ પંથ પશુ સમાન અગ્નિ પુરૂષોને સમજાવવાનો જ છે; અત્યારે જે હું દેખું છું તે એ જ કાર્ય કરનારા તમે છો એમ ન-ક્ષી થાય છે; આ તરણુ સ્ત્રીયો કાંણુ અને આ પરાયા પુરૂષો કાંણુ! આ તરણુસ્ત્રીયો પોતાના પરણુત પતિને પડતો મુકીને આ એકાન્ત નિવાસમાં દારૂનો નિશો લખને મદમત થઈ પર પુરૂષ સાથે રમવા-ને નૌકળી પડી છે, એ શું તેમનું શિયળ વૃત્ત છે કે ! નાના, એ તો શું પણ શીયાળાની વિન્હળ કુતરીયોનું વૃત્ત પાળવા સારૂ આવી છે; પારકુ વિર્ય લેને સંતતિ ઉત્પન્ન કરનારી સ્ત્રીયો વર્ણુશંકર પ્રજા ઉત્પન્ન કરે છે; વામ માર્ગમાં પ્રવર્ત થનારાઓની પ્રજા વર્ણુશંકર જ હોય છે તો પછી તમામ વામી લોકો વર્ણુશંકર કેમ ન માનવા.

અરે વામીયો ! તમને દયા કેમ નથી ! નિરપરાધી પશુનો વધ કરીને કુડમાં હોમો છો તેથી તમને શું ફળ મળે છે ! જે ક-દિ તમે એમ કહેતા હો કે ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષને માટે અમે યત્ન કરીએ છીએ અને જે પશુને અમે યગ્નમાં હોમાયે છીએ તે પશુ તો સ્વર્ગમાં જઈને અનન્તમા થાય છે જો એમ હોય તો ત-મે તમારા મા આપને મારીને શા માટે હોમતા નથી !

અહિયાં તમારો ધર્મોચાર્ય શુદ્ધ દુર્ગોપસાદ બેઠો છે તેનેજ મારીને યજ્ઞમાં હોમી દો તો તેથી કરીને અત્રેના વામ માર્ગની પુષ્ટીના સમાચાર સ્વર્ગમાં સારી રીતે પોહોતી શકશે; વળિ કાલી-કાતંત્ર, તથા મહાનિર્વાણ તંત્ર-જ્ઞાન સંકલની તંત્ર અને રૂદ્રયમલ તંત્રના લેખક આચાર્યને જઈને તે મળિ શકશે; તેમજ સ્વર્ગમાં વામમાર્ગ ચાલતો હશે તેમાં અપ્સરા જેવી નવનિત યોષિતાનો સમાગમ કરી શકશે, વળિ સ્વર્ગમાં કાળા રંગના પથરાની મહાકાળી કે ભદ્રકાળી બનાવી હશે તેની પુજા પણ કરી શકશે, જ્યારે એમ થશે તે વખતે ત્યાંના સઘળા પ્રતાપશાળી વામીયો તમને આશરવાદ દેશે; આ પ્રમાણે સગવડ ભરેલો રસ્તો મુકી દઈને પેલા ગરીબ મુક અને આજ બકરાને મારવાથી શું ફળ છે । કાળી-કા તો વિદ્વાન અને બત્રી લક્ષણા પુરૂષનીજ માગણી કરતી હશે એવું તમારે માનવું જોઈએ; છતાં નિરપરાધી બકરાનો શા માટે માણુ લ્યો છો ।

કુરહિંસક પ્રાણીની, કે ચોરની જે દિલ્લચાલ છે એજ દિલ્લચાલ અને વર્તણૂંક તમારા વામીયોની છે-માંસ બક્ષણ કરવાને માટે પશુ જીવની હિંસા કરો છો એજ તમારી નિર્દયતા છે; સર્વથી એજ અતનું બક્ષણ મુકીને માંસ ઉપર વૃત્તિ દોડાવો છો એ તમારી કુરહિંસક પ્રાણીની વૃત્તિ છે; ખીજ કોઈ જાણી શકે નહિ તેવી રીતે શુભ અવાસમાં છુપાં કૃત્ય કરો છો તથા તમારી ચોરની વર્તણૂંક છે; પર સ્ત્રી તથા પુત્રની વધુ તથા દીકરી કે બેહેનની સાથે જ્ઞાન સંકલની તંત્રમાં કલ્યા પ્રમાણે ગમત કરો છો એ તમારી પશુ વ્રની છે; પિત્વા પિવા પુનઃપિત્વા એ આધારે વારંવાર જે તમે મદિરા પીને મસ્ત બનિ જાઓ છો એ તમારી અજ્ઞાન વૃત્તિ છે; કહો જોઈએ આહાવા વામ ધર્મમાં તમે કયું જ્ઞાન તત્વ જો છો । એમાંથી તમને કયા પ્રકારનો સદ્ બોધ મળે છે । એમ કરીને તમે શું રજા મેળવવા ઇચ્છો છો । અરે ચોર સોડો । એથી તો તમે ભયંકર પાપના અધિકારી થાઓ છો; જગત નિઃશંતા ઇશ્વર તો પુરૂષ કે સ્ત્રી કોઈ નથી; નથિ તેનું સ્વરૂપ કે નથી તેનો જન્મ; તેનો અનાદી અતર્ક્ય નિયંતા નિયામક, નિરાકાર, નિરામાસ, નિરવધ, અને એક રસ છે; છતાં તમે સ્ત્રીનું રૂપ માનીને પણ

જો કે સુદ્ધ અંતઃકરણથી ધ્યાન ધરતા હો, તથા તેમ કરવામાં ત-
મારી ઉપાધી યુક્ત વૃત્તિયોને પ્રલય કરતા હો, અને ચિત્ત નિરોધને
માટે પુરુષાર્થ કરતા હો તો કાંઈક ઠીક હતું; પણ એ તો વાત મ્યાં
રહી; અને પંચમકાર તથા ભૈરવી ચક્ર ઠરાવીને યથેચ્છાએ પરાધ
સ્ત્રી સાથે આનંદ મેળવે છે । એ શું ! તમારૂં વામ માર્ગનું તત્ત્વ
છે કે ! ધિક્કાર છે ધિક્કાર છે તમે અધમ પુરુષો અને કલટા સ્ત્રી-
યોને: આટલું કહીને નવનિત જરાક શાન્ત થઇ અને રહી;

નવનિતનાં વચન પેલા મુસ્તંડા આર્ય જે જે દુર્ગાપ્રસાદ હતો
તેને વજ્ર જેવાં લાગ્યાં; ઘણા માણસોમાં અને સ્ત્રીઓમાં તે પુજ-
નિક ગુરુ કહેવાતો હતો છતાં તેનું નવનિતે યોગ્ય ભાષણ કરીને
અપમાન કરું તેથી તેને ધાળુંજ માડુ લાગ્યું; તિશ્ણા બાળનાં છદ
જેવી રીતે શરીરમાં પડે છે તેવી રીતે તે આચાર્ય અને યોગીશ્રી
માતાના હૃદયમાં વચન બાળનાં અસલ છેદ લાગ્યો; દુર્ગાપ્રસાદના
નેત્ર આ વખતે ભૈરવી ચક્રમાં લાલ થયાંજ હતા, છતાં આ પ્રસ-
ંગે ક્રોધાનેરાને લીધે નાના દેખાવ વિચિત્ર થયો, તે સાથે કાળિ-
કાની રક્ત છબ્બા સમાન યોગીશ્રી માતાનાં પાણુ નેત્ર થઇ ગયાં.
આ દેખાવ જોઈને તે ભૈરવી ચક્રમાં બેઠેલો એક દુર્ગાપ્રસાદ જેવો
બાળે મુસ્તંડાઆર્ય હતો, તે ગાડાકીથી ઉભો થઈને નવનિતની
પાછળ જઈ પાછોચો, અને અનાયાસ ઝડપ કરીને નવનિતના હા-
થમાંની તલવાર છીનવી લીધી;

અત્યંત હુસ્નાથી લાલચોળ થયેલો દુર્ગાપ્રસાદ-નવનિત પ્રત્યે
બોલ્યો કે; વામ માર્ગને નહિ બાળુનાગી કંટક યુવતિ । તું તે મા-
ર્ગના મુલ્યભેદને શું બાળી શકનાર છે ! તને અનુભવજ મ્યાં છે :
જેવી રીતે બ્રહ્મવિદ્યાને બાળુનાર મન અને વાંણી વડે કરીને તે
બ્રહ્મવિદ્યાના આનંદ વિષેની વાત કહી શકતો નથી તેવીજ રીતે
આ વામ માર્ગના ઉંડા રહસ્યાનંદની વાત કહી શકવાને કઠણ છે;
એ તો જે અનુભવ મેળવે છે તેજ બાળે છે, કશું છે કે—

શુભિર્બિભિન્ના સ્મૃતિરેવ ભિન્ના

નાના મુનિનાં મત યોષિ ભિન્ના

ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહાયાં

મહાજ્ઞનો રેજ ગતઃ સર્વથા ॥

વેદવાણી પણ ભિન્ન ભિન્ન છે, તેમજ વેદને અનુસરીને બો-
ધનારી સ્મૃતિ તે પણ ભિન્ન ભિન્ન અને મોટા વિદ્વાન ઋષિઓ-
ના મત પણ ભિન્ન ભિન્ન છે માટે ધર્મનું તત્વ તો કેવળ મુશર્મા-
જ પડી રહ્યું છે અર્થાત ગુપ્ત છે;—માટે કેવળ માહાત્મા શોક જો-
વાં આચરણ કરે છે તેવાં આચરણોને અનુસરીને વર્તવું એજ ધર્મ
માનવામાં આવ્યો છે,

પરમહંસ સ્થિતિને પામેલો જેવી રીતે વર્ણાવણુંતો ભેદ રાખ-
તો નથી, હિંદુ કે મુસલમાન હો, કિવા ચાંડલ હો કે ચમાર હો; ક-
દી લહવાર હો કે કુંભાર હો, પણ તેઓના હાથનું રાંધણું ખાશે;
તાત્પર્ય એ છે કે, પંચભુતાત્મક શરીર સર્વનું સરખું છે, શરીરમાં
જે આત્મા છે તેને કોઈ જાત કે વર્ણ નથી, શરીર છે એ પ્રકૃતિ-
નું કાર્ય છે એ પ્રકારે વેદાન્તીઓએ નિશ્ચય કરીને પરમહંસ સ્થિ-
તિવાળાનો એવોજ ધર્મ માન્યો છે;—એ વેદવાણીનો મત છે;
જેવી રીતે વેદવાણી અને સ્મૃતિ ભિન્ન છે તેવી રીતે વામ મા-
ર્ગનો ધર્મ પણ ભિન્ન છે; અને તે ધર્મ ઉત્પન્ન કરનાર માહાત્મા-
ઓના ઠરાવેલા નિયમ પ્રમાણે ચાલવામાં આવે છે—અને તેમણે
ભૈરવી ચક્ર ઠરાવ્યું છે, જેવી રીતે પરમહંસ સ્થિતિનું આચરણ છે
તેવુંજ ભૈરવી ચક્રનું આચરણ છે કે જેમાં વર્ણાવણુંતો ભેદ રાખ-
વામાં આવતો નથી; ભૈરવી ચક્રમાં વિશેષ મધ પિવાથી
એકાગ્ર વૃત્તિ થાય છે; તે એકાગ્ર વૃત્તિમાં ત્રણ ગુણ કપી
ત્રણ દેવ જો કે બ્રહ્મ વિજ્યું અને શિવને ઉત્પન્ન કરનારી
તથા અનંત કોટી બ્રહ્માંડ રચનારી મહાવિદ્યા માયારૂપ પ્રકૃતિ આદ્ય
દેવીનું ધ્યાન ધરવામાં આવે છે; તે આદ્ય દેવીનું આ સ્થુળ વિગેરે
કાર્ય છે; અને તે કાર્યમાં ભૈરવી ચક્ર દ્વારાએ ઐક્યતા પ્રાપ્ત કર-
વામાં સ્ત્રી પુરુષને કોઈ પ્રકારે ભેદ રહેતોજ નથી; વિકારવાન પુરુષ
વિકારથી નિવૃત્ત થયા પછી દેવીનું ધ્યાન નિર્વિઘ્ન કરી શકે છે;
ચંચળ મન સ્થિર થાય છે;—અરે ગમાર કંટકા તું એ વિષયને
કંઈજ જાણી શકતી નથી; માટે તું અત્યારે અજ્ઞાનમાં લીન થ-
એલી ભૈરવી ચક્રમાં દાખલ થઈ જા; તું તારા ચૌવનને સુખ આપ્ય,
અને આ વારણીનું પાત્ર લ ને મસ્ત થા; એજ મસ્ત થવાપણમાં
અનહદ આનંદના સમુદ્રમાં જેમ મસ્ત તરે છે તેમ તું તપી કર.

એજ વાણી પ્રાપ્તિ આનંદમાં અચારે જે તારા શરીરમાં અચ-
સમજ અચાતનો કોષ છે તે તુરત જ સમી જશે; એટલું નહિ
પણ આ આચારને જુદો નહિ ગણતાં તું પ્રેમાવેશથી એકજ રૂપ
માની લઇશ; જેવી રીતે આ યોગિણિ દેવી મારા કંઠમાં પ્રેમે કરીને
હાથ નાંખી રહી છે તેવી રીતે તું પણ તમામ શંકાઓના ત્યાગ
કરીને હાથ નાંખીશ, પ્યારી નવનિત । તને કોષ ચઢ્યો છે પણ તે
કોષને હું કંઈજ ગણકાર તેમ નથી; હું મનોહર સુંદરી । તું શાન્ત
થા; તું આ અવાસમાંથી હવે બાહાર નિકળવા પામવાની નથી;
તારા શરીરને બાહરની કંટક હવા કેવળ ખરાબ કરનારી છે; એમ
મહેં અત્યારથી માની લીધું છે; એટલું કહીને પેલા મુસ્તાઝાચાર્ય
સુપ થઈ ગયા.

સળગતાં અગ્નિમાં ધીંધ હોમ્યાની મારક, પ્યારી, ઈત્યાદીક
સંબોધન દુર્ગાપ્રસાદને મોઢેથી પોતા તરફ નિકળતાં નવનિતને થયું;
આ વિષયી લંપટ માણસ જરૂર મારા શિયળને તુકશાંત કરશે એ
વી તેને ખાત્રી થઈ; કેમકે પ્રત્યક્ષ ભૈરવી ચક્રમાં અમર્યાદ વર્તણુંક
સઘળાંની નવનિતે નજરે જોઈ હતી; તેમજ આ સઘળા નિર્લજ
મંડળમાં આ નિર્લજ દુર્ગાપ્રસાદ શું નહિ કરી શકે । તેમજ દુર્ગા-
પ્રસાદ ધર્માચાર્યની સાથે નિર્લજપણે વર્તનારી યોગિણી પણ શું
નહિ કરી શકે । જ્યાં આખું ગામ ચોર હોય તો તે ગામમાં એક
શાહુકારનું શું ચાલી શકે । આ પ્રકારે વીચારમાં ગુંથાયલી, ભય
અને કોષમાં ફસાયલી નવનિતને પોતાના દેહનું પણ ભાન રહ્યું
નહી; તેણીને મોહાતનો કંઈજ ભય નહોતો, પણ શરીરમાંથી કેવી
રીતે પ્રાણ દુર કરવો । તેના માટે તેણી પાસે કંઈજ સાધન રહ્યું
નહોતું; બલે કદી ગમે તેમ થાઓ, પણ સત્ય અને નિતિનો ત્યાગ
નજ કરવો, એવા દૃઢ વિચારવાળી નવનિત ગર્જના કરીને બોલી ।
અરે દુરચારીયો ! ક્યાં હંશ અને ક્યાં કાગ; ક્યાં હાથી અને
ક્યાં ગર્ધવ; ક્યાં પરમહંસ અને ક્યાં તમે અધમ દુરા-
ચારી વામીયો;—શું તમે પરમહંસના કૃત્યની તુલ્યના કરવા માગો
છો કે । શું તમે ભૈરવી ચક્ર કરીને વર્ણાવર્ણનો ભેદ થોડી ધરીને
સારે ભંગ કરીને માહાવિદ્યા માયાને ઓળખવા ધારો છો કે । શું
તમે ઉપરાઉપરી દારૂ પીધને પણ સમાન ખતીને એકામ થતી ક-

રવા ધારો છો કે ! મું તમે પરાઈ સ્ત્રીઓના સમાગમ કરીને પ્રેક્ષ-
તિ આધાતું એકજ કાર્ય છે તથા, એકજ રૂપ તમામમાં છે એમ
ધારીને વિષયને નરમ કરીને પછી શાન્ત થવા ધારો છો કે ! એ
તમામ તમારો પાખંડી ધર્મ છે; કેવળ પોતાનું જ કાર્ય સાધવાનો
શિતુરી માર્ગ છે;

નવનિત એટલું બોલી રહી એટલે એકદમ ક્રોધાવેશથી દુર્ગા-
પ્રસાદ ઉભો થયો, તેમજ તેની સાથે માહાકાળી સમાન ક્રોધિત થ-
એલી યોગિણિ પણ ઉભિ થઈ તે બન્ને જણ નવનિતને પકડીને
ઉચ્છીને તેને ગુપ્ત અવાસમાં ક્રોધને ખમ્મરનથી એવા એક આરડા-
માં દાખલ થયા; તે આરડામાં એક ખીજે ભાગ હતો તેને કબ્બકે
કરીને ખુલ્લો કર્યો, એટલે ખારણું ઉઘડી ગયું ખારણું ઉઘડતાં જ પ-
ગથિયાં ચઢવાનાં આગ્યાં તે પગથીયે પેલી નવનિતને ઉચ્છીને ચાલ-
વા માંડ્યું; આ જ્યોતે નવનિતે ઘણી ચીસો પાડી પણ તેની ચીસો
અને બુમો કોણ સાંભળે ! તે બન્ને જણા સદરહુ પગથિયાંનો મા-
ર્ગ અટાવ્યા પછી; એક સાંકડી ખારી આવી તે ખારી વાટે આ
ગુપ્ત અવાસના મહિતગાર માત્ર યોગીણી અને દુર્ગાપ્રસાદ ત્રિના
ખીજુ કોઈ જ નહતું તેવી ખારીનું ખારણું ખુલ્લું કર્યું; એટલે કેવ-
ળ અધકાર વાળી જમો કે જેને ગુફા કહે છે તે છેક ઉચાંણ માર્ગ
ઉપરની ગુફામાં આ નવનિતને ધકેલી દીધી, પછી નિદેયપણે યોગિ-
ણિયે અને દુર્ગાપ્રસાદે તે દ્વાર બંધ કર્યું,

કાળીકાના પુનનમાં એક આ પરિતાપ થયો, તોપણ તે
પરિતાપ દુર હાથના સમગ્ર માણસોને કાંઈ જ અસર કર્યો નહિ,
તેઓ ભેરવી ચક્રનું કામ અટકીને, તે સભામાંથી યોગીણી માતાની
સાથે હાથ મેળવીને તથા તેને લઈને દુર્ગાપ્રસાદ વિલાસ મંદિરના
એક આરડામાં દાખલ થયો ત્યાર પછી ખાઈના બિજા પુરૂષ અને
સ્ત્રીઓ દારૂના નિશામાં ચક્રચૂર થએલી જેની સાથે જેમ રાવે તેમ
તેની સાથે હાથ પકડીને ગુદા ગુદા આરડામાં પ્રવેશ કરીને શમન
કરવા લાગ્યા.

અગત્યની સુચના.

સર્વે પ્રિય વાચક ભાઈઓને જણાવું છું કે આ વાર્તાનો નાયક હજુ ક્યાં છે તેનો પત્તોજ નથી, પવિત્ર નવનિતકળાને અદ્ભુત જગોમાં પેલી યોગિણીમાતાએ ગેબ કરી છે, તેનું કેમ થશે ? અ-
શ્વના મદનચંદ્ર અને નવનિત કેવી રીતે મળશે, તેમજ નવલપુરનો સંજકુમાર વિનોયંદ્ર શું કર્તવ્ય રહે છે ? આ તમામ ચિતાર ખી-
ન્ન ભાગમાં નિતિ, જ્ઞાન, કળા, બુદ્ધિ અને વિવેકનો દર્શાવવામાં આવશે, એટલા માટે પ્રિય સંજનનોએ તે બુક ખરીદ કરવાને માટે આગમચથી નિચેના સરનામે નામ નોંધાવશો, તે પુસ્તકની કીમ્મત અગાઉથી ગ્રાહક થનાર પાસેથી રૂ. ૧ લેવામાં આવશે, પછીથી રૂ. ૧૫૫ લેવામાં આવશે, ટપાલ ખર્ચ જુદું. વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

નામ નોંધાવાનું ઠેકાણું.

કેશવલાલ મગનલાલ દુધવાળા.

૬૦ કાશુપુર બંડેરી પોળ સામે—અમદાવાદ.

સુચના.

આ પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં.

કેશવલાલ મગનલાલ તંત્રી હર્ષદ તરંગ

કાશુપુર બંડેરી પોળ સામે—અમદાવાદ

મણીલાલ દોલતરામ પટેલ બુકસેલર

રીચીરાડ—અમદાવાદ.

ભારતવર્ષની આજે શ્રીલીલોચિત્રને સદ્ગોષ્ઠીમાં લાયક.
ખરીદો. આ એક અમુલ્ય રત્ન ખરીદો.
ચોટી નકલો શ્રીલીલોચિત્રમાં રહી છે.

પરમાર પૃથ્વીસિંહ.

તથા નિમકલાલ સતી મેના.

ભાગ ૧ લો. તથા ભાગ ૨ જો.

સદ્યહરથો ઉપર લખેલા વીરયની રસીક વારતા ઇતિહાસીક વાંચવા લાયક છે જ્યારે આ પુસ્તક તમે વાંચશો ત્યારે તેને પોતાની ખાનગી પુસ્તકશાળામાં રાખવાનું મન થશેજ આમાં મેનાં નામની સ્ત્રીએ એટલી બધી બહાદુરી કરી છે. કે તેના પરાક્રમની ખરોખરી કોઈ પણ વીર પુરૂષે ભાગ્યેજ કરી હોય, તે સ્ત્રી છતાં તેની રચના એવી હતી કે તેને રાજાઓ પગે પડતાં હતા જે કામ તેણે કર્યો છે તેમાં પૃથ્વીપરમારની એ ત્રણ વખત લડાઈઓમાં બચાવ્યો છે મેનાં સ્ત્રી છતાં તેનામાં ધૈર્યતા શૌર્ય બાહુબળ બુદ્ધીબળ કેવું હતું તેમજ તેનો વૃદ્ધ સ્વામી હતો અને પોતે આઠાવીસ વરસની ઉંમર વાળી હતી છતાં તેણે પોતાનું શિયળવૃત્ત કેવી ખુબીથી સાચવ્યું છે અત્યંત ગહન ડુંગરોમાં રાત દીવસ કેવી યુક્તિથી રહીને પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારનું બહું કર્યું છે તેનો આ બેહુબ ચિતાર આપેલો છે. આ વિષય સ્ત્રી લક્ષણને માટે અત્યંત ઉપયોગી છે માટેએહેનો તથા બાઈઓએ પોતાના પાસે અવશ્ય રાખવું જરૂર છે;

પહેલા ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૪-૦ બીજા ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૮-૦ બંને ભાગનું ટપાલખર્ચ જુદું. આ બંને ભાગ પ્રખ્યાત કવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ મુનસીની કસાયલી કલમથી લખાયેલા છે.

મળવાનું ઠેકાણું

કેશવલાલ મગનલાલ દુધવાળા

૬. કાળુપુર ભંડેરી પોળ સામે, અમદાવાદ.

આવી બીજી ચોપડી ખરીદા તે પહેલાં આ બે
બે જુજ ખર્ચમાં અને થોડા વખતમાં
વગર માસ્તરે પોતાની મેળે ઇંગ્લીશી ખવનાર-ચોપડી

ધી ઇંગ્લીશ ગાઈડ.

આજ સુધી આના જેવી બીજી કોઈ સહેલી, સસ્તી
અને ઉપયોગી ચોપડી બહાર પડીજ નથી આ ચોપડીથી
ઇંગ્લીશ બીજકુલ નહીં બહુનાર માણસ પોતાની મેળે ઇ-
ંગ્લીશ વાતચીત કરતાં શીખી શકશે, તેમજ વિદ્યાર્થીઓ-
ને અને પરચુરણ ધંધાદારીઓને અને નોકરીયાત માણ
સોને ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડશે, એમાં દરેક બાબતને
સમાવેશ કરેલો છે. જેમ કે, એ બી. સી. ડી. તેનાં રૂપાં
તરો. વ્યાકરણની મમજ, શબ્દનો કોષ, કહેવતો વાક્યો,
પત્રો, ચીઠાઓ, તાર સંબંધી તથા બીજી દરેક પરચુરણ
બાબતનો સમાવેશ કરેલો છે. તેને આપ જ્યારે જાતે જ
શો ત્યારે ફક્ત ખાતરી થશે તેમ છતાં પણ કીમત ઘણી
જ જુજ રાખેલી છે. આ પુસ્તકનું વાસ્તે વિદ્વાનોના ધણ
જ અભિપ્રાયો મળેલા છે. સુપરરોયલ ૨૮ ફોર્મનું પુસ્તક
પૃષ્ઠ ૪૬૦ આટલી બીજી.

કીમત રૂ ૧-૪-૦ વી. પી. આર્જ ત્રણ આના.

એલ. જી. પટેલ કૃત ગુજરાતી-ઇન્ડુ ઇંગ્લીસ
ડિક્શનેરી ૪૦૦૦૦ શબ્દોની, ન્યાય, ઉદ્યોગ, વૈદક અને
ટેકનીકલ-યાંત્રિકાદિ શબ્દોના સમુદાયણી, અને જે શબ્દ-
નાએ કકરતાં વધારે અર્થ આપેલા છે, તેમના દરેકના
ગુજરાતી અને ઇંગ્લીશ અર્થ આપેલા છે. આટલી બીજી
પાનાં ૧૨૪૦ પાકું પુઠું. કીમત રૂ ૧-૮-૦

વિદ્વાનોએ વખાણેલી અને કદી નહીં બહાર પડેલી

ધી ઇંગ્લીશ ગુજરાતી ડિક્શનેરી,

ઉચ્ચાર, મીનીંગ, અધરવંજ, રૂટ આપેલા છે, કીમત
એ આના પોસ્ટેજ અડધો આનો. ઉપર સીવાય બીજી
તમામ જાતનાં પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળશે. લીસ્ટ
મશત મળશે.

મણીલાલ દાસતરોમ પટેલ.

મળવાનું ઠેકાણું.

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

રીચીરોડ-અમદાવાદ.

તાકીદે મંગલો. પંદાર પડી મુકા ૧. પંદાર પડી મુકા ૧. ૧

સૌભાગ્ય સવિતા અને તરણ પુરુષ યાને

બહેમનો આબેહુળ ચીતાર. રસિક નૌવેલ.

પ્રિય સૌખીન વાંચક અહસ્યો આ નૌવેલમાં બહેમનો આબે
હુળ ચિતાર દર્શાવ્યો છે. તથા મિત્રની દાનાઈ તથા સ્ત્રીની રરજ
તેમજ આલાહી નજરે જોયેલી વાત ખોટી ખરા મિત્ર ઉપર ખોટા
બહેમ પાછળથી પસ્તાવો વિગેરે અતલ વિપયો લખી પંદાર પાડી
છે. તે વાંચવાથી વાંચનારના હૃદયને નિતિની સજ્જડ છાપ જરૂર
જેસશે માટે અહસ્યો તાકીદે મંગાવો. કી. ૦-૧૨-૦

સ્ત્રી બોધ આર સ્ત્રીઓની વારતા કે જેમાં સ્ત્રીઓએ
પતિની શેવા ફેવી રીતે કરવી અને તેમ કરવાથી પરમકૃપાળુ પ્રભુ
ફેવી રીતે સાહાય થાય છે તે, વિગેરે વિપયો લખી ખાસ સ્ત્રીઓને
બોધ લેવા સાફ પંદાર પાડી છે. તે વાંચવાથી સ્ત્રી વર્ગને આબેહુળ
બોધ લાગે તેવું આ પુસ્તક છે. કી. ૦-૨-૦ બન્નેનું વી. પી. ખર્ચ
જુદુ પડશે.

સૌભાગ્ય સવિતા અને પુરુષચંદ્ર આ નૌવેલ સૌભાગ્ય સવિતા
અને તરણ પુરુષના ખીજા ભાગ તરીકેની નૌવેલ છે તે છપાય છે.
તે થોડા દીવસમાં છપાઈ બહાર પડશે માટે તાકીદે નામ નોંધાવો
અગાઉથી નામ નોંધાવનાર પાસેથી ૦-૬-૦ રાખ્યા છે અને પાછ-
ળથી ૦-૧૨-૦ રાખ્યા છે માટે તાકીદે નામ નોંધાવો.

પ્રેમ-ધેલો અથવા પ્રેમથી પીડાતો પંખી યાને મુખનો સ-
રદારએ નામનું પુસ્તક થોડા દીવસમાં છપાઈ બહાર પડશે માટે
તાકીદે નામ નોંધાવો અગાઉથી ૦-૨-૦ અને પાછળથી ૦-૪-૦
વી. પી. ખર્ચ જુદુ

ઉપરની બોપડીઓ માટે તીચેને સરનામે લખો નૌવેલ પત્ર
લેવામાં આવશે નહિ. વી. પી. થી મોકલી આપવામાં આવશે.

મળવાનું ટેકાણું.

સાવિંદલાલ બાલાભાઈ મોકલી.

સાવિંદલાલ બાલાભાઈ મોકલી. સાવિંદલાલ બાલાભાઈ મોકલી.

અમાઉથી ગ્રાહક થઈ આશ્રય આપનાર સદ

ગૃહસ્થોના મુખારક નામ.

અગદાવાદ.

૧૨૫ મણીલાલ ઘેઢેલાભાઈ સાશી.	૩ મુલચંદ જેઠાભાઈ શાહ
૨ લાલભાઈ મોતીલાલ શાહ	૨ ચીમનલાલ ભુદરદાસ મેહેતા.
૨ મુનસી. દુતેખાં અહેમદખાં	૧ હીરાલાલ ચુનીલાલ કાપડવાલા
૧ મણીલાલ મોતીલાલ સાહ	૧ ચુનીલાલ મોહનલાલ ગાંધી.
૧ મોહનલાલ ડાહ્યાભાઈ ચોકસી.	૧ કેસવલાલ પરશોત્તમદાસ કપાળી
૧ હીરાલાલ જેસીંગભાઈ	૧ મુલચંદ હરીલાલ સાશી
૧ ત્રીકમલાલ હરીલાલ શાહ	૧ સોરાબજી-દી-કામા. વઝીલ
૧ ભુરાભાઈ મનસુખ સોની.	૧ વઝીલ ભાસ્કરરાવ મોતીલાલ મેદ
૧ ઘેઢેલાભાઈ ઝવેર. સ કદોઈ	૧ જે. એચ. પેન્ટર
૧ અમરેતલાલ હરમોવંનદાસ	૧ જેસીંગભાઈ. ખી. પટેલ. બારીસ્ટર
૧ મનસુખલાલ મગનલાલ સાહ	૧ ડાહ્યાભાઈ દુતેચંદ શાહ
૧ ચીનનશાલા જેઠાલાલ મેહેતા	૧ સાંકલચંદ ચમનલાલ સાહ
૧ વાડીલાલ જેસીંગભાઈ સાહ	૧ ઓચ્છવલાલ ઉજ્જમલાલ વઝીલ
૧ જ્યંતીલાલ હાકોરલાલ	૧ આતમારામ અંબારામ પટેલ
૧ માદાસુખરામ હસ્તુરચંદ સાહ	૧ બાલુભાઈ ઘેઢેલાભાઈ સાહ
૧ પીરોજસાહ સાહપુરજી દલાલ	૧ જાંઘાંગીરજી કાવશજી મેહેતા
૧ વૈદ્ય મણીશંકર નથુરામ	૧ મોહનલાલ માધવજી શાહ
૧ બખાભાઈ ડાહ્યાભાઈ સાહ	૧ દલપતભાઈ પાનાચંદ
૧ ગોરધનદાસ નાથાભાઈ ડાક્ટર	૧ ધનજી ભોખાભાઈ
૧ ખુમચંદ ભોગીલાલ	૧ જનનાદાસ હરીલાલ કડીઆ
૧ મી. ડોસાભાઈ ચાહવાળા.	૧૦ મી. કાલીદાસ સોની
૧ વાડીલાલ જીવરામ	૧ જેઠાલાલ મુલચંદ
૧ મી. પી. એમ. દુધવાળા	૧ ચંદુલાલ જગનલાલ
૧ ડાહ્યાભાઈ કાલીદાસ	૧ ભગવાન મોતી માંચી
૧ બીખાભાઈ મગનલાલ	૧ કેશવલાલ જીવણલાલ રામોલીયા
૧ મોતીલાલ રણછોડ પટેલ.	૧ મનસુખ ગટાશા ભાવસાર
૧ કડીઆ. ચુનીલાલ કેસનદાસ	૧ મી. હેલ જોટાલાલ

અનુસૂચિ

૧૦ મોહનલાલ નારણદાસ પટેલ. ૧ ચુનીલાલ મોતીલાલ પટેલ
૧ છોટાલાલ ટેસવલાલ પટેલ ૧ મણીલાલ ભગવાનદાસ પટેલ

મુખ્યાધ

૫૦ મોહનલાલ ખુખચંદ શાહ ૧ ખાન. મામદભાઈ ખાકુભાઈ

દસાડા.

૧ જગનનાથ હરીલાલ પોસ્ટમેન ૧ રેવાશંકર ઠાસીરામ.

દિદાલ (સોનગીર)

૧ ત્રીભોવેન દલપતરામ જોશી. ૧ ગરબડ વજલાલભાઈ સાહ

ધરુકા—કાઠીયાવાડ

૧૫૦ મી. જીવણલાલ ગોવંદલાલ તરશ્ચી

પાટણ

ધાંગરા

૧૦ ખાળદેવ મણીલાલ પ્રભુરામ ૧ ખાત્રી સુભાષચંદ લાલભાઈ મહેળા

વાડાસીનોર.

વડોદરા.

૧ ખાન સાહેબ જખરજસ્તખાન તોરખાજખાન ૧ મિલમળાં મસુલખાં

ખાવસર થાણા.

૧ મી. ચંદુલાલ ગોવીંદલાલ હેડ કોન્સ્ટેબલ

ખીજ આશ્રય આપનાર ના પચદાતા પેનાં નામ સ્થળના સંજોગને
લીધે છાપ્યાં નથી માટે માનવરશે.

K. H. L. B. B. B.

Almoudabad.

સુચના.

આ પુસ્તક તથા નીચેના પુસ્તકો અ-
મારે ત્યાંથી રોકડી કીમતે અગર વી. પી. દી
મોકલવામાં આવશે.

કોઈ વેલુપારીને સામગ્રી લેવા હશે તો તેને
કીકાયત ભાવે આપવામાં આવશે.

ફરેક ચોપડીઓનું પોસ્ટે ૪૮ વુડ

પરમાર પૃથુસિંહ [મતી મેના] ભાગ ૧ લો કી. ૧-૪-૦

પરમાર પૃથુસિંહ [સતી મેના] ભાગ ૨ નો કી. ૧-૧-૦

સૌભાગ્ય સવિતા અને તરુણ પુરુષ કી. ૦-૧૨-૦

અંદ્રમણી યાને સંસાર સુખારસાર કી. ૦-૮-૦

સ્ત્રી જોશ આર સ્ત્રીઓની વાનના કી. ૦-૨-૦

પ્રેમ-વેલો અથવા પ્રેમથી પીડાનો પંથી કી. ૦-૪-૦

શિશુજાતિ કમળા નાટક કી. ૦-૬-૦

સુદર અને રસિક કી. ૦-૮-૦

મણી અને મેના કી. ૦-૮-૦

આ શીવાય ઘણી જાતના પુસ્તકો નીચેના
સરનામેથી પણ શો

અંગવાના ઠેકાણા.

કેશવલાલ મગનલાલ દુધવાળા

ઠે. હાલુપર—અમદાવાદ

તથા

પરેલ મણીલાલ દોલતરામ બુકશેલર્સ

ઠે. રીચીરોડ—અમદાવાદ

તથા

અત્રી. પરસોતમ મુખર્જી

ઠે. ત્રીજો લોહવાડો રેશમની દુકાન - મુળાધ.

